

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 4

**Видавничий дім
«Гельветика»
2020**

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі
Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Аміран Хевцуріані – PhD в сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет, м. Тбілісі, Грузія

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол 1 від 31 серпня 2020 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Azizaga Tofiq oglu Gani-zade Azerbaijan-NATO relations 1991–2003.....	7
Барабаш О. В. Конституційна творчість і проблемні поля в державотворенні Колумбії: історія і сучасність.....	14
Була С. П., Свідерська О. І. Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції.....	21
Джафаров Мирназим Мирсалман оглу Тайные общества против усиления Османской империи: историко-политический аспект.....	26
Левченко Ю. В. Вплив виборчих систем на ґендерне представництво в законодавчих органах: приклад України.....	35
Мошак Д. С. Сучасні політичні маніпуляції: політико-комунікаційний та політико-технологічний виміри.....	42
Пальшков К. Є. Трансформація ЗМІ країн Балтії у період відновлення державності.....	47
Устименко Є. Р. Важливість децентралізації як чинника політичної стабільності та безпеки в Україні.....	53
Чубатенко О. М. Маніпулятивні технології у виборчих процесах України.....	57

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Варинський В. О. Топоніми: соціокультурні та політичні пріоритети.....	62
Перегуда Є. В., Яхно О. О., Аксельрод Р. Б. Особливості функціонування громадської думки в умовах пандемії.....	67
Трушевич Г. Б. Іміджмейкінг в українській політичній практиці: ціннісний вимір.....	75

**РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Запорожченко А. С. Створення українсько-турецької Стратегічної ради високого рівня й еволюція відносин між країнами.....	83
Кокорєв О. В. Проблеми реалізації свободи слова та свободи діяльності медіа в державах Балтії: відповідність стандартам ЄС.....	93
Конопка Н. О., Стрихоцький Т. Л. «М'яка сила» в зовнішній політиці Королівства Саудівська Аравія.....	100

Копинець Ю. Ю.

Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу в контексті парламентських електоральних циклів 2017 року..... 110

Коротков Д. С.

Україна у геостратегіях США та Росії: проблеми суб'єктності..... 118

Кравець А. Ю., Алексєєнко І. В.

Біодипломатія як нова біополітична модель міжнародних відносин..... 124

Матвійчук Н. В.

Культурна дипломатія США за президентства Д. Трампа..... 129

Федунь О. В., Папіш Н. І.

Інституціоналізація охорони зовнішніх кордонів Європейського Союзу..... 139

РОЗДІЛ 4. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Зан М. П.

Репрезентація етнополітичних партій міноритарних груп України у форматі парламентських електоральних циклів 1998–2019 років..... 146

CONTENTS

SECTION 1. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Azizaga Tofiq oğlu Gani-zade Azerbaijan-NATO relations 1991–2003.....	7
Barabash O. V. Constitutional creativity and problem fields in the formation of Colombia: history and modernity.....	14
Bula S. P., Sviderska O. I. Social networks as a tool of political manipulation.....	21
Jafarov Mirnazim Mirsalman Secret societies against the strengthening of Ottoman Empire: historical and political aspect.....	26
Levchenko Yu. V. Impact of electoral systems on gender representation in legislative bodies: the example of Ukraine.....	35
Moshak D. S. Modern political manipulations: political-communication and political-technological dimensions.....	42
Kostiantyn Ye. P. Transformation of the Baltic media during the restoration of statehood.....	47
Ustymenko Ye. R. The importance of decentralization as a factor of political stability and security in Ukraine.....	53
Chubatenko O. M. Manipulative technologies in the election processes of Ukraine.....	57

SECTION 2. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Varynsky V. A. Toponyms: sociocultural and political parameters.....	62
Perehuda Ye. V., Yakhno O. O., Akseirod R. B. Peculiarities of the functioning of public opinion in a pandemic.....	67
Trushevych H. B. Image-making in Ukrainian political practice: the value survey.....	75

SECTION 3. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

Zaporozhchenko A. S. Establishment of the Ukrainian-Turkish High level strategic council and the evolution of relations between countries.....	83
Kokoriev O. V. Problems of realization of freedom of speech and freedom of media activity in the Baltic States: compliance with EU standards.....	93
Konopka N. O., Strykhot'skyi T. L. “Soft Power” in the foreign policy of the Kingdom of Saudi Arabia.....	100

Копыnets Yu. Yu.

Trends in the party systems' development in the European Union
in the context of 2017 parliamentary electoral cycles.....110

Korotkov Dmytro Serhiyovych

Ukraine in the geostrategies of the USA and Russia:
problems of subjectivity.....118

Kravets A. Yu., Alekseenko I. V.

Biodiplomacy as a new biopolitical model of international relations.....124

Nataliia V. M.

US cultural diplomacy under Trump's Presidency.....129

Fedun O. V., Papish N. I.

Institutionalization of the protection of external borders of the European Union.....139

SECTION 5. ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-STATE STUDIES

Zan M. P.

Ethno-political parties representation of minority groups of Ukraine
in the framework of parliamentary electoral cycles of 1998–2019.....146

РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Azizaga Tofig oglu Gani-zade

Azerbaijan-NATO relations 1991–2003

UDK 94(479.24):327
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.1>

Azizaga Tofig oglu Gani-zade
Colonel, Postgraduate studies dissertator
in War College of the Armed Forces
of the Republic of Azerbaijan

The article examines which projects and programs maintains ties between the Republic of Azerbaijan and NATO, the most powerful military organization in the world; the dynamics of cooperation from the end of the twentieth century to the present day, and also is considered how beneficial it is for our country.

This was an important step of Heydar Aliyev for the young Azerbaijan Republic.

The Partnership for Peace program, which pursues the main goal of strengthening cooperation between the Eastern countries and NATO, has created favorable conditions for cooperation and harmonization of military systems between NATO and the Republic of Azerbaijan.

From 1997 to this day, our republic, constantly participating in exercises and exercises within the framework of the Partnership for Peace Program, has been taking part in peacekeeping operations under the leadership of NATO, and has contributed to ensuring Euro-Atlantic security.

Within the framework of the PfP program, important tasks were set for the Azerbaijani peacekeepers serving in Afghanistan, Kosovo, and Iraq. The most important of them was the task of assisting and supporting the implementation of the peace agreement, maintaining public order and the freedom of movement of civilians: these tasks were accomplished with credit.

Units of the Azerbaijani Armed Forces took part in peacekeeping operations in Iraq, from 1999 to 2008 as part of the battalion of the Republic of Turkey in Kosovo, and to this day they serve as part of the peacekeeping coalition in Afghanistan.

Since 1992, until today, the Republic of Azerbaijan and NATO have been cooperating on the basis of the Individual Partnership Action Plan, the Planning and Process Analysis program, and the Individual Partnership program.

The main goal of the joint implementation of this plan and programs is the compliance of the defense and security sector of our country with NATO standards, the accumulation of experience by our Armed Forces, participating in supporting NATO peacekeeping operations.

Key words: Azerbaijan, NATO, agreement, Alliance, Kosovo, Iraq, Afghanistan.

Formulation of the problem. In October 1991, Azerbaijan regained its independence and pursued an independent policy, signed a number of successful projects to establish cooperation with leading countries in all areas, especially in the military sphere. This opened up new opportunities for the young republic and created a real basis for consistent integration into the world community.

Research results. At the end of the 20th century, the post-Soviet states that gained independence as a result of a series of destructive events [1; 6], such as the collapse of the USSR, the collapse of the Warsaw military bloc and the end of the Cold War, encountered a serious challenge for further independent development. As a former republic of Soviet Union Azerbaijan was also among those dealing with the dilemma. The country had to either develop based on socialist ideology, remaining in the international ideological and military-political confrontation, or choose a market economy based on the experience of countries that prospered. The real situation in Azerbaijan has become the reason for choosing the second development path [2, p. 73].

The current situation of the Republic of Azerbaijan at that time – the aggression of Armenians against our lands and our people, territorial claims, numerous threats against our state from different

directions – first, it was necessary to raise the military power to the highest level, create armed forces that would ensure our security. From this point of view, relations with NATO – the world's most powerful military bloc, became priority.

Military cooperation with NATO plays a significant role for the Republic of Azerbaijan. The international situation at the beginning of the 21st century opened up favorable conditions for Azerbaijan to join NATO. (It is obvious that the main reason of establishing NATO) was the alleged threat to Western Europe from the Soviet Armed Forces. In 1948, a document by the United States Central Intelligence Agency (CIA) and the Joint Special Committee of the United States Department of State (Joint Special Committee), under the heading of complete secrecy, states: "An analysis of the socio-political situation indicates that the USSR will not begin open military operations during 1948.

However, taking into account the military readiness of the Soviet Armed Forces, the deployment of troops and the strategic advantage of the position, the Soviet occupation of Western Europe and the Middle East is inevitable any time" [3; 1].

In the mid-twentieth century, five Western European countries as Belgium, Luxemburg, the Netherlands, Great Britain and France signed the Brussels treaty in March 1948 to create a common defense system due

to a number of geopolitical events happened around the world, and against the backdrop of the Cold War. In (this way), they attempted to secure their own security in the face of political, ideological and military threats. Subsequently, negotiations were held with the United States and Canada to ensure security based on mutual commitments between Europe and North America and the creation of the North Atlantic Alliance. Denmark, Iceland, Italy, Norway and Portugal were also involved in this process. As a result, on April 4, 1949, a treaty was signed in Washington with the participation of 12 aforementioned States. The treaty came into force on 24 August 1949 after ratification by parliaments of member states [4; 9–10]. The organization created in accordance with the name of the Treaty (the North Atlantic Treaty) was also called the North Atlantic Treaty Organization. The name of the organization is derived from the capital letters of the full name in NATO (North Atlantic Treaty Organization) [4; 9–10]. The alliance began to expand eastward with the admission of Greece and Turkey in 1952, the Federal Republic of Germany in 1955, Spain in 1982 and the former Socialist bloc in 1999 – the Czech Republic, Poland and Hungary [4; 10]. A few years later – in 2004, Romania, Bulgaria, Slovakia, Slovenia, as well as the former Soviet republics – Lithuania, Latvia and Estonia joined the bloc, thus bringing the number of Alliance members to 29 [5, p. 160].

On September 17, 1949, at the first meeting of the Council of NATO's supreme body, a number of decisions were made on the organization's structure. The Defense Committee was first established to develop the overall defense plans of the organization and subordinated to the 5 Territorial Planning Groups (North European Group (Denmark)), Western Europe Group (Belgium, France, Luxembourg, the Netherlands and Great Britain), South Europe – Western Mediterranean Group. (France, Italy and the UK), Canada-US Group and North Atlantic Ocean Group (all member states except Italy and Luxembourg). These territorial planning teams were required to develop the necessary plans for the protection of their territories and submit them to the Military Committee to be established [6; 18].

NATO stepped into the process of institutionalization in the 1950s lagged behind the Soviet Union in the number of military units. At that time, 14 divisions and 1,000 fighter jets were disbanded on the European continent, while the Soviet Union had 25 divisions and 6,000 fighter jets on the territory of the CIA (Central and Eastern Europe). On May 15, 1950, Field Marshal Bernard Lowe Montgomery, Chairman of the Committee of the Commanders-in-Chief of the Western European Union, sent a report to the Governments of the Brussels Pact, where he mentioned: "If we are ever attacked by the Soviet armed forces, we will face a terrible and incredible picture in Western Europe" [6, p. 19].

The military-political Alliance, which is the North Atlantic Treaty Organization (NATO), in accordance with the principles of the UN Charter protects the freedom and security of all its members, both by political and military means [7, p. 18]. According to Article 51 of the UN Charter, the principal mission of the Alliance is collective defense [5, p. 161]. Members of the organization provide joint protection against any external attacks. The NATO Headquarters is located in Brussels, the capital of Belgium as one of the NATO member countries; meanwhile, the Allied Forces Command Headquarters is located in Belgium, near the city of Mons [8, p. 249].

23 partner countries regularly gather with 28 allied countries (USA, Albania, Germany, Belgium Bulgaria, United Kingdom, Czech Republic, Denmark, Estonia, France, Croatia, Iceland, Spain, Italy, Canada, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Hungary, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, Turkey, and Greece) within a single EAPC forum to discuss wide-rangesecurity issues. At the ambassadorial level, they meet once a month. Foreign Ministers, Defense Ministers and CHODs – once a year, as well as they meet periodically and regularly at summits [9, p. 197].

In general, from the beginning of its creation to present, five strategic concepts of NATO have been adopted, as well as 1967 Harmel's Doctrine equal in importance to them: these concepts, with the exception of the doctrine, combined the direction of a purely military context mainly reflecting the organization of NATO members states defense [4, p. 24].

Azerbaijan and NATO relations arose in the 1990s, more precisely, in March 1992 at the Consultative Forum of the North Atlantic Partnership Council (on May 30, 1997, it was renamed the Euro-Atlantic Partnership Council) and formed after Azerbaijan joined the Consultative Forum of the North Atlantic Partnership [10, p. 120]. The following factors played a significant role in establishing relations between NATO and Azerbaijan:

The first, according to the Charter, NATO has mobilized its efforts to create a pan-European security system to ensure peace, stability and cooperation throughout Europe. In this regard, it is crucial for Azerbaijan to build cooperation with the Alliance in a higher level and occupy the solid place in the organization.

The second factor mostly depended on geopolitical conditions. The analysis of the first years of the country's independence and the processes taking place in the world showed that the doctrine of national development of the country selected the most suitable multi-vector foreign policy line for us, taken from world practice, and successfully implemented by some countries, which became the basis for their development. Before briefly explaining what the West-Russian maneuver will lead

to, it is necessary to form relations with the West, taking into account Russia's influence in the region, in order to pursue its interests in foreign policy [4, p. 53].

The solution of the biggest problem of the country the Nagorny-Karabakh conflict was the key factor in establishing relations between Azerbaijan and NATO, which required the country to defend its position at the international level.

Thus, since the start of the Armenian aggression against Azerbaijan, Russia, that was at the epicenter of events, did not resolve the problem completely, as well as demanded to freeze the solution for an indefinite period. This meant that Russia could put pressure on Armenia and Azerbaijan at any time. Therefore, Russia was not interested in the participation of the international community in resolving the conflict. Therefore, Azerbaijan could not agree to mediation in resolving the conflict only in Russia. However, another way out of the problem is to establish contacts with NATO, the most powerful military organization in the world [4, p. 54].

Taking into account the aforementioned factors, Azerbaijan, after regaining its independence, unlike many other post-Soviet countries, immediately chose a way to integrate into the European security space and began to cooperate with NATO through Turkey.

After the Military-Political Agreement signed between Turkey and Azerbaijan in August 1992, Azerbaijan-NATO relations began to develop practically and systematically [7, p. 31]. However, everything was episodic in nature.

On October 3, 1993, after the election of the National Leader Heydar Aliyev as the President of the Republic and his second rise to power in Azerbaijan, the main swing began in all spheres of public, political, social, economic, scientific and cultural life, including Azerbaijan and NATO cooperation. Azerbaijan, gaining its independence in the 1990s, had minimal ability to establish real ties with NATO. At that time, some of the prominent figures who still viewed Azerbaijan as an integral part of the USSR believed that they did not need to have their own army and seek protection from the Russian army. However, with the advent of the Great Leader, everything changed dramatically.

First of all, this was due to the fact that the Great Leader was a very influential, competent and experienced wise statesman in the political world.

At a historic meeting of NATO Headquarters held in Brussels on January 10-11, 1994, B. Clinton's former US president's office-set Partnership for Peace program was unanimously approved. The main objective of the PfP program was to create partnership between the countries of the East and NATO, deepen this cooperation and involve new independent and democratic states in the organization. An invitation to the PfP program was sent to all Partner Countries participating in the North Atlantic Cooperation Council (NATO), including Azerbaijan [11; 3].

Azerbaijan's enrolling the PfP program testified to the desire of our country to achieve two main goals. Firstly, Azerbaijan will have the necessary conditions for expanding bilateral relations with European countries as a whole and accelerating the accession of our Republic to the processes of European integration, as well as joining the European security space; secondly, although Azerbaijan does not receive direct military support from NATO, it will be able to ensure alleviation of tensions throughout the region, using NATO forces as peacekeeping forces [12; 3].

From this point of view, the official visit paid by Heydar Aliyev to Belgium from May 3 to 5, 1994 was a deliberate step towards Azerbaijan's entry into the Partnership for Peace program [13; 1]. Thus, relations between Azerbaijan and NATO were laid in the current international legal context, and our country became the 15th country to sign the PfP program to provide broader cooperation with NATO, and the fourth country in the CIS after Ukraine, Moldova and Georgia.

The goals of the PfP program are to address Azerbaijan's key priorities: military education, foreign language education, military training and education, defense planning and strategy, the concept of peacekeeping forces and a number of key areas, including information and communication systems.

Within the paragraph 1 of the PfP document, it is noted: "The Heads of States and Governments of NATO member countries signed the document on January 10-11, 1994 and declared their commitment to deepening political and military ties and strengthening security in the Euro-Atlantic region. NATO member states and other states thereby establish the Partnership for Peace program of the NATO Council [4, p. 42]. Then, paragraph 3 of the same document says: "Other states that have signed this document, will work with the North Atlantic Treaty Organization to:

- 1) assist transparency in national defense planning and budgeting;
- 2) ensure democratic control of the defense forces;
- 3) keep the ability and willingness to provide assistance under the auspices of national constitutions, under the auspices of the UN or CSCE;
- 4) build relations based on cooperation with NATO in the fields of peacekeeping operations, search and rescue operations, humanitarian and other operations, as well as for joint planning for increased combat readiness for military exercises;
- 5) to establish such forces that can cooperate mutually with the armed forces of the member states of the North Atlantic Alliance" [14, p. 208] with high readiness.

Taking into account the aforementioned, today, the leadership of the country, effectively utilizing the international legal framework that reflects the cooperation of the Republic of Azerbaijan with

NATO, has established high-level cooperation with NATO pursuant to Article 5 of this document.

The Deputy Secretary General of NATO S. Balanzino highly appreciated Heydar Aliyev's visit to Belgium. In his opinion this step was a reliable and successful to strengthen its independence towards establishing peace in Azerbaijan [13; 1].

The main goal of the National Leader Heydar Aliyev, who precisely assessed the place and role of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) in the modern world, was to solve the Nagorno-Karabakh problem, to liberate the seized lands and restore our territorial integrity. The Great Leader voiced this goal in official visits that he made in the frame of PfP. He said: "We have respected the North Atlantic Alliance since its inception, which has made a significant contribution to the establishment of peace and cooperation in Europe and around the world. The creation of the North Atlantic Cooperation Council has become an important milestone in the activities of NATO. We attach great importance to the NATO decision of January 10, 1994, to express particular concern about the situation in the South Caucasus and the need to resolve the conflict in the region, including Azerbaijan, Armenia and Georgia. On this basis, we were very pleased to make the decision of NATO to invite the East European countries and the new independent states of the former Soviet Union to the Partnership for Peace program. We look forward to working with NATO. This cooperation is very important for us from the point of view of Azerbaijan's joining Western democracy, and also, working with NATO, to find additional ways to stabilize the situation in the region, end the war and create peace between Azerbaijan and Armenia ... I hope that this step of the Republic of Azerbaijan will be properly evaluated by NATO, will be mutually beneficial and, most importantly, will help stabilize the situation throughout our region [15, p. 128–129].

Azerbaijan is actively using NATO partnership mechanisms to implement the goals and principles set forth by the PVM, as well as in other documents providing for bilateral cooperation. The goals and principles of the Individual Partnership of Azerbaijan with NATO are mainly reflected in the report of Azerbaijan's PfP (1996), in the Planning and Review Process (1997) and the Individual Partnership Action Plan/IPAP/(2004). These documents express the desire for cooperation with NATO in the field of defense and security sector reform in the Republic of Azerbaijan, the development of the armed forces in accordance with NATO standards, participation in operations and exercises, energy security, as well as in the fields of science, environment and public diplomacy [16, p. 120].

The real implementation of the PfP program began in 1996. The participation of the Defense Ministry of Azerbaijan in exercises and seminars held within

the framework of the NATO PfP program is the first step in this area [17]. On April 23, 1996, in Brussels, National Leader HeydarAliyev presented to NATO Secretary General Javier Solana a presentation document on joining the Partnership for Peace program [18].

During the meeting, NATO Secretary General H. Solana touched upon the international situation in Azerbaijan and the foreign policy pursued by Azerbaijan, stressing that Azerbaijan is pursuing an increasingly clear independent policy in the international arena. He noted that being expanded NATO's relations with this country have turned into real cooperation [17].

Since 1997, Azerbaijan has created its own peacekeeping forces under the Ministry of Defense in accordance with NATO standards and participated in exercises and operations along with Alliance forces. However, the general compliance of the Azerbaijani army with NATO standards remained one of the most important problems our country was facing. Using all these components, Azerbaijan began to increase the number of partnership events since 1997.

At a meeting of heads of NATO member states on July 8-9, 1997, the Republic of Azerbaijan, like other member states, was permitted to open its diplomatic mission at NATO headquarters in Brussels [19; 29].

Thus, the National Leader of the Republic of Azerbaijan, Heydar Aliyev, emphasized the importance of our Government participating in the Council of the Euro-Atlantic Alliance and NATO "Partnership for Peace", the presentation of the Republic of Azerbaijan by the President of the Republic of Azerbaijan to NATO on April 19, 1996. Based on the results of the meeting of the States Heads held in Madrid on July 8-9, 1997, Resolution No. 157 "On a presentation document developed by the Republic of Azerbaijan under the PfP program of the North Atlantic Alliance" (November 14, 1997) Resolution No. 692 "On strengthening the cooperation of the Republic of Azerbaijan with NATO were adopted". The Commission on Cooperation with NATO under the President of the Republic of Azerbaijan was established on the basis of this decree.

A number of important tasks mentioned in the commission established by decree of the President of the Republic of Azerbaijan, were entrusted to the Defense Ministry of the Republic of Azerbaijan, as well as to other state bodies [14, c. 211].

The order says: the Republic of Azerbaijan, on the basis of the results/outcomes achieved, intends to raise political and military cooperation with NATO to a qualitatively new level and also actively use new mechanisms and opportunities to cooperate with NATO in the Partnership for Peace program.

Paragraph 4 of the Defense Ministry's Document emphasizes.

Take the necessary measures to ensure the participation of the Republic of Azerbaijan in the NATO PfP Planning and Review Process;

Take the necessary measures to prepare and equip a special military unit (a company) to participate in international military exercises and peacekeeping operations under the NATO PfP;

To provide military educational institutions of the Republic of Azerbaijan for military personnel training according to international standards and requirements for interaction with the NATO armed forces;

Within 15 days, complete the creation of the department of "NATO Partnership for Peace" at the Azerbaijan Higher Military School [20].

So, in 1997, Azerbaijan opened its Diplomatic Mission at NATO Headquarters in Brussels and expanded its activities in this direction.

In September 1999, the peacekeeping unit of the Republic's Armed Forces, with in the Turkish Battalion, was first seconded to participate in international peacekeeping operations in Kosovo. 34-strong unit ensuring the security of the city of Dragos in Kosovo operated until April 2008 [21, p. 407]. It is important to emphasize that peacekeeping in Kosovo by Azerbaijani peacekeepers, as part of the NATO-led Turkish battalion was the first practical test for the Azerbaijani military.

In general, having overviewed the Azerbaijan-NATO military relations, we notice that the participation of Azerbaijani troops in the international peacekeeping operations has a particular importance in terms of developing army on NATO standards, the acquisition of the necessary experience and the increase in the international reputation of our republic.

A joint seminar of the Governments of Azerbaijan and Switzerland entitled "Small Arms and Light Weapons, SALW): a practical threat to fulfilling the existing OSCE and EAPC commitments" was held on June 21-22, 2001 in Baku. Numerous OSCE representatives and working group on Small Arms from EAPC participated in training. The delegates described this event as asignificant contribution to problem solving issues at the regional level prior to the UN Workshop on Small Arms [19, p. 38].

In order to intensify bilateral cooperation between Azerbaijan and NATO, the PfP Training Exercise "Cooperative Determination – 2001" held in Azerbaijan on November 5–17, 2001 has a particular importance. 9 NATO members and 10 Partner Countries participated in the exercise. The "Cooperative Determination-2001" was a team training designed to respond to crises aiming to develop military interoperability. Because of Azerbaijan's close participation in the Planning and Analysis (PAP), using the experience gained (attained) in this area, our country created its own peacekeeping battalion the same year [22; 23; 24].

In 2003, Azerbaijan-NATO relations were carried out on the basis of the adopted program. So, on May 15–16, NATO Secretary General J. Robertson visited our country and took part in a meeting of the Commission for Cooperation with NATO. During the meeting, the Commission Chairman, the 1st Deputy Prime minister, submitted a letter to Robertson expressing the desire of Azerbaijan to join the NATO Individual Partnership Action Plan (IPAP). Thus, Azerbaijan was one of the first Partner Countries to join the IPAP [25, p. 3].

In December 2003 and 2008, Azerbaijan's 150-strong peacekeeping unit as part of the US Army provided security for the Al-Ha-Dita Dam (Western Iraq), and another unit (in November 2002) within the Turkish armed forces in Afghanistan to ensure peace and security there [26, p. 7].

Within the framework of the PfP program, important tasks were set for the Azerbaijani peacekeepers serving in Afghanistan, Kosovo, and Iraq. The most important of them was the task of assisting and supporting the implementation of the peace agreement, maintaining public order and the freedom of movement of civilians: these tasks were accomplished with credit.

Influential authoritative leaders emphasize that the Azerbaijani peacekeepers activities are highly appreciated by NATO. The main reason of this appreciation is the responsibility of the Azerbaijani officer, his professionalism, tolerant attitude towards different cultures.

As a resulting the 25 years that the Azerbaijani military joined the NATO Partnership for Peace program, it did not get any single negative feedback from partner countries.

If we analyze the history of military relations between Azerbaijan and NATO, we will see that they played an important role in reinforcing our army, bringing it into line with international standards and training professional military personnel.

Although 25 years have passed since the establishment of Azerbaijan-NATO military relations, it currently performs about 50 of its duties under the PfP program.

Since 1992, representatives of the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan annually attend more than 300 exercises and seminars held within the PfP program. All this helps to increase our officers' professionalism, as well as the integration of our country into NATO standards [27; 1].

Conclusions. Thus, the above review and analysis once again proves that the military structure in Azerbaijan is developing rapidly and is the most powerful in the region. Given that the army is a key element in ensuring state security, we clearly understand the importance of the steps taken by our country to adapt and further comply with NATO standards.

LITERATURE:

1. NATO-nun "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" proqramı. *Xalq qəzeti*, 10 aprel 2009 № 75(26133). S. 6.
2. Məmmədov C.A. Geosiyasət. Bakı : Mütərcim, 2005. 280 s.
3. Possibility of direct soviet military action during 1948, ORE 22-48. URL : https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000258340.pdf 18 avqust 2000.
4. Əzimli, A. Azərbaycan-NATO münasibətləri (1992–2000). Bakı : Adiloğlu, 2001. 226 s.
5. Həsənova, K. Azərbaycan Respublikasının NATO Parlament Assambleyası ilə əlaqələri // Bakı Universitetinin Xəbərləri. *Humanitar elmlər seriyası*. № 3, 2010, s. 160–165.
6. Əhmədov, A. NATO və Ümumavropa Təhlükəsizlik sistemi. Bakı : Mütərcim, 2018. 124 s.
7. Sümərinli, C. İrəliyə, NATO-ya doğru! Bakı : "Əbilov, Zeynalov və oğulları", 2007, 152 s.
8. Babaoğlu, H. Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər. Textbook. Bakı : 2010. 587 s.
9. NATO – Məlumat kitabı. NATO İctimai Diplomatiya şöbəsi, 1110. Brüssel : 2001, 388 s.
10. Əliyeva, A. NATO-da hərbi-siyasi islahatlar və Azərbaycan Respublikası. Bakı : Yeni Poliqrafist MMC, 2012, 279 s.
11. Həsənov, H. Nüfuzlu Beynəlxalq təşkilatlara daxil olmaq Azərbaycanın xeyrinədir: NATO-nun "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" proqramının çərçivə sənədinin imzalanması haqqında müəllifin söhbəti. *Respublika*. 10 may 1994, s. 3.
12. Abdullayev, P. "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" – 4 il: [1994-cü il yanvarın 10-da NATO dövlət və hökumət başçıları "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" proqramına Azərbaycanın qoşulması haqqında]. *Xalq qəzeti*, 10 yanvar, 1998, s. 3.
13. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Belçikaya səfəri başa çatmışdır. *Respublika*, 6 May 1994 № 36. s. 1
14. Sülh və təhlükəsizlik naminə: Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin NATO-nun 50 illik yubileyi ilə əlaqədar Amerika Birləşmiş Ştatlarına səfəri, 22-27 aprel 1999 / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin katibliyi. Bakı : 2000, s. 232.
15. Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya tanıdır. Bakı : Azərneşr, 1994, 174 s.
16. Həsənova, K. Azərbaycan Respublikasının NATO-nun "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" proqramında iştirakına dair. *Azərbaycan MEA-nın Xəbərləri, ictimai elmlər seriyası*, 2017, № 2, s. 119–124.
17. Azərbaycan-NATO: beynəlxalq və regional təhlükəsizlik. URL : <https://sesqazeti.az/news/kivdf/350507.html> 31 May 2013.
18. "Sülh naminə tərəfdaşlıq": Çərçivə sənədi: [NATO] // Dirçəliş-XXI əsr. 15 may 1999. № 47, s. 18.
19. Azərbaycan-NATO: 15 illik tərəfdaşlıq. Bakı, 2009. 79 s.
20. Azərbaycan Respublikasının NATO ilə əməkdaşlığını daha da gücləndirmək tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev. Bakı. 14 noyabr 1997 № 692. URL: http://www.eqanun.az/alpidata/framework/data/3/f_3966.htm.
21. Hüseynova, İ. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı : Çəşoğlu, 2008, 672 s.

22. Azərbaycan "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" proqramında bundan sonra da fəal iştirak edəcəkdir. *Azərbaycan*, 14 noyabr, 2001. № 260, s. 2.
23. Müdafiə Nazirliyi Mətbuat Xidmətinin məlumatı. *Azərbaycan*. 2 noyabr 2001. № 251, s. 1.
24. Müdafiə Nazirliyi Mətbuat Xidmətinin məlumatı. *Azərbaycan* 26 dekabr, 2001. № 295, s. 2.
25. Azərbaycanın NATO ilə əməkdaşlığı komissiyasının üzvləri ilə görüş: [NATO-nun baş katibi Lord Corc Robertsonun Azərbaycana səfəri]. *Azərbaycan*, 16 may 2003. № 110, s. 3.
26. Azərbaycan hərbiçiləri NATO-nun tədbirlərində iştirak edirlər. *Azərbaycan*, 20 may 2008. № 108. s. 7.
27. Arif Q. NATO-nun tarixi Buxarest sammiti: [İlham Əliyevin Rumıniyaya səfəri ilə əlaqədar]. *Xalq qəzeti*, 10 aprel, 2008, s. 1.

REFERENCES:

1. NATO-nun "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" proqramı (NATO's Partnership for Peace program) // *Xalq gazetesi*, 10 aprel 2009 №75 (26133), p.6. (in Azerbaijani)
2. Mammadov, J.A. (2005). Geosiyaset (Geopolitics). Bakı: Mütərcim, 280 p. . (in Azerbaijani).
3. Possibility of direct soviet military action during 1948, ORE 22-48 https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000258340.pdf (18 avqust 2000).
4. Azimli, A. (2001). Azerbaijan-NATO münasibətləri (1992–2000) (Azerbaijan-NATO relations). Bakı: Adiloghlu, 226 p. (in Azerbaijani).
5. Hasanova, K. (2010). Azerbaijan Respublikasının NATO Parlament Assambleyası ilə əlaqələri (Relations of the Republic of Azerbaijan with the NATO Parliamentary Assembly) // Bakı Universitetinin Xəbərləri. *Humanitar elmlər seriyası*. № 3, p. 160–165 (in Azerbaijani).
6. Ahmadov, A. (2018). NATO ve Ümumavropa Təhlükəsizlik sistemi (NATO and the European Security System). Bakı: Mütərcim, 124 p. (in Azerbaijani).
7. Sümərinli, C. (2007). İrəliyə, NATO-ya doğru! (Forward, towards NATO!). Bakı: "Abilov, Zeynalov və oğulları", 152 p. (in Azerbaijani).
8. Babaoğlu, H. (2010). Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər. Textbook (World politics and international relations. Textbook.). Bakı: 587 p. (in Azerbaijani).
9. NATO – Məlumat kitabı. NATO İctimai Diplomatiya şöbəsi (NATO – Information book. NATO Public Diplomacy Division), 1110. Brüssel: 2001. 388 p. (in Azerbaijani).
10. Aliyeva, A. (2012). NATO-da hərbi-siyasi islahatlar və Azərbaycan Respublikası (Military-political reforms in NATO and the Republic of Azerbaijan). Bakı: Yeni Poliqrafist MMJ, 279 p. (in Azerbaijani).
11. Hasanov, H. (1994). Nüfuzlu Beynəlxalq təşkilatlara daxil olmaq Azərbaycanın xeyrinədir: NATO-nun "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" proqramının çərçivə sənədinin imzalanması haqqında müəllifin söhbəti (Accession to influential international organizations is in Azerbaijan's favor: Author's speech on the signing of the NATO framework document "Partnership for Peace") // *Respublika*. 10 may, p. 3. (in Azerbaijani).
12. Abdullayev, P. (1998). "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" – 4 il: [1994-cü il yanvarın 10-da NATO dövlət və hökumət başçıları "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" proqramına Azərbaycanın qoşulması haqqında]. *Xalq qəzeti*, 10 yanvar, 1998, s. 3.

state and government announced Azerbaijan's accession to the Partnership for Peace program] // Khalg gazet, 10 yanvar, p. 3. (in Azerbaijani).

13. Azerbaijan Respublikasynyn Prezidenti Heydar Aliyevin Belchikaya seferi basha chatmyshdyr (The visit of the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev to Belgium has ended) // Respublika, 6 May 1994 № 36 s. 1(in Azerbaijani).

14. Sülh ve tehlükesizlik namine: Azerbaijan Respublikasy Prezidenti Heydar Aliyevin NATO-nun 50 illik yubileyi ile alaqedar Amerika Birleshmish Shtatlyarına seferi, 22-27 aprel 1999 /Azərbaycan Respublikası Prezidentinin katibliyi (In the name of peace and security: Visit of the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev to the United States on the occasion of the 50th anniversary of NATO, April 22–27, 1999 / Secretariat of the President of the Republic of Azerbaijan). Baku: 2000, 232 p. (in Azerbaijani).

15. Heydar Aliyev Azerbaijany dünyaya tanydyr (Heydar Aliyev presents Azerbaijan to the world). Baku: Azerneshr, 1994, 174s. (in Azerbaijani).

16. Hasanova, K. (2017). Azerbaijan Respublikasynyn NATO-nun “Sülh Namine Terefdashlyg” programynda ishtirakyna dair (Participation of the Republic of Azerbaijan in the NATO Partnership for Peace program) // Azerbaijan MEA-nyn Xhaberleri, ijtimai elmler seriyasy, №2, p. 119–124. (in Azerbaijani).

17. Azerbaijan-NATO: beynalkhalg ve regional tehlükesizlik (Azerbaijan-NATO: international and regional security) // <https://sesqazeti.az/news/kivdf/350507.html> – 31 May 2013. (in Azerbaijani).

18. “Sülh namine terefdashlyg”: Cherkhive senedi: [NATO] (Partnership for Peace: Framework Document: [NATO]) // Dirchelish-XXI esr. 15 may 1999. № 47, p. 18. (in Azerbaijani).

19. Azerbaijan-NATO: 15 illik terefdashlyg (Azerbaijan-NATO: 15 years of partnership). Baku: 2009, 79 p. (in Azerbaijani).

20. Azerbaijan Respublikasynyn NATO ile emekdashlygyny daha da güclendirmek tedbirleri haggynnda Azerbaijan Respublikasy Prezidentinin Serenjamy (Order of the President of the Republic of Azerbaijan on measures to further strengthen the cooperation of the Republic of Azerbaijan with NATO). Baku. 14 noyabr 1997 № 692 // <http://www.e-qanun.az/framework/3966> – 18.08.2020 (in Azerbaijani).

21. Hüseynova, I. (2008). Heydar Aliyev ve Gafgazda sülh prosesi (Heydar Aliyev and the peace process in the Caucasus). Baku: Chashyoghlu, 672 p. (in Azerbaijani).

22. Azerbaijan “Sülh Namine Terefdashlyg” programynda bundan sonra da feal ishtirak edejkdir (Azerbaijan will continue to actively participate in the Partnership for Peace in the future) // Azerbaijan, 14 noyabr, 2001. № 260, p. 2. (in Azerbaijani).

23. Müdafie Nazirliyi Metbuat Khidmetinin melumati (Information of the Press Service of the Ministry of Defense) // Azerbaijan 2 noyabr 2001. № 251, p. 1. (in Azerbaijani).

24. Müdafie Nazirliyi Metbuat Khidmetinin melumati (Information of the Press Service of the Ministry of Defense) // Azerbaijan 26 dekabr, 2001. №295, p.2. (in Azerbaijani).

25. Azərbaycanın NATO ilə əməkdaşlığı komissiyasının üzvləri ilə görüş: [NATO-nun baş katibi Lord Corc Robertsonun Azərbaycana səfəri] // Azərbaycan, 16 may 2003. № 110, p. 3. (in Azerbaijani).

26. Azerbaijan herbichileri NATO-nun tedbirlerinde ishtirak edirlər (Azerbaijani servicemen take part in NATO events) // Azerbaijan, 20 may 2008. № 108, p. 7. (in Azerbaijani).

27. Arif G. (2008). NATO-nun tarixi Bukharest sammiti: [Ilham Aliyevin Rumyniyaya saferi ile alagadar] (Historic Summit in Bucharest: [In connection with Ilham Aliyev's visit to Romania]) // Khalg gazet, 10 aprel, p. 1. (in Azerbaijani).

Азербайджанські відносини НАТО 1991–2003

Азізага Тофір оглу Гані-заде

дисертант ад'юнктури Військової Академії Збройних сил Азербайджанської Республіки

У статті розглядається, за якими проектами і програмами підтримується зв'язок Азербайджанської республіки з НАТО, найсильнішою військовою організацією світу; також розглядається динаміка співпраці з кінця ХХ століття до наших днів, і чим це вигідно нашій країні.

Як відомо, Азербайджанська Республіка почала безпосередню співпрацю з НАТО в кінці ХХ століття, а конкретніше – 3-4 травня 1994 року. Це почалося з підписання загальнонаціональним Лідером Гейдаром Алієвим Рамкового документу програми НАТО «Партнерство заради миру» під час офіційного візиту в Бельгію.

Це був важливий крок Гейдара Алієва для молодого Азербайджанської Республіки.

Програма Партнерство заради миру, яка має головну мету – зміцнювати співробітництво між Східними країнами і НАТО, створила сприятливі умови для співпраці і приведення у відповідність військових систем між НАТО і Азербайджанською Республікою.

Із 1997 року до цього дня наша республіка, постійно беручи участь у навчаннях і заняттях в рамках Програми Партнерство заради миру, бере участь у миротворчих операціях під керівництвом НАТО, внесла свій внесок у забезпечення Євроатлантичної безпеки.

Підрозділи Азербайджанських Збройних сил брали участь у миротворчих операціях в Іраку, з 1999 року по 2008 рік у складі батальйону Турецької Республіки в Косово, а також до цього дня несуть службу у складі миротворчої коаліції в Афганістані.

З 1992 року до сьогоднішнього дня Азербайджанська Республіка і НАТО співпрацюють на основі Плану Дій по Індивідуальному Партнерства заради миру, програми Планування та Аналізу Процесу, а також програми Індивідуального Партнерства.

Основною метою спільного втілення в життя цього плану і програм є відповідність сектора захисту і безпеки нашої країни стандартам НАТО, накопичення досвіду нашими Збройними силами, участь у підтримці натовських миротворчих операцій.

Ключові слова: Азербайджан, НАТО, Партнерство заради миру, комунікація, контракт, співпраця.

Барабаш Олег Васильович

Конституційна творчість і проблемні поля в державотворенні Колумбії: історія і сучасність

УДК 32+316.48

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.2>

Барабаш Олег Васильович
докторант кафедри соціології,
політології і культурології
Харківського національного
педагогічного університету імені
Г.С. Сковороди
вул. Алчевських, 29, Харків, Україна

Актуальність роботи зумовлена характерністю викликів, які постали перед Колумбією й Україною, та необхідністю аналізу досвіду рішення складних проблем в інших країнах з метою напрацювання науково-практичних рекомендацій подолання кризових явищ в Україні.

Дослідження визначає метою з'ясування сутнісних аспектів інституціоналізації державотворчих і політичних процесів в історії Республіки Колумбія, віднаходження причин і ланок інституціонального її успіху, позначення природи й значення складнощів. В межах мети ставляться завдання проаналізувати особливості конституційної творчості в Колумбії, виявити окремі змістовні параметри і спрямування, встановити контури в конфігурації трансформацій у контексті сучасних дискусій щодо сутності демократії і розуміння подальших її перспектив, окреслити поля проблемності й зони правотворчої актуалізації зусиль.

У роботі використано загальнонаукові методи і принципи дослідження. Залучено підхід класичного інституціоналізму з елементами компаративістики, засоби з'ясування сутності явищ е конкретиці історичних контекстів з позицій нового або історичного інституціоналізму.

Конституційна творчість е Колумбії розглядається в проекції сучасної дискусії щодо суперечності перспектив ліберального чи «правового конституціоналізму» в протистоянні з новим «популістським конституціоналізмом».

Зроблено висновки, що в історії і сучасності Республіки Колумбія щодо розбудови державності й встановлення інституційних параметрів і засад потенціал конституційної творчості використовувався між межами умовного простору. Запозичений конституційно-правовий інструментарій, сформований у традиції суспільного договору на основі ліберально-демократичних цінностей та розробки і напрацювання місцевих авторитетних лідерів, які виходили з колективістсько-традиціоналістських уявлень про загальне благо, соціальну справедливість і рівність. Умовна конфігурація розвитку конституційного процесу свідчить про наявність цього глибинного світоглядного, ціннісного в основі розвитку невідповідності правових інституцій результативного очікування щодо їх ролі в розбудові держави. у конкретиці подальшої конституційної та всієї правотворчої діяльності Республіки Колумбія це означає пошук компромісних рішень інституціонального характеру щодо співіснування механізмів представницької демократії у її ліберально-демократичному вигляді та демократії партисипативної, віднаходження унікальних балансів і щодо гарантій прав будь-якої меншості (акценти ліберальної демократії) і відносно захисту й реалізації прав більшості (демократія народу), між ліберальним мінімалізмом втручання держави в соціальне життя і вимогами суспільства до реалізації програм соціального забезпечення.

Ключові слова: Республіка Колумбія, конституціоналізм, політичний режим, інституційні трансформації, розуміння демократії, державотворення.

Вступ. Країни Латинської Америки та Карибського басейну (ЛАКБ) пройшли щодо свого державотворення складні та сповнені різномірних викликів, випробувань шляхи-траєкторії і нині мають унікальний досвід використання як запозиченого, так і власного інституційно-правового інструментарію, ствердження варіацій конституційного новаторства, запровадження політичних стратегій, експериментів системного характеру, в тому числі в контексті різного ідеологічного підґрунтя, ситуативної конфліктності.

За історією й специфікою розвитку політичного режиму у його співвідношенні з конституційно-правовими, законодавчими трансформаціями, факторами геополітичного значення, особливостями розвитку партійної системи, специфічними зонами соціальних ризиків і досвідом моделювання заходів подолання кризових явищ, маючи на увазі сутнісні і значущі відносно соціально-політичних наслідків і науково-аналітичної ваги аспектів, осо-

бливої уваги заслуговує і Республіка Колумбія (ісп. República de Colombia). Складні події останніх часів в усьому світі за їх проекції на місцевому рівні у поєднанні з суто колумбійською проблематикою виявляють певну і, можливо, в чомусь показову тенденційність.

Мета та завдання. Метою дослідження є з'ясування сутнісних аспектів інституціоналізації державотворчих і політичних процесів в історії Республіки Колумбія, віднаходження причин і ланок інституціонального успіху, позначення природи й значення складнощів. Завдання – проаналізувати особливості конституційної творчості в Колумбії, виявити окремі її змістовні параметри і спрямування, встановити контури в конфігурації трансформацій у контексті сучасних дискусій щодо сутності демократії і розуміння подальших її перспектив у країні, окреслити поля проблемності й зони правотворчої актуалізації зусиль.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові методи і принципи дослідження. Залучено як підхід класичного інституціоналізму з елементами компаративістики, так і засоби з'ясування сутності явищ у конкретиці історичних контекстів з позицій нового або історичного інституціоналізму. Конституційна творчість у Колумбії розглядається в проекції сучасної дискусії щодо суперечності перспектив ліберального чи «правового конституціоналізму» та нового «популістського конституціоналізму».

Результати. Якщо звернутися до виділення ключових фаз і елементів становлення державності Республіки Колумбія й формування її політичного режиму, модифікацій складників у розвитку всієї системи державної влади і політичної системи, то з точки зору інституційного підходу та відповідної його дослідницької методології маємо підкреслити значущість конституційної правотворчості і виділити головні смислові вузли, фундаментальні ідеї і ключові параметри конституційного процесу, який форматував головні правила розбудови держави, співіснування інституцій, людей, основи «суспільного договору» в Колумбії.

З огляду на історію появи держави Республіка Колумбія й задуми реалізації високих стандартів загального блага, справедливості, індивідуального процвітання, які закладалися в перші правові акти держави, з огляду на напрацювання Антоніо Наріньо, задуми та прагнення С. Болівара, Х.Ф. де Паула Сантандера, А.Х. де Сукре, інших видатних особистостей вживання словосполучення «суспільний договір» виглядає доречним з огляду на знання ідей французького Просвітництва і за спроб рухатися шляхом використання ліберального й новітнього досвіду конституційної регламентації правовідносин у США.

Поширеною у науковій літературі є точка зору, що у сфері публічного права майже всі країни ЛАКБ намагалися відтворити правовий досвід США. Таке твердження і має рацію, і виглядає вкрай узагальнювальним і неоднозначним, тому треба мати на увазі країну, історичний етап її розвитку, інші більш специфічні фактори.

Простежується і суттєва відмінність від традиції конституціоналізму США, де Основні Закони підлягали повній заміні: кількість конституцій, які були прийняті у країнах регіону з часу набуття незалежності, коливається від восьми, як у випадку Колумбії (в літературі можна зустріти й іншу цифру. Все залежить від методики та критеріїв підрахунку*) до 26 у випадку Венесуели [11, с. 7]. На фоні інших країн регіону Колумбія вирізняється найбільш виваженим і обережним ставленням до змін основного нормативного правового документа. Так, Конституція, прийнята у 1886 році, проіснувала 105 років.

У дослідженнях, присвячених всебічному аналізу факторів довготривалої дії конституцій, пуску

механізмів конституційної заміни або корекції окремих їх положень у країнах ЛАКБ, Г. Негретто пропонує власні варіанти розуміння логіки конституційних трансформацій і формування «конституційної витривалості», підкреслюючи значущість незалежності судової влади і роль інституцій судового контролю та нагляду [9].

А. Пшеворський щодо підвалин ситуації тривалої незмінності конституцій акцентує увагу на ствердженні механізмів щодо зниження ставок політичної боротьби та протистояння політичних груп (еліт). [1, с. 38]. Х. Монтеро визначає в якості однієї з ключових причин потреби в новій конституції зміну політичного режиму: «Дослідження, які існують, обґрунтовано стверджують, що тривалість конституцій багато в чому залежить від зміни політичного режиму» [11, с. 11].

Він наголошує на актуальності конституційної зміни за здійснення переходу від авторитарних режимів до демократичних, який потребує нових формальних і неформальних наборів домовленостей, які і відтворюються згодом у конституційних нормах. Ми згадали саме ці концептуально значущі в канві подальшого матеріалу позиції відомих авторів, щоб зосередити увагу на певних аспектах проблематики, які є змістовно важливими при визначенні смислової конфігурації всього шляху конституційно-правових і соціально-політичних перетворень у процесі державотворення Республіки Колумбія, позначення простору й векторів окремих протиріч, в узгоджуванні позицій щодо «бачення перспективи» стратегічного характеру і становлення системних інституційних підвалин країни.

Натепер Республіка Колумбія є одним із головних стратегічних партнерів США в регіоні ЛАКБ, що на фоні «боротьби за Венесуелу» відносно впливу на цю країну в контексті протистояння інтересів США, КНР, РФ, Ірану, Туреччини підвищує шанси на особливе партнерство з США, додаткові інвестиції в країну, інше.

Колумбія, на відміну від сусідніх країн, які в той або інший спосіб були залучені до проекту «соціалізму ХІХ століття» (Венесуела, Болівія, Еквадор, Нікарагуа, Куба), або таких, які демонструють на державному рівні схильність до «лівого курсу» і відповідних йому налаштувань державного механізму з увагою до питань якісної безкоштовної освіти, системи охорони здоров'я, інших соціальних послуг і гарантій (Мексика, Аргентина), впроваджує послідовний курс в межах тієї моделі ліберальної демократії, яка тривалий час стверджувалась в США.

Останні десятиліття ліберально-демократичний наратив і відповідні йому інституційно-правові конструкції системного характеру пов'язуються зі стратегічним шляхом розвитку Республіки Колумбія. Загалом це орієнтація на використання конституційних взірців США щодо врегулювання сфери

публічного права, яка простежується, наприклад, у Конституції Сполучених Штатів Колумбії 1863 року (Конституція Ріо-Негро) з її маніфестованим пріоритетом прав і свобод людини, проголошеним принципом відділення церкви від держави, світським характером освіти, федералізмом державного устрою [4]. Тривалий час парадоксальним чином вона сполучалася з колективістським традиціоналізмом способу життя (скажімо, домінанта християнсько-католицьких цінностей проектувалася на різні сегменти соціальних відносин), а суперечила першоджерельним задумам авторитетних творців державності Колумбії.

Один з «отців» американського конституціоналізму Дж. Медісон (послідовник протестантизму) виходив у своїх теоретичних побудовах з підвалин підходу раціонального вибору. Як підкреслюють Р. Керролл і М. Шугарт, він «вважав аксіоматичним, що політичні актори вмотивовані особистою вигодою, а хороші мотиви лідерів ніколи не можуть сприйматися як належне. Він прийняв егоїстичну мотивацію як неминуче, тому намагався використати її для загального блага» [14].

Вже на цьому принциповому щодо розуміння природи людини підґрунті світоглядного характеру з акцентованим виділенням ваги стимулів розбудовувалася вся система інститутів, які структурують, врівноважують і перевіряють особистісні амбіції з урахуванням значущості індивідуальної свободи (волі), яка є вихованою традицією Реформації (протестантизмом) і науково обґрунтованою Просвітництвом.

Якщо згадувати часи творення Конституції США з огляду на дискусії сьогодення щодо «авторитарного», «популістського» чи «нового» конституціоналізму (дискусії навколо значення якого актуальні в країнах ЛАКБ), то так закладалися основи тієї парадигми, в якій народжувалися змістовні й стилістичні особливості того способу конституційного нормування, який позначається як «правовий конституціоналізм» або «класичний» чи «ліберальний» з його увагою до процедури, відмежуванням від нагальності потреб політики і моралі, виважено-обережним ставленням до мінливої сьогоденності потреб більшості (юридичний позитивізм і юридичний реалізм як варіації лінії оформлення цього підходу) і значенням налаштування щодо встановлення й збереження балансів і рівноваг у системі влади з увагою до концепту представницької демократії.

Традиція конституційної творчості і в Колумбії, і в Венесуелі, Мексиці, інших країнах регіону тривалий час враховувала католицький традиціоналізм способу життя з його іншим ставленням до мотиваційних основ діяльності та якісно відмінною оцінкою власне особливостей самої людини (починаючи з того, що автохтонне індіанське населення визнавалося за умов прийняття католи-

цизму людьми, хоча і з застереженням на зразок «казарма цивілізує індіанця» до намагань у Мексиці сприяти змішанню представників різних рас та етнічних груп в єдину особливу національну спільноту).

На сповненому моральних уявлень про людину світоглядному підґрунті формувалася й реалізовувався запит на велику історичну постать, здатну втілити в життя високі стандарти рівності, справедливості, загального блага, християнських чеснот, а суспільні очікування щодо нормування способу життя формувалися навколо месіанської жаги появи такої постаті та потреби наділення її всіма необхідними для перетворення країн засобами, в тому числі конституційно-правового характеру.

Так створювався «розрив» між запозиченими формами нормування способу життя, які витікали з ліберально-демократичного сприйняття дійсності і його бачення перспективи за змістом і традиціоналізмом католицько-християнського ґатунку з відповідними «суспільними налаштуваннями» щодо основ і правил суспільного договору. Цей «розрив», можливо, становить один із суттєвих факторів, який проявляє загальну конфігурацію процесів державотворення Колумбії та особливості аспектів історії й окремих рис сучасного конституційного її розвитку.

У такому контексті зміна згадуваної Конституції 1863 року на Конституцію Республіки Колумбія 1886 року [5], одним із авторів якої був науковець, політичний діяч, а згодом Президент Республіки Колумбія М.А. Каро Тобар, виглядає зрозумілим. За нормами цієї Конституції (Título III. De los derechos civiles y garantías sociales. Artículo 38) «католицька апостольська римська релігія належить нації. Державна влада буде її захищати та змусить поважати її як важливий елемент суспільного порядку», (Título IV. De las relaciones entre la Iglesia y el Estado. Artículo 54). Католицьке священство може бути залученим до сфери державної освіти або благодійності.

Колумбія знову ставала унітарною централізованою державою із посиленою владою президента за рахунок законодавчої влади. Президент отримував концентровано зосереджені важелі керівництва для реалізації всіх своїх задумів. Так заклалися підвалини того варіанту президентської республіки, який у зв'язку з рівнем концентрації влади і за порушення балансу влади між гілками влади буде позначатися як «гіперпрезидентство», «супер-президентство» тощо.

Суттєвим аспектом, який також є показовим з точки зору визначення принципової відмінності від конституційної традиції США, ліберально-демократичного конституціоналізму є Конституція Колумбії 1886 року. Вона не робила відмінностей між поправкою і заміною, але передбачала «реформу конституції» [11, с. 25] Тобто, й для

заміни, й для внесення поправок у Колумбії передбачалася одна й та ж процедура. «Тому випадок Колумбії був інтригуючим через велику кількість поправок» [11, с. 25].

На думку авторитетних авторів, однією з найпоширеніших причин заміни Конституції була зміна політичного режиму. В Колумбії після відсторонення від влади військово-диктаторського режиму Г.Р. Пінілі у 1957 році внаслідок домовленостей 2-х провідних політичних партій Колумбійської Ліберальної Партії (Partido Liberal Colombiano) і Колумбійської Консервативної Партії (Partido Conservador Colombiano) заради припинення військових дій і насильства та стабілізації ситуації була залучена система Національного фронту, за якою незалежно від результатів виборів ліберали й консерватори отримували рівну кількість місць у державних структурах, а посаду Президента представники партій мали займати по чергову, змінюючись під час чергових виборів.

Домовленість репрезентів місцевих еліт зняла градус громадянського протистояння на фоні зниження політичних ставок, про які згадував А. Пшеворський, як суттєву причину залишати Конституцію незмінною. Було досягнуто компроміс, що за подальшого внесення поправок до Основного Закону Колумбії став основою того політичного режиму, який серед авторів позначається у різний спосіб, але у зв'язку з різновидом демократії вона ставала «контрольованою (М. Уільямс), олігархічною (А. Уайлд), традиційною двопартійною елітарною (Ф.Е. Кардозу, Е. Фалетто), елітарною (А. Беррі) або близькою до поліархії (Р. Даль)» [17, с. 130], «обмеженою демократією» (З.В. Івановський) [17, с. 130], були й інші варіанти.

Дещо схожий сценарій поєднання еліт на фоні домовленостей щодо поділу сфер впливу й розподілу «рентних потоків» від нафтовидобування реалізувався внаслідок так званого «*расо de punto fijo*» між трьома політичними силами, які згодом розподілилися на дві політичні сили-партії. Так виникли AD (Acción Democrática) та COPEI (Partido Socialcristiano) у Венесуелі 1958 року.

Спроби розбудови представницької демократії на основі майже консолідованих позицій щодо ліберально-демократичної майбутності країн з використанням двопартійної системи, створеної за ідеологічними стандартами змісту та організаційними формами західних демократій, задавали вектори розвитку зі своїми смисловими відтінками.

Венесуела на декілька десятиліть перетворилася на найбагатшу країну всього регіону й одну з найуспішніших економік у світі за показниками ВВП на душу населення (хоча структура й характер її економіки є окремим питанням). У Колумбії «правила Національного фронту» стали предметом конституційної реформи 1968 року, яка вирі-

шувала питання виходу з ситуації регламентованого партійного двовладдя.

Загалом нормативно система Національного фронту припинила своє існування з 1974 року, але фактично проіснувала за умов розподілу за партійними квотами посад у виконавчій владі до 1986 року (за офіційно підтвердженими домовленостями вона мала діяти до 1978 року), коли представники Колумбійської Ліберальної партії сформували однопартійний уряд.

Конституція Республіки Колумбія 1991 року остаточно засвідчила ствердження обраного елітами курсу на подальшу розбудову представницької демократії ліберального ґатунку. Було проголошено відділення церкви від держави й свободу віросповідання, встановлено так зване третє покоління прав (економічні, соціальні, колективні), стверджено послаблення державного втручання в економіку та децентралізацію управління.

Загалом вся побудова й органічна частина тексту Основного Закону відповідала світоглядно-рамковим положенням догматичної частини Конституції, які визначали Колумбію соціальною правовою державою з республіканською формою правління, унітарною, але децентралізованою, з автономією адміністративно-територіальних одиниць, демократичною, загальнонародною і плюралістичною, заснованою на повазі до людської гідності, соціальної цінності праці і єднанні утворюючих її громадян, верховенстві загального інтересу [6].

Які складнощі мала подолати Республіка Колумбія, і якого характеру виклики «випробували» конституційно закріплений вибір країни?

1. Проблема, яка є на поверхні і визнається однією з ключових міжнародним проектом щодо забезпечення верховенства права зі штабквартирою в Боготі. Це був «розрив між конституційною вимогою й юридичною реальністю, що створювало проблеми в багатьох частинах Латинської Америки» [7].

Аспектом формування необхідної правової культури серед усіх її суб'єктів-носіїв із закріпленням ієрархічності сприйняття правових норм, в якій конституційно-правові норми є пріоритетними у правозастосуванні, визначальними серед усіх соціально-нормуючих систем і механізмів є завданням, яке виходило за рамки регіону.

2. Колективізм способу життя й спроби віднаходження алгоритмів досягнення справедливості для більшості створюють поля соціальних пошуків і експериментаторства різного ґатунку. Йдеться й про такі явища, які в сучасній літературі маркуються у зв'язку з терміном «популізм»: «Популізм у владі складається з політичного проекту, який хоче радикально змінити правила гри, щоб виправити уявлені правопорушення минулого щодо людей і усвідомити більш тісний зв'язок між політичними інститутами й суспільством загалом» [12, с. 8].

У конкретиці конституційної й правотворчої діяльності Республіки Колумбія це означає також пошук компромісних рішень інституціонального характеру щодо співіснування представницької демократії у її ліберально-демократичному вигляді та демократії партисипативної. У сучасному ліберальному середовищі, як зазначав П. Мейр, згадуючи формулу Ф. Закарія щодо вираження західної моделі не в масовому плебісциті, а в неупередженому суді «не вибори роблять демократію демократією, а скоріше суди у сполученні з іншими форматами участі, яка не потребує обрання. Країнам, які розвиваються, література щодо хорошого правління пропонує цілком очевидну формулу: неурядові організації + суди = демократія» [16].

Конституція Колумбії 1991 року сформувала створення Конституційного Суду (Corte Constitucional Título 8 Capítulo 4: De la jurisdicción constitucional), а вся судова влада вже встигла зарекомендувати себе незалежною й незаангажованою навіть впливовими політичними акторами (судове рішення щодо затримання Президента Колумбії 2002-2010, лідера партії, наставника та друга нинішнього Президента І. Дуке (А. Урібе) за підозрами у незаконних контактах з FARC [13], які є тому підтвердженням.

Конституція Республіки Колумбія запроваджує й інструментарій партисипативної демократії, якими були референдуми й плебісцити на національному рівні, департаменти на муніципальних рівнях, можливість відкликання обраних губернаторів і мерів (за певних обставин), право на законодавчу ініціативу, оформлену й представлену 5% виборців, право на скасування законів, які на думку 10% виборців здатні заподіяти шкоду суспільству (TITULO IV DE LA PARTICIPACION DEMOCRATICA Y DE LOS PARTIDOS POLITICOS CAPITULO 1 DE LAS FORMAS DE PARTICIPACION DEMOCRATICA).

3. Партійна система Колумбії вважалася достатньо (для вираження спектру ідеологічних позицій) інституціоналізованою щодо діяльності на рівні національному (кількість партій і їх представників у Конгресі Колумбії, які можна знайти на сайті Конгресу [18]), але нині проблеми партій національного значення стають очевидними на рівні департаментів і муніципалітетів, де люди надають перевагу місцевим лідерам, які вже виявили себе у відповідному масштабі і є добре відомими людям на місцях. Засоби масової інформації Колумбії занепокоєні цією обставиною [8], але, можливо, таким чином лише створюються нові управлінські баланси в межах балансів різного розуміння сутності демократії.

4. У Колумбії досить пізно, як зазначають місцеві науковці, порівняно з Європою і навіть іншими країнами регіону (скажімо Мексикою) в межах завдань пошуку ідеалів суспільної рівності й спра-

ведливості почав формуватися лівий ідеологічний фланг, але вже у 60-і рр. ХХ ст. він за підтримки зовнішніх країн набув значного поширення, був і залишається суттєвим фактором внутрішньої політики і предметом правової регламентації.

Навіть сусідня Венесуела за часів нинішніх соціально-економічних складнощів не оцінюється настільки близькою до стану failed state, як свого часу Колумбія [15]. Колумбія пережила десятиліття фактичної війни з об'єднанням, яке позиціонує себе як представник лівого руху FARC (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia – Ejército del Pueblo), що контролювало значні частини території країни і пройшли через складні пошуки миру з тривалими перемовинами, спеціальним плебісцитом (2.10.2016, на якому 50,22% виборців із тих, які з'явилися, з перевагою в менш ніж 54 000 голосів проголосували «проти», а не голосували 63,32% [3]) щодо затвердження миру між урядом і лідерами FARC.

Використання «правосуддя перехідного періоду» і складні пошуки алгоритмів відновлення національної єдності вносили у політико-правові процеси Колумбії свої складнощі, тим більше на фоні різних загроз мирного врегулювання, активізації діяльності інших збройних формувань, які визначають себе ідеологічно лівим флангом політичних сил ELN, EPL, які відкололися від основної групи FARC флангу FARC-EP, що не визнав мирних угод, і формально проголосили мету відстоювання народних інтересів: справедливий перерозподіл землі, реалізація соціальних програм тощо.

Висновки. В історії і сучасності Республіки Колумбія щодо розбудови державності й встановлення інституційних параметрів і засад потенціал конституційної творчості використовувався в межах умовного простору як запозичений конституційно-правовий інструментарій, сформований у традиції суспільного договору на основі ліберально-демократичних цінностей, розробки і напрацювання місцевих авторитетних лідерів, які виходили з колективістсько-традиціоналістських уявлень про загальне благо, соціальну справедливість і рівність.

Умовна конфігурація розвитку конституційного процесу свідчить про наявність цього підвалинного світоглядного, ціннісного в основі розриву невідповідності правових інституцій результативного очікування щодо їх ролі в розбудові держави, який, можливо, експлікується на суму соціальних відносин і подій сьогодення.

У конкретиці подальшої конституційної та всієї правотворчої діяльності Республіки Колумбія це означає пошук компромісних рішень інституціонального характеру щодо співіснування механізмів представницької демократії у її ліберально-демократичному вигляді та демократії партисипативної, віднаходження унікальних балансів і щодо

гарантій прав будь-якої меншості (акценти ліберальної демократії) і відносно захисту й реалізації прав більшості (демократія народу), між ліберальним мінімалізмом відносно втручання держави в соціальне життя і вимогами людей до реалізації програм соціального забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Adam Przeworski Democracy and the market: political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America. URL: <http://pavroz.ru/files/pshevorski-demir.pdf>

2. Armin von Bogdandy *Ius Constitutionale Commune en América Latina: una mirada a un constitucionalismo transformador*. URL: <https://revistas.uexternado.edu.co/index.php/derest/issue/view/416>.

3. Clamor en Colombia: ni un día más de guerra 5 octubre 2016. URL: <https://www.telesurtv.net/bloggers/Clamor-en-Colombia-ni-un-dia-more-de-war-20161005-0008.html> (дата звернення: 15.08.2020).

4. Constitución Política para los Estados Unidos de Colombia 1863.. URL: <https://www.funcionpublica.gov.co/eva/gestornormativo/norma.php?i=13698> (дата звернення: 15.08.2020).

5. Constitución política de Colombia de 1886. URL: <https://www.funcionpublica.gov.co/eva/gestornormativo/norma.php?i=7153> (дата звернення: 15.08.2020).

6. Constitución Política de Colombia, 1991. URL: http://www.cervantesvirtual.com/portales/constituciones_hispanoamericanas/obra/constitucion-politica-de-colombia-1991/ (дата звернення: 15.08.2020).

7. Effektiver Grundrechtsschutz. URL: <https://www.kas.de/de/web/rspla/effektiver-grundrechtsschutz.-studiengruppe-verfassungsrecht-und-menschenrechte> (дата звернення: 15.08.2020).

8. EN COLOMBIA SE REAFIRMA LA DESINSTITUCIONALIZACIÓN DEL SISTEMA DE PARTIDOS 4 noviembre 2019. URL: <http://agendapublica.elpais.com/en-colombia-se-reafirma-la-desinstitucionalizacion-del-sistema-de-partidos/> (дата звернення: 15.08.2020).

9. Gabriel Negretto Replacing and Amending Constitutions: The Logic of Constitutional Change in Latin America. URL: <https://biblioteca.cejamerica.org/bitstream/handle/2015/3313/Replacing-and-Amending-Constitutions-The-Logic-of-Constitutional-Change-in-Latin-America.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

10. Gargarella R. Latin American Constitutionalism, 1810–2010: The engine room of the Constitution. Oxford; New York: Oxford University press, 2013. 282 p.

11. José Luis Castro Montero Constitutional replacement in five countries of South America. An Empirical Comparative Analysis Estudios de Derecho, N.o 164 jul-dic 2017. P. 70–88.

12. Paul Blokker Populism as a Constitutional Project Oxford University Press. *International Journal of Constitutional Law* 2019/4. Volume 17. Issue 2. P. 536–553.

13. La Corte Suprema de Colombia decreta la detención de Álvaro Uribe 4 agosto 2020. URL: <https://www.elmundo.es/internacional/2020/08/04/5f29aae121efa0b67a8b458f.html> (дата звернення: 15.08.2020).

14. Royce Carroll Matthew Søberg Shugart University of California, San Diego Revised March 27, 2006 Neo-

Madisonian theory and Latin American institutions. URL: https://www.researchgate.net/publication/228161924_Neo-Madisonian_Theory_and_Latin_American_Institutions

15. VENEZUELA: ¿ESTADO DÉBIL O FALLIDO? 12 febrero 2020. URL: <http://agendapublica.elpais.com/venezuela-estado-debil-o-fallido/> (дата звернення: 15.08.2020).

16. Питер Мейр Правление пустотой? Схлопывание западной демократии. URL: http://www.intelros.ru/readroom/prognosis/021206/1011-pravlenie_pustotojj_skhlopyvanie_zapadnojj_demokratii.h (дата звернення: 15.08.2020).

17. Ивановский З. В. Конституционные процессы и реформирование политической системы Колумбии. *Латиноамериканский исторический альманах*, 2020. № 25. С. 122–145.

18. Estructura del Congreso 2018–2022. URL: <https://congresovisible.uniandes.edu.co/democracia/congreso/estructura/> (дата звернення: 15.08.2020).

REFERENCES:

1. Adam Przeworski Democracy and the market: political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America. URL: <http://pavroz.ru/files/pshevorski-demir.pdf>

2. Armin von Bogdandy *Ius Constitutionale Commune en América Latina: una mirada a un constitucionalismo transformador*. URL: <https://revistas.uexternado.edu.co/index.php/derest/issue/view/416>.

3. Clamor en Colombia: ni un día más de guerra 5 octubre 2016. URL: <https://www.telesurtv.net/bloggers/Clamor-en-Colombia-ni-un-dia-more-de-war-20161005-0008.html> (accessed 15 August 2020)

4. Constitución Política para los Estados Unidos de Colombia 1863. URL: <https://www.funcionpublica.gov.co/eva/gestornormativo/norma.php?i=13698> (accessed 15 August 2020)

5. Constitución política de Colombia de 1886.. URL: <https://www.funcionpublica.gov.co/eva/gestornormativo/norma.php?i=7153> (accessed 15 August 2020)

6. Constitución Política de Colombia, 1991. URL: http://www.cervantesvirtual.com/portales/constituciones_hispanoamericanas/obra/constitucion-politica-de-colombia-1991/ (accessed 15 August 2020)

7. Effektiver Grundrechtsschutz. URL: <https://www.kas.de/de/web/rspla/effektiver-grundrechtsschutz.-studiengruppe-verfassungsrecht-und-menschenrechte> (accessed 15 August 2020)

8. EN COLOMBIA SE REAFIRMA LA DESINSTITUCIONALIZACIÓN DEL SISTEMA DE PARTIDOS 4 noviembre 2019. URL: <http://agendapublica.elpais.com/en-colombia-se-reafirma-la-desinstitucionalizacion-del-sistema-de-partidos/> (accessed 15 August 2020)

9. Gabriel Negretto Replacing and Amending Constitutions: The Logic of Constitutional Change in Latin America. URL: <https://biblioteca.cejamerica.org/bitstream/handle/2015/3313/Replacing-and-Amending-Constitutions-The-Logic-of-Constitutional-Change-in-Latin-America.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

10. Gargarella R. Latin American Constitutionalism, 1810–2010: The engine room of the Constitution. Oxford; New York: Oxford University press, 2013. 282 p.

10. José Luis Castro Montero Constitutional replacement in five countries of South America. An Empirical Comparative Analysis Estudios de Derecho, N.o 164 jul-dic 2017. P. 70–88.

11. Paul Blokker Populism as a Constitutional Project Oxford University Press. *International Journal of Constitutional Law*, 2019/4. Volume 17. Issue 2. P. 536–553.

12. La Corte Suprema de Colombia decreta la detención de Álvaro Uribe 4 agosto 2020. URL: <https://www.elmundo.es/internacional/2020/08/04/5f29aae121efa0b67a8b458f.html> (accessed 15 August 2020)

13. Royce Carroll Matthew Søberg Shugart University of California, San Diego Revised March 27, 2006 Neo-Madisonian theory and Latin American institutions. URL: https://www.researchgate.net/publication/228161924_Neo-Madisonian_Theory_and_Latin_American_Institutions

14. VENEZUELA: ¿ESTADO DÉBIL O FALLIDO? 12 febrero 2020. URL: <http://agendapublica.elpais.com/venezuela-estado-debil-o-fallido/> (accessed 15 August 2020)

15. Piter Meyr Pravleniye pustotoj? Skhlopyvaniye zapadnoy demokratii. URL: http://www.intelros.ru/readroom/prognosis/021206/1011-pravlenie_pustotojj_skhlopyvanie_zapadnojj_demokratii.h (accessed 15 August 2020)

16. Ivanovskiy Z.V. (2020) Konstitutsionnyye protsessy i reformirovaniye politicheskoy sistemy Kolumbii *Latinoamerikanskiy istoricheskiy almanakh*. № 25. pp. 122-145.

17. Estructura del Congreso 2018–2022. URL: <https://congresovisible.uniandes.edu.co/democracia/congreso/estructura/> (accessed 15 August 2020)

Constitutional creativity and problem fields in the formation of Colombia: history and modernity

Barabash Oleh Vasylovych

Doctoral Student at the Department of Sociology, Political Science and Cultural Studies
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Alchevskiyh str., 29, Kharkiv, Ukraine

The urgency of the work is due to the nature of the challenges facing Colombia and Ukraine and the need to analyze the experience of solving complex problems in other countries in order to develop scientific and practical recommendations for overcoming the crisis in Ukraine. The study aims to clarify the essential aspects of the institutionalization of state-building and political processes in the history of the Republic of Colombia, finding the causes and links of its institutional success, designating the nature and significance of difficulties.

The goal is to analyze the peculiarities of constitutional creativity in Colombia, to identify certain content parameters and directions, to establish contours in the configuration of transformations in the context of modern discussions on the essence of democracy and understanding its future prospects, to outline problem areas and areas of legislative actualization.

The general scientific methods and principles of research are used in the work. The approach of classical institutionalism with elements of comparative studies, means of clarifying the essence of phenomena in the specifics of historical contexts from the standpoint of new or historical institutionalism is involved. Constitutional creativity in Colombia is considered in the projection of the current debate on the contradiction of the prospects of liberal or “legal constitutionalism” in opposition to the new “populist constitutionalism”.

Between the boundaries of the conditional space borrowed constitutional and legal tools formed in the tradition of social contract on the basis of liberal-democratic values and the development and development of local authoritative leaders based on collectivist-traditionalist ideas of the common good, social justice and equality. The conditional configuration of the development of the constitutional process testifies to the existence of this deep worldview, the value underlying the rupture of the inconsistency of legal institutions with the effective expectations regarding their role in state building.

In the context of further constitutional and all law-making activities of the Republic of Colombia, this means finding compromise solutions of an institutional nature regarding the coexistence of mechanisms of representative democracy in its liberal-democratic form and participatory democracy, finding unique balances and guaranteeing (the rights of any minority) and regarding the protection and realization of the rights of the majority (democracy of the people), between the liberal minimalism of state intervention in social life and the requirements of society for the implementation of social security programs.

Key words: *The Republic of Colombia, constitutionalism, political regime, institutional transformations, understanding of democracy, state formation.*

Була Світлана Петрівна
Свідерська Ольга Іванівна

Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції

УДК [32-049.2:316.658:004.438.5]«20»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.3>

Була Світлана Петрівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1,
Львів, Україна

Свідерська Ольга Іванівна
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри
теоретичної та практичної психології
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Досліджуються особливості використання соціальних мереж як засобів здійснення політичної маніпуляції. Сучасний інформаційний простір і глобальний вплив інтернету на наше життя сприяють тому, що в сучасному світі практично кожен індивід піддається новим видам інформаційної маніпуляції. Соціальні мережі розглядаються як платформа для здійснення психологічного впливу шляхом поширення пропаганди й маніпуляції. Доведено, що активне використання новітніх інтернет-технологій сприяє заміщенню соціальної та політичної реальності комп'ютерними симуляціями. Акцентовано увагу на тому, що сучасні інтернет-технології одночасно можна розглядати і як своєрідний «демократичний потенціал», і як заохочення до свободи, і як перешкоду демократії. Однією із ключових особливостей маніпулятивного впливу є те, що контроль мереж, комунікації стає тим важелем, за допомогою якого інтереси і цінності перетворюються у провідні принципи людської поведінки, інформаційна політика, яка здебільшого здійснюється за допомогою маніпулювання символами в засобах масової інформації, добре поєднується з реальним постійно мінливим світом владних відносин.

У сучасному мережевому суспільстві пропаганда стала всеохоплюючою, глобальною й повноправною часткою цифрової інформаційної екосистеми. Правдивість інформації насамперед залежить від кількісної оцінки інтернет-аудиторії: чим більше користувачі соціальних мереж діляться новиною, тим більше вона викликає довіру, тим більше вона сприймається як правдива; чим більше поширюються процеси інформатизації, тим більше масова свідомість піддається впливу новітніх інформаційних медіа, в цьому контексті – соціальних мереж.

Здебільшого віртуальна політична маніпуляція здійснюється за допомогою основних постулатів вірусного маркетингу, який враховує такі ключові позиції як соціальна валюта, тригер, емоції, суспільство, практична цінність і добре описана історія. Доведено, що глобальність мережі зробила можливим включення інтернет-користувачів до будь-яких подій у всьому світі, навіть у тих країнах, які не мають доступу до інтернет-мережі, або ж вона суттєвим чином контролюється провладними органами. Визначено, що ця тематика відкриває можливість для наукових розвідок політичної, соціальної чи психологічної тематики.

Ключові слова: політична маніпуляція, вплив, техніки маніпуляції, політична поведінка, соціальні мережі.

Вступ. Обговорення сучасних політичних реалій практично не можливе без урахування медійного впливу. Глобалізація й вільний доступ до мережі сприяють тому, що весь світ може спостерігати й обговорювати політичну ситуацію, яка відбувається у реальному часі на тому чи іншому континенті. Ми здатні одночасно транслювати одне й те ж повідомлення, формулювати певні ідеологічні наративи, створювати певний контент інтернет-користувачів. Якщо провести паралелі й проаналізувати первинний функціональний застосунок інтернету й сьогодення, то вочевидь інформаційна революція, метою якої було розширити комунікацію між користувачами, перетворила мережу на безкінечний простір із формування думок, світоглядів, організацій тощо.

Якщо ще якийсь десяток років тому вчені говорили про те, що у мережі під певним ніком здатні ховатися індивіди, які у реальному житті соромляться комунікувати з іншими, а інтернет сприяє тому, що можна себе почувати вільно, то нині ми є свідками того, як інтернет у свій спосіб трансформував швидкість, поширення та доступність інформації, змінивши саму природу її таємності: інформація, яка надходить із медіа, дедалі частіше перестає мати спільні точки дотику із «реальністю».

Медійна сфера нині має потужніший вплив на політичну свідомість громадян через соціальні мережі порівняно із телебаченням чи радіо, проте це не означає, що телебачення стало безпечнішим. Практично всі медіа-ресурси застосовують маніпулятивні технології у подачі інформації, що суттєвим чином впливає, коригує, а в окремих випадках повністю змінює політичні орієнтації чи цінності громадян. Такий вплив є не тільки небезпечним, але й дедалі потужнішим, оскільки ми поступово входимо в один суцільний потік інформації, щоразу інший, змінюючий власне наповнення, наратив, інформаційно виснажуючи нас і поступово роблячи ще більш беззахисними перед маніпуляцією.

Мета статті полягає у ґрунтовному аналізі використання сучасними медіа соціальних мереж з метою здійснення політичної маніпуляції.

Результати. Згідно визначення Оксфордського словника “manipulation” розглядається як процес здійснення часто прихованого контролю чи впливу на когось чи на щось [13]. У контексті такого тлумачення вважаємо, що у процесі політичної маніпуляції нині потужним інструментом є новітні соціальні медіа. Формулюючи проблему нашого дослідження, хочемо акцентувати на тому, що віртуальне середовище

й активне використання в ньому соціальних мереж змінюють політичну реальність.

На думку теоретика й дослідника М. Кастельса, мережеве суспільство засвідчує якісну зміну у людському досвіді. Мережі змінюють публічну сферу, що відображається й на демократії [10]. Активне використання новітніх інтернет-технологій сприяє заміщенню соціальної та політичної реальності комп'ютерними симуляціями [4, с. 63].

Будь-які конфліктні загострення, формування громадської думки, політичні вподобання, передвиборча кампанія як президентського, так і локального формату чи вияви національної боротьби проти дикторських режимів останніми роками розпочиналися із соціальних мереж. Звісно, це не означає, що соціальні мережі є незамінними у політичній мобілізації, адже вона може відбутися і без впливу онлайн: інколи відбуваються дуже вдалі масові акції, підігріті інтернет-користувачами, інколи навпаки, якою б потужною не була цифрова пропаганда, вона не знаходить свого відображення у масовій політичній поведінці. Проте це потужний сигнал того, що ми безповоротно потрапили під вплив мереж і нам дедалі важче формувати проти нього опір.

Дуже слушно з цього приводу висловлюється Н. Ферґусон: «Нам надзвичайно важко усвідомити, як багато в наш час важить зростання мереж. На кожну статтю, яка вихваляє їхню позитивну роль, припадає інша, що попереджає про негативний вплив, наприклад відкриття нових можливостей перед небезпечними силами» [7, с. 73]. Йдеться про те, що ролі основних маніпуляторів у сучасному світі, перенасиченому новітніми медіа й інформаційними потоками, може здійснювати будь-хто: терористичні організації, держави-агресори, політичні інститути чи звичайні громадяни. Мережі, комунікація яких побудована за принципом горизонтальних, а не ієрархічних зв'язків, можуть використовувати потужність інтернет-простору з будь-якою метою.

Інтернет-технології одночасно можна розглядати і як своєрідний «демократичний потенціал», і як заохочення до свободи, і як перешкоду демократії. Вдалим прикладом цього можна вважати мобілізацію українського суспільства у 2014 році для формування волонтерських рухів на допомогу армії, арабську весну, яка на початку 2010-х охопила значну частину арабських держав (Алжир, Туніс, Лівію, Єгипет, Сирію, Ємен) з метою встановлення ліберально-демократичної ідеології. До цього переліку також можна віднести відомі твіти 16-літньої палестинки Фари про те, що Ізраїль нападає на мирне населення Гази [3, с. 33–68].

Таке використання Twitter, Facebook, YouTube та Instagram насамперед дає можливість громадянам, борцям проти авторитарного чи тоталітарного режимів власноруч сформувати альтернативу офіційним політичним представництвам і таким чином змінити встановлені «правила гри». Однак не тільки

громадяни можуть змінювати ці правила. Н. Ферґусон наголошує на тому, що перемога Д. Трампа у 2016 році була частково зумовлена тим, що мережа російської розвідки зробила все можливе для того, аби зіпсувати репутацію його конкурентки, використовуючи як головні інструменти веб-сторінку WikiLeaks та телевізійну мережу Russia Today [7, с. 39]. Йдеться про частково розкриті матеріали американської розвідки із доказами замовлення Путіним цілеспрямованої кампанії проти держсекретаря Х. Клінтон з метою дискредитувати її як кандидата у президенти.

Загалом доведено, що для здійснення політичної маніпуляції не тільки громадяни чи держави-агресори використовують соціальні мережі. Такі практики перейняли як численні держави, так і політики місцевого рівня. Згідно висновків американських дослідників, у 2019 році було знайдено докази організованих маніпуляцій із використанням соціальних медіа у 70 країнах, тоді як у 2018 таких країн було лише 48, а у 2017 – 28.

Частково цей показник піднімає збільшення кількості нових користувачів, які експериментують з технологією цифрової пропаганди як інструментом здійснення маніпуляції під час передвиборчих кампаній. Частково цей результат є наслідком активного використання багатьма країнами соціальних медіа, що суттєво зростає буквально за якийсь десяток років [9, с. 2]. Пропаганда стала всеохоплюючою, глобальною й повноправною часткою цифрової інформаційної екосистеми.

Згідно офіційних даних, у 2015 році Великобританія сформувала 77-му бригаду із 1500 солдатів, покликану стати «агентом змін через цільову інформаційну активність та охоплення». Північноатлантичний альянс запустив свій Центр передового досвіду стратегічних комунікацій, зосереджений увагу суто на «озброєнні соціальних мереж». Такі відомі організації як феноменальна цифрова армія Сил оборони Ізраїлю, армія патріотичних тролів Туреччини, нові бот-мережі уряду Мексики та ініціативи кіберпропаганди є і в десятках інших країн [5, с. 216].

Одним із меседжів Ю. Харарі, які він намагається донести до нас у своїй праці «Homo Deus», є те, що доба масштабних «мереж масової співпраці», яка спирається на писемну мову, гроші, культуру та ідеологію (продукти людських нейронних мереж на основі вуглецю), поступається новій добі комп'ютерних мереж на основі кремнію, що спирається на алгоритми [11]. В якісь наступні кілька десятирічків людство може стати необхідним матеріалом для комп'ютерних алгоритмів для забезпечення їхньої життєдіяльності.

Досить популярним є також використання бот-мереж як своєрідних політичних найманців, які з готовністю підтримують то одних, то інших. Так, під час Брекзиту (суперечливого референдуму 2016 року щодо виходу Великої Британії із Євросоюзу) дослідники спостерігали, як автоматизовані Twitter-акаунти,

які раніше захищали незалежність Палестини, раптом перемкнули увагу на британську політику. Це була навіть не боротьба: пробрекзитські боти переважали роботизованих противників виходу у пропозиції п'ять до одного. В останні дні перед референдумом менше 1% користувачів Twitter формували видимість думок третини всіх обговорень цього питання [5, с. 168]. Таким чином, ми можемо ще раз підтвердити думку С. Туронока про те, що глобальний розвиток цифрових мережових комунікацій є невід'ємним від широкого загалу культурних, соціальних, економічних і політичних змін, масштаб яких допомагає їх характеризувати революційними, епохальними змінами, які відкривають нову еру в історії людської цивілізації [6, с. 51].

Важливим також є те, що попри недосконалість Twitter, Facebook та YouTube у питанні трансляції достовірної інформації чи отримання чіткої та неупередженої картини подій соціальні мережі залишаються одним із потужних засобів розповсюдження власної версії історії, можливості створювати власний наратив, розповісти власну правду або ж маніпулювати політичною свідомістю чи змінювати хід політичної гри, впливаючи на глобальну міжнародну думку.

Однією з популярних думок в останні роки минулого століття було припущення, зокрема Д. МакАдама, про неможливість інтеграції масових дій в успішні міжнародні соціальні рухи, оскільки не можливо водночас створити і зберегти адекватні міжособистісні зв'язки онлайн [12]. Нині ми можемо сперечатися з цією думкою, адже маніпуляція політичною свідомістю індивіда відбувається практично щоденно. Швидкість і постійна зміна інформаційних потоків, які замінили короткі смислові повідомлення, сприяють тому, що звичайний індивід практично не в змозі захистити себе від інформаційного перенасичення.

Саме тому інтернет-юзери дедалі частіше читають тільки заголовки новин, не вникаючи в суть самого повідомлення, поступово втрачаючи бажання відслідковувати правдивість інформаційного навантаження, а єдиним критерієм підбору й поширення інформації є кількість like: чим більше користувачі соціальних мереж діляться новиною, тим більше вона викликає довіру, тим більше вона сприймається як правдива; чим більше поширюються процеси інформатизації, тим більше масова свідомість підпадає під вплив новітніх інформаційних медіа, в цьому контексті – соціальних мереж.

Як слушно зазначає дослідниця В. Черкасова, засоби масової інформації постійно і наполегливо створюють нові образи, а звичайні користувачі, які шукають допомоги в ускладнених соціальних умовах, намагаються за ними встигнути. Незалежні від нас події також сприяють тому, що постійно відбувається руйнування старих образів, руйнується наша оборона і раніше сформована уявна модель реальності. Результат цього постійного «бомбардування»

новими образами – прискорене витіснення старих образів, збільшення розумової «пропускної спроможності» і нове глибоке відчуття мінливості, недовговічності самого знання [8, с. 184].

На її переконання, йдеться про підсилення віртуальної реальності, що шкодить справжній. З цим важко не погодитися, адже будь-який політичний процес насамперед охоплює віртуальну публіку, а вже потім відображається в реальних виявах на прикладі політичних орієнтацій, громадянської позиції, політичної поведінки чи електорального вибору.

М. Кастельс вважає, що контроль мереж, комунікації стає тим важелем, за допомогою якого інтереси і цінності перетворюються в провідні принципи людської поведінки, інформаційна політика, яка здебільшого здійснюється в за допомогою маніпулювання символами в засобах масової інформації, добре поєднується з реальним постійно мінливим світом владних відносин. З огляду на те, як політика набуває ознак театру, а політичні інститути швидше стають агентствами з укладання угод, аніж представництвами влади, громадяни починають демонструвати захисну реакцію, голосуючи для того, щоб попередити шкоду, яку може завдати їм держава, замість того, щоб перекласти на неї відповідальність за забезпечення їхніх потреб [10].

Сучасний інформаційний простір і глобальний вплив інтернету на наше життя сприяють тому, що в сучасному світі практично кожен індивід піддається новим видам інформаційної маніпуляції, яку С. Карамурза ототожнює зі способом духовного впливу на людину за допомогою програмування її поведінки. Вчений вважає, що маніпулювання завжди спрямоване на психічні конструкти людини, зазвичай здійснюється потай, маючи на меті зміну думок, переконань і цілей людей у потрібному маніпулятору напрямі [1, с. 47].

У мінливому мережевому світі маніпуляція поширюється набагато швидше, ніж у ієрархічному. Популярність певного інформаційного продукту незалежно від того, чи це рекламна кампанія, чи стаття, поширена у соціальній мережі, залежить від кількох ключових моментів: соціальної валюти, триггеру, емоцій, суспільства, практичної цінності, яку цей продукт несе, й добре описаної історії його створення. Це ті особливості психологічного впливу, на які найбільше роблять ставку менеджери вірусного маркетингу, створюючи новий продукт або ж «реанімуючи» вже наявний.

Деяко схоже, на нашу думку, відбувається й у віртуальному політичному полі. Мало того, що практично кожне ЗМІ має представництво у соціальних мережах, вони здебільшого ще й перестали відповідати принципам професійної журналістики, адже людству нині не так цікава правда у її чистому вигляді. Дедалі частіше провідну роль відіграють саме наративи, а контролює інформацію радше не той, хто володіє нею правдивою, а швидше за все той, хто формує

і контролює наратив, поширений серед певного контингенту. Наратив досконаліший тоді, коли здобуває прихильність віртуальної маси, а досягти цього можна тільки шляхом маніпулювання емоціями (чим потужнішими, тим краще), використовуючи при цьому всі засоби вірусного маркетингу.

Для того, щоб відстежити елементи маніпуляції у повідомленнях, поширених у соціальних мережах, варто звернутися до кількох механізмів маніпуляції, запропонованих Кара-Мурзою. Насамперед варто звернути увагу на повторення, яке згідно переконань дослідника є «одним із тих «психологічних трюків», які притупляють розум і впливають на несвідомі механізми [1, с. 289].

Зловживання таким механізмом маніпуляції у соціальних мережах може суттєво посилювати стереотипи, які вже є сформованими у певній аудиторії інтернет-користувачів. У людини поступово підсилюються раніше сформовані стереотипні упередження, що з часом призводить до загального «отупіння» й неспроможності опиратися інформаційним впливам, знижується рівень критичного мислення, стає важче фільтрувати інформацію. За допомогою повторення думка перестає бути приналежною до свого автора, а поступово стає правдою, в яку починає вірити більшість.

Технологія маніпуляції «дроблення й терміновість». За допомогою цього методу відбувається розділення цілісної проблеми на окремі фрагменти. Людині складно у цьому випадку пов'язати й осмислити певну проблему, а ЗМІ здебільшого вдало використовують таку техніку для фрагментації форми подачі матеріалу. Тобто, щоб не було прописано чи сказано, воно розчиняється у рекламних блоках, комічних сюжетах чи плітках [1, с. 290].

Згідно переконань Кари-Мурзи, розрив інформації на шматки, відсутність можливості сконструювати цілісну соціальну проблему здебільшого призводить до зниження впливу повідомлення або ж повністю до позбавлення його смислу. «Хаотизація потоку повідомлень носить лише видимий характер, відбір подій, про які вирішують поінформувати суспільство, вона виробляється певною соціальною структурою, в яку входять керівники ЗМІ» [1, с. 290].

Вкрай важлива для здійснення маніпуляції свідомістю терміновість як умова успішної і виправданої фрагментації проблеми. Відчуття терміновості повідомлення здатне сформуванню ілюзії важливості, що підсилює маніпуляцію медіа. Третьою потужною технологією маніпуляції, на переконання Кара-Мурзи, є сенсаційність, яка й дозволяє забезпечувати фрагментацію проблем і дробити інформацію так, щоб інтернет-користувач ніколи не отримував повного, завершального знання.

Сенсація – повідомлення про події, яким надається така висока важливість і унікальність, що на них концентрується і потрібний час утримується майже вся увага публіки. Під прикриттям сенса-

ції можна або промовчати про важливі події, яких публіка не повинна зауважити, або припинити скандал чи психоз, який вже пора припинити, але зробити це таким чином, щоб про нього не згадали [1, с. 294]. Попри те, що соціальні мережі бурхливо почали розвиватися протягом останніх років, вони тільки нині починають грати м'язами, повністю використовуючи маніпулятивні технології.

Висновки. Підсумовуючи викладене, хочемо акцентувати увагу на кількох важливих моментах. По-перше, використання соціальних мереж є важливою частиною будь-якого політичного процесу незалежно від того, чи це стосується формування електорату, чи це постійне підтримання певних політичних наративів у віртуальному середовищі, чи це мобілізація суспільства для здійснення масової акції.

По-друге, незважаючи на те, що частина суспільства ще не вийшла в онлайн, це не означає, що соціальні мережі не є дотичними до неї: навіть якщо в якійсь країні немає доступу до мережі, обов'язково найбільш захоплені новини потрапляють до інтернет-користувачів і весь світ автоматично стає дотичним до події.

По-третє, це пряма загроза підсилення маніпулятивних, психологічних впливів зі сторони кіберпростору. Адже попри те, що психологічні передумови здійснення маніпуляції є незмінними: типи нервової системи, низький рівень логічного й критичного мислення, неосвіченість, соціальні мережі на досить потужному рівні здатні змінити світогляд людини.

Інформаційне перенасичення робить нас слабшими у критичному сприйманні інформації, а використання вірусного маркетингу сучасними ЗМІ сприяє дедалі важчому опору проти пропаганди й дезінформації. Тема використання соціальних мереж для політичної маніпуляції відкриває широкий спектр політичних чи психологічних досліджень у сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кара-Мурза С.Г. Маніпуляція сознанием. Москва : Эксмо, 2005. 832 с.
2. Кастельс М. (2000). Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. URL: books.google.com.ua/books?id=DwAAQVAJ&pg=PT501&lpg=PT501.
3. Патрикаракос Д. Війна у 140 знаках. Як соціальні медіа змінюють конфлікти у XXI столітті. К. : Yakaboo Publishing, 2019. 352 с.
4. Свідерська О.І. Формування віртуального натовпу шляхом маніпуляції свідомості населення // Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 149 (№ 10). С. 62–66.
5. Сінґер П., Брукінг Е. Війна лайків. Зброя в руках соціальних мереж. Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2019. 320 с.
6. Турунок С.Г. Интернет и политический процесс // Общественные науки и современность, 2001. С. 51–63.
7. Фергюсон Н. Площі та вежі. Соціальні зв'язки від масонів до фейсбуку. К. : «Наш формат», 2018. 552 с.

8. Черкасова В.П. Медиа-манипулирование общественным политическим сознанием: Телевидение и Интернет. М. : Издательство «Весь Мир», 2019. 152 с.

9. Bradshaw S., Howard P.N. Global inventory of organized social media manipulation. The Computational Propaganda Project at the Oxford Internet Institute University of Oxford. University of Oxford, 2019. 23 p.

10. Castalls M. Information Technology, Globalization and Social Development. Unations Reseach Institute for Social Development Discussion Paper, № 114 (September 1999), P. 1–15.

11. Harari Yu. Homo Deus: A Brief History of tomorrow. New-York : Harper Collins, 2017 McAdam D. The framing function of movement tactics: strategic dramaturgy in the American civil rights movement Cambridge : Cambr. University Press, 1996. P. 38–55.

12. McAdam D. The framing function of movement tactics: strategic dramaturgy in the American civil rights movement Cambridge : Cambr. University Press., 1996. P. 38–55.

13. Oxford Learner's Dictionaries. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/manipulate.

REFERENCES:

1. Kara-Murza (2005). Manipulacija soznanijem. [Manipulation of consciousness]. Moskva : Eksmo [in Russian].

2. Kastels. Minformacuonnaja epoha. [The information age. Economy, society and culture]. URL: books.google.com.ua/books?id=DwAAQBAJ&pg=PT501& [in Russian].

3. Patrykarakos D. (2019). Vijna u 140 znakah. Jak socialni merezhi zminuutj konflikty [War in 140 characters. How social media is reshaping conflict in the Twenty-first century]. Kyiv : Yakaboo Publishing [in Ukraine].

4. Sviderska O.I. (2019). Formuvannja virtualnogo natovpu shljahom manipulacii svidomosti naseleennja. [Formation of virtual crown by population]. Hileya. Scientific bulletin, vol. 149, № 10, P. 62–66 [in Ukraine].

5. Singer P., Brooking E. (2019). Vijna lajkiv [The weaponization of social media]. Kharkiv : Klub simejnoho dozvillja [in Ukraine].

6. Turonok S.G. (2001). Internet i politicheskij process [The Internet and the political process]. Social sciences and modernity journal, P. 51–63 [in Russian].

7. Ferguson N. (2018). Ploschi ta vezi. Socialni zvjazky vid masoniv do fejsbuku [The square and the tower. Networks, Hierarchies and the Struggle for Global Power]. Kyiv : Nash format [in Ukraine].

8. Cherkasova V.P. (2019). Media-anipulirovanija obschestvennym politicheskimsoznanijem: Televudunnie I Internet [Media Manipulation of Public Political Consciousness: Television and the Internet]. Moskva : Vesj Mir [in Russian].

9. Bradshaw S., Howard P.N. (2019). Global inventory of organized social media manipulation. The Computational Propaganda Project at the Oxford Internet Institute University of Oxford. University of Oxford [in English].

10. Castalls M. (1999). Information Technology, Globalization and Social Development. Unations Reseach Institute for Social Development Discussion Paper, № 114. P. 1–15 [in English].

11. Harari Yu. (2017). Homo Deus: A Brief History of tomorrow. New-York : Harper Collins [in English].

12. McAdam D. (1996). The framing function of movement tactics: strategic dramaturgy in the American civil rights movement Cambridge : Cambr. University Press. P. 38–55 [in English].

13. Oxford Learner's Dictionaries. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/manipulate [in English].

Social networks as a tool of political manipulation

Bula Svitlana Petrivna

PhD in Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor
at the Department of Political Science
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine

Sviderska Olha Ivanivna

PhD in Political Science,
Assistant Professor at the Department
of Theoretical and Practical Psychology
Lviv Polytechnic National University
Bandery str., 12, Lviv, Ukraine

The peculiarities of the use of social networks as a means of political manipulation are investigated. The modern information space and the global impact of the Internet on our lives contribute to the fact that in today's world, almost every individual is exposed to new types of information manipulation. Social networks are considered as a platform for psychological influence through the spread of propaganda and manipulation. It is proved that the active use of the latest Internet technologies helps to replace social and political reality with computer simulations.

It is accented that modern Internet technologies can be considered both as a kind of "democratic potential" and the promotion of freedom and as an obstacle to democracy. One of the key features of manipulative influence is that that control network communication becomes the lever by which the interests and values are transformed into the leading principles of human behavior, information policy, which is mainly by manipulating symbols in the media, fits well with the real world of ever-changing power relations.

In modern networked society, propaganda has become all-encompassing, and a full share of the global digital information environment. The veracity of the information largely depends on the quantitative assessment of the Internet audience: The more social networking users share news, the more credible the more it is perceived as true; the greater spread of information processes, the mass greater consciousness influenced by new information media, in this context – social networking.

Typically, virtual political manipulation is carried out using the basic tenets of viral marketing, which takes into account such key positions as social currency, trigger, emotions, society, practical value and well-described history. It has been proven that the global network has made it possible to involve Internet users in any event around the world, even in those countries that do not have access to the Internet, or it is significantly controlled by pro-government authorities. It is determined that this topic opens the possibility of a wide field of scientific research on political, social or psychological topics.

Key words: political manipulation, influence, manipulation techniques, political behavior, social networks.

Джафаров Мирназим
Мирсалман оглу

Тайные общества против усиления Османской империи: историко-политический аспект

УДК 63.3(0)53
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.4>

Джафаров Мирназим Мирсалман оглу
доктор философии по политологии,
доцент,
ведущий научный сотрудник
Института истории имени Аббаскули
Аги Бакиханова Национальной
академии наук Азербайджана
ул. Истиглалият, 30, Баку,
Азербайджанская Республика

Статья посвящена проблеме деятельности тайных обществ в Османской империи. В ней анализируются связи между тайными обществами и политической деятельностью Англии против укрепления Османской империи. Исследуется проблема появления секретных лож, а также политика султана Абдулхамиды II против их распространения. Особое внимание уделяется вопросу секретных миссий, которые были частью европейской политики против султаната.

Война за Святую землю (территория Иерусалима) могла состояться через падение Османской империи, которая была могущественной военной державой в период Средневековья. Она вела активную завоевательную политику сразу в нескольких регионах мира – на Балканах, на Арабском Востоке, а также на Кавказе. Несогласие с гегемонией Османской империи в Восточном Средиземноморье и на Балканах стало причиной беспоконья западных правителей.

Используя «миссионерскую деятельность» в качестве «пятой колонны», они стремились распространить христианство по всему миру и усилить свое политическое влияние на Востоке. С XIV столетия политики западных стран начали применять в своей подрывной деятельности, направленной против Османской империи, шпионаж; обращение к влиятельным, секретным организациям; миссионерство; сионизм; масонство; ваххабизм. Масоны проникали в консульства, учреждали образовательные центры, миссионерские школы, узнавали жизнь дервишей, выдавая себя за мусульман.

Как всюду на Востоке, они действовали под лозунгами «миссионерства»: открывали разные школы, культурные центры; проникали не только в политическую, но и в религиозную жизнь Османской империи. Масоны сотрудничали с консульскими учреждениями Османской империи. После Крымской войны появившиеся в Стамбуле масонские тайные ложи, расшатывая могущество Османской империи, довели её до распада. В результате крестовых походов и Балканских войн к 1914 году османы были изгнаны почти из всей Европы и Северной Африки. Этот период истории был самым сложным и ужасным явлением в некогда великой Османской империи, оставивший неизгладимый след в жизни турецкого народа.

Ключевые слова: Османская империя, идеология, Запад, арабы, масоны, ваххабиты.

Вступление. Актуальность темы исследования обусловлена влиянием религиозного, культурного, этнического факторов в международных взаимоотношениях, политических спорах, в демаркации границ и военных конфликтах. Эти незыблемые факторы играют важную роль в формировании мировоззрения современного человека и идеологии государств, что дает им возможность находить свою нишу в глобальном пространстве.

В процессе субъектного определения на поверхность всплывают корневые субстанции взаимоотношений и побудительные современные ситуации, которые через историю раскрывают свою современную суть. Противостояние цивилизаций актуально и в настоящее время, поэтому уроки истории, связанные с распадом Османской империи и ролью тайных обществ Запада, побуждают ученых-историков и политиков продолжать научные разработки по этой тематике.

Цель исследования заключается в выявлении исторических причин и политических интересов в противостоянии западных стран мусульманскому миру.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема имеет массив научных разработок как авторов мусульманского мира (турецких, азербайджанских, арабских, дагестанских и других),

так и европейских. Среди них Абд ар-Рахман Аль-Кавакиби, Р. Жумалы, Х. Тасделен, К. Армстронг, В. Гумилев, К.Ю. Бурмистров, М. Заборов, Т. Куш, И. Бутаев, В. Шмидт, И.Л. Фадеева, А. Берман и другие авторитетные ученые. Поскольку проблема имеет развитие, то потребность продолжать дальнейшие исследования сохраняется.

Результаты. Вначале XIV века главной целью западной плутократии с целью господства на основных торговых путях, ведущих из Европы в Азию, были Балканы. Именно Балканские войны изменили судьбу многих народов и политическую ситуацию как в Европе, так и на Ближнем Востоке.

В книге «Крестоносцы на Востоке» М. Заборов пишет: «В XIV – XVI веках организуются крестовые походы против османов, вторгшихся на Балканский полуостров и угрожавших Юго-Восточной Европе. В 1396 году османы нанесли при Никополе поражение соединенной рыцарской армии из разных стран, где основное ядро составляли венгерские войска короля Сигизмунда. В 1444 году Крестовый поход против османов возглавил польский король Владислав III. В битве при Варне крестоносцы подверглись разгрому» [10, с. 311].

Втечение XIV века молодая Османская империя также упорно пробивалась на Балканы. Султан Мурад присоединил к турецким владениям Галлиполи (Çanakale / Гелиболу). В 1389 году османы разгромили сербское войско в драматичном сражении на Косовом поле. Мурад погиб в этой битве, но его сын Баязид быстро подхватил знамя. Он казнил попавшего в плен сербского царя Лазаря, заключил союз с его сыном Стефаном и даже женился на дочери Лазаря Оливере [16].

Внешнеполитическая ситуация для Византии коренным образом изменилась с воцарением султана Мурада II (1421-1451), который уже в 1422 году осадил Константинополь и Фессалонику (возвращенную византийцам по договору 1403 года), вторгся на Пелопоннес и опустошил Морейский деспотат. Эти действия стали ответом нового султана византийцам, активно проводившим политику вмешательства во внутренние дела османов [15, с. 262]. Для византийцев, как и для крестоносцев, Константинополь («второй Рим») имел духовную и политическую значимость. Осада Константинополя в 1453 году стала последним поражением Византии, которое завершило ее гибель.

Про это событие В. Гумилёв пишет: «В конце дня Мехмед II в сопровождении верховных министров, имамов и отряда янычар подъехал к собору Святой Софии. По его указанию верховный имам взшел на кафедру и возвестил: «Нет Бога, кроме Аллаха, и Мухаммед – пророк его». Собор Святой Софии стал на многие столетия мечетью Айя-София». Но здесь необходимо отметить, что именно это событие и послужило причиной окончания столетней войны между Англией и Францией.

Характеризуя события тех дней, известный историк И. Бутаев пишет: «Известно, что в ответ за оскорбления и убийства миссионеров, пославшихся якобы с религиозной целью пропаганды христианства, а на деле исполнявших задания определенных органов разведки и шпионажа, захватывались целые области. Известно также, что в Турции и на Балканах христианские народы никогда не представляли для международных отношений самоцели, а служили лишь поводом и предлогом для вмешательства» [8, с. 11].

Несмотря на то, что войны с крестоносцами прекратились, очередные победы и растущее влияние Османской порты настораживали Запад. Верность исламскому закону была принципиально важным атрибутом существования османского правительства. Никогда прежде шариат не играл такой важной роли в повседневной жизни государства, как в Османской империи. Судя по тому, как она процветала в XVI веке, приверженность исламскому закону себя вполне оправдывала [3]. Распространение ислама в захваченных османами землях усиливало неприязнь христианских правителей, что было поводом очень частых войн. Против

Османской империи в первую очередь выступала Англия и подстрекаемые ей арабы, евреи и другие этносы, которые находились в ее составе.

Именно с целью раскола Османской империи изнутри Англия после Версальского договора 1783 года с США и возникновения восточного вопроса все активнее стала сталкивать между собой вассалов империи и этнические меньшинства, проживающие на ее территории. Европа рассматривала вопрос о разделе Османской империи. Вступившая в результате событий 1640-1649 годов на путь капиталистического развития, Британия была сильной соперницей на Ближнем Востоке, хотела создать военно-морскую базу для безопасности на Суэцком канале. Активизация Англии в этом направлении стала более напористой после захвата Россией всего Северного Причерноморья и присоединения Крыма и ее стремлением, основываясь на пресловутой идее «Москва – третий Рим» захватить Стамбул.

Еще одной важной проблемой в истории Османской империи стало восстание арабов, которые стремились к самоопределению и независимости под воздействием тайных сект. Так об этом пишет И.Л. Фадеева: «В Аравии султанскому владычеству угрожало зарождавшееся арабское объединительное движение. Его возглавила религиозная секта ваххабитов, основанная проповедником Мухаммедом ибн Абд аль-Ваххабом в XVIII веке. Ваххабизм был сверхортодоксальным течением в исламе, хотя по некоторым чисто формальным признакам его сравнивали с течениями европейской Реформации. Он угрожал единству империи, так как ваххабиты противопоставляли арабский элемент турецкому, выступали против стамбульского правительства за объединение и независимость арабов. В таких условиях для правительства все более настоятельной задачей становилось сохранение целостности Османской империи, назревала потребность в новых политических идеях, способных объединить и примирить всех подданных без различия их этнической и религиозной принадлежности» [21, с. 141].

Идеологию ваххабизма сформировало движение салафитов (араб. ас-салаф ас-салихын – праведные) и религиозное творчество выдающегося представителя этого мусульманского течения, мыслителя, шейха Абу аль-Аббаса Таки ибн Теймии [17, с. 40–41].

Антитурецкая направленность ваххабизма имела своей конечной целью изгнание турок и объединение всех арабских земель под знаменем «чистого» ислама. Именно с этой целью политизированность и религиозная бескомпромиссность ваххабитских лидеров и идеологов являлись исходным моментом их конфронтации с Османским государством [4, с. 287–288].

Среди всего многообразия титулов султана Османской империи после захвата султаном Селимом I Мекки в 1520 году наиболее важным был титул халифа и титул хранителя двух святынь – Мекки и Медины. Захват Хиджаза ваххабитами и запрет на паломничество поставили под сомнение не только способность османского государства защитить свои территории, но и религиозную легитимность османского султана как защитника веры и священных городов ислама [20].

Армия Османской империи не была готова к отвоеванию этих земель, к тому же это было невозможным, учитывая климатические условия и отдаленность святынь от Стамбула. Единственным, кто смог бы остановить ваххабистов на Ближнем Востоке и отвоевать святыни, был вассал турецкого султана Махмуда II в Египте Мухамед-Али паша. Весной 1815 года был подписан договор, по условиям которого Хиджаз перешел под управление египтян, а ваххабиты сохранили за собой только районы Центральной и Северо-Восточной Аравии – Неджд и Касым [12, с. 174].

Несмотря на то, что уже в XVI веке почти все арабские страны были завоёваны турецкими феодалами и включены в состав Османской империи, недовольство и влияние арабских феодалов возрастало, создавались проарабские общины. Некоторые из них действовали открыто. Для арабских народов завоевание османскими турками в начале XVI века земель, включающих в себя территории современных Египта, Сирии, Ливана, Израиля, Ирака, Иордании и часть Аравийского полуострова вдоль Красного моря, было ничем иным, как заменой власти одного султана на власть другого.

Между тем два наиболее влиятельных общества по защите арабских народов были созданы вне пределов досягаемости османских цензоров и полиции. Это было «Общество молодых арабов», также известное как «Аль-Фатат», основанное группой сирийских мусульман в Париже в 1909 году. «Аль-Фатат» ставило своей целью обеспечение полного равенства арабов и турок и создание двух национальных турецко-арабских государств по образцу Австро-Венгерской империи [19].

Арабы, выступающие против централизации, желали получить автономию на потерянные земли. В разгаре войны на Балканах децентрализация была не возможна и недопустима. Османская империя сражалась не только с внешним врагом, но и внутренним. Когда в феврале 1913 года «Бейрутское общество реформ» опубликовало манифест с призывом к административной децентрализации, власти действовали решительно: 8 апреля 1913 года полиция закрыла все отделения общества и приказала расформировать организацию [19].

В чем проявилась неприязнь арабов к османам и почему началось арабское восстание? Тут действовал религиозный и политический фак-

торы. После взятия Египта в 1517 году турками центральным звеном мусульманского мира, его политическим выражением стала Османская империя. В определенном смысле турки взяли на себя миссию восстановителей халифата, хотя на самом деле их государство было устроено совершенно другим образом и имело иной геополитический вектор. В отличие от халифата, у него отсутствовала религиозно-культурная универсальная идентификация. Метрополия настаивала лишь на административном единстве правления. В остальном Стамбул, опираясь на номинальные нормы ислама, вполне лояльно относился к региональным особенностям народов, подпавших под его контроль [9, с. 12].

Многие арабы-мусульмане хотя и стремились к большей политической свободе, к расширению гражданских свобод и хотели положить конец неэффективному управлению, но все же оставались при этом верными османскому правительству. Их стремления разделяли и турецкие либералы, из числа которых наибольшего успеха достигла группа так называемых «младотурок». Они были выходцами из дёнме и турецкого офицерства и оказались открытыми к влиянию западных политических идей, став сторонниками концепций парламентарного правления и конституционных реформ. В июле 1908 года во время бескровной революции в Стамбуле, сопровождающейся ликованием масс, они пришли к власти [14]. Но история стала доказательством некомпетентности младотурок и их непрофессионализма в управлении государственной деятельностью. Они еще больше стали притеснять арабское население, чем это было при султানে.

Несмотря на возросшую подпольную деятельность секретных обществ 1909–1914 годов (многие из них функционировали в Европе), большинство арабоязычных мусульман оставались лояльными к Османской империи даже во время войны. Секретные общества, хотя и преследовали националистические цели, опасались планов европейцев относительно арабских территорий и поддерживали сохранение империи из-за боязни западного господства.

Арабы считают, что война за свободу была вызвана теми условиями, в которых оказался арабский мир в начале XIX века – хаосом и деспотизмом. Например, известный арабский реформатор и писатель того времени Абд ар-Рахман аль Кавакиби в своем труде «Природа деспотизма и гибельность порабощения» пишет: «Среди арабской интеллигенции росло число людей, знавших европейские языки (по большей части это были выпускники многочисленных школ, основанных миссионерами), что позволяло им знакомиться с произведениями европейской общественно-политической мысли и достижениями современной науки. Идеиная борьба против феодально-

бюрократического режима, стремление вывести арабский мир из состояния глубокой отсталости, застоя, избавить его от деспотизма – таково было содержание арабской общественно-политической мысли XIX – начала XX столетия. Антифеодальные и освободительные выступления народных масс активизировали ее. Капиталистическая Европа революционизировала арабское общество не только интернационализацией производительных сил и потребления, но и распространением принципов буржуазной идеологии. Большое влияние на арабскую общественную мысль оказало развитие общественно-политических идей и конституционное движение в Турции, как и революционные бури в Европе, Америке и Азии» [1].

Здесь особенно следует отметить то, что ислам был не только религией Османской империи, но и нормой общественной жизни, образом политического мышления. Но параллельно с этим у арабского населения Османской империи развивалось национальное самосознание под влиянием Запада. Некоторые арабские реформаторы, чтобы закрепиться в Египте, умышленно поддерживали английских оккупантов. Наиболее активным было еврейское население Османской империи, которое поддерживало правительство Англии, а при любой вспышке начиналось массовое движение против султана.

В середине XVII века на территории Османской империи возникает самое массовое мессианское движение в истории иудаизма – саббатанство. Его появлению на исторической арене способствовали два фактора, в значительной мере изменившие облик еврейства той эпохи. Первый из них – это массовая миграция евреев из Испании и Португалии в конце XV века. В 1492 году так называемые «католические короли» Фердинанд II Арагонский и Изабелла I Кастильская потребовали от членов самой большой в Европе еврейской общины Испании в течение трех месяцев либо принять крещение, либо покинуть страну [7, с. 128]. Именно в это время при испанском дворе и появился генуэзский еврей, масон Христофор Колумб. Можно сказать, что в острие «открытия Америки» стоит поиск евреями Европы спасения от инквизиции на «новых землях». Интересно, что одним из главных исполнителей этого изгнания был прозелит-еврей, основатель испанской инквизиции, первый великий инквизитор Испании Томас Торквемада [6].

Следует подчеркнуть, что эти переселенцы были в основном размещены в Салониках, откуда впоследствии и начиналось движение младотурок. Вышеуказанное мессианское движение возникло под предводительством Шаббатая Цви. Он был родом из Смирны, где обучался каббале. Как ясно по источникам, у него были проблемы с психикой. В 1665 году он провозгласил себя мессией

публично [18, с. 41]. Именно с него и начинается история «дёнме» в Османской Турции.

В феврале 1666 года корабль Шаббатая, направлявшегося в Стамбул, был задержан в Мраморном море, и по решению великого визира «мессия» был заключен в крепости Абидос неподалеку от столицы. Условия его заключения были достаточно мягкими, даже почетными: он жил в роскоши и принимал многочисленные делегации от еврейских общин со всего мира (из Амстердама, Гамбурга, Марокко, Испании, Италии, Польши), даже издавал указы, его посещали тысячи паломников.

В это время Шаббатай разработал новую версию религиозного культа, отменил ряд постов, ввел новые праздники (главным среди них был день его рождения, который приходился на 9 Ава – день разрушения Иерусалимского храма, в нормативном иудаизме отмечаемый строгим постом) [7, с. 129–230]. Позже было очевидно, что этот лжемессия имеет политические мотивы и желания захватить османский престол. Поэтому, уже не имея другого выбора, он принял ислам.

После обращения Шаббатая (теперь – Азиз Мехмет Эфенди) жил в Адрианополе (Эдирне), затем был назначен учителем к сыну султана Мехмеда IV (будущему султану Мустафе II), но, обвиненный недоброжелателями в тайном соблюдении еврейских обрядов, был сослан в город Ульцинь (современная Черногория), где и скончался [5, с. 129–230]. Многие историки считают, что идеи Шаббатая Цви основывались на эзотерическом течении внутри иудаизма. Тем не менее, мессианские идеи всегда бросали вызов власти османского султана.

Территория Палестины была захвачена османами после того, как войска султана Селима I разбили армию мамлюков 24 августа 1516 года в битве при Мардж Дабекке к северу от Алеппо. В январе 1517 года Селим выиграл последнее сражение с мамлюками возле Каира, окончательно разгромив их государство. Палестина была частью Османской империи до 1917 года. До прихода англичан и евреев на эти земли здесь существовал мир и порядок.

Возникновение проблемы с переселением евреев на территорию Палестины было связано с обострением «восточного вопроса» 1830-х – 1840-х годов. В XIX веке в Европе, особенно в Англии, стали появляться исследования и статьи в периодической печати, в которых публиковались призывы к воссозданию еврейского государства в Палестине. Появление некоторых публикаций, касающихся этого вопроса, диктовалось чисто политическими интересами Англии к этому региону, другие же были связаны с появлением в Великобритании в XIX веке духовного течения в протестантизме, приверженцы которого верили, что с возвращением евреев в Палестину исполнится библейское пророчество о втором пришествии Христа.

Под влиянием этих публикаций в Англии было сформировано общественное мнение об исторической миссии Великобритании по вопросу возвращения евреев на их историческую родину [23, с. 37]. В 1839 году идеи о возвращении евреев на историческую родину впервые высказал раввин Сефардской общины под Белградом Алкалай (1798–1878), который в своих выступлениях говорил о необходимости создания еврейской колонии в Святой земле как основы для подготовки национального освобождения еврейского народа [23, с. 37]. Среди пунктов программы политического сионизма был план покупки земель в Палестине, обращенное к правительствам США и европейских держав предложение использовать их влияние на турецкие власти для получения гарантий безопасности евреев-переселенцев.

Для переселения евреев была создана организация Ховевей Цион. Среди сторонников движения преобладала интеллигенция, прежде всего учащаяся молодежь. Во главе Ховевей Цион стояли видные мыслители, писатели и публицисты [24]. Главным руководителем этой организации был Т. Герцль. С целью решения вопроса возрождения еврейского народа в 1896 году вышла его брошюрка под названием «Еврейское государство», а в 1897 году состоялся первый Сионистский-Базельский конгресс.

Переселение евреев в Палестину было невозможным без разрешения османского правительства. Империализм и сионизм были главными противниками могущества Османской империи и его главы султана Абдулхамида II. Султану предлагали закрыть весь внешний долг страны взамен на территорию Палестины. С этой целью Герцель посещал султана, но сионисты получили такой ответ: «Я не продам и пяди земли, потому что эти земли принадлежат народу. Народ завоевал эти земли, проливая свою кровь. Чтобы отнять их, придется еще раз пролить кровь» [28].

Этнические меньшинства Османской империи, которые не исповедовали ислам (евреи, армяне, румыны), подогреваемые Западом, пользовались ослаблением имперской власти. Тогда как евреям нужна была Палестина, румыны мечтали о возрождении Византии с центром в Стамбуле, армяне хотели овладеть Восточной Анатолией. Все это были внутреннеполитические проблемы империи, которые в условиях империалистической поддержки было трудно решить.

Со временем начинается деятельность масонских лож на территории Османской империи. Первая масонская ложа в Стамбуле была создана французами в 1721 году. Уже 24 мая 1738 года в английской газете St. James Evening Post было опубликовано сообщение, что в городах Измир, Халеб и Стамбул уже существуют масонские ложи [29]. Ровно через 10 лет по указу султана Махмуда I деятельность

масонских лож была запрещена. Причиной этому было раскрытие правды о том, что именно власти Англии оказывают им поддержку с целью политического присутствия в империи. Масоны ставили целью разрушить государство изнутри, а для этого нужно было знать все секреты внутреннего устройства, религию, экономику и политику этой страны. Именно поэтому масоны проникали в консульства, учреждали образовательные центры, миссионерские школы, узнавали жизнь дервишей, выдавая себя за мусульман.

Как всюду на Востоке, масонские ложи действовали под лозунгами «миссионерства»: открывались разные школы, культурные центры, масоны были шпионами, которые проникали не только в политическую, но и в религиозную жизнь Османской империи. Сотрудничество масон с консульскими учреждениями в Османской империи является изученным фактом. Об этом писал бывший масон – турецкий историк Х. Тасделен в книге «Масонские ложи в Стамбуле». «Во времена правительства султана Абдульмеджида после Крымской войны английский посол Генри Бульвер в 1856 году создал в Стамбуле Бульвер – ложу» [30, с. 28].

Несмотря на то, что масонство в Турции появилось вначале XVIII века, его фактически не было до 1856 года. Первая турецкая великая ложа была инсталлирована в Македонии. До тех пор масонство было ограничено членами иностранных великих лож, находившихся на территории Турции. В 1876 году была запрещена какая-либо масонская деятельность. И только в 1909 году в Стамбуле масонство смогло вновь возродиться.

Члены великой ложи тайно вмешивались в политику, что привело к очередному запрету масонства в 1922 году. В 1925 году масонство вновь разрешили, и великая ложа смогла продолжить свои труды. В 1935 году Великая ложа Турции вновь была закрыта. Поводом для закрытия послужило нежелание ее членов поддерживать политику реформ Ататюрка [25]. В 1956 году Великая ложа Турции была восстановлена в четвертый и последний раз. После небольших нововведений в 1962 году были признаны Великими ложами ложи Нью-Йорка и Шотландии. В 1970 году Великая ложа Турции была признана Объединенной великой ложей Англии и Великой ложей Ирландии [26].

Х. Тасделен отмечает, что среди турецких политических деятелей к масонам относились Мустафа Решит паша, Ахмед Решид Мидхат паша, Мехмет Сабахаттин (последний из династии османов). Мустафа Решит паша был османским дипломатом и государственным деятелем; он один из главных архитекторов социально-политических реформ Танзимат. Существует гипотеза, что Мустафа Решит паша вступил в масонскую ложу во время миссий в Лондоне и Париже. Позже он вместе с английским послом в Стамбуле Лордом Редингом

(маркиз Руфус Дэниел Айзекс) – единственным евреем, удостоенным такого высокого титула в пэрстве, продолжил свою деятельность [30, с. 35].

Как не странно, активность и деятельность масонских лож совпадает именно с началом реформ Танзимат (1839 год), эпохой постепенного государственно-политического и военного упадка Османского государства. Многие историки считают, что в этот период Османская империя, оказавшись в конфликте с Россией, нуждалась во внешней поддержке, особенно со стороны Англии. Это было не совпадением, так как Англия сделала все возможное, чтобы сделать империю зависимой от такого сотрудничества. Сами турки считают этот период истории самым сложным и ужасным явлением, ошибкой, которую допустило правительство.

Следующий турецкий масон – Ахмед Шефик Мидхат-паша во время учебы в Англии стал масоном и поддерживал империализм. Масоны понимали, что он является ярким реформатором и воспользовались им, чтобы расколоть империю [30, с. 56].

Очередной из этой плеяды – принц Сабахеддин (Мехмет Сабахеддин), несмотря на то, что был родом из династии османов, также поддерживал империализм и был масоном. Сабахеддин был сыном сестры султана Абдульхамид II. Сабахеддин создал ряд политических группировок, среди которых особенно выделялись «Либералы», выступавшие за децентрализацию власти, был активным сторонником младотурок, где основную движущую силу составляли дёнме.

Движение дёнме было временным прикрытием для евреев, которые якобы выдавали себя за мусульман, но на самом деле были представителями саббатизма, а именно каббализма. Движение было сосредоточено в Салониках. Эта группа возникла во время и вскоре после эпохи Шаббатай Цви, который был каббалистом.

Турецкие саббатисты, дёнме практиковали экзотические обряды, религиозные пляски. Перешедшие в христианство или ислам саббатисты втайне продолжали соблюдать иудейские обряды. Безусловно, саббатистское движение, опиравшееся на многовековую традицию символического истолкования Торы, было, если можно так выразиться, более интеллектуальным, выражало свои воззрения при помощи сложившейся каббалистической терминологии, тогда как русская секта хлыстов представляла собой движение малообразованных монахов и крестьян [5]. Для дёнме – мусульманских крипто-евреев была построена даже мечеть в Салониках (ныне Греция) – Йени Джамии (с турецкого «Новая мечеть»).

Дёнме в Салониках были закрытой общиной, члены которой публично представлялись мусульманами, но втайне следовали некоторым из еврейских обычаев и верований. Их сторонились как

другие евреи, называвшие их отступниками, так и мусульмане, не считавшие их достаточно религиозными. Однако дёнме удалось стать в Салониках мощной этнической группой в экономическом и политическом плане.

Когда в 1902 году они решили построить мечеть для своей общины, то выбрали архитектором Виталиано Посели – сицилиец, обучавшегося в Стамбуле, который к тому времени построил множество как общественных, так и религиозных зданий для различных конфессий. «Новая мечеть» была построена в эклектичном стиле, который отражает влияние различных культур не только на архитектора, но и на общину дёнме, на Османскую империю в целом [13].

Чтобы создать беспорядки, испортить политический имидж Османской империи перед мировыми силами, подогреваемые извне армяне, румыны, евреи создавали тайные общества, где принимались все замыслы и планы по разрушению государства: например, армянская ложа Стамбула Сер (в переводе с армянского «любовь») была создана Хагопом пашей Казезяном, Григором Аготом и Эрвантом Одияном. Все они жили с идеей «Великой Армении» и при первой же проблеме с целью притеснения осман обращались к западу за помощью. В эту ложу принимались исключительно армяне [13]. Кроме армянской, в Стамбуле действовала румынская масонская ложа Proodos (Прудос). Главной и большой масонской ложей Великобритании в Стамбуле была United Grand Lodge of England («Большая ложа Англии»), созданная при поддержке посольства Англии в 1862 году. По-другому она называлась «Великой ложей Турции» [13].

В 1876 году султан Абдульхамид вступил на престол. Его правление проходило в сложных для страны условиях. Используя все возможные дипломатические приемы, султан пытался противостоять всем угрозам как внутри страны, так и вне. Некоторые историки критически анализируют деятельность Абдуль-Хамида, обвиняя его в деспотизме, нарушении прав и свобод меньшинств, проживающих в империи. Но фактически султан действительно пытался остановить революционные действия и тех, кто стремился расколоть государство. Это задача и должность любого короля, царя или императора. Автор пишет: «В первое десятилетие царствования Абдуль-Хамида II казалось, что оппозиционные настроения подавлены полностью и окончательно. Между тем в недрах образованной части турецкого общества не только сохранились, но и продолжали развиваться буржуазно-либеральные конституционные идеи и настроения. Террор и репрессии эпохи Зулюма не сломили окончательно те социальные силы, которые были опорой конституционного движения. И чем яростнее душил султан и его

приспешники любое проявление свободомыслия, тем отчетливее вырисовывались первые контуры оппозиционных сил режима. Они формировались по-прежнему в среде турецкой разночинной интеллигенции, образованного офицерства армии и флота, учащихся военных и специальных гражданских школ.

Первая попытка начать борьбу против деспотии Абдул-Хамида II относится к 1889 году, когда несколько юношей-учащихся военно-медицинского училища создали тайную организацию “İttihat ve Terakki (Единение и прогресс)” – родоначальницу движения младотурок-донме, которая ставила своей целью борьбу с режимом «кровавого» султана. Инициатором создания этой группы стал Ибрагим Темо, албанец по происхождению» [11, с. 9]. Позже, именно Ибрагим Темо в 1907 году стал одним из основателей партии «Единение и Прогресс».

В западных источниках деятельность подобных организаций оправдывают, ссылаясь на правомерность борьбы против деспотизма и тирании. Однако эти организации и тайные общества преследовали идею войны против правительства, вмешательства во внутренние дела. Главным аргументом выступает то, что инициаторами тайных обществ часто были представители другой национальности или молодые люди, которые обучались за границей империи.

Попытки расколоть империю становились частыми. Султан Абдульхамид трепетно относился к науке и придавал огромное значение деятельности учебных учреждений. Абдульхамид считал, что в этом ислам играет существенную роль. По мнению султана, ислам – основа государственного развития, ее силы и возвышения [27, с. 231].

Абсолютно иным было мнение представителей масонства. Светский образ жизни был самым удобным и допустимым вариантом, который должна была выбрать империя, подобно Западу, который поддерживал капиталистический режим. Революция младотурков была важным фактором, влияющим на крах империи. Империя османов, созданная успешной экспансией, расширяла пределы своего господства до тех пор, пока не была остановлена имперским перенапряжением отношений центра и периферий, к которому присоединился вызов модернизирующегося Запада [22, с. 114].

Некоторые русские исследователи считают, что период правления Абдульхамид II – это период идеологии панисламизма. Доктрина панисламизма как официальная идеология Османской империи при Абдул-Хамиде II стала важным инструментом в стабилизации султанского режима и легитимизации имперской власти.

Идеологическая система Османской империи унаследовала синкретическую концепцию правления, содержащую элементы религиозной традиции персидской традиционной монархии (падишах-

ство) и ритуалі византийского имперского культа [2, с. 28–29]. Султан Абдульхамид II был известен, как самый влиятельный борец против деятельности тайных обществ (таких как масоны) на территории Османской империи. Усиление деятельности тайных обществ в ряде с внутривластическими и внешнеполитическими обстоятельствами начала XX века, обессилило Османскую империю.

Выводы. Таким образом, в статье изучена и исследована деятельность тайных организаций и обществ, возникших в период существования Османской империи. Исследуются вопросы борьбы западных политических сил против усиления османского правительства, распространения ислама на завоеванных османами землях. Арабское восстание, армянские ложи, ваххабиты, еврейское стремление создать свое государство и масонство были факторами, влияющими на ослабления империи османов. Каждое тайное общество преследовало политический мотив.

Завоевание Балкан стало настораживать Европу, особенно Англию. Эта страна очень активно поддерживала сионистов, масонов и создавала тайные общества в Османской империи. Несмотря на то, что некоторые общества были запрещены, некоторые из них действовали тайно. Влияние Запада и активность тайных обществ было невозможно остановить в связи с политической ситуацией в мире. Одним из ярых противников масонства был султан Абдульхамид II, которого многие русские и английские ученые называют деспотом, не приводя к этой позиции логических доказательств. Султан стремился защитить империю от капиталистической Европы и буржуазии, придавая особое значение исламской религии и канонам в стране. Все это возмущало иноверцев. Усиление деятельности тайных обществ обессилило Османскую империю вместе с другими факторами – внутривластическими и внешнеполитическими обстоятельствами начала XX века.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абд ар-Рахман Аль-Кавакби. Природа деспотизма и гибельность порабощения. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Arabien/XX/1900-1920/Kawakibi/pred1.phtml>.
2. Абдулин А., Айюпова Н. Анализ факторов возникновения имперской идеологии и практики султана Абдулхамид II. Вестник Московского университета, Серия 13: Востоковедение. 2016. № 4. С. 1–29.
3. Армстронг К. Битва за Бога. История фундаментализма. Москва, 2016. URL: www.books.google.az.
4. Бабич А. Падение государства ваххабитов в Аравии. Журнал Преподаватель XXI. № 1, 2012. С. 287–293.
5. Берман А. Саббатрианство и русская хлыстовщина. К вопросу о типологии русского и еврейского апокалипсического мессианизма. 30.11.2016. URL: <http://www.jcrelations.net/5501.0.html?L=7%2Ftrackback%2F>.

6. Биографии: Томас Торквемада, Великий инквизитор. URL: http://www.family-history.ru/material/biography/biography_6.html.

7. Бурмистров К.Ю. Еврейский мессианизм в Османской империи XVII – XX вв.. Ислам в современном мире. Т. 14. № 2, 2018. С. 127–146.

8. Бутаев И. Национальная революция на Востоке. Проблемы Турции. Ленинград, 1925, 214 с.

9. Жумалы Р. Арабский пасьянс. Хроника столетия. Астана, 2016, 508 с.

10. Заборов М. Крестоносцы на Востоке. Москва, 1980. 325 с.

11. История Востока: В 6 т. / Гл. ред.: Р.Б. Рыбаков (пред.) и др. / М., Вост. лит., 1995. Т. 4. Восток в новое время (конец XVIII – начало XX в.): Кн. 2 / Отв. ред. Л.Б. Алаев и другие. 2005, 688 с.

12. Калинин А. Йени Джамии (Новая мечеть). URL: <https://account.travel/place/yeni-camii.html>.

13. Киселев К. Египет и государство ваххабитов: «война в пустыне (1811–1818 гг.). Новая и новейшая история, 2003, № 4. С. 174.

14. Кузьмин В.А., Евсеева Ю.В. Лоуренс. Аравийский полуостров и политика Великобритании на Ближнем Востоке. URL: <http://elar.ufrf.ru/bitstream/10995/56175/1/uv3-2008-15.pdf>.

15. Куц Т. Турецкая осада и штурм Константинополя 1422 года: военно-политический аспект. Вестник ВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения. Т. 22. № 5, 2018. С. 261–270.

16. Полумесяц над Европой. Как турки и сербы крестоносцев разбили. URL: <https://life.ru/p/989818>.

17. Попенков О.Н. Саудовская Аравия: теория и практика вахабизма, «мечты» кавказских сепаратистов. Вестник ВГУ. Серия: История, политология, социология. № 4, 2014. С. 41–45.

18. Попов А.В. Очерк еврейского мистицизма. Путь богопознания. № 21, 2018. С. 33–47.

19. Роган Ю. Падение Османской империи: Первая мировая война на Ближнем Востоке, 1914–1920. М., 2018, 560 с. <https://books.google.az/>.

20. Роган Ю. Арабы: история XVI – XXI вв. М., 2019, 1060 с. URL: <https://books.google.az/>.

21. Фадеева И.Л. Формирование новых политических установок в эпоху правления султана Махмуда II (первая треть XIX века) / Тюркологический сборник. Османская империя: проблемы истории и источниковедения. М.: Наука, 1979. С. 141–148.

22. Шишков В. Османская империя: от завоевания и интеграции периферий к попыткам модернизации. Социум и власть, № 6(38). 2012. С. 111–115.

23. Шмидт В. Еврейская колонизация Палестины и великие державы. Ж.: Восточный архив, № 1(35), 2017. С. 36–44.

24. Электронная еврейская энциклопедия. URL: <https://eleven.co.il>.

25. Abdülhamid: Bir karış toprak dahi satmam. Fikriyat. 9.12.2017. URL: <https://www.fikriyat.com/tarih/2017/12/09/abdulhamid-bir-karis-toprak-dahi-satmam>.

26. Eraslan II. Abdülhamid ve İslam birliği. Osmanlı Devletinin İslam Siyaseti 1856–1908. İstanbul, 2019, 403 с.

27. Eugen Lennhoff, Oskar Posner, Dieter A. Binder: Internationales Freimaurer Lexikon. Herbig Verlag, 5. Auflage. 2006, ISBN 978-3-7766-2478-6, S. 853855, 92.

28. Großmeister Dr. Enver Necdet Egeran: Güncellenen Masonluk. (deutsch: Die sich aktualisierende Freimaurerei). 2. Auflage.

29. Hür ve kabul edilmiş masonlar büyük locası.

30. Tasdelen Hürol. Osmanlıda Mason Locaları. Ankara, 2019, 227 s.

REFERENCES:

1. Abd ar-Rakhman Al-Kavakibi. Priroda despotizma i gibelnost poraboshenia [The nature of despotism and the ruinousness of enslavement]. URL: [http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Arabien/XX/1900-1920/Kawakibi/pred1.phtml_\(In_Russ.\)](http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Arabien/XX/1900-1920/Kawakibi/pred1.phtml_(In_Russ.))

2. Abdulin A., Ayyupova N. Analiz faktorov vozniknoveniya imperskoy ideologii i praktiki sultana Abdulkhamida II. Vestnik Moskovskogo universiteta, seriya 13. Vostokovedenie 2016, № 4, P. 18–29 [Analysis of the factors of the emergence of imperial ideology and practice of Sultan Abdulhamid II. Moscow University Bulletin, Series 13. Oriental Studies] (In Russ.).

3. Armstrong K. Bitva za Boga. Istoria fundamentalizma. Moskva, 2016 [Battle for God. History of fundamentalism]. URL: www.books.google.az (In Russ.)

4. Babich A. Padenie gosudarstva vakhkhabitov v Aravii [Fall of the Wahhabis state in Arabia]. Jurnal Prepodavatel XXI. № 1, 2012. P. 287–293 (In Russ.)

5. Berman A. Sabbatianstvo i russkaya khlystovshina. K voprosu o tipologii russkogo i evreyskogo apokalipsicheskogo messianizma. [Sabbatianism and Russian Khlystism. On the question of the typology of Russian and Jewish apocalyptic messianism]. 30.11.2016/ URL: [http://www.jcrelations.net/.5501.0.htm?L=7%2Ftrackback%2F_\(In_Russ.\)](http://www.jcrelations.net/.5501.0.htm?L=7%2Ftrackback%2F_(In_Russ.))

6. Biografii: Tomas Torquemada, Velikiy inkvizitor [Biographies: Thomas Torquemada, Grand Inquisitor]. URL: http://www.family-history.ru/material/biography/biography_6.html (In Russ.)

7. Burmistrov K.Yu. Evreyskiy messianizm v Osmanskoj imperii XVII – XX vv. [Jewish messianism in the Ottoman Empire of the 17th–20th centuries]. Islam v sovremennom mire. T. 14. № 2, 2018. С. 127–146 (In Russ.)

8. Butaev I. Natsionalnaya revolyutsiya na Vostoke. Problemy Turtsii [National Revolution in the East. Turkey's problems]. Ленинград, 1925, 214 p. (In Russ.)

9. Zhumaly R. Arabskiy pasyans. Xronika stoletiya [Arabic solitaire. Chronicle of the century]. Astana, 2016, 508 p. (In Russ.)

10. Zaborov M. Krestonostsy na Vostoke [Crusaders in the East]. Moskva, 1980. 325 с. (In Russ.)

11. Istoriya Vostoka: V 6 t. [History of the East: In 6 volumes] / Gl. red.: R.B. Rybakov (pred.) i dr. / M., Vost. lit., 1995. Т. 4. Vostok v novoe vremya (konets XVIII – nachalo XX v.): Kn. 2 [Volume 4. East in modern times (late XVIII – early XX century): Book. 2] / Otв. red. L.B. Alaev i dr. 2005, 688 p. (In Russ.)

12. Kalinin A. Yeni Djami (Novaya mecheta). [Yeni Jami (New Mosque)]. <https://account.travel/place/yeni-camii.html> (In Russ.)

13. Kiselev K. Egipet i gosudarstvo vakhkhabitov: vojna v pustyne (1811–1818 rr.) [Egypt and the state of the Wahhabis: the war in the desert (1811–1818)]. Novaya i noveyshaya istoriya, 2003, № 4, p. 174 (In Russ.)

14. Kuzmin V.A., Evseeva Yu.V. Lourens. Araviyskiy poluostrov i politika Velikobritanii na Blijnem Vostoke [The Arabian Peninsula and Great Britain's Middle East Policy]. URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/56175/1/uv3-2008-15.pdf> (In Russ.)

15. Kush T. Turetskaya osada i shturm Konstantinopolya 1422 goda: voenno-politicheskiy aspekt [Turkish siege and storming of Constantinople in 1422: military-political aspect]. Vestnik VolGU. Seriya 4, Istoria. Regionovedenie. Mezhdunarodnye otnosheniya. T. 22. № 5, 2018. P. 261–270 (In Russ.)

16. Polumesyats nad Evropoy. Kak turki i serby krestonostsev razbili [Crescent moon over Europe. How the Turks and Serbs defeated the crusaders]. URL: <https://life.ru/p/989818> (In Russ.)

17. Popenkov O.N. Saudovskaya Aravia: teoria i praktika vakhabizma, "mechty" kavkazskix separatistov [Saudi Arabia: Theory and Practice of Wahhabism, the "Dreams" of Caucasian Separatists]. Vestnik VGU. Seriya: istoria, politologiya, sotsiologiya. № 4, 2014, P. 41–45 (In Russ.)

18. Popov A.V. Ocherk evreyskogo mistitsizma [Essay on Jewish Mysticism]. Put bogopoznania. № 21, 2018. P. 33–47 (In Russ.)

19. Rogan Yu. Padenie Osmanskoy imperii: Pervaya mirovaya vojna na Blizhnem Vostoke, 1914–1920 [The Fall of the Ottoman Empire: World War I in the Middle East, 1914–1920]. M., 2018, 560 p. URL: <https://books.google.az/> (In Russ.)

20. Roqan Yu. Araby: istoria XVI – XXI [Arabs: history of the 16th-21st centuries]. M., 2019, 1060 p. URL: <https://books.google.az/> (In Russ.)

21. Fadeeva I.L. Formirovanie novikh politicheskikh ustanovok v epokhu pravleniya sultana Makhmuda II (pervaya tret XIX v.) [Formation of new political attitudes during the reign of Sultan Mahmud II (first third of the

19th century)] / Tyurkologicheskiy sbornik. Osmanskaya imperia: problemy istorii i istochnikovedenie. M. : Nauka, 1979. P. 141–148 (In Russ.)

22. Shishkov V. Osmanskaya imperia: ot zavoevaniya i integratsii periferiy k popytkam modernizatsii. [The Ottoman Empire: From Conquest and Integration of Peripherals to Attempts at Modernization]. Sotsium i vlast, № 6(38), 2012, P. 111–115 (In Russ.)

23. Shmidt V. Evreyskaya kolonizatsiya Palestiny i velikie derzhavy [Jewish colonization of Palestine and the great powers]. J. Vostochniy arxiv, № 1(35), 2017, P. 36–44 (In Russ.)

24. Elektronnaya yevreyskaya entsiklopediya [Electronic Jewish Encyclopedia]. URL: <https://eleven.co.il> (In Russ.)

25. Abdulhamid: Bir karish toprak dahi satmam. Fikriyat. 9.12.2017. URL: <https://www.fikriyat.com/tarih/2017/12/09/abdulhamid-bir-karis-toprak-dahi-satmam> (In Turk.)

26. Eraslan II. Abdulhamid ve Islam birliđi. Osmanlı Devletinin Islam Siyaseti 1856–1908. [Abdulhamid and the Islamic union. The Islamic Politics of the Ottoman State 1856–1908]. Istanbul, 2019, 403 p. (In Turk.)

27. Eugen Lennhoff, Oskar Posner, Dieter A. Binder: Internationales Freimaurer Lexikon. Herbig Verlag, 5. Auflage. 2006, ISBN 978-3-7766-2478-6, S. 853-855, 92.

28. Großmeister Dr. Enver Nejdet Egeran: Güncellenen Masonluk [Enver Nejdet Egeran: Updated Freemasonry]. (deutsch: Die sich aktualisierende Freimaurerei). 2. Auflage (In Turk.)

29. Hur ve kabul edilmish masonlar büyük lođası [Large lodge of free and accepted masons] (In Turk.)

30. Tasdelen Hürol. Osmanlıda Mason Lođaları [Masonic Lodge in the Ottoman Empire]. Ankara, 2019, 227 p. (In Turk.)

Secret societies against the strengthening of Ottoman Empire: historical and political aspect

Jafarov Mirnazim Mirsalman

PhD in Political Science,
Associate Professor,
Leading Researcher
Institute History named after Abbasgulu
Agha Bakikhanov of the National
Academy of Sciences of Azerbaijan
Istiglaliyyat str., 30, Baku,
The Republic of Azerbaijan

The article is devoted to the problem of the activities of secret societies in the Ottoman Empire. It analyzes the connections between secret societies and the political activities of England against the strengthening of the Ottoman Empire. The problem of the appearance of secret lodges is examined, as well as the policy of Sultan Abdulhamid II against their distribution. Particular attention is paid to the issue of secret missions, which were part of the European policy against the Sultanate.

The war for the Holy Land (the territory of Jerusalem) could take place through the fall of the Ottoman Empire, which was a powerful military power during the Middle Ages. She pursued an active conquest policy in several regions of the world at once – in the Balkans, in the Arab East, and also in the Caucasus. Disagreement with the hegemony of the Ottoman Empire in the Eastern Mediterranean and the Balkans became a cause of concern for Western rulers.

Using "missionary activity" as the "fifth column", they sought to spread Christianity throughout the world and strengthen their political influence in the East. From the fourteenth century, Western politicians began to use espionage in their subversive activities against the Ottoman Empire; appeal to influential, secret organizations; missionary work; Zionism; Freemasonry; Wahhabism. Freemasons infiltrated consulates, established educational centers, missionary schools, learned the life of dervishes, posing as Muslims.

As elsewhere in the East, they acted under the slogans of "missionary work": they severed various schools, cultural centers; penetrated not only the political, but also the religious life of the Ottoman Empire. Freemasons collaborated with the consular offices of the Ottoman Empire. After the Crimean War, Masonic secret lodges that appeared in Istanbul, undermining the power of the Ottoman Empire, brought it to collapse. As a result of the Crusades and the Balkan Wars, by 1914 the Ottomans were expelled from almost all of Europe and North Africa. This period of history was the most difficult and terrible phenomenon in the once great Ottoman Empire, which left an indelible mark on the life of the Turkish people.

Key words: Ottoman Empire, ideology, the West, arabs, masons, wahhabits.

Левченко Юлія Володимирівна

Вплив виборчих систем на ґендерне представництво в законодавчих органах: приклад України

УДК 327.57

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.5>

Левченко Юлія Володимирівна
аспірантка кафедри політології
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

У статті проаналізовано виборче законодавство України щодо ґендерної рівності та виборчих систем, а також запровадження ґендерних квот під час проведення виборчих кампаній. Формулюючи концепцію описаного дослідження, було вирішено керуватися судженням провідних дослідників про те, що ідеальної демократичної процедури проведення виборів не існує. Загальновідомо, що при виборі виборчої системи вирішальну роль відіграє співвідношення пріоритетів: якщо головною метою є формування стабільного ефективного уряду, то перевага віддається мажоритарній системі; якщо ж робиться акцент на адекватному представництві в парламенті інтересів різних груп населення – то пропорційній. Було вирішено докладніше розглянути два найпоширеніші типи виборчих систем та з'ясувати яка з них є сприятливішою для просування ґендерного представництва у владі, що стало метою та завданнями дослідження. Методи дослідження, що було застосовано: порівняльний аналіз, аналіз статистичних матеріалів та вивчення документів, систематизація та моделювання. Було розглянуто особливості впливу виборчих систем на ґендерне представництво у владі, на формування депутатського складу Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування. Встановлено, що використання ґендерних виборчих квот може сприяти збалансованій участі жінок і чоловіків у виборчих процесах. З'ясовано, що для виборів народних депутатів України, міських, обласних, районних, районних у містах рад є необхідність запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками і ґендерними квотами до 40 відсотків. Селищні і сільські ради доцільніше залишити з мажоритарною виборчою системою. Виявлено, що існує потреба в запровадженні законодавчих санкцій до політичних партій за недотримання ґендерних квот у списках кандидатів у депутати рад всіх рівнів, зокрем, якщо в партійному списку не дотримано квот, то ЦВК (ОВК) своїм рішенням повинна відмовити в реєстрації такого списку. Рекомендовано звернути увагу, що під час внесення змін до вже зареєстрованих партійних списків під час проведення виборчих кампаній доцільно передбачити норму щодо заміщення кандидатки, яку виключили зі списків, представницею її статі.

Ключові слова: виборчі системи, ґендерні квоти, ґендерне представництво, ґендерний підхід, вибори.

Вступ. Забезпечення рівності прав жінок та чоловіків у виборчому процесі є однією з важливих умов розбудови в Україні демократичної, правової держави. Ґендерна ситуація в українському суспільстві проглядається надзвичайно виразно через структуру влади й механізми її формування та здійснення. Ґендерний підхід у виборчих системах означає, що рівність між жінками і чоловіками як всеосяжний принцип має враховуватися на кожному етапі процесу розвитку виборчих систем та за участі усіх залучених сторін.

Доволі впевненим початком процесу ґендерних перетворень є включення ґендерного підходу до державно-політичної і правової діяльності. У Пекінській платформі 1995 року чітко вказано, що невід'ємною складовою частиною визнання прав жінок є дотримання паритетності у процесі ухвалення рішень. Ґендерне рівноправ'я у політичній сфері буде сприяти повноцінній репрезентації інтересів жінок, що є необхідною умовою розвитку демократії та легітимізації влади [1].

Рівне право чоловіків і жінок на участь у виборчому процесі забезпечує Конституція України, зокрема, стаття 24, де зазначається: «Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам

рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї» [2].

У статті 15 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» сказано, що: «Рівні виборчі права та можливості жінок і чоловіків забезпечуються законодавством України. Політичні партії, виборчі блоки під час висунення кандидатів у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі передбачають представництво жінок і чоловіків у відповідних виборчих списках. Контроль за цією вимогою здійснюють виборчі комісії». [3]

За роки Незалежності в Україні дуже часто мінялися виборчі системи і, відповідно, змінювались правила гри для учасників виборчих кампаній. Реформа виборчої системи продовжується і нині, хоч суспільство пройшло за цей час через чотири основні етапи від мажоритарної до змішаної, потім до повністю пропорційної і знову до змішаної.

Питання виборчої системи є одним з найбільш складних питань виборчої реформи. Виборча система – це сукупність визначених законодавством правил, що регулюють перебіг виборчої кампанії

та спосіб визначення переможців і розподіл між ними депутатських мандатів В Україні пошук найбільш оптимальних варіантів виборчих систем триває вже багато років. У світовій практиці застосовується багато варіантів виборчих систем, відомо понад 150 різновидів. Переваги і вади різних виборчих систем широко обговорюються в науковій літературі. Українські науковці ще з 1990-х років досліджують вплив гендерного підходу на виборчі системи, зокрема свій внесок в такі дослідження зробили Т. Мельник, Т. Марценюк, Л. Кобелянська, О. Суслова. С. Гаращенко, О. Ярош. Питання врахування гендерного підходу при прийнятті виборчого законодавства, зокрема виборчої системи, постійно обговорюється в українському політикумі, особливо піднімається напередодні чергових виборів. Ще у 2011 році під час зустрічі у Верховній Раді України тодішні народні депутати І. Геращенко, О. Кондратюк, О. Оробець, О. Боднар та міжнародні експерти Селінда Лейк (Президент компанії Лейк Рісерч», США), Крістіна Вілфор (директор НДІ, Україна) висловили думку, що число жінок-депутатів буде зменшуватися, якщо вибори проходитимуть за змішаною системою, особливо в мажоритарній складовій. Селінда Лейк зауважила, що для жінок-кандидатів ідеальною є пропорційна система виборів, яка дозволяє їм активніше долучитися до партійної роботи і бути більш широко присутніми в законодавчому органі [4].

Формулюючи концепцію даного дослідження, було вирішено керуватися судженням провідних дослідників про те, що ідеальної демократичної процедури проведення виборів не існує. Загальновідомо, що при виборі виборчої системи вирішальну роль відіграє співвідношення пріоритетів: якщо головною метою є формування стабільного ефективного уряду, то перевага віддається мажоритарній системі; якщо ж робиться акцент на адекватному представництві в парламенті інтересів різних груп населення – то пропорційній.

Тож було вирішено докладніше розглянути два найпоширеніші типи виборчих систем та з'ясувати, яка з них є сприятливішою для просування гендерного представництва у владі, що і стало **метою та завданнями дослідження**.

Методи дослідження, що було застосовано: порівняльний аналіз, аналіз статистичних матеріалів та вивчення документів, систематизація та моделювання.

Результати. В основі мажоритарної системи лежить принцип більшості, тобто перемагає кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів виборців. У цій виборчій системі формуються одномандатні виборчі округи, де від одного округу обирають одного депутата. Мажоритарна виборча система має свої переваги і недоліки. Серед переваг: вона передбачає можливість висунування кандидатом кожного, незалежно від політичних переконань і статі;

мажоритарна система сприяє формуванню досвідчених політиків, що в майбутньому зумовить формування професійних жінок-політиків; при мажоритарній системі виборів кандидати в депутати, особливо жінки, мають можливість самостійно визначати найгостріші проблеми виборців округу та спиратися на відповідні соціальні групи (проблеми жінок, охорони здоров'я, освіти, інвалідів, тощо).

Разом із тим мажоритарна система створює певні загрози для просування жінок у владу. Недоліки мажоритарної виборчої системи наступні: «мажоритарка» потребує значних фінансових ресурсів, використання адміністративного ресурсу, а це не завжди сприяє успішній виборчій кампанії жінок. При застосуванні мажоритарної виборчої системи з одномандатними виборчими округами (особливо при виборах народних депутатів України) партії не часто висувають жінок, в основному ставки робляться на ресурсних рейтингових чоловіків.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Програма розвитку ООН та інші міжнародні організації обстоюють думку про те, що мажоритарна система не допомагає формуванню гендерної рівності у представницьких органах влади [5].

Пропорційна виборча система передбачає голосування за списками партій. За правилами цієї виборчої системи передбачається, що кожна партія, яка пододала встановлений законодавчо відсотковий поріг, отримує кількість мандатів пропорційну кількості відданих за неї голосів. При пропорційній системі виборів утворюються багатомандатні виборчі округи, де виборцям пропонується виборчий список. Відкритий виборчий список – це коли виборець обирає і партію, і кандидата від партійного списку. При застосуванні пропорційної виборчої системи із закритими списками відчутний рівень залежності кандидатів від партії, за списком якої обирається депутат. Серед позитивів закритих списків можна виокремити наступне: зміцнення самої партії, адже з'являється додатковий чинник внутрішньопартійної дисципліни; політичні партії мають можливість включити у списки кандидатів тих, хто буде ефективно працювати під час законотворчої роботи і вони професіонали, хоч і мало відомі виборцям.

Закриті виборчі списки в Україні не дуже вдало працюють, однак, якби у таких списках політичні партії почергово розмістили б кандидатів жінок та чоловіків, це забезпечило б гарний результат у плані паритетності.

Відкриті виборчі списки не можуть застосовуватися до єдиного загальнонаціонального виборчого округу. Запровадження відкритих списків можливе за умови запровадження регіональних багатомандатних виборчих округів. Жінкам на таких округах треба боротися за голоси виборців і серед однопартійців.

На сьогодні є чинною і діє змішана виборча система при виборі народних депутатів України. Ця виборча система передбачає принцип відносної більшості у мажоритарній складовій. Це означає, що керівництво партій визначає самостійно черговість розташування у списку кандидатів і виборці не можуть вплинути на порядок проходження кандидатів у парламент, голосуючи за список у цілому. Тому нерідко кандидати-жінки потрапляють в непрохідну частину списку.

Перші місцеві вибори в Україні, що проходили за існування ґендерної квоти у законодавстві, були проведені 25 жовтня 2015 року. Так, стаття 4 «Рівне виборче право» зазначеного Закону України «Про місцеві вибори» передбачає: «Представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку». [6]. Втім, експерти з виборчого права вважають недоліком цього Закону неімперативний характер ґендерної квоти. Серед підстав для відмови у реєстрації списків кандидатів недотримання квоти не згадується. Центральна виборча комісія своєю Постановою від 25.09.2019р. № 362 затвердила відповідне роз'яснення, що відмова в реєстрації кандидатів у депутати з підстав недотримання положень Закону щодо представництва осіб однієї статі у виборчих списках не допускається [7].

Положення про ґендерні квоти містить також Закон України «Про політичні партії в Україні». Стаття 8 цього Закону гласить, що «Статут політичних партій має містити такі відомості: ... розмір квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від партії у загальнодержавному окрузі, кандидатів у депутати місцевих рад в багатомандатних виборчих округах і має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку» [8]. Норм щодо ґендерної квоти, на жаль, не містить Закон України «Про вибори народних депутатів України» (2011 р.). Так само таких норм не містить Конституція України. Як наслідок, це не зобов'язує Центральну виборчу комісію до вжиття заходів щодо відхилення або відправлення на виправлення партійних списків, тому ця норма не достатньо сприяє участі жінок у виборчому процесі.

Незважаючи на те, що Україна ратифікувала численні міжнародні угоди, прописала рівність прав жінок і чоловіків у вітчизняній Конституції та законодавстві, підзаконних актах – все ж існують певні прогалини в забезпеченні реалізації таких зобов'язань. Це і недоліки закону про ґендерні квоти, через які важче забезпечити обрання достатньої кількості жінок на державні посади, незважаючи на широку публічну підтримку [9].

Добровільні ґендерні квоти застосовують понад 55 країн світу, зокрема Велика Британія, Німеччина, Франція, Австралія, Канада, Швеція, Іспанія. На думку громадськості, представників владних структур відсоток кількості жінок в українській політиці – дуже низький.

Завдяки квотам Верховна Рада краще представлятиме українське суспільство, більше 50-и відсотків якого становлять жінки. «Це не означає, що 30 відсотків списків мають складати жінки. Так само жінки можуть бути 70 відсотків списку, або можлива і інша пропорція», – зазначила народний депутат України восьмого скликання, Ірина Суслорова, голова парламентського підкомітету з питань ґендерної рівності та недискримінації. Ми аналізували й побачили, що в державах зі збільшенням кількості жінок у владі відбулося збільшення показника ВВП на душу населення», – наголосила депутат Суслорова [10].

Згідно з рейтингом The Global Gender Gap Report 2018, який щорічно готують в рамках Світового економічного форуму, Україна посідала 105-е місце серед 149-и країн за рівнем політичного представництва жінок. Середній показник представництва жінок у національних парламентах країн Європи (членів ОБСЄ) складає 25,6%, у скандинавських країнах – 41,1% [11].

За 28 років незалежності України під час проведення виборчих кампаній застосовувалися практично всі класичні виборчі системи: мажоритарна, змішана та пропорційна.

На виборах до Верховної Ради України у 1991 та 1994 роках застосовувалась мажоритарна дворівнева системою в 450 одномандатних виборчих округах.

Незабаром, у 1998 та 2002 роках, була прийнята паралельна змішана система, тобто 225 депутатів обиралися в одномандатних виборчих округах та 225 депутатів за пропорційною системою з 4-х відсотковим прохідним порогом.

Після Помаранчевої революції у 2004 році була запроваджена пропорційна система з єдиним загальнонаціональним виборчим округом та 3-х відсотковим прохідним порогом. Ця ж система використовувалася на виборах у 2006-му та 2007-му роках.

На виборах у 2012 році застосувалася паралельна змішана система з підвищеним прохідним порогом до 5-ти відсотків.

На останніх виборах до Верховної Ради України 2014 та 2019 років використовувалася змішана виборча система, яка складається із двох компонентів: мажоритарна виборча система в одномандатних виборчих округах (обирається 225 депутатів, 2019 р. через збройний конфлікт на Донбасі та анексію Криму було обрано 199 депутатів) і система пропорційного представництва із закритими партійними списками (225 депутатів).

Запровадити нову пропорційну систему з відкритими списками України ще у 2010 році рекомендувала Парламентська асамблея Ради Європи. Народні депутати України минулого (восьмого) скликання під завершення депутатської каденції в липні місяці 2019 року ухвалили Виборчий кодекс України. У вересні цього ж року Президент України Володимир Зеленський заветував і повернув на доопрацювання у Парламент цей документ. Основною новацією заветованого Виборчого кодексу є відмова від змішаної, тобто пропорційно-мажоритарної системи на користь пропорційної з відкритими списками. Голова Верховної Ради України Дмитро Разумков на брифінгу 16 вересня 2019 р. заявив, що найімовірніше буде підготовлений новий, або доопрацьований минулий документ. Водночас керівник Верховної Ради підтвердив, що у новому проєкті планують залишити норму щодо пропорційної системи з відкритими списками. Повністю пропорційна система, швидше за все, збільшить кількість жінок у найвищому законодавчому органі держави [12].

На виборах до Верховної Ради України 2014 року лише 49 жінок від загального складу Ради отримали депутатські мандати, що складає 11,6 відсотків, із них за 47 обрані за пропорційною системою (партійні списки) і лише 2 жінки перемогли на мажоритарних округах.

Після парламентських виборів 2019 р. відсоток жінок у найвищому законодавчому органі України зріс до 20,3%; перемогу отримали 86 жінок, з яких 59 депутаток обрано за партійними списками, а 27 в одномандатних виборчих округах. Отож частка жінок серед 225 депутатів, обраних за партійними списками становить 26,2 відсотків, а з 199 народних депутатів, обраних за мажоритарною системою відносною більшості в одномандатних виборчих округах жінки мають 13,6 відсотків місць. Обрання такої кількості жінок в одномандатних округах, беззаперечно, є позитивом, порівнюючи з позачерговими виборами Верховної Ради 2014 року, коли серед 198 народних депутатів в одномандатних округах було лише дві жінки. Що ж стосується парламентських виборів 2019 року за

партійними списками – це перші вибори в пострадянській історії України, коли партії внесли значну кількість кандидаток на прохідні місця в партійних списках незважаючи на відсутність у виборчому законодавстві положень щодо ґендерних квот та санкцій за їхнє недотримання.

Однак такий відсоток жінок у Верховній Раді України все ще не відповідає міжнародним стандартам. Середній рівень представництва жінок у парламентах країн світу становить 24,3 відсотків, а в країнах Європи цей показник ще вищий і становить 28,5 відсотків [13]. Кількісне представництво жінок-депутатів у Верховній Раді України за роки незалежності відображено у таблиці 1 [14].

Ще одне питання, у якому чинне законодавство не сприяє посиленню участі жінок, – це правила заміни кандидатів та обраних депутатів. Коли народну депутатку призначають на посаду міністра чи на іншу державну посаду, її посаду займає наступний відповідний кандидат із партійного списку, який часто є чоловіком. Окрім того, політичні партії можуть змінювати кандидатів у партійному списку після того, як список зареєстровано, або ж кандидати можуть знімати свої кандидатури після реєстрації. Це також може негативно впливати на представленість жінок, оскільки партії можуть дотримуватись 30-відсоткової квоти при реєстрації партійного списку, але далі замінювати кандидаток на чоловіків після реєстрації списку. Суворіші правила заміни – і народних депутатів, і кандидатів – могли би допомогти в розв'язанні цих питань

Вибори до місцевих рад з 2006 року проводилися таким чином: депутати обласних, районних і міських рад обираються за пропорційною виборчою системою із застосуванням жорстких виборчих списків; депутати сільських і селищних рад, сільські, селищні і міські голови обираються за мажоритарною виборчою системою відносною більшості.

Під час підготовки до проведення місцевих виборів у 2015 році був прийнятий новий Закон України «Про місцеві вибори в Україні». Закон запровадив три виборчі системи, а саме, за мажо-

Таблиця 1

Кількісне представництво жінок-депутатів у Верховній Раді України

Скликання	Чоловіки	Жінки	Відсоток жінок	Виборча система
Перше скликання (1991–1994 рр.)	464	11	2,3 відсотків	Мажоритарна
Друге скликання (1994–1998 рр.)	418	18	4,1 відсотків	Мажоритарна
Третє скликання (1998–2002 рр.)	416	16	3,7 відсотків	Змішана
Четверте скликання (2002–2006 рр.)	481	28	5,5 відсотків	Змішана
П'яте скликання (2006–2007 рр.)	499	42	7,8 відсотків	Пропорційна
Шосте скликання (2007–2012 рр.)	499	42	7,8 відсотків	Пропорційна
Сьоме скликання (2012–2014 рр.)	401	44	9,9 відсотків	Змішана
Восьме скликання (2014–2019 рр.)	374	49	11,6 відсотків	Змішана
Дев'яте скликання (2019 – до сьогоднішнього дня)	338	86	20,3 відсотків	Змішана

ритарною виборчою системою відносної більшості обирають депутатів сільських, селищних рад, голів громад; за відкритими партійними списками обирають обласних, районних, районних у містах, міських депутатів; за мажоритарною системою абсолютної більшості обирають міських голів, кількість виборців міст яких понад 90 тисяч. Цей документ збільшив прохідний поріг з 3-х до 5-и відсотків для партій, обмежив права незалежних кандидатів, а також забезпечив можливості для відкликання місцевих депутатів і голів місцевих рад. Незважаючи на законодавче запровадження ґендерної квоти, воно не включає санкції для тих, хто не дотримується цієї квоти.

Під час виборів до місцевих рад 2015 року жінки отримали 18 відсотків місць у міських радах, 15 відсотків – у обласних радах, 55,7 відсотків – у сільських радах. Проте у обласних центрах не було обрано жінок міських голів. У новостворених в процесі децентралізації об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) частка жінок серед голів громад зменшилася з 19 відсотків у 2015 році до 17 відсотків у 2018 році [15].

Досвід проведення виборчих кампаній показує, що ідеальної виборчої системи, сприятливої для жінок у владних органах різного рівня, не існує. Пропорційну виборчу систему із відкритими списками можна назвати найбільш сприятливою, бо тут важливі і партія, як суб'єкт виборчого процесу, і кандидати з виборчого списку, і виборці, які впливають на виборчий склад депутатів. Тому найбільш прийнятною для проходження жінок в депутати є пропорційна система із закритими списками за умови формування ґендерно-збалансованих виборчих партійних списків. Перспективним механізмом збільшення частки жінок у виборних владних структурах було б поєднання пропорційної системи з ґендерними квотами.

Найбільше на представництво жінок в органах влад всіх рівнів впливають такі фактори: конституційні права, виборча система, ґендерний підхід, законодавчі виборчі квоти, внутрішньопартійні процедури, розвиток потенціалу жінок, реформи всередині Верховної Ради України.

Висновки. Ураховуючи вищезначене, існує гостра необхідність у прийнятті Виборчого кодексу України, в якому було б уніфіковане виборче законодавство. У свою чергу, комітетам Верховної Ради спільно з громадськістю добре було б підготувати пропозиції щодо передбачення в зазначеному проєкті застосування ґендерного підходу під час визначення виборчої системи як для виборів народних депутатів України, так і місцевих виборів.

Для виборів народних депутатів України, міських, обласних, районних, районних у містах рад є необхідність запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками і ґендерними квотами до 40 відсотків. Селищні і сільські ради

доцільніше залишити з мажоритарною виборчою системою.

Існує потреба в запровадженні законодавчих санкцій до політичних партій за недотримання ґендерних квот у списках кандидатів у депутати рад всіх рівнів, зокрема, якщо в партійному списку не дотримано квот, то ЦВК (ОВК) своїм рішенням повинна відмовити в реєстрації такого списку.

При внесенні змін до уже зареєстрованих партійних списків під час проведення виборчих кампаній доцільно передбачити норму щодо заміщення кандидатки, яку виключили зі списків, представницею її статі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пекін + 15 і Україна. Міжнародні зобов'язання і практики впровадження / Упорядниця О. Сулова. 2010. URL: <https://docplayer.ru/61167190-Pekin-15-i-ukrayina-mizhnarodni-zobov-yazannya-i-praktiki-vprovadzheniya-kiyiv-2010.html>.
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%>.
3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 52. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2866-15>.
4. У Комітеті з питань європейської інтеграції відбулася робоча зустріч щодо підвищення ролі жінок в українській політиці / *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/fsview/45425.html>.
5. Гарашенко С. Вплив ґендерного підходу на формування типу виборчої системи. 2012. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16064/Garashchenko>.
6. Закон України «Про місцеві вибори». Київ : Вид-во «Преса України», 2015. Ст. 4.
7. Постанова Центральної виборчої комісії «Про роз'яснення щодо застосування деяких положень Закону України «Про місцеві вибори» під час реєстрації кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидатів у депутати обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови та старости села, селища, висунутих місцевими організаціями політичних партій на чергових, позачергових та перших місцевих виборах». №3 62 від 25.09.2015 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/acts/showcard5eff.html?id=43270&ptext>.
8. Закон України «Про політичні партії в Україні». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2365-14>.
9. "Ukraine Post-Presidential Election Survey: Key Findings". International Foundation for Electoral Systems, 7 липня 2019. URL: <http://ifesukraine.org/ukraine-post-presidential-election-survey-key>.
10. Ганна Чорноус. Жінки в політиці. Рада схвалила ґендерні квоти – як вони змінять парламент? *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48637941>.
11. The Global Gender Gap Report 2018. 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pd.

12. Разумков обіцяє новий Виборчий кодекс з виборчими списками. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2781020-razumkov>.

13. Міжнародна фундація виборчих систем закликає партії висувати більше жінок-кандидаток на парламентських виборах. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/590328.html>.

14. Горячківська М. Як досягнути 30% представництва жінок в парламенті. Європейський досвід законодавчих квот та внутрішньопартійних правил. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/quotas_presentation.pdf.

15. Гендерна політика як напрям державної діяльності. 2017. URL: http://genichesk-rda.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Genderna_politika_yak_napryam_derzhavnoi_diyal_nosti.pdf.

REFERENCES:

1. Pekin + 15 i Ukraina. Mizhnarodni zoboviazannia i praktyku vprovadzhennia/Uporiadnytsia O. Suslova [Beijing + 15 and Ukraine. International obligations and implementation practices / Compiler O. Suslova]. 2010. URL: <https://docplayer.ru/61167190-Pekin-15-i-ukrayina-mizhnarodni-zobov-yazannya-i-praktiki-vprovadzhennya-kiyiv-2010.html>

2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] [Elektronnyi resurs]//Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1996. № 30. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%>

3. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv» [Law of Ukraine “On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men”], [Elektronnyi resurs] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2005. № 52. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2866-15>

4. U Komiteti z pytan yevropeiskoi intehratsii vidbulasia robocha zustrich shchodo pidvyshchennia roli zhinok v ukrainskii politytsi [The Committee on European Integration held a working meeting on enhancing the role of women in Ukrainian politics]. Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni vebportal. URL: <https://www.rada.gov.ua/fsview/45425.html>

5. Harashchenko C. Vplyv hendernoho pidkhodu na formuvannia typu vyborchoi systemy [The influence of gender approach on the formation of the type of electoral system]. 2012. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16064/Garashchenko>

6. Zakon Ukrainy «Pro mistsevi vybory» [Law of Ukraine “On Local Elections”]. Ofitsiine vydannia [Official publication]. K.: Vyd-vo «Presa Ukrainy», 2015. S. 4.

7. Postanova Tsentralnoi vyborchoi komisii «Pro roziasnennia shchodo zastosuvannia deiakykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro mistsevi vybory» pid chas reiestratsii kandydativ u deputaty Verkhovnoi Rady Avtonomnoi Respubliky Krym, kandydativ u deputaty oblasnykh, raionnykh, miskyykh, raionnykh u mistakh,

silskykh, selyshchnykh rad, kandydativ na posadu silskoho, selyshchnoho, miskoho holovy ta starosty sela, selyshcha, vysunutykh mistsevymy orhanizatsiinykh politychnykh partii na chervovykh, pozacherhovykh ta pershykh mistsevyykh vyborakh» [Resolution of the Central Election Commission “On clarification of the application of certain provisions of the Law of Ukraine” On Local Elections “during the registration of candidates for deputies of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, candidates for regional, district, city, district in cities, villages, settlements councils, candidates for the position of village, settlement, city mayor and village headman, settlements nominated by local organizations of political parties in regular, early and first local elections”]. № 362 vid 25.09.2015 r. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/acts/showcard5eff.html?id=43270&ptext>

8. Zakon Ukrainy «Pro politychni partii v Ukraini» [Law of Ukraine “On Political Parties in Ukraine”]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2001. № 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2365-14>

9. “Ukraine Post-Presidential Election Survey: Key Findings”. International Foundation for Electoral Systems, 7 lypnia 2019. URL: <http://ifesukraine.org/ukraine-post-presidential-election-survey-key>

10. Hanna Chornous. Zhinky v politytsi. Rada skhvalyla henderni kvoty – yak vony zminiat parlament? [Women in politics. Council approves gender quotas – how will they change the parliament?]. VVS News Ukraina. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48637941>

11. The Global Gender Gap Report 2018. 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf

12. Razumkov obitsiaie novyi Vyborchyi kodeks z vyborchymy spyskamy [Razumkov promises a new Electoral Code with voter lists]. Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2781020-razumkov>

13. Mizhnarodna fundatsiia vyborchykh system zaklykaie partii vysuvaty bilshe zhinok-kandydatok na parlamentskykh vyborakh [The International Foundation for Electoral Systems calls on parties to nominate more women candidates in parliamentary elections]. 2019. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/590328.html>

14. Horiachkovska M. Yak dosiahnuty 30% predstavnytstva zhinok v parlamenti. Yevropeiskyi dosvid zakonodavchykh kvot ta vnutrishnopartiinykh pravyl [How to achieve 30% representation of women in parliament. European experience of legislative quotas and internal party rules]. VHO «Komitet vybortsiv Ukrainy». URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/quotas_presentation.pdf

15. Henderna polityka yak napriam derzhavnoi diialnosti [Gender policy as a direction of state activity]. 2017. URL: http://genichesk-rda.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Genderna_politika_yak_napryam_derzhavnoi_diyal_nosti.pdf

Impact of electoral systems on gender representation in legislative bodies: the example of Ukraine

Levchenko Yuliya Volodymyrivna

Postgraduate Student
at the Department of Political Science
of the Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine

The article analyses the election legislation of Ukraine on gender equality and electoral systems, as well as the introduction of gender quotas during election campaigns. In formulating the concept of the described study, it was decided to be guided by the opinion of leading researchers that there is no ideal democratic procedure for holding elections. It is well known that when choosing an electoral system, the ratio of priorities plays a decisive role: if the main goal is to form a stable and effective government, then the majority system is preferred; if the emphasis is on adequate representation in parliament of the interests of different groups of the population – then proportional. It was decided to take a closer look at the two most common types of electoral systems and to find out which one is more conducive to promoting gender representation in government, which became the aim and objectives of the study. Research methods used: comparative analysis, analysis of statistical materials and study of documents, systematization and modeling. The peculiarities of the influence of electoral systems on gender representation in power, on the formation of the deputies of the Verkhovna Rada of Ukraine and local self-government bodies were considered. It has been established that the use of gender electoral quotas can promote the balanced participation of women and men in electoral processes. It was found that for the elections of people's deputies of Ukraine, city, regional, district, district councils in cities there is a need to introduce a proportional electoral system with open lists and gender quotas of up to 40 percent. It is better to leave settlement and village councils with a majority electoral system. It was found that there is a need to impose legislative sanctions on political parties for non-compliance with gender quotas in the lists of candidates for councils of all levels, in particular, if the party list does not meet quotas, the CEC should refuse to register such a list. It is recommended to pay attention that when making changes to already registered party lists during election campaigns, it is expedient to envisage a norm on replacement of a candidate who was excluded from the lists by a representative of her sex.

Key words: electoral systems, gender quotas, gender representation, gender-based approach, elections.

Мошак Дар'я Станіславівна

Сучасні політичні маніпуляції: політико-комунікаційний та політико-технологічний виміри

УДК 323.23

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.6>

Мошак Дар'я Станіславівна
аспірантка кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна

Розглядається питання інституційно-організаційного виміру політичних маніпуляцій, у якому розкривається суб'єктність політико-маніпулятивного впливу. Вивчено особливості політичної маніпуляції у контексті процесів стабілізації / дестабілізації політичної ситуації. Встановлено ознаки компетентності фахівців з політичного маніпулювання та їх здатності забезпечити реальні переваги для учасників політики. З'ясовано специфіку політичного маніпулювання як явища самодостатньої політичної діяльності, що є однією з основ системи політичних комунікацій. У статті застосовуються як загальнонаукові, так і фахові методичні засоби сучасних політичних наук. Зокрема, дескриптивний аналіз (описує практику маніпулювання у соціальній дійсності), порівняльний аналіз (порівнює значення та вплив політико-комунікаційного й політико-технологічного вимірів політичного маніпулювання). Фахові методи включають системний підхід і метод структурного функціоналізму. Вони допомагають визначити компоненти системи політичного маніпулювання на локальному рівні, а також конкретні структурні зв'язки політико-комунікаційного та політико-технологічного вимірів політичного маніпулювання. Увага приділяється ефективності політичного маніпулювання та її залежності від комбінування різних способів подання політичної інформації. Встановлено зростання значення політичного патріотизму на мікрорівні через необхідність конкретних політичних дій у трансформаційному суспільстві та прогресу на шляху реформ. Доведено, що підпорядкованість політико-комунікаційного аспекту політичного маніпулювання політико-технологічним вимогам розкривається на тлі основних різновидів поширення політичної інформації. Встановлено, що політико-технологічне забезпечення політичного маніпулювання відповідає за визначення цілей і завдань поширення політичної інформації. Розкрито відповідність політико-комунікаційного виміру процесам безпосереднього донесення до адресата необхідного смислу політичного повідомлення. З'ясовано, що політичні технології маніпулювання свідомістю та поведінкою, інституційними та ситуативними обставинами політики можуть бути як запланованими заздалегідь, так і «експромтними». Доведено доцільність логічного підпорядкування політико-комунікаційного виміру маніпулювання пріоритетам політико-технологічних стратегій.

Ключові слова: політичні маніпуляції, політична комунікація, політичні технології, політична свідомість, політичні цінності, політична поведінка.

Вступ. У сучасній політичній науці тема політичної омани, ошукування громадян під час змагання за владу набуває все більш активного розголосу. Актуальність цієї проблематики зумовлена тим, що в умовах інформаційно-кібернетичної революції з'являються можливості впливу на широкі верстви населення не лише на національному, але й на глобальному рівні. Як показав приклад світової епідемії COVID-19 [13], населення багатьох країн може перебувати під впливом панічних настроїв, раптово змінювати свою поведінку, втрачати орієнтацію у подіях тощо. Водночас з'ясування потребує питання інституційно-організаційного виміру політичних маніпуляцій, оскільки саме в ньому розкривається суб'єктність політико-маніпулятивного впливу. Відсутність чітких наукових знань або щонайменше раціональних суджень стосовно суб'єктів та об'єктів політичної маніпуляції на глобальному, національному, регіональному та локальному рівнях сучасної політики породжує конспірологічні теорії, які своєю чергою стають надбанням громадськості і додатковим чинником дестабілізації політичної ситуації. У політико-технологічному контексті політичні маніпуляції висту-

пають важливим чинником досягнення політичної мети. На сучасному етапі в Україні прецеденти політичного маніпулювання як у передвиборчих перегонах, так і у практиках політичного управління набули значного поширення. У зв'язку з цим необхідно розглядати політичні маніпуляції у контексті процесів стабілізації / дестабілізації політичного становища та підриву демократії як в окремих країнах, так і цілих регіонах сучасного світу [14].

Низка вітчизняних вчених-політологів ґрунтовно розглядає структуру та функції сучасних політичних маніпуляцій. Зокрема, О. Бойко присвячує свою працю діагностуванню ознак, характеру та спрямування соціально-політичного маніпулювання як основи психологічного захисту [1]; С. Литвиненко надає увагу політико-психологічним маніпуляціям як засобу керування масами [5]; О. Проскура вивчала політичне маніпулювання в контексті виборчої кампанії в Україні 2012 р. [8]; О. Рябоконт аналізує маніпуляції масовою свідомістю в політичному сегменті соціальних мереж [9]; С. Сугак ідентифікує мовні маркери маніпулювання громадською думкою у межах політичного дискурсу в друкованих масмедіа опозиційного спрямування

[10]; О. Яцунська аналізує маніпулятивні технології політичної реклами «лівих» на дострокових парламентських виборах [11]. Однак є потреба фокусування наукового пошуку на потребах узгодження значення політико-комунікаційного та політико-технологічного вимірів політичного маніпулювання. Необхідно уточнити основи організаційного підпорядкування й координації у рамках реалізації політико-технологічного вектору політичних кампаній та змісту політико-комунікаційних повідомлень.

Метою статті є з'ясування співвідношення політико-комунікаційного та політико-технологічного вимірів політичної маніпуляції в сучасному політичному процесі. Завданням статті є встановлення демаркації між тлумаченням політико-комунікаційних та політико-організаційних засобів політичного маніпулювання.

Методи дослідження. У статті застосовано фахові політологічні підходи та методи. Зокрема, дескриптивний аналіз описує практику маніпулювання у соціальній дійсності. Порівняльний аналіз порівнює значення та вплив політико-комунікаційного й політико-технологічного вимірів політичного маніпулювання. Фахові методи включають системний підхід і метод структурного функціоналізму. Вони спрямовані на визначення компонентів системи політичного маніпулювання на макрополітичному та локальному рівнях, а також конкретні структурні зв'язки політико-комунікаційного та політико-технологічного вимірів політичного маніпулювання.

Результати. Розуміння значення політичних маніпуляцій для сучасного політичного процесу у політологічних розробках виходить з позицій поширення практик маніпуляції на соціальному рівні. Зростання інформаційних потоків, значна диференціація політичної інформації, багатоманіття її джерел спричиняє дезорієнтацію реципієнтів інформації. В сучасному світі у таких умовах компетентний фахівець з політичного маніпулювання здатний забезпечити реальні переваги для учасників політики. Харківські політологи І. Поліщук та С. Рум'янцева слушно відзначають, що «сучасна людина не може уникнути впливу потоків інформації, що надходять від друкованих ЗМІ, телебачення, радіо, мережі Інтернет та інших засобів масової комунікації. Під цим натиском не завжди можливо проаналізувати та диференціювати ту інформацію, яка відповідає дійсності, а отже, надзвичайно велика кількість людей кожного дня підпадає під вплив того, що їм нав'язують редактори інформаційних агенцій, медіа-спікери та інші» [7, с. 199].

Невизначеність інформаційного порядку денного в умовах політичних трансформацій додає складності у пошуку адекватних політичних відомостей. У зв'язку з цим склад політичної реальності набуває значних особливостей, не притаманних сталим демократіям (див.: П. Джон та Х. Верд [12]). В умовах сучасної України політичне маніпулю-

вання набуває статусу самодостатньої політичної діяльності та є однією з основ системи політичних комунікацій. Йдеться про системність поширення неправдивої інформації, яка при цьому не виходить за рамки нормативних обмежень. На думку І. Поліщука та С. Рум'янцевої, «правильно орієнтуватися у політичній мозайці країни виявляється зовсім непросто, адже широке розмаїття інформації у газетах, журналах, на телеканалах, радіохвилях та сторінках інтернет-мережі зазвичай дуже відрізняється одне від одного. Отже, можна стверджувати, що ЗМІ натеper є не тільки посередником для здійснення політичної маніпуляції, а й її безпосереднім творцем» [7, с. 201].

У політико-комунікаційному аспекті на перший план виходить зміст повідомлення, його структура та смислове навантаження. У сучасних умовах з метою ефективного політичного маніпулювання зміст повідомлення набуває характеру самостійного явища, яке не є пов'язаним ані з реальністю, ані з актуальним станом свідомості реципієнтів політичної інформації (про це, зокрема, вказує дослідник сучасної журналістики С. Вайсборд [15]). При цьому ефективність політичного маніпулювання залежить від комбінування різних способів подання політичної інформації. Саме цим і вимірюється ефективність фахової підготовки й ресурсного забезпечення суб'єктів політичного маніпулювання. Згідно з позицією І. Поліщука та С. Рум'янцевої «для вкорінення соціальних міфів технологія маніпулювання передбачає використання багатющого арсеналу конкретних методів впливу на свідомість людей. До них належать пряме підтасовування фактів, замовчування небажаної інформації, поширення брехні і наклепу, а також більш тонкі, рафіновані засоби: напівправа (коли з метою забезпечення довіри аудиторії об'єктивно і докладно висвітлюються конкретні, малозначущі факти й одночасно замовчуються більш важливі, або ж подається хибна інтерпретація подій)» [7, с. 202].

Підпорядкованість політико-комунікаційного аспекту політичного маніпулювання політико-технологічним вимогам розкривається на тлі основних різновидів поширення політичної інформації. Зокрема, політичне маніпулювання з використанням телебачення здійснюється у межах нормативних передумов виборчого процесу. Отже, воно є підпорядкованим проміжним та головним цілям політичної агітації на різних етапах боротьби за виборчі посади. Як зазначає український науковець Л. Жук, «використання засобів маніпуляції поведінкою виборців у телевізійній рекламі повинне за будь-яких умов підпорядковуватись центральній ідеї політичної кампанії. У зв'язку з цим, на нашу думку, можна виділити 4 основні способи маніпулювання у політичній рекламі, які реалізуються через використання основних засобів маніпулювання для представлення провідної ідеї виборчої кампанії партій засобами телебачення» [2, с. 61].

Якщо політико-технологічне забезпечення політичного маніпулювання відповідає за визначення цілей і завдань поширення політичної інформації, то політико-комунікацій вимір відповідає за безпосереднє донесення до адресата необхідного смислу повідомлення та його спонукального ефекту. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним для формування політико-комунікаційного повідомлення в рамках маніпуляційної політичної кампанії відіграє знання соціально-психологічних основ сприйняття інформації. Л. Жук вважає за потрібне зробити висновки, «що технологією впливу є маніпуляція – управління поведінкою людей за допомогою цілеспрямованого впливу на суспільну психологію, свідомість та інстинкти людини. Як форма соціальної комунікації вона передбачає наявність суб'єкта та об'єкта маніпулювання, а також маніпулятивного звернення – інформаційно-експресивного повідомлення, що покликане на основі використання закономірностей людської психології сприйняття, психології оцінки та прийняття рішень якомога ефективніше вплинути на поведінку людини» [2, с. 66].

Ефективність політичного маніпулювання зростає на основі раціонального поєднання політико-комунікаційної і політико-технологічної діяльності. Зокрема, відображення у змісті повідомлень програмних компонентів в політичній діяльності забезпечує цілеспрямованість політичного послання та його статус у політичному дискурсі [3]. Адекватність повідомлень цільовій аудиторії визначається не лише змістом, але й адекватністю дій та політичної історії кожного кандидата або політичної сили під час виборчої кампанії. Згідно з М. Кушаковою «метою виборчої кампанії є завоювання підтримки якомога більшої кількості виборчого електорату, за допомогою чого зайняти владні позиції в державі. Успіх виборчої кампанії значною мірою залежить від масштабів підтримки населення (виборців) тих цілей і програм, що висувують партії (чи окремі кандидати)» [4].

Крім вузьких завдань політичного маніпулювання, пов'язаних із специфікою політичних цілей кожного політичного актора, на сучасному етапі набувають значення макropolітичні міркування та уявлення, які розкривають можливості наслідків маніпулювання для розвитку всього суспільства. Зокрема, йдеться про масовізацію суспільства, формування середовища стандартного продукування й сприйняття політичних повідомлень та управління за допомогою маніпулювання. М. Кушакова стверджує, що «всі наукові розробки зводяться до того, що метою його утворення є придушення індивідуальності людини, її особистості, відключення функції раціонального осмислення дійсності, що зводиться до впливу на масову свідомість і маніпулювання діями і розумом суспільства» [4].

З урахуванням різноманіття підходів до політичного маніпулювання зростає перелік моделей поєднання політико-комунікаційного й політико-

технологічного вимірів його забезпечення. Можливість реалізації успішної політико-маніпуляційної кампанії залежить також від рівня прийняття стратегічних рішень партії або кандидата. Вони включають аналіз аудиторії та загальну спроможність адекватного засвоєння політичної інформації виборцями та іншими споживачами. Від цього своєю чергою залежить очікувана зміна політичної поведінки внаслідок маніпуляції. С. Машаровська вважає, що один з основних різновидів маніпулятивних технологій, що використовуються у місцевих політичних кампаніях, ґрунтується на використанні міжособистісного спілкування, пліток або телефонних дзвінків виборцям, може бути умовно позначений як сіра комунікація» [6, с. 236].

Обсяг спектру політико-технологічних інструментів маніпулювання зростає на основі застосування нових технологічних засобів, а також нестандартних підходів до маніпулятивної діяльності. Останнім часом поширилася тенденція до побудови політичного маніпулювання на основі міжособистісного спілкування між продуцентом та реципієнтом політичної інформації. Ця тенденція є особливо характерною для локального рівня демократичної політики. С. Машаровська вважає ще одним способом маніпулятивного впливу на поведінку виборця «надання йому позитивної інформації про кандидата під виглядом телефонного або особистого інтерв'ю. Підсумком такого спілкування є мимовільне отримання виборцем певної позитивної інформації про потрібного кандидата або негативної – про опонентів» [6, с. 237].

Неможливість адекватно оцінити власні сили та спроможність призводить до даремного витрачання ресурсів та неможливості досягти політичної мети. При цьому є тенденція звинувачувати у негараздах політичного планування та якості політико-технологічних розробок цільові та адресні групи. Одночасно придатність аудиторій до політичного маніпулювання може залежати й від параметрів локального політичного розвитку. Згідно з С. Машаровською «неабиякою ознакою, притаманною локальним маніпулятивним технологіям є притаманність суспільствам з нерозвиненою демократичною політичною культурою. Це пов'язано як з особливостями електорального сприйняття виборчого процесу, так і з якістю політиків, що кандидують, та неможливістю запропонувати суспільству нічого вартого уваги та корисного. Натомість для перемоги за будь-яку ціну необхідно змусити виборців віддати свої голоси «проти ядерних могильників» або за боротьбу з нацменшинами тощо» [6, с. 242].

Таким чином, політико-комунікацій вимір політичних маніпуляцій та їх політико-технологічне забезпечення перебувають у щільному зв'язку та у відносинах взаємодоповнення. Політичні технологи визначають вектор маніпулювання та його мету, тоді як політичні комунікатори (спікери, медійні особи) безпосередньо доносять зміст політичної інформації до споживачів. Дисфункція у всіх

ланках цього взаємозв'язку призводить до нецільового використання маніпулятивних засобів та втрати ефективності політичного маніпулювання.

Висновки. Отже, політичне маніпулювання представляє собою сукупність дій з боку політичного суб'єкта, які орієнтовані на досягнення політичної мети за рахунок зміни поведінки (дій або бездіяльності) об'єкта маніпулювання. Об'єкт політичного впливу діє на користь суб'єкта внаслідок певного стану свідомості, наявності відповідних світоглядних настанов та ціннісних орієнтирів. Мистецтво та технологія маніпулювання полягають у створенні умов введення в оману об'єкту маніпулювання (наприклад, виборців або інших суб'єктів політичної діяльності), з якими існують відносини конкуренції. Політико-технологічні засади політичного маніпулювання розкриваються на основі застосування матеріальних та ресурсних засобів, а також інформаційно-аналітичної підготовки й консалтингового забезпечення політичної діяльності. Водночас політична практика України свідчить, що політичні технології маніпулювання свідомістю та поведінкою, інституційними та ситуативними обставинами політики можуть бути як запланованими заздалегідь, так і «експромтними» (такими, що відповідають зміні поточної політичної ситуації).

Політико-комунікаційний зміст політичного маніпулювання полягає у безпосередньому формуванні політичних повідомлень, спрямованих на конкретні результати у вигляді зміни поведінки аудиторією. У зв'язку з цим можна констатувати логічне підпорядкування політико-комунікаційного виміру маніпулювання пріоритетам політико-технологічних стратегій. Перспективою подальшого розгляду проблеми, порушеної в цій статті, є вивчення регіонального та глобального досвіду політичного маніпулювання у різних політичних системах сучасного світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко О.Д. Діагностування ознак, характеру та спрямування соціально-політичного маніпулювання як основа психологічного захисту. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2011. № 1–2. С. 93–96.
2. Жук Л. Маніпулятивний аспект телевізійної політичної реклами. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*. Сер. : *Культура і соціальні комунікації*. 2009. Вип. 1. С. 58–67.
3. Зайцева М.О. Засоби маніпулятивного впливу в сучасному політичному дискурсі (лінгвістичний аспект). *Лінгвістичні дослідження*. 2012. Вип. 34. С. 101–104.
4. Кушакова М.К. Маса як об'єкт політичного маніпулювання. *Панорама політологічних студій*. 2013. Вип. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2013_11_11.
5. Литвиненко С. Політико-психологічні маніпуляції як засіб керування масами. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 75. С. 440 – 443.
6. Машаровська С.Ю. Маніпулятивні технології в локальних політичних кампаніях. *Гуманітарні студії*. 2013. Вип. 20. С. 235–242.

7. Поліщук І.О., Рум'янчева С.В. Політичне маніпулювання: сутність та проблема його обмеження. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Сер. : *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2013. № 2. С. 199–206.

8. Проскуріна О.О. Політичне маніпулювання в контексті виборчої кампанії в Україні 2012 р. *Політологічні записки*. 2012. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_8.

9. Рябоконт О. Маніпуляції масовою свідомістю в політичному сегменті соціальних мереж. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2012. Вип. 33, С. 543–553.

10. Сугак С.Г. Розгортання політичного дискурсу в друкованих мас-медіа опозиційного спрямування: мовні маркери маніпулювання громадською думкою (на прикладі видань «Товариш», «Комуніст», «Вечерние вести», «Без цензури» за 2000–2004 рр.) *Актуальні питання масової комунікації*. Вип. 7. С. 32–44.

11. Яцунська О.О. Політична реклама «лівих» на дострокових парламентських виборах: аналіз маніпулятивних технологій. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер. : *Політологія*. 2010. Т. 131, Вип. 118. С. 93–97.

12. John P., Ward H. Political Manipulation in a Majoritarian Democracy: Central Government Targeting of Public Funds to English Subnational Government, in Space and across Time. *The British Journal of Politics and International Relations* <https://doi.org/10.1111/1467-856X.00062>.

13. Margon S. Beware of Political Manipulation in Assessing Success Against the Coronavirus <https://www.justsecurity.org/69445/beware-of-political-manipulation-in-assessing-success-against-the-coronavirus/>.

14. Morgan S. Fake news, disinformation, manipulation and online tactics to undermine democracy. *Journal of Cyber Policy*. 2018. Volume 3, Issue 1. P. 39–43.

15. Waisbord S. Truth is What Happens to News. *Journalism Studies*, 2018. 19:13, P. 1866–1878.

REFERENCES:

1. Boiko O.D. (2011) Diahnostuvannia oznak, kharakteru ta spriamuvannia sotsialno-politychnoho manipulyuvannia yak osnova psykholohichnoho zakhystu. [Diagnosing the signs, nature and direction of socio-political manipulation as a basis for psychological protection] *Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony*. № 1–2. S. 93–96 [in Ukrainian].
2. Zhuk L. (2009) Manipulyativnyi aspekt televiziinoi politychnoi reklamy. [Manipulative aspect of television political advertising] *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"]*. Ser. : *Kultura i sotsialni komunikatsii*. Vyp. 1. S. 58–67 [in Ukrainian].
3. Zaitseva M.O. (2012) Zasoby manipulyativnoho vplyvu v suchasnomu politychnomu dyskursi (linhvistychnyi aspekt) [Means of manipulative influence in modern political discourse (linguistic aspect)]. *Linhvistychni doslidzhennia*. Vyp. 34. S. 101–104 [in Ukrainian].
4. Kushakova M. K. Masy yak ob'iekt politychnoho manipulyuvannia. [Masses as an object of political manipulation] *Panorama politylohichnykh studii*. 2013. Vyp. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2013_11_11.

5. Lytvynenko S. (2013) Polityko–psykholohichni manipuliatsii yak zasib keruvannia masamy. [Political and psychological manipulation as a means of mass management]. Hileia: naukovyi visnyk. № 75. S. 440–443 [in Ukrainian].

6. Masharovska S.Yu. (2013) Manipuliatyvni tekhnolohii v lokalnykh politychnykh kampaniiakh. [Manipulative technologies in local political campaigns]. Humanitarni studii. Vyp. 20. S. 235–242 [in Ukrainian].

7. Polishchuk I.O., Rumiantseva S.V. (2013) Politychne manipuliuvannia: sutnist ta problema yoho obmezhenia. [Political manipulation: the essence and the problem of its limitations]. Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Ser. : Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. № 2. S. 199–206 [in Ukrainian].

8. Proskurina O.O. Politychne manipuliuvannia v konteksti vyborchoikampanii v Ukraini 2012 r. [Political manipulation in the context of the election campaign in Ukraine in 2012]. Politolohichni zapysky. 2012. № 6. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_8 [in Ukrainian].

9. Riabokon O. (2012) Manipuliatsii masovoiu svidomistiu v politychnomu sehmenti sotsialnykh merezh. [Manipulation of mass consciousness in the political segment of social networks]. Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, Vyp. 33, S. 543–553 [in Ukrainian].

10. Suhak S. H. (2006) Rozghortannia politychnoho dyskursu v drukovanykh mas-media opozytynoho spriamuvannia: movni markery manipuliuvannia hromadskoiu dumkoiu (na prykladi vydan "Tovarysh", "Komunist", "Vecherneye vesty", "Bez tsenzury" za

2000–2004 rr.) [Deployment of political discourse in the print media of the opposition: language markers of manipulation of public opinion (on the example of "Comrade", "Communist", "Evening News", "Uncensored" for 2000–2004)] *Aktualni pytannia masovoi komunikatsii*. Vyp. 7. S. 32–44 [in Ukrainian].

11. Iatsunska O.O. (2010) Politychna reklama "livitykh" na dostrokovykh parlamentskykh vyborakh: analiz manipuliativnykh tekhnolohii. [Political advertising of the "left" in the early parliamentary elections: an analysis of manipulative technologies] *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]*. Ser. : Politolohiia, T. 131, Vyp. 118. S. 93–97 [in Ukrainian].

12. John P., Ward H. Political Manipulation in a Majoritarian Democracy: Central Government Targeting of Public Funds to English Subnational Government, in Space and across Time. *The British Journal of Politics and International Relations* <https://doi.org/10.1111/1467-856X.00062> [in English].

13. Margon S. Beware of Political Manipulation in Assessing Success Against the Coronavirus URL: <https://www.justsecurity.org/69445/beware-of-political-manipulation-in-assessing-success-against-the-coronavirus/> [in English].

14. Morgan S. (2018) Fake news, disinformation, manipulation and online tactics to undermine democracy. *Journal of Cyber Policy*. Volume 3, Issue 1 P. 39–43 [in English].

15. Waisbord S. (2018) Truth is What Happens to News. *Journalism Studies*, 19:13. P. 1866–1878 [in English].

Modern political manipulations: political-communication and political-technological dimensions

Moshak Daria Stanislavivna

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Oles Honchar Dnipro National University
Gagarina ave., 72, Dnipro, Ukraine

The issue of institutional and organizational dimension of political manipulations is considered, because it reveals the subjectivity of political manipulative influence. The peculiarities of political manipulation in the context of the processes of stabilization / destabilization of the political situation are studied. The signs of competence of specialists in political manipulation and their ability to provide real benefits for policy participants have been identified. The specifics of political manipulation as a phenomenon of self-sufficient political activity and is one of the foundations of the system of political communications are clarified. The article uses both general scientific and professional methodological tools of modern political science. In particular, descriptive analysis (describes the practice of manipulation in social reality), comparative analysis (compares the meaning and impact of political-communication and political-technological dimensions of political manipulation). Professional methods include a systems approach and the method of structural functionalism. They help to identify the components of the system of political manipulation at the local level, as well as the specific structural links of the political-communication and political-technological dimensions of political manipulation. Attention is paid to the effectiveness of political manipulation and its dependence on combining different ways of presenting political information. The growing importance of political patriotism at the micro level has been identified due to the need for concrete political action in a transformational society and progress towards reforms. It is proved that the subordination of the political-communication aspect of political manipulation to political-technological requirements is revealed against the background of the main types of dissemination of political information. It is established that the political and technological support of political manipulation is responsible for determining the goals and objectives of dissemination of political information. The correspondence of the political-communication dimension to the processes of direct communication to the addressee of the necessary meaning of the political message is revealed. It has been found that political technologies of manipulating consciousness and behavior, institutional and situational circumstances of politics, can be both planned in advance and "impromptu". The expediency of logical subordination of the political-communication dimension of manipulation to the priorities of political-technological strategies is proved.

Key words: political manipulations, political communication, political technologies, political consciousness, political values, political behavior.

Пальшков Костянтин Євгенович

Трансформація ЗМІ країн Балтії у період відновлення державності

УДК 32:316.776.2

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.7>

Пальшков Костянтин Євгенович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціально-економічних
дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, Одеса, Україна

Актуальність дослідження трансформації ЗМІ країн Балтії у період зміни політичної системи зумовлена демократичними показниками організації Freedom House. Підвалини цих показників пов'язані з політикою країн у період відновлення державності, які постають прикладом для інших посткомуністичних держав. Метою статті є дослідження трансформації традиційних засобів масової інформації у країнах Балтії у період відновлення державності. У політологічному дискурсі піднімаються питання посткомуністичних трансформацій цих країн та дотримання принципів свободи медіа. Для досягнення поставленої мети використовувались історичний, аналітичний та порівняльний аналіз, що дозволило простежити трансформації преси залежно від демократичного розвитку країни. Інтеграція геополітичних культурно-історичних чинників та технологічного розвитку масової комунікації демонструє специфічні особливості трансформації медіапростору країн Балтії після 1990 років, які обрали свій шлях ще до розпаду Радянського Союзу. Ці країни демонструють нову модель розвитку медіа, які не відповідають класичним теоріям преси, але постають прикладом для розвитку та встановлення свободи слова в інших посткомуністичних країнах. У політологічному дискурсі піднімаються питання приватизації медіа, обговорюються наслідки цього процесу, які негативно та позитивно сприяють демократизації суспільства. В країнах Балтії за часів перебудови з'являються видання, які поширюють інформацію критичного характеру щодо комуністичного режиму та ідеології. Трансформаціям ЗМІ країн Балтії притаманні такі процеси: приватизація, формування національних медіа-компаній, концентрація ЗМІ, інтернаціоналізація медіа західними медіакорпораціями. Процес роздержавлення ЗМІ вплинув на зміни їх інформаційної політики та сприяв появі нових газет, телевізійних каналів, радіостанцій. Інтернаціоналізація медіа західними медіа-компаніями дозволяє місцевій пресі отримати фінансову підтримку та рухатись відповідно до журналістських стандартів демократичної преси. Лібералізація соціально-політичного життя призводить до роздержавлення преси, що дозволяє засобам масової інформації шукати фінансову підтримку з боку інвесторів, рекламодавців або приватизації видання. Особливістю медіа країн Балтії є їх незалежність від політичних структур.

Ключові слова: лібералізація, посткомуністичні мас-медіа, приватизація, концентрація, інтернаціоналізація, трансформація, ЗМІ.

Вступ. Однією з функцій ЗМІ є інформування суспільства стосовно актуальної і важливої соціальної інформації, яка впливає на життєдіяльність суспільства загалом та кожного громадянина зокрема. Виконання цієї функції медіа залежить від політичної системи суспільства, в якому воно діє. Сучасні автори на підґрунті розробленої у середині ХХ століття нормативної теорії преси аналізували взаємодію між медіа та формою правління.

Специфічну модель розвитку ЗМІ демонструють пострадянські країни, кожна з яких має свої риси та політичні процеси. В науковому обігу з'являється поняття «посткомуністичні ЗМІ» (post-Communist media) дослідження яких містить певні лакуни стосовно політики взаємодії з традиційними та новими медіа у добу інформаційного суспільства з постійним розширенням каналів комунікації.

В Україні одним з гострих питань залишається прийняття закону про медіа, якій доопрацьовується, враховуючи демократичні принципи, правові аспекти свободи слова та журналістські стандарти. Ухвалення цього закону є важливим для подальшого розвитку держави, саме тому різні соціальні

страти, усвідомлюючи свою відповідальність за функціонування соціального інституту масової комунікації відстоюють певні плюралістичні положення. В Україні прийнята низка законів, регулюючих діяльність ЗМІ («Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства»), які враховували досвід країн Балтії.

Країни Балтії подолали цей перехідний період та увійшли до Європейського Союзу у 2004 році. Політичні та соціально-економічні чинники становлення ринку преси в умовах лібералізації країн Балтії розглянуті у фундаментальних західних дослідженнях [4; 5; 10; 11], здійснених у межах міждисциплінарності, інтегруючи знання галузей політології, соціальних комунікацій, журналістських матеріалів. Західні фахівці підкреслюють, що трансформація ЗМІ в країнах Балтії мала нетипові особливості, які відрізнялись від чинних у західній теорії концепцій преси. Саме тому політологічний аналіз особливостей трансформації політичної системи цих країн у взаємодії зі змінами та розвитком ЗМІ є актуальним.

Мета та завдання. Мета статті полягає у дослідженні трансформації традиційних засобів масової інформації у країнах Балтії у період відновлення державності.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувались такі методи: історичний метод дозволив простежити трансформації преси залежно від демократичного розвитку країни; порівняльний аналіз дозволяє порівняти медіасистеми країн Балтії та виокремити їх спільні та відмінні риси. Емпіричною базою дослідження стали дані оцінки рівня демократії та свободи преси міжнародною дослідницькою організацією Freedom House; та аналіз видань і медіа-компаній.

Результати. Після закінчення «холодної війни» та розпаду соціалістичних систем починається новий етап трансформації посткомуністичних країн та перебудови їх політичних та соціальних систем відповідно до руху до демократичних принципів. Деякі західні фахівці прогнозували, що після краху комуністичної системи країни Балтії стрімко впровадять ліберальну демократію з відповідними ЗМІ. На жаль, очікування, що одночасно будуть розгортатись процеси демократизації суспільства та впровадження журналістських стандартів та етики, були ідеалізовані [10]. Лібералізація впроваджувалась поступово зі значними пошуками нової інформаційної політики, спрямованої на інтеграцію суспільства та формування толерантного діалогу між різноманітними соціальними групами та політичними акторами. Але стосовно діяльності ЗМІ спостерігались адаптивні механізми, спрямовані на відповідність діючого законодавства та поширення нових форматів виробництва інформаційних продуктів ЗМІ.

Більшість досліджень медіа країн Балтії починається з вагомого зауваження стосовно того, що значний етап розвитку демократичних ЗМІ у країнах Балтії відбувається після отримання незалежності цими країнами. Саме у цей період відбулось поступове визволення редакцій та їх редакційної політики від цензури, політичного контролю та пропаганди поширення комуністичних ідеалів. У демократичних країнах ЗМІ транслюють та поширюють актуальну соціальну інформацію відповідно до журналістських стандартів (оперативність, достовірність, точність, відокремлення фактів від коментарів, повнота), акцентуючи увагу на стандарті дотримання балансу думок, відповідно до якого кожний суб'єкт соціальної взаємодії здатен висловити свою думку та позицію. Необхідно підкреслити, що реформування державних та комунальних друкованих ЗМІ, телевізійних каналів не вирішує питання свободи преси, яка з розвитком інтернет-технологій та політичних трансформацій отримує нові виклики.

Український дослідник Є. Бистрицький вважає, що ЗМІ є «головним показником» демократичності

суспільства, оскільки вони створюють умови для «діалогу, громадянського консенсусу» [2]. Автор зазначає, що поняття «посткомуністичні мас-медіа» навантажують двома основними сенсами:

- розумінням під посткомунізмом усіх соціальних процесів, що відбуваються після падіння комуністичного режиму;
- критикою тоталітаризму комуністичної системи.

Враховуючі існування цих двох сенсів, Є. Бистрицький наголошує, що поняття «посткомунізму» також враховує поряд з деструкцією та змінами у політичній системі, соціальних відносинах і медіа-системі самостійне формування нової системи, без ознак тоталітаризму. ЗМІ виконують нову функцію, вони сприяють не тільки діалогу, а й виникненню позапартійних медіа [2]. Це стає поштовхом розвитку не лише вільної преси, але й громадянського суспільства.

Детермінанти, що сприяли демократичним трансформаціям ЗМІ, пов'язані не лише з геополітичними, історико-культурними та соціальними, економічними чинниками. Також необхідно враховувати технологічний розвиток, що вплинув на трансформацію ЗМІ в інформаційному суспільстві, постійну зміну форматів та розширення каналів поширення інформації.

Політичні трансформації вплинули на зміни у контенті ЗМІ та створили умови для їх інституалізації демократичного соціального інституту масової комунікації. Одночасно з процесом роздержавлення ЗМІ відбувається поява нових газет, телевізійних каналів, радіостанцій. Діяльність вже існуючих та відомих видань, які підпорядковувались та поширювали комуністичну ідеологію та цінності, продовжується під новими назвами та відмовою від комуністичного курсу. Інформація у соціалістичних каналах інформації була гомогенною. До цього також необхідно додати перехід до ринкової економіки, збільшення вартості поліграфічних послуг, поширення реклами та співпраця з рекламодавцями, друк видань транснаціональних медіа-концернів з урахуванням державної мови та культури і стилю життя населення країни.

Медіа країн Балтії після 1990 року притаманні такі головні властивості розвитку [5]: приватизація державної преси, диверсифікація та фрагментація ринку преси; стабілізація та посилення конкуренції; технологічна реструктуризація відділу новин; вплив конкуренції за аудиторію та рекламу на зниження журналістських стандартів та довіри до ЗМІ; перевага комерційного віщання; нездатність союзів журналістів сформувати авторитет серед своїх колег та союзів.

Процес приватизації державних друкованих видань у країнах Балтії сприяв встановленню приватної власності на ЗМІ, що також поширилось на інші країни посткомуністичного табору.

Така політика держави значно відрізняється від політики щодо медіа в Польщі та Угорщині, в яких комуністичні еліти передали медіа під контроль великих міжнародних компаній [4]. В Естонії та Латвії, навпаки, спочатку виникла значна кількість невеликих акціонерних товариств, акції яких скуповували представники бізнесу. Поступово ці компанії були реорганізовані у національні медіа-компанії, які з часом скуповували невеликі національні компанії. Наприклад, в Естонії у 90-х роках діяли дві найбільші національні компанії Eesti Meedia AS (Estonian Media Ltd.) та AS Express Group (Express Group Ltd.) [4, p. 98].

Компанія «AS Ekspress Grupp» була заснована у 1998 році та розвинулась за роки свого існування до одного з найбільших медіа-холдингів країн Балтії. Сьогодні до складу Ekspress Grupp входять чотири медіа-компанії в Естонії, Латвії та Литві та одна друкарня, рекламні портали. Вважається, що розвиток цієї компанії розпочався ще за часів перехідного суспільства у 1989 році, коли вийшов перший номер щотижневика Eesti Ekspress («Естонський експрес»), який вважається першою незалежною газетою в Естонії після падіння «залізної завіси». Газета досі позиціонує себе лідером журналістських розслідувань [6]. Це випадок, коли рух під гаслами європейської преси дозволив виданню принести в країну нові стандарти виготовлення та подачі інформаційного продукту. Видання зберегло тематичну спрямованість контенту, який надалі продовжував висвітлювати гостросоціальні питання, у тому числі морально-політичну відповідальність політичних еліт та партійних лідерів, корупцію, новий погляд на історію. Необхідно зазначити, що друк матеріалів на подібні теми був сміливим кроком, на який не погоджувались інші видання, дотримуючись радянської ідеології. Особливо нестандартним було появлення «розслідування і критичних статей про національних лідерів, до яких доти повсюди ставилися вкрай шанобливо» [1]. Eesti Ekspress також називають новим типом газети, оскільки воно фінансувалось шведським капіталом та містило рекламу. Деякі фахівці вважають, що «створення Eesti Ekspress провело чітку межу між політиками й журналістами» [1].

Необхідно додати, що значні зміни у позиції ЗМІ в Естонії у 1989 році також супроводжувались іншими подіями. Так, місцева Спілка журналістів вийшла зі складу загальносоюзної спілки. Прогресивні та плюралістичні ідеї, які торкались історії та культури країни висловлювались у виданні «Vikerkaar» («Веселка»). Це були антикомуністичні погляди на історичні події («добровільний вступ» країни до Радянського Союзу, депортації, вплив радянської влади на естонську культуру). Дослідники зазначають, що після того, як комуністи втратили свій вплив, тираж щотижневиків значно виріс [1].

Схожі процеси спостерігались у Латвії та Литві, в яких також з'являлись видання з критичною позицією до комуністичного режиму та плюралізмом думок. Наприкінці 80-х років та на початку 90-х років ХХ століття значно збільшилась кількість демократичних видань з антикомуністичною позицією.

Необхідно звернути увагу на важливий факт, що в Естонії приватизація національних, місцевих та регіональних значно відрізнялась. Це було зумовлено тим, що регіональні медіа залишались під керівництвом місцевих органів влади, які суттєво впливали на діяльність журналістів та інколи виконували функції редактора видання. Вільному руху місцевих ЗМІ заважає вирішення фінансових питань та «тісних зв'язків з місцевими політиками та діловими колами і, отже, залежність від тих і других» [3].

Приватизації друкованих ЗМІ країн Центральної і Східної Європи притаманне прискорення та активізація інвесторів. Однак негативним фактором постала проблема у системі державних дотацій, яка не була здатна допомогти збитковим виданням. Ці часописи знайшли підтримку у політичних еліт [3]. Інколи приватні медіа розглядаються виключно як джерело політичної влади. Насправді вони, за умови відсутності політичної заангажованості, є природним існуванням медіа.

У політологічному дискурсі обговорюється думка, що «роздержавлення перетворило газетну справу на бізнес», оскільки місцеві видання коштували значно дешевше західних, а видавці стикнулись з питаннями виробничих витрат (пошуки країн для купівлі паперу, друкарень тощо) та фінансової підтримки, яка раніше надходила з Москви [1].

Отримання незалежності країн Східної Європи сприяло початку приватизації ЗМІ, яка в кожній країні мала свої специфічні особливості. Поступово процес приватизації ЗМІ перетворюється на формування національних медіа-компаній. Форма власності, коли акції видань скуповували їх працівники, не здобула поширення, та вже в середині 90-х років ХХ століття вона змінюється концентрацією, під час якої акції журналістів скуповували інші суб'єкти. Таким чином, «колишню державну власність просто замінила монополія медіа-магнатів» [3]. Необхідно враховувати, що приватизація ЗМІ не обов'язково позбавляє видання політичного впливу, оскільки політичні актори та партії фінансово підтримують та у деяких випадках контролюють контент видання. Для дотримання ЗМІ своєї незалежності та журналістських стандартів необхідно створювати умови для забезпечення прозорості, «доступу до інформації та обмеження на частку власності і концентрації» [3].

Концентрація ЗМІ в країнах Балтії призводить до скорочення кількості тиражів національних та регіональних газет. Видання, які фінансуються

національними або іноземними компаніями, витісняють невеликі компанії з ринку. Наприклад, у Литві газетні видання, які виникли після встановлення незалежності, не змогли конкурувати з виданнями, які мали норвезьку фінансову підтримку, та були закриті [4, р. 98].

Приватизація та створення нових засобів масової інформації призвели до посилення диверсифікації (утворення ЗМІ з різноманітним контентом, спрямованим на різноманітні соціально-демографічні аудиторії) та фрагментації (дроблення масової аудиторії на сегменти) засобів масової інформації.

Наступним кроком змін у медіа-системі країн Балтії була інтернаціоналізація преси західними компаніями. Так, скандинавська компанія Schibsted ASA почала скуповувати видання в 1998 році. Поряд з великими корпораціями з'являються приватні медіа, особливо це радіостанції та телевізійні канали, їх частка на медіа-ринку є незначною.

Інтернаціоналізація медіа західними медіа-компаніями сприяла плюралізму ЗМІ, оскільки ці компанії «розглядають пресу регіону як комерційну інвестицію, а не політичну платформу чи пропагандистське знаряддя» [3]. Також підпорядкування національних ЗМІ західним медіа-холдингам приносило професійні тенденції та зміну до структури та виробництва контенту, та поширення культури та журналістських стандартів демократичних країн.

Концентрація також спостерігається у діяльності телевізійних каналів. Так, в Естонії поширюється процес об'єднання комерційних каналів біля одного каналу суспільних послуг. У Литві натомість відбувся процес збільшення телеканалів, коли «три з чотирьох національних телеканалів встановили свої другі канали» для залучення іншої цільової аудиторії [4, р. 99]. 90-ті роки ХХ століття характеризуються появою нових радіостанцій, вони виконують розважальний контент та існують за рахунок реклами. Рекламу можна визначити окремим чинником, що сприяє конкуренції між різними каналами. Ця тенденція продовжується з приходом нових медіа та соціальних мереж, коли традиційні медіа дублюють інформацію в електронних версіях в інтернеті.

Країни Балтії мають високий рівень дотримання свободи преси, підвалини такого результату зумовлені політикою держав наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. Так, за даними 2020 р., Естонія, Латвія і Литва класифікуються як консолідовані демократії. Це підтверджується певними показниками. Так, зі 100 можливих відсотків демократії та за оцінкою демократії за шкалою від 1 до 7, Естонія отримала 84,5 / 100 та 6,07 / 7; Латвія – 79,76 / 100 та 5,79 / 7; і Литва – 77,38 / 100; 5,64 / 7 [7].

Для підрахунку оцінки рівня свободи ЗМІ організація Freedom House розробила спеціальну методологію дослідження, яку змінювали декілька

разів. Автори для розуміння умов діяльності ЗМІ запропонували питання за деякими важливими для демократичного суспільства категоріями: юридичними, економічними, політичними. Ці питання торкаються питань діяльності ЗМІ, наявності цензури, погроз та інших негативних явищ. Відповіді на питання є ранжируемими та оцінюються від 0 до 10 балів [9].

Аналіз архівних даних організації Freedom House за 1980–2017 р. [8] дозволяє простежити тенденції впровадження демократичних принципів у ЗМІ Естонії, Латвії і Литви. Необхідно зазначити, що рівень свободи преси країн Балтії досліджується з 1991 року, які одразу класифікувались як вільні, з дотриманням принципів свободи преси. За роки спостереження ці країни не перетинали відмітку 30. Від 0 до 30 входять країни, в яких ЗМІ вільні.

З 1993 року простежується тенденція до впровадження свободи преси. Так, у цьому році в країнах Балтії були такі показники: в Естонії було 28 балів, Литві – 30 та Латвії – 29. З кожним роком ці показники зменшуються, що свідчить про вдосконалення умов розвитку преси у країні. Динаміка цих змін відрізняється. Наприклад, у 1995 році Латвія покращила свої показники на 8 пунктів та досягла оцінки 21, яку підтримувала до 1998 року, потім спостерігалось незначне збільшення та зменшення цих показників. Перед вступом до Європейського Союзу ці показники країн Балтії досягали оцінок 17 та 18.

Трансформація медіа-систем не може відбуватись за умови цензури та контролю. Вільний пошук ЗМІ комерціалізації своєї діяльності для вдосконалення інформаційного продукту відповідно до журналістських стандартів сприяє дотриманню демократичних принципів.

Висновки. Падіння комуністичного режиму вплинуло на трансформацію засобів масової інформації, які змінюються відповідно до соціально-політичних змін та нововведень. У країнах Балтії виникли сприятливі умови для розвитку ЗМІ, які рухаються вільно, не контролюються державою та працюють в умовах ліберального законодавства. Трансформаціям ЗМІ країн Балтії притаманні такі процеси: приватизація, формування національних медіа-компаній, концентрація ЗМІ, інтернаціоналізація медіа західними медіа-корпораціями. Ці процеси постали першими кроками на шляху побудови громадянського суспільства. Роздержавлення преси поставило перед ЗМІ питання пошуку нових джерел фінансування, акціонерні та національні об'єднання постійно займаються пошуком джерел існування, що сприяє політичним інвестиціям, концентрації та інтернаціоналізації іноземними медіа-холдингами.

Лібералізація соціально-політичного життя призводить до роздержавлення преси, що дозволяє

засобом масової інформації шукати фінансову підтримку з боку інвесторів, рекламодавців або приватизації видання. Особливістю медіа країн Балтії є їх незалежність від політичних структур. У країнах Балтії за часів перебудови з'являються видання, які поширюють інформацію критичного характеру щодо комуністичного режиму та ідеології.

Країни Балтії мають високий рівень дотримання свободи преси, аналіз показників якої свідчить про тенденції трансформацій економічної, юридичної та політичної сфер для досягнення максимальних демократичних умов існування медіа. Підвалини сьогоденних високих показників рівня свободи преси зумовлені політикою цих країн у період відновлення державності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баховскі Е. Як народилася вільна преса Естонії. Тиждень.ua. 22 травня, 2014. URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/109896>.
2. Бистрицький Є. Протодемократія та культурно-політичні трансформації в Україні. Політична думка. 1994. № 4. С. 17-23. URL: <http://bystrytsky.org/proto94.htm>.
3. Власність на ЗМІ і їх приватизація в країнах Центральної і Східної Європи. Центр демократії та верховенства права. Лютий 1, 2012. URL: <https://cedem.org.ua/articles/vlasnist-na-zmi-i-yih-pryvatyzatsiya-v-krayinah-tsentralnoyi-i-shidnoyi-yevropy/>.
4. Balčytienė A. Lauk E. Media Transformations: the Post-transition Lessons in Lithuania and Estonia. *Komunikacija ir Žiniasklaida*. 2005. 33. P. 96–109. <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367153234451/>
5. Baltic States: Media Systems. Communication. URL: <http://communication.iresearchnet.com/media/baltic-states-media-systems/>.
6. Eesti Ekspress. URL: <https://ekspress.delfi.ee/>.
7. Freedom House. Countries and Territories. URL: <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores>.
8. Freedom House. Freedom of the Press. URL: <https://freedomhouse.org/reports/publication-archives>.
9. Freedom House. Freedom of the Press Methodology. URL: <https://freedomhouse.org/freedom-press-research-methodology>.
10. Gross P. Media, Journalism, and the Third Wave of Democratization in Former Communist Countries. *Central and Southeast European Politics since*. 1989. Pp. 59–78. URL: [https://www.cambridge.org/core/books/central-and-southeast-](https://www.cambridge.org/core/books/central-and-southeast-european-politics-since)

[european-politics-since-1989/media-journalism-and-the-third-wave-of-democratization-in-former-communist-countries/62830BF2FB2D10BD0EC96742E5194C51](https://www.cambridge.org/core/books/central-and-southeast-european-politics-since-1989/media-journalism-and-the-third-wave-of-democratization-in-former-communist-countries/62830BF2FB2D10BD0EC96742E5194C51).

11. The Baltic Media World / editor Baerug R. Riga, 2005. 198 p. URL: http://providus.lv/article_files/2151/original/Baltic_Media_World_novaks.pdf?1343297033.

REFERENCES:

1. Baxovski E. (2014) Yak narody'lasya vil'na presa Estoniyi [Bakhovski E. How the free press of Estonia was born]. *Ty'zhden'.ua*. 22 travnya, 2014. [in Ukrainian].
2. By'stry'cz'kyj Ye. Protodemokratiya ta kul'tur-polity'chni transformaciyi v Ukrayini [Protodemocracy and cultural-political transformations in Ukraine]. *Polity'chna dumka*. 1994. № 4. P. 17–23. URL: <http://bystrytsky.org/proto94.htm>. [in Ukrainian].
3. Vlasnist' na ZMI i yix pry'vaty'zaciya v krayinah Central'noyi i Sxidnoyi Yevropy' [Media Ownership and Privatisation in Central and Eastern Europe]. *Centr demokratiyi ta verhovenstva prava*. Lyuty'j 1, 2012. URL: <https://cedem.org.ua/articles/vlasnist-na-zmi-i-yih-pryvatyzatsiya-v-krayinah-tsentralnoyi-i-shidnoyi-yevropy/> [in Ukrainian].
4. Balčytienė, A. ir Lauk, E. (2005). Media Transformations: The Post-transition Lessons in Lithuania and Estonia. *Komunikacija ir žiniasklaida*, 33, 96–109. [in English].
5. Baltic States: Media Systems. Communication. URL: <http://communication.iresearchnet.com/media/baltic-states-media-systems/>.
6. Eesti Ekspress. URL: <https://ekspress.delfi.ee/> [in Estonian].
7. Freedom House. Countries and Territories. URL: <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores> [in English].
8. Freedom House. Freedom of the Press. URL: <https://freedomhouse.org/reports/publication-archives> [in English].
9. Freedom House. Freedom of the Press Methodology. URL: <https://freedomhouse.org/freedom-press-research-methodology> [in English].
10. Gross, P. (2019). Media, Journalism, and the Third Wave of Democratization in Former Communist Countries. *Central and Southeast European Politics since*. 1989. P. 59-78. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/central-and-southeast-european-politics-since-1989/media-journalism-and-the-third-wave-of-democratization-in-former-communist-countries/62830BF2FB2D10BD0EC96742E5194C51> [in English].
11. The Baltic Media World (2005). Editor Baerug R. Riga, 2005. 198 p. URL: http://providus.lv/article_files/2151/original/Baltic_Media_World_novaks.pdf?1343297033 [in English].

Transformation of the Baltic media during the restoration of statehood

Kostiantyn Yevhenovych Palshkov

Candidate of Political Science,
Senior Lecturer at the Department
of Social and Economic Sciences
Odessa State University of Internal Affairs
Uspenskaya str., 1, Odessa, Ukraine

The study of the transformation of the media in the Baltic States in the period of change in the political system is actual due to the democratic indicators of Freedom House organization. The grounds of these indicators are related to the policies of the countries in the period of statehood restoration, which set an example for other post-communist states. The aim of the article is to study the transformation of traditional media in the Baltic States during the restoration of statehood. The political science discourse raises issues of post-communist transformations of these countries and adherence to the principles of media freedom. To achieve this aim, historical, analytical and comparative analysis were used, which allowed us to trace the transformation of the press depending on the democratic development of the country. The integration of geopolitical, cultural and historical factors and the technological development of mass communication demonstrates the specific features of the transformation of the media space of the Baltic States after the 1990s, which chose their path even before the collapse of the Soviet Union. These countries are demonstrating a new model of media development that does not correspond to classical press theories, but sets an example for the development and establishment of freedom of speech in other post-communist countries. The political science discourse raises issues of media privatization, discusses the consequences of this process, which negatively and positively contribute to the democratization of society. During the perestroika period, the publications appeared in the Baltic States that disseminated the critical information of the communist regime and ideology. The transformations of the Baltic media are characterized by the following processes: privatization, formation of national media companies, media concentration, and internationalization of the media by Western media corporations. The process of privatization of the media influenced changes in their information policy and contributed to the emergence of new newspapers, television channels, and radio stations. The internationalization of the media by Western media companies allows the local press to receive financial support and move according to the journalistic standards of the democratic press. Liberalization of socio-political life leads to the privatization of the press, which allows the media to seek financial support from investors, advertisers or privatization of the publication. A feature of the Baltic media is their independence from political structures.

Key words: liberalization, post-communist mass media, privatization, concentration, internationalization, transformation, mass media.

Устименко Євген Радіонович

Важливість децентралізації як чинника політичної стабільності та безпеки в Україні

УДК 422.02. 31.29.15302
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.8>

Устименко Євген Радіонович
аспірант кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна

У цій публікації буде йтися про децентралізацію як важливий, на думку автора, фактор забезпечення політичної стабільності і безпеки в регіонах України. Враховуючи сьогоднішню нестабільну ситуацію всередині України, наявність різноманітних протиріч у культурному, соціальному і політичному плані, а також об'єктивно визнаючи факт культурного і іншого різноманіття в регіонах, що склалося за певних історичних умов, автор вважає, що саме процес децентралізації є єдиним вірним шляхом до встановлення і збереження політичної стабільності і безпеки на території нашої країни. Територіальна цілісність, суверенітет і незалежність України в її міжнародно визнаних кордонах мають бути забезпечені, як того вимагають Основні засади Конституції України. Водночас влада (центральна і в регіонах) мала б задуматися над подальшою роботою в цьому напрямі, адже сьогодні українська держава як ніколи раніше стоїть перед загрозою втрати своєї суб'єктності на міжнародній політичній арені, можливості захисту своїх політичних, економічних, культурних, соціальних і національних інтересів. Існування незалежної України опинилося зараз під великим питанням, а загроза сепаратизму нікуди не ділася. На думку автора, саме децентралізація забезпечить гарантування місцевим громадам права на фінансове, культурне і соціальне самоврядування за умов збереження форми унітарної держави Україна. Автор усвідомлює той факт, що децентралізація є політичним явищем, не кажучи вже про забезпечення політичної безпеки і стабільності в державі. Тому під час написання цієї статті він буде неухильно слідувати саме цим зазначеним вище поняттям і не відходити від поставленої мети. У статті буде проаналізовано феномен децентралізації як чинника, що гарантує політичну безпеку і стабільність в Україні, збереження її суверенітету, територіальної цілісності і незалежності в умовах неоголошеної фактичної війни з боку Російської Федерації, а також відверто недружніх кроків з боку окремих представників політичних еліт країн – сусідів України, що на цей час входять до Європейського Союзу.

Ключові слова: децентралізація, політика, безпека, суспільство, стабільність, держава, влада, потреби, захист.

Вступ. Сьогодні Україна як ніколи раніше стоїть перед загрозою втрати своєї суб'єктності на міжнародній політичній арені, можливості захисту своїх політичних, економічних, культурних, соціальних і національних інтересів. З одного боку, ми маємо відкриту і неприховану агресію з боку Російської Федерації на сході нашої країни (окупація Криму, війна на Донбасі), а з іншого боку, наша держава вимушена була стикнутися з відверто недружніми діями з боку деяких політичних сил, що представляють сусідні держави – члени Європейського Союзу. Як ніколи раніше існування незалежної української держави знову опинилося під питанням. До того ж проблема сепаратизму в регіонах України нікуди не зникла. На нашу думку, загроза сецесії (вихід чи відокремлення певних територіальних одиниць держави з під юрисдикції певної країни – ред.) українських областей існує і досі, проте відкрито про це майже не говорять.

Метою статті є дослідження і вивчення феномену децентралізації як чинника, що гарантує політичну безпеку і стабільність в Україні, збереження її суверенітету, територіальної цілісності і незалежності в умовах неоголошеної фактичної війни з боку Російської Федерації. Крім того, в цій статті мова піде про гарантування місцевим громадам права на збереження фінансової, культурної, соціальної автономії регіонів України за умов обов'язкового

збереження унітарного устрою нашої держави та недопущення її перетворення на федеративну, чого прагнуть ворожі нашій країні зовнішні сили.

Методи. З огляду на це основними науковими методами, які будуть використані у цій статті, є методи порівняння, аналізу і спостереження. На нашу думку, саме вищезазначені методи допоможуть у розкритті теми обраної статті, а також стануть основою для проведення інших наукових досліджень у цій галузі.

З огляду на вищесказане реалізація вказаної вище мети прямо залежить від виконання таких завдань:

1. Розгляд концепцій політичної безпеки і політичної стабільності: цей процес включає в себе ретельний аналіз попередніх досліджень і вироблення відповідних власних висновків.

2. Аналіз процесу децентралізації в Україні як чинника забезпечення політичної стабільності і політичної безпеки.

3. Вироблення власної позиції на основі отриманих результатів.

Автор усвідомлює той факт, що децентралізація є політичним явищем, не кажучи вже про забезпечення політичної безпеки в державі. Тому під час написання цієї статті він буде неухильно слідувати саме цим зазначеним вище поняттям і не відходити від поставленої мети.

Результати. Проблема забезпечення політичної стабільності і безпеки є для України, на нашу думку, однією з найбільш важливих впродовж останніх 6 років, тобто з моменту закінчення Революції Гідності та початку російської агресії проти нашої держави. Цей процес включав в себе події в Криму, які призвели до його анексії Російською Федерацією, а також заворушення у східних та південних областях України, які мали б стати, за планом Кремля, так званою Новоросією [1]. Під цим терміном російська влада позначала всі без винятку регіони України, де більшість мешканців через історичні, соціально-політичні і культурні обставини користуються в повсякденному житті не державною, тобто не українською, мовою.

Однак якщо в таких містах, як Харків, Дніпро, Одеса, Миколаїв, Херсон, Запоріжжя, вдалося уникнути загрози сепаратизму, то, на жаль, Крим та Донбас цієї участі не уникнули. На нашу думку, загроза відриву південних і східних областей від України стала причиною прийняття Кабінетом міністрів України в 2014 році концепції реформування місцевого самоврядування і органів територіальної влади в областях нашої країни [2]. Ця реформа отримала назву реформи децентралізації влади: автор вважає, що вона є важливим чинником для збереження і подальшого укріплення політичної стабільності і безпеки в Україні.

Говорячи про політичну безпеку і стабільність загалом насамперед необхідно розтлумачити ці два поняття, що були зазначені вище. Треба зазначити, що більшість авторів досі не надали чіткого визначення цим термінам. Наприклад, російський дослідник Б. Путілін таким чином охарактеризував політичну безпеку: «Це явище, за якого існує стійкий лад в конкретній державі і конкретному суспільстві, за якого здійснюється захист держави і суспільства від зовнішнього і внутрішнього негативного впливу» [3]. Інший російський вчений, В. Серебряников, визначав політичну безпеку як сукупність елементів і факторів, необхідних у процесі попередження, виявлення і усунення тих негативних явищ, які мають на меті завдати шкоди політичній системі в країні або всередині суспільства [4]. Враховуючи позиції вищезазначених науковців, констатуємо той факт, що основною метою політичної безпеки будь-якої країни світу є захист насамперед політичної системи та політичних інтересів держави і людей, які в ній проживають.

Говорячи ж про політичну стабільність, слід також зазначити, що на цей час єдиного визначення цього поняття в науковому середовищі немає. А оскільки єдиного тлумачення цьому терміну немає, то на нашу думку, слід спочатку звернутися до визначень, які вже були надані раніше, і на основі цих визначень давати свій власний коментар. Так, наукове видання «Політологія. Енциклопедичний словник» дає таке визначення

цьому терміну: «Це система зв'язків між різними суб'єктами політики, характерною рисою якої є наявність цілісної структури і здатність до ефективної реалізації своїх функцій» [5]. Водночас у науковому виданні «Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник» бачимо таке визначення поняття «політична стабільність»: під цим явищем тут розуміють той стан політичної системи в суспільстві, який передбачає наявність стійких і цілісних зв'язків між різними суб'єктами політики. Ці суб'єкти своєю чергою теоретично мають здатність до співпраці один з одним. При цьому треба зазначити, що співпраця вищезазначених елементів має будуватися на конструктивній основі [6].

З огляду на вищезазначені визначення цього терміна автор дійшов такого висновку: політичною стабільністю є процес забезпечення стабільності політичної системи в країні, який будується на основі конструктивних дій і співпраці всіх елементів, наявних у політичній системі. Автор погоджується із твердженням американського політолога, професора Йельського університету Дж. Лінца, який зазначав: «Основою стабільності будь-якої політичної системи є три компоненти: легітимність, ефективність і дієвість». Зокрема, той же Лінц додавав, що саме за допомогою цих трьох зазначених вище елементів виявляється ставлення громадян держави до влади [7].

Тепер ми переходимо до того, що безпосередньо стосується ролі децентралізації як чинника, що гарантує політичну стабільність і безпеку в Україні. Як вже було сказано вище, основним документом, який регулює процес децентралізації в нашій державі, є прийнята в 2014 році Кабінетом Міністрів України концепція щодо реформування місцевої влади. Цей документ має на меті надати органам місцевого самоврядування більше повноважень і ресурсів для вирішення своїх регіональних проблем. Прийняттю цього документа передували події Революції Гідності, а також заворушення в Криму і на Донбасі, які активно підтримувала і продовжує підтримувати Російська Федерація: тоді ж з легкої руки вищої владної верхівки в інформаційному просторі стала активно розвиватися теза про те, що Україну може врятувати не унітарний устрій, а федеративний.

Немало прихильників федералізації знайшлось і серед деяких народних депутатів України різних скликань, які мають приховану або неприховану симпатію до російської зовнішньої політики щодо власної ж країни: яскравими прикладами таких політиків, на думку автора, є Олег Царьов, оголошений в розшук в 2014 році за статтею «Державна зрада» Кримінального кодексу України, і Віктор Медведчук, кум президента Росії Путіна, голова «Українського вибору», один з очільників партії «Опозиційна платформа – “За Життя”».

Прихильні до ідеї федералізму вважають, що Україна була створена шляхом приєднання у різні часи різних територій, які належали іноземним державам і не мали жодного відношення до України. Вони мотивують також свою позицію тим, що на певних територіях значну кількість населення становлять представники інших народів, при цьому ними свідомо чи несвідомо ігнорується факт того, що абсолютну більшість по всій території України становлять саме українці. Про це свідчать дані всеукраїнського перепису населення 2001 року, згідно з яким українці становили майже 78% від загальної кількості населення нашої країни [8].

Ті політичні, а також громадські діячі, на думку яких для України буде вигідним саме федеративний устрій, на словах пропонували ідею федералізації за моделлю США або деяких європейських країн, скажімо, Німеччини. Однак автор з цим не погоджується і дотримується думки, що насправді пропонувалась російська модель федералізації. Треба зазначити: Росія є федерацією лише за назвою, прописаною в Конституції і у Федеративному договорі, підписаному 31 березня 1992 року між президентом і суб'єктами РФ (за винятком Чечні). Фактично ж Росія є унітарною державою з надмірно централізованою вертикаллю влади, яка склалась там протягом останніх майже 30 років. Досвід цієї країни, яка на сьогоднішній день є агресором по відношенню до нас, є неприйнятним, адже перехід до федералізму може призвести до розпаду нашої країни і розділення її території між державами-сусідами.

Також треба зазначити, що загроза суверенітету виходить не тільки з боку Росії: деякі представники політичних еліт таких країн, як Польща, Угорщина, Румунія, так само дозволяють собі робити відверто недружні кроки до нашої держави. Ні для кого не є секретом, що праворадикальні сили в Польщі закликають «повернути» Волинь і Східну Галичину, оскільки там проживають нащадки громадян Другої Речі Посполитої, на Буковині і у Південній Бессарабії місцевим жителям роздаються румунські паспорти, а Будапешт занепокоєний нібито «утисками» прав угорської меншини в Україні.

Не менш важливим у цій історії є той факт, що часто-густо процес федералізації в Україні називають засобом вирішення проблем на місцевому рівні. Більшість громадян України добре пам'ятають гасло «Почуйте Донбас!» і «Почуйте регіони!», під яким ворожі сили намагалися і намагаються добитися власних цілей. Людям, що не орієнтуються в ситуації, розповідали, що в усіх їхніх проблемах винна Україна взагалі, а за умов політичного хаосу, що склався в державі після перемоги Майдану і втечі Януковича, приєднання до іншої країни буде виглядати майже як «манна небесна».

При цьому деструктивна роль окремих місцевих чиновників, які не один рік ними керували, спочатку багатьом здавалась абсурдом. Проте, з іншого боку, треба визнати, що центральна влада впродовж багатьох років існування незалежної української держави так само займалась деструктивними діями і не прислуховувалась до культурних, соціальних, економічних і політичних потреб регіонів. Їх лише використовували в своїх цілях з метою заробити симпатії електорату і зберегти свої посади.

Висновки. Враховуючи сьогоднішню нестабільну ситуацію всередині України, наявність різноманітних протиріч у культурному, соціальному і політичному плані, а також об'єктивно визнаючи факт культурного й іншого різноманіття в регіонах, що склалося за певних історичних умов, автор вважає, що саме процес децентралізації є єдиним вірним шляхом до встановлення і збереження політичної стабільності і безпеки на території нашої країни. Територіальна цілісність, суверенітет і незалежність України в її міжнародно визаних кордонах мають бути забезпечені, як того вимагають Основні засади Конституції України. Водночас влада (центральна і в регіонах) мала б задуматися над подальшою роботою в цьому напрямі. На думку автора, саме децентралізація забезпечить гарантування місцевим громадам права на фінансове, культурне і соціальне самоврядування за умов збереження форми унітарної держави України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрей Илларионов. Путин и границы Украины. И Фрейд. (Дата публикации 26 октября 2014. Процитировано 14 июля 2015). URL: <https://aillarionov.livejournal.com/746987.html>.
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження КМУ № 333-р від 1.04.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.
3. Путилин Б.Г. Национальная и международная безопасность. URL: <http://www.xserver.ru/user/nazmb/>.
4. Серебряников В.В. Социальная безопасность и ее место и значение в общей системе безопасности. URL: <http://www.serebryannikov.ru/literature.html>.
5. Політологія: Енциклопедичний словник / Заг. ред. Ю.І. Аверьянов. Москва : Publishers, 1993.
6. Гаджиев К.С. Политическая философия. Москва : Экономика, 1999. 606 с.
7. Linz J. The breakdown of democratic regimes: crisis, breakdown and equilibration / J. Linz ; [Ed. by J. Linz, A. Stepan]. Baltimor and London : The Johns Hopkins University Press, 1978. 130 p.
8. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року Державна служба статистики України. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.

REFERENCES:

1. Andrey Illarionov (2014) Putin i granitsy Ukrainy. I Freyd. [Putin and the borders of Ukraine. I. Freud. (Accessed July 14, 2015).] URL: <https://aillarionov.livejournal.com/746987.html>.
2. Pro skhvalennja Konceptiji reformuvannja miscevogho samovrjaduvannja ta terytorialnoji orghanizaciji vlady v Ukraini. Rozporjadzhennja KMU № 333-r vid 1.04.2014 roku. [On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 333-r of April 1, 2014.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.
3. Putilin B.G. Natsional'naya i mezhdunarodnaya bezopasnost'. [National and International Security]. URL: <http://www.xserver.ru/user/nazmb/>.
4. Serebryanikov V.V. Sotsial'naya bezopasnost' i ee mesto i znachenie v obshchey sisteme bezopasnosti. [Social security and its place and importance in the general security system.]. URL: <http://www.serebryanikov.ru/literature.html>.
5. Averyanov Yu.I. (ed.) (1993) *Politologhija: Encyklopedychnyj slovnyk* [Political Science: Encyclopaedical Dictionary]. Moscow : Publishers. (in Ukrainian).
6. Gadzhiev K. S. (1999) *Politicheskaya filosofiya* [Political philosophy]. Moscow : Economics. (in Russian).
7. Linz J., A. Stepan (eds.) (1978) *The breakdown of democratic regimes: crisis, breakdown and equilibration*. Baltimor and London : The Johns Hopkins University Press. (in English).
8. Pro kiljkistj ta sklad naselennja Ukrainy za pidsumkamy Vseukrajinsjkogho perepysu naselennja 2001 roku. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.

The importance of decentralization as a factor of political stability and security in Ukraine

Ustymenko Yevhen Radionovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Oles Honchar Dnipro National University
Gagarina ave., 72, Dnipro, Ukraine

In this publication we will talk about decentralization as an important factor in the opinion of the author to ensure political stability and security in the regions of Ukraine. Given today's unstable situation inside Ukraine, the presence of various contradictions in cultural, social and political terms, as well as objectively acknowledging the fact of cultural and other diversity in the regions, which has developed under certain historical conditions, the author believes that decentralization is the only right way to establish and maintain political stability and security in our country. Territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine within its internationally recognized borders must be ensured, as required by the Basic Principles of the Constitution of Ukraine: at the same time, the government (central and regional) should think about further work in this direction, because today the Ukrainian state as never before, it faces the threat of losing its subjectivity in the international political arena, the possibility of protecting its political, economic, cultural, social and national interests. The existence of an independent Ukraine has been called into question as never before, and the threat of separatism has not gone away. According to the author, it is decentralization that will guarantee local communities the right to financial, cultural and social self-government while maintaining the form of a unitary state of Ukraine. The author is aware of the fact that decentralization is a political phenomenon, not to mention ensuring political security and stability in the state. Therefore, when writing this article, he will strictly follow this above-mentioned concept and not deviate from the goal. This article will analyze the phenomenon of decentralization as a factor that guarantees political security and stability in Ukraine, preservation of its sovereignty, territorial integrity and independence in the face of an undeclared de facto war by the Russian Federation, as well as openly unfriendly steps by some political elites of Ukraine's neighbors, which are currently members of the European Union.

Key words: decentralization, policy, security, society, stability, state, authority, needs, protection.

Чубатенко Олександр
Миколайович

Маніпулятивні технології у виборчих процесах України

УДК 324-049.2(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.9>

Чубатенко Олександр Миколайович
аспірант кафедри парламентаризму
та політичного менеджменту
Національної академії державного
управління при Президенті України
вул. А. Цедіка, 20, Київ, Україна

Актуальність дослідження полягає в тому, що в українському суспільстві існує недовіра до органів влади та опозиції, а політичні сили бажають здобувати владу на виборах. Тому під час виборів на перше місце висувуються технології, які здатні забезпечити прихильність виборців. Такими засобами є технології маніпулювання свідомістю

Через це дослідження маніпулятивних технологій, які використовуються у виборчих процесах, є досить актуальними, оскільки їх використання повинно вивчатися з метою попередження негативних впливів на суспільну свідомість.

Мета роботи полягає у вивченні маніпулятивних технологій, які використовуються у виборчих процесах України.

Методологічну основу дослідження склали ряд загальнонаукових та спеціальних політичних методів. Так, діалектичний метод пізнання було використано для розуміння наявності елементів маніпулювання практично в усіх виборчих технологіях, незалежно від того, належать вони до чистих чи брудних. Системний метод дозволив розглянути досліджувану проблему як цілісне явище, яке перебуває у постійній взаємодії з виборчими технологіями. Прогностичний метод дав можливість висунути припущення про перспективи використання маніпулятивних технологій у виборчих процесах.

Зазначено, що практично усі виборчі технології, які використовуються у виборчих процесах, містять у собі елементи маніпулювання та здійснюють свій вплив на подальше рішення виборців.

Наведені визначення маніпулятивних технологій, з яких випливає, що суть маніпуляції проявляється у психологічному, а не у фізичному впливові. Маніпуляцією вважається прихована дія, де факт її наявності не повинен бути помітним об'єкту маніпуляції.

За результатами дослідження зроблено висновки про те, що оскільки сучасна демократія неможлива без виборів, то й без маніпулятивного впливу на громадську думку у виборчих процесах неможливо обійтися, оскільки виборчі технології містять у собі елементи маніпулятивності.

З настанням інформаційного суспільства політичне маніпулювання, виборчі технології та влада інформації перетворюються на внутрішні засоби в управлінні суспільством, оскільки більшість громадян продовжують сприймати навколишній світ через засоби масової інформації.

Широке застосування маніпулятивних технологій може призвести до змагань під час виборів не самих кандидатів та політичних сил, а лише технологій, що будуть маніпулювати суспільною свідомістю.

Ключові слова: маніпуляція, маніпулятивні технології, виборчі технології, політичні технології, виборчі процеси.

Вступ. Вивчення проблематики, яка пов'язана з проведенням політичних виборів, зумовлювалося цілим рядом обставин. Насамперед це трансформація суспільства, за якої відбувається становлення демократичних інститутів, зокрема інституту виборів. Це питання потребує окремого вивчення, оскільки трансформація суспільства від авторитаризму до демократії несе за собою застосування нових демократичних виборчих технологій, а їх ґрунтовне дослідження не є можливим без розгляду технологій маніпуляції як складника виборчих технологій.

Трансформаційний період розвитку країни, становлення інформаційного суспільства, неоднозначні політичні події, які відбуваються в країні, зумовлюють дослідження виборчих технологій як основного різновиду технологій політичних.

Оскільки в українському суспільстві існує брак довіри до влади та опозиції, а політичні сили бажають все ж таки здобувати владу на виборах, то на перше місце у виборчих технологіях виходять технології маніпулювання свідомістю. Через це дослідження маніпу-

лятивних технологій, які застосовуються у виборчих процесах, є досить актуальним, а їх використання повинно аналізуватися, зокрема, з метою попередження негативних впливів на суспільну свідомість.

Мета та завдання дослідження полягають у вивченні маніпулятивних технологій, які використовуються у виборчих процесах в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та спеціальні політичні методи. Так, за допомогою діалектичного методу пізнання вдалося зрозуміти, що елементи маніпулювання присутні практично в усіх виборчих технологіях, незалежно від того, належать вони до чистих чи брудних.

За допомогою системного методу було розглянуто досліджувану проблему як цілісне явище, яке перебуває у постійній взаємодії з виборчими технологіями.

За допомогою прогностичного методу було висунуто припущення про найближчу перспективу участі маніпулятивних технологій у виборчих процесах.

Серед українських дослідників, які займалися вивченням маніпулятивних технологій у виборчих процесах, можемо виділити прізвища В. Бебика, Д. Видріна, Г. Почепцова, А. Круглашова та інших. Водночас в українських дослідженнях приділяється недостатня увага політико-психологічним чинникам, що впливають на процес виборів, зокрема у трансформаційних суспільствах.

Результати дослідження. Оскільки метою будь-якої виборчої кампанії є змушення (психологічно) голосувати за певну політичну силу чи кандидата, то основним засобом, який це може забезпечити, є маніпуляції свідомістю електорату. Маніпулятивні технології найефективніше себе проявили у досягненні цієї мети в сучасних суспільствах і є невіддільним складником виборчих технологій будь-якої електоральної кампанії.

Досліджуючи використання маніпулятивних технологій у політичних процесах, насамперед необхідно зазначити, що практично усі виборчі технології, які використовуються у виборчих перегонах, незалежно від того, належать вони до чистих чи брудних, несуть у собі елементи маніпулювання та здійснюють вплив на свідомість і подальші рішення виборців. Оскільки маніпулятивний елемент у виборчих технологіях зарекомендував себе досить ефективно, то виник цілий напрям технологій, які за допомогою певних механізмів, здебільшого ідеологічних, дозволяють управляти свідомістю людей.

Маніпуляцією вважається взаємодія між індивідами, де один учасник змушує інших учасників діяти в його інтересах та за його програмою так, що інші не розпізнають цього впливу та не чинять опору [3, с. 21].

С. Кара-Мурза під маніпуляцією розуміє вид застосування влади, за якого той, хто нею володіє, може вплинути на поведінку інших, при цьому не розкриваючи кінцеву мету, яку він очікує від об'єктів свого впливу [4, с. 42].

З цих визначень випливає суть самої маніпуляції, яка проявляється у психологічному, а не у фізичному впливові. Тому в загальному розумінні маніпуляцією може бути прихована дія, факт якої не повинен бути помітним об'єкту маніпуляції.

До технологій маніпулювання свідомістю належать сукупність методів, прийомів і засобів послідовного маніпулятивного впливу на об'єкт з метою отримання наперед визначеного вирішення певного завдання. Правильний вибір технологій дає змогу суб'єкту маніпулювання (тому, хто здійснює маніпуляцію) досягти наперед визначених результатів шляхом формування у масовій свідомості найбільш прийнятних для себе суспільних норм [3, с. 23].

Навіть більше, спеціально підібрані та ефективно впроваджені технології маніпулювання суспільством впливають на думки та рішення кожного індивіда. Оскільки людина є соціальною істотою, то соціум здійснює на неї великий вплив.

Одним з потужних засобів впливу на виборців кінця ХХ ст. було та залишається сьогодні телебачення. Іноді сучасні вибори називають телевиборами. Хоча з розвитком інформаційних технологій з'являється цілий ряд інших ресурсів, здебільшого пов'язаний з Інтернетом, але телебачення посідає важливе місце у виборчих технологіях сучасності.

За допомогою засобів масової інформації, які є суб'єктами виборчого процесу, відбувається поширення та вкорінення у свідомість населення соціальних міфів. Міфи, як і засоби політичного маніпулювання, проникають у масову свідомість. Хоча здається, що період суспільної віри у міфи давно відійшов у минуле, однак насправді це не так. Як зауважує Г. Кіссінджер, якщо сучасна людина більше не вірить в натуральну магію, то вона, без сумніву, сповідує певний сорт «магії соціальної». Нові політичні міфи створюються відповідно до соціальної психології людей та мети, яку бажають досягти маніпулятори [6, с. 129].

Для того, щоб соціальні міфи краще укорінялися, технології маніпулювання мають широкі можливості впливу на свідомість населення. До них належать пряме підтасування фактів, замовчання необхідної інформації, поширення наклепів та ще тонші, рафіновані засоби: напівправа (коли глибоко висвітлюються конкретні малозначущі факти і водночас замовчуються важливіші, або ж подається вигідна інтерпретація подій), навішування ярликів (навішується, наприклад, без жодної аргументації ярлик фашиста, імперіаліста чи «червоного») [1, с. 3].

Особливістю політичного маніпулювання є те, що воно використовується не лише для отримання суспільної підтримки під час виборів та соціальних катаклізмів, але й у щоденному управлінні суспільством.

Маніпуляція потребує значної майстерності і знань. На відміну від міжособистісної, політична маніпуляція безособова та передбачає вплив на широкі маси, де воля меншості у завуальованій формі нав'язується більшості.

Маніпулятивні технології неможливі без навмисного викривлення інформації і даних, де одні факти замовчуються, а інші – вип'ячуються та подаються з акцентом на них. Такі повідомлення часто несуть за собою неправдиві дані, пробуджують в аудиторії негативні емоції за допомогою засобів або словесних висловів. Усі ці заходи спрямовані на створення певного емоційного настрою та психологічних установок об'єктів впливу.

Політичне маніпулювання несе найбільшу небезпеку для масової свідомості. Основною метою політичного маніпулювання є здобуття, реалізація та збереження влади. В сучасних суспільствах такі цілі досягаються через вибори. Для успіху у виборчих перегонах повинна бути значна суспільна підтримка. Через це мета осіб,

які займаються маніпуляцією, зводиться до того, щоб сформувати у виборців бажання про підтримку конкретної політичної сили. Завдання маніпулятора полягає у визначенні соціальних очікувань і запровадженні оптимального образу кандидата чи політичної сили.

У вузькому розумінні політичне маніпулювання – це діяльність, яка включає в себе теоретичні і практичні заходи виборчих перегонів, а також методика проведення виборчих кампаній.

Засоби політичного маніпулювання класифікують за різними критеріями. Оскільки, як було вказано раніше, усі виборчі технології мають елементи маніпуляцій, то подібно до виборчих технологій, політичне маніпулювання можна також розділити на таке, що регламентовано законом (діє в межах законодавчих норм), і таке, що виходить за межі правових норм. Також маніпулятивні технології можемо характеризувати таким чином: за способом впливу вони поділяються на прямі і приховані; за формою маніпулятивні технології – на агітаційні, економічні, адміністративні та провокаційні; за змістом – на рекламу та антирекламу; за рівнем влади – на міжособистісні, групові та масові; за інформаційними носіями – на друковані, електронні, зовнішні тощо [6, с. 129].

Сучасна політична система намагається здійснювати регулювання поведінкою людей. Людство винайшло три шляхи управління індивідами – примус, маніпуляція і співробітництво. Залежно від рівня розвитку суспільства застосовується той чи інший вид управління. Так, у демократичних суспільствах фізичний примус мало застосовується, оскільки є малоефективним. Співробітництво владних чи політичних структур з населенням найбільше відбувається у кризових ситуаціях, наприклад, під час війн або природних катаклізмів. Оскільки переважна частина населення не довіряє політикам, то у період відносної економічної і політичної стабільності ефективна співпраця практично можлива. Через це представники влади й опозиції широко використовують маніпуляцію.

Саме поняття «маніпуляція» у багатьох дослідженнях подається як визначення загального підходу до соціальної взаємодії і управління, що спрямоване на широке використання засобів, що мають прихований примус на людей. За допомогою цих засобів політичні сили можуть програмувати думки і наміри цілих мас і пересічних громадян. Кінцевою метою таких впливів є контроль над населенням та можливість його керуваності в подальшому.

У країнах розвинутої демократії широко використовуються непрямі і приховані механізми впливу на політичну поведінку громадян. До технологій прихованого впливу належать непрямі технології політичного впливу і маніпулювання.

Під прихованим управлінням людиною мається на увазі такий вплив на неї, що не лише дійсна мета

приховується, а й регламентується інша мета, яка буде привабливою до цієї людини. Маніпулювання є прихованим домінуванням адресата проти його волі, де маніпулятор одержує вигоду за рахунок об'єкта маніпулювання. Також маніпулювання може робитися протизаконним способом, що підпадає під дію кримінального законодавства. Такі маніпулятивні ідеї прийнято називати шахрайством.

Найпростішим способом маніпулювання є обман, який полягає у свідомому та неумисному повідомленні адресатові (жертві) свідомо помилкової інформації. Якщо цей спосіб застосовується з метою нанесення жертві майнових збитків, то він є однією з форм шахрайства [7].

Природа більшості некоректних і деструктивних виборчих технологій має маніпулятивний характер. Я. Макітра визначає маніпуляцію свідомістю під час виборчих кампаній як систему засобів ідеологічного й духовно-психологічного впливу на виборців, за умов приховування справжніх цілей і думок з метою отримання підтримки певної політичної сили, яка не лише спонукає особу віддати свій голос за потрібного кандидата або партію, але й примушує її хотіти це зробити [5].

У виборчих кампаніях маніпулятивні технології припускають наявність суб'єкта та об'єкта. В загальному вигляді суб'єкт виборчої кампанії та суб'єкт маніпулювання збігаються, і їх об'єкти також. Перед суб'єктом маніпулювання стоїть завдання у створенні умов, за яких у поведінці об'єкта будуть переважати пасивні установки, тобто відсутність активної позиції.

Найбільша поширеність серед суб'єктів маніпулювання становить некомпетентність та неосвіченість населення, його підходи до морального, практично-політичного виправдовування діяльності суб'єктів і нездатність самостійно вирішувати питання свого існування. Політична незрілість населення дозволяє безмежно працювати суб'єктам маніпулювання та затверджувати міф про необхідність «влади кращих». При цьому після виборів «кращі» отримують посади, які є постійним місцем роботи. Потім ці суб'єкти починають використовувати засоби масової комунікації для створення своїх міфів та для продовження свого впливу на суспільство [2].

Вважається, що вибори не завершуються оголошенням результатів і приходом до влади тієї чи іншої політичної сили. В умовах сучасного суспільства боротьба постійно триває і ведеться в інформаційній сфері. Інформаційне поле потрібно не лише для завойовування прихильності громадян перед та під час виборів, але й для утримання цієї прихильності шляхом ефективної роботи.

Якщо політичний піар буде тривати весь час, а політичні технології ефективно використовуватимуться, то не доведеться витратити великий ресурс на перемогу у наступній виборчій кампанії.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можемо зазначити, що маніпулятивні технології найбільше проявляються у виборчих кампаніях. При цьому практично усі виборчі технології містять маніпулятивні елементи, оскільки вони або замовчують певну інформацію про політиків-кандидатів, або навпаки – поширюють потрібну. Сучасна демократія неможлива без виборів, тому неможливо обійтися і без політичного маніпулювання громадянською думкою.

Політичне маніпулювання створює видимість демократії, і тому замість природного права суспільства приймати власні рішення йде нав'язування населенню необхідних рішень. Таким чином, відбувається не лише обмін, а й приховане управління, за яким громадянин перетворюється не на суб'єкт, а на об'єкт політики.

Маніпулятивні технології передбачають специфічні підходи до подачі інформації, вони широко використовують міфи, психологічний вплив на свідомість з метою формування в індивідів певних уподобань чи упереджень.

У демократичних суспільствах засобом досягнення основної мети виборчої кампанії – голосування за певну політичну силу чи особу, є політична маніпуляція свідомістю електорату. Поширення та ефективність маніпулятивних технологій може призвести до того, що в найближчому майбутньому під час виборів будуть вестися змагання лише за допомогою технологій, які маніпулюють масовою свідомістю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базів Д. Технологічний інтернаціоналізм: Російські вибори. Український погляд. *День*. 1999. 21 груд. (№ 236). С. 3.
2. Императивы устойчивого развития и манипулирование общественным сознанием. URL: <http://www.polittech.ru/121682> (дата звернення: 15.08.2020).
3. Ідрісов Б. Електоральна культура населення України в умовах трансформації суспільства : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Київ, 2006. 20 с.

4. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. Москва : Эксмо, 2006. 864 с.

5. Макитра Я. Манипулирование сознанием. *Украинская правда*. 2006. 6 лютого. С. 3.

6. Нальотов А. Выборчі технології як чинник впливу на масову свідомість. *Політичний менеджмент*. 2007. № 5. С. 126–137.

7. Радченко О.В. Політичні технології взаємодії органів державної влади та суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 1. С. 309–317. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2011_1_38 (дата звернення: 15.08.2020).

REFERENCES:

1. Baziv D. (1999). *Technologichny'i internatsionalizm: [Rosijs'ki vy'bory'. Ukrayins'ky' poglyad] [Technological internationalism: [Russian elections. Ukrainian view]]. Den' [in Ukrainian]*.
2. Imperativy ustoychivogo razvitiya i manipulirovanie obschestvennyim soznaniem [Imperatives of sustainable development and manipulation of public consciousness] URL: <http://www.polittech.ru/121682> [in Russian].
3. Idrisov B. (2006). *Elektoral'na kul'tura naseleण्या Ukrayiny' v umovax transformatsiyi suspil'stva : avtoref. dy's. ... kand. sociol. Nauk [Electoral culture of the population of Ukraine in the conditions of transformation of society: abstract of the candidate of sociological sciences] Kyiv : Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]*.
4. Kara-Murza S.G. (2006). *Manipulyatsiya soznaniem [Consciousness manipulation]. Moscow : Eksmo [in Russian]*.
5. Makitra Ya. (2006). *Manipulirovanie soznaniem [Manipulating consciousness]. Ukrainskaya Pravda [in Russian]*.
6. Nal'otov A. (2007). *Vy'borchy tehnologiyi yak chy'nny'k vplyvu na masovu svidomist' [Electoral technologies as a factor influencing the mass consciousness]. Polity'chny'i menedzhment Vol. 5 [in Ukrainian]*.
7. Radchenko O.V. (2011). *Polity'chni tehnologiyi vzayemodiyi organiv derzhavnoyi vlady' ta suspil'stva [Political technologies of interaction between public authorities and society]. Aktual'ni problemy' derzhavnogo upravlinnya. vol. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2011_1_38 [in Ukrainian]*.

Manipulative technologies in the election processes of Ukraine

Chubatenko Oleksandr Mykolaiovych

Postgraduate Student at the Department of Parliamentarism and Political Management
National Academy
for Public Administration
under the President of Ukraine
Tsedika str., 20, Kyiv, Ukraine

The urgency of the problem is that in Ukrainian society there is distrust towards both the government and the opposition, and therefore political forces want to gain power in the elections, so during the election in the first place comes the technology of manipulation of consciousness. Therefore, the study of the manipulation technologies, which are used in election processes is quite relevant, as their use should be studied in order to prevent negative effects on public consciousness.

The purpose of the work is to study the manipulative technologies used in the election processes of Ukraine.

The methodological basis of the study consisted of a number of general scientific and special political methods. Thus, the dialectical method of cognition was used to understand the presence of elements of manipulation in almost all election technologies, regardless of whether they belong to the clean or dirty ones. The systematic method allowed to consider the researched problem as the integral phenomenon which stays in constant interaction with election technologies. The prognostic method made it possible to make assumptions about the prospects for using manipulative technologies in election processes.

It is noted that almost all election technologies used in election processes contain elements of manipulation and make their impact on the further voters' choice.

According to the results of the study, it is concluded that since modern democracy is impossible without elections, it is impossible to do without manipulative influence on public opinion in election processes.

With the advent of the information society, political manipulation, election technologies and the power of information are turning into the internal means of governing society, as most citizens continue perceiving the world around them through the mass media.

Extensive use of manipulative technologies can lead to competition in the election not of the candidates and political forces themselves, but only of technologies that will manipulate the public consciousness.

Key words: *manipulation, manipulative technologies, election technologies, political technologies, election processes.*

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Варинський Владислав
Олексійович

Топоніми: соціокультурні та політичні пріоритети

УДК 304.4+81'373.21
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.10>

Варинський Владислав Олексійович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціально-економічних
дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Сабанський провулок, 4, Одеса, Україна

У статті досліджуються процеси визначення концептуальних пріоритетів у номінативних процесах топоніміки в форматі цілісного політичного та культурного усвідомлення. Топоніміка представлена як складне системне утворення, яке містить ціннісно-значиму інформацію. Проаналізовано питання ідеологічного та культурного навантаження топонімів, акцентовано увагу на їх перейменуваннях.

У роботі перейменування розглядаються як ефективний спосіб демонстрації політичних трансформацій суспільства. Чільне місце у статті відведено лінгвокультурному аналізу назви Україна, здійсненому методом інтерпретації власних найменувань через українську мову. Показано когнітивне зміщення акцентів щодо інтерпретації назви Україна в російськомовному дискурсі.

Визначено, що стереотипи, традиції, ментальність віддзеркалюються у найменуваннях, які свідчать про аксіологічні орієнтації суспільства. Цей факт передбачає багатовекторний потенціал характеристик ономастичного простору від географічного, етнографічного, історичного, лінгвістичного до соціокультурного та політичного, що скеровує на комплексне міждисциплінарне дослідження, врахування досягнень різних напрямів.

Аналіз позицій інтегральності відкриває нові можливості для когнітивних розвідок національної картини світу, репрезентованої у топонімічній системі. Актуальні завдання такої розвідки окреслюються у форматі дослідження топонімічного матеріалу в ментальній парадигмі, що показує, які смислові навантаження топонімів є цінними для соціуму, а які – для населення окремих регіонів чи міст.

Обґрунтовано, що кожна суспільна трансформація спонукала до конструювання принципово іншого топонімічного простору, владні структури наголошували на обов'язковості процесів перейменування. Але процеси номінацій були невпорядковані, в багатьох випадках не враховувалася культурна чи історична зумовленість назв, а топонімічні комісії у виборі назв час від часу орієнтувалися то на соціокультурні виміри, то на політичні.

Аналіз показує, що такий вибір був безсистемний, без врахування духовних потреб суспільства. Натепер проблема критеріїв і пріоритетів номінацій в топоніміці залишається відкритою. Автор зазначає на відкритості проблеми критеріїв і пріоритетів коректної адекватної номінації в топоніміці та запрошує до її обговорення.

Ключові слова: топоніми, політичний дискурс, ідеологічні символи, лінгвокультурний аналіз, назва Україна, концептуальні пріоритети, перейменування.

Вступ. Пріоритетним знаком для самоусвідомлення та усвідомлення світу є ім'я або назва. Немає людини без імені; вулиці, міста, країни – без назви. В імені / назві крім ідентифікаційної ознаки маніфестується також концептуальна інформація про світ та цінності суспільства, бо «ім'я завжди містить у собі певне роз'яснення» [12, с. 164]. Саме тому імена / назви вважаються активним елементом, який визначає систему знань про світ і беруть участь у формуванні світогляду людини [1, с. 6].

Стереотипи, традиції, ментальність віддзеркалюються у найменуваннях, які свідчать про аксіологічні орієнтації суспільства. Цей факт передбачає багатовекторний потенціал характеристик ономастичного простору від географічного, етнографічного, історичного, лінгвістичного до соціокультурного та політичного, що скеровує на комплексне міждисциплінарне дослідження, врахування досягнень різних напрямів.

Мета та завдання. Метою статті є визначення концептуальних пріоритетів у номінативних процесах

топоніміки в форматі цілісного політичного та культурного усвідомлення. Відповідно до мети наукові завдання фокусуються навколо таких питань:

- проаналізувати питання ідеологічного та культурного навантаження топонімів, акцентуючи увагу на перейменуваннях;
- показати перейменування як ефективний спосіб демонстрації політичних трансформацій суспільства;
- провести лінгвокультурний аналіз назви «Україна» з визначенням когнітивного зміщення акцентів щодо інтерпретації цієї назви в російськомовному дискурсі.

Методи дослідження. В основу методології дослідження обраної проблематики покладено з урахуванням зазначеної її міждисциплінарності як лінгвістичні, так і загальнонаукові методи, а саме методи об'єктивності та цілісності, а також історичного, порівняльного та соціокультурного підходів, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів.

Результати. Аналіз позицій інтегральності відкриває нові можливості для когнітивних розвідок національної картини світу, репрезентованої у топонімічній системі. Актуальні завдання такої розвідки окреслюються у форматі «дослідження топонімічного матеріалу в ментальній парадигмі», що «передбачає розгляд низки питань, пов'язаних із сучасним функціонуванням найменувань і їх роллю в спілкуванні людей, зі сприйняттям імені», а саме з тим, «який зміст реально сприймається членами цього колективу» [1, с. 7], які смислові навантаження топонімів є цінними для соціуму загалом, а які – для населення окремих регіонів чи міст.

На актуальність зазначених питань для сучасного суспільства вказують М. Азарьяху (M. Azaryahu), Д. Алдерман (D. Alderman), Б. Гелленд (B. Helleland), М. Голев, Л. Дмитрієва, О. Карпенко, Р. Роуз-Редвуд (R. Rose-Redwood), А. Сапаров (A. Saparov), Н. Сейдл (N. Seidl) та інші.

Незважаючи на те, що у світовому науковому співтоваристві «фахівці різних галузей займаються дослідженням топонімів, зв'язок між топонімами та простором, який вони описують, все ще залишається відносно не дослідженим»¹ [18, с. 33]. Загальний напрям вітчизняних досліджень топоніміки також не можна охарактеризувати як вичерпний.

Серед багатьох не висвітлених питань на окрему увагу заслуговує проблема визначення репрезентаційної ролі топонімів та енергетики пам'яті у форматі індивідуальної / колективної свідомості, механізмів формування, динаміки та доцільності. Така розвідка послуговується загальнонауковими методами дослідження, аналізом функціонального навантаження найменувань у суспільно-політичному дискурсі, їх соціокультурним і лінгвокультурним аналізом.

Активізацію наукових досліджень щодо топонімічного простору спостерігаємо в періоди докорінних суспільно-політичних трансформацій і філософської рефлексії. Сучасна наукова парадигма пов'язує таку активність із політичним дискурсом, в якому топоніми виконують функцію «ідеологічно навантажених знаків» [7, с. 53], внаслідок чого «топонім і його похідні набувають символічного значення, актуального для розуміння суті політичних подій і процесів» [3, с. 91] та ідентифікації політичних режимів.

На думку Д. Алдермана і Р. Роуз-Редвуда, «іменування місць є символічним каналом, за допомогою якого будуються та легітимізуються різні масштаби політичної ідентичності» [16, с. 4]. Такі іменування обмежуються часовими періодами.

Політичний простір є надзвичайно рухливим, він постійно знаходиться у процесі трансформаційних змін. Зміни геополітичної ситуації та полі-

тичних пріоритетів ініціюють концептуальне оновлення цінностей, що передбачає реформування топонімічної системи через традиційну практику перейменувань. М. Азарьяху вважає такі перейменування ефективним ритуалом революцій: «Як ритуал революції, перейменування минулого є також ефективною демонстрацією переформування політичних владних структур» [14, с. 479].

Досвід України показує, що перейменування стимулюють усунення «заполітизованого свавілля в топонімічній країні» [8, с. 50]. Усуваючи символи будь-якого політичного устрою, варто розглядати сутність «виявлення когнітивних механізмів створення географічних назв, вивчення топоніму як певної структури знання» [6, с. 150]. Це дозволить «виявити і описати ментальні уявлення про простір загалом, про окремі географічні об'єкти і особливості їх сприйняття тим чи іншим етносом, а також відтворити ментальний образ людини, яка проживає на певній території» [6, с. 151].

Як вбачають дослідники, «топонім – це невід'ємна локальна одиниця суспільства, у зв'язку з чим він вбирає важливу інформацію суспільно-політичного, економічного, соціально-культурного характеру» [10, с. 47], тому «її обсяг буде змінюватися відповідно до перетворень у суспільстві» [10, с. 47], що зримо демонструється на всіх рівнях топонімічної системи.

Ієрархічний простір топонімічної системи умовно поділяють на декілька взаємозумовлених рівнів: міський, регіональний і національний. Міський простір міста чи селища офіційно репрезентують назви вулиць, провулків, проспектів, площ, мостів, парків. Кожна з них несе досить насичену інформацію, але не завжди достатню через перейменування. Історично склалося так, що владні структури, використовуючи перейменування, замінювали назви, які втілювали соціокультурний смисл, на політичні маркери. Це призвело до «символічного закріплення в топонімах якихось «меседжів», виражених словами «означення», «увічнення», «відображення особливостей проживання населення» [2, с. 50], що дорівнюється сучасними дослідниками урбаністичної номінації «до засобів PR у дискурсі влади» [2, с. 50]. Звичайно, у довгостроковій перспективі в індивідуальній свідомості громадян символічна суть таких політичних найменувань втрачала свою енергетику.

Кожна суспільна трансформація спонукала до конструювання принципово іншого топонімічного простору, владні структури наголошували на обов'язковості процесів перейменування. Самі процеси номінацій були невпорядковані, в багатьох випадках не враховувалася культурна чи історична зумовленість назв, а топонімічні комісії у виборі назв час від часу орієнтувалися то на соціокультурні виміри, то на політичні. Аналіз показує,

¹ Тут і далі переклад наш – В.В.

що такий вибір був безсистемним, без урахування духовних потреб суспільства. Натепер проблема критеріїв і пріоритетів номінації в топоніміці залишається відкритою.

До цього часу не вироблено ані чітких стратегій на перспективу, ані загальноприйнятих підходів до найменування чи перейменування. Досить часто це просто репрезентація нового політичного режиму. Так, одесити знають, що при заснуванні їхнього міста багато вулиць отримали назви за національністю тих, хто там спочатку мешкав: на Грецькій жили греки, на Єврейській – євреї, на Болгарській – болгари, на Великій Арнаутській та Малій Арнаутській – албанці (до того ж поділ на Велику та Малу залежав від роду занять: Велика Арнаутська була населена дужими матросами, а Мала – піхотою і кавалерією), на Польській – поляки. Ці назви були зафіксовані у дореволюційних виданнях адресних календарів і довідників Одеси, але ще за часів царської Росії зазначені вулиці неодноразово перейменовували.

Радянська влада взяла на озброєння такий досвід. Потрібно було проводити свою політику, зокрема, й шляхом щоденного впливу на свідомість громадян через появу перед очима громадян покажчиків із назвами на будинках та озвучування назв вулиць. Грецька стала називатися К. Лібкнехта, Болгарська – Будьоного, Велика Арнаутська – Чкалова, Польська – Гарібальді.

Варто зазначити, що корінні жителі Одеси продовжували називати їх колишніми іменами, топонімічна картина міста в їхній свідомості не змінювалася, а соціокультурні пріоритети були сталими. У 90-х роках було повернено початкові номінації, але практика радянських перейменувань і досі є дієвою. Наприклад, у 2010 році частину вулиці Польської в Одесі знову перейменовували, на цей раз вже на честь Леха Качинського. Лех Качинський був гідним представником свого народу, вартим того, щоб на його честь назвали вулицю, але це могла бути нова вулиця, тому що соціокультурне значення топонімів «Польська» та «Лех Качинського» різне. Національна своєрідність, відтворена у першій назві, була замінена особовою. Щоб уникнути подібних розбіжностей, практика перейменувань повинна орієнтуватися на досвід європейських країн. Зокрема, становить інтерес норвезький досвід колективного обговорення, описаний Б. Геллендом, спрямований на врахування національної ментальності, уникнення конфліктогенних ризиків і створення позитивних конотацій у свідомості громадян [15, с. 100].

Дещо інші топонімічні спостереження зустрічаємо на регіональному рівні. У межах регіонів викликають інтерес не тільки топоніми з територіальною ознакою регіону як Буковина, Галичина, Волинь, Полісся, Прикарпаття та з особовим ідентифікаційним ототожненням із регіонами (причорноморський, одесит), але й територіальні ознаки політичних еліт. Утворені від топонімів, які називають міста,

у публіцистичному дискурсі такі номінації набувають негативних конотацій. Так, найменування «донецькі» репрезентується через «правління донецьких», «режим донецьких», «донецькі при владі»; а найменування «вінницькі» – через «домінування вінницьких», «вінницький клан», «партія вінничан» [11, с. 66, 75].

Виникши спочатку в якості знаків-орієнтирів, у сучасному світі топоніми вже сприймаються не тільки у ролі фіксаторів відображення просторової реальності у свідомості людини, а й у «створенні нового зв'язку, своєрідної кореляції між «Я» і «дійсністю», між сферою «суб'єктивного» і «об'єктивного» [4, с. 145]. Це дає підстави розглядати топоніми як «особливий шар у ландшафті, який відображає зв'язок між фізичним простором і сприйняттям людини, розумінням та інтерпретацією цього простору» [18, с. 33], що дозволяє говорити про топонімічну картину світу як складне системне утворення, яке містить концептуально значиму інформацію.

Пропущені через індивідуальну / колективну свідомість, під впливом геополітичних інтересів топоніми можуть набувати протилежних, навіть конфліктогенних векторів інтерпретації. Найбільш виразно така полярність простежується при репрезентації національно значимих топонімічних концептів, зокрема концепту *Україна* у російському та українському суспільстві.

Російська політична традиція поширювала і поширює стереотипне розуміння походження назви *Україна*, яке полягає в тому, що «назва *Україна* співвідносилася з російським словом *окраина*» [9, с. 152]. Будь-які інші виміри назви для неї є неприпустимими. «Таке тлумачення, – на думку О. Мороз, – виводилося з неправильного розуміння давніх текстів (одна з найдавніших фіксацій назви – Іпатіївський літопис від 1187 року), на користь меншовартісності українців, тобто *Україна* – це нецентральна земля, а околиця більшого територіального утворення – Росії» [9, с. 152]. У названому літописі *Україна* згадується саме під назвою *Україна* як окрема земля у 1187, 1189, 1213, 1268, 1280 і 1282 роках.

Інші літописи також містять значущу інформацію. Наприклад, розгляд Густинського літопису, який охоплює події X – XVI століть, дав підстави П. Кононенкові розмежувати «історію Київської Русі та московського князівства» й дійти висновку, що «Київська Русь і *Україна* – це часові назви одного етнодержавного організму» [5, с. 148].

Грунтовна концепція щодо інформативності топоніму *Україна* була представлена у 1921 році в праці С. Шелухіна «Назва *України* у стародавніх географів (з картами)», де він стверджував, що «слово *Україна* місцевого простонародного походження і своєю появою пов'язане з територією»² [13, с. 3]. До такого висновку він дійшов на підставі

² Тут і далі при цитуванні збережено орфографію автора.

виявлення більш ніж 50 назв *Україна* в різних варіаціях на стародавніх географічних картах різних країн, починаючи з XVI і до середини XIX століття (1508–1831), та лінгвокультурного аналізу цієї назви, в основу якого було покладено розуміння, що українські слова слід пояснювати не через російські чи польські, а через власне українські, шукати в них прадавні значення.

Аналіз власних назв через власну мову, очевидно, має більший сенс, ніж аналіз власних назв через інші мови: він позбавлений когнітивного викривлення. Проаналізувавши таким чином топонім *Україна*, С. Шелухін дійшов висновку, що «московське слово «україна» виводять звичайно від «у края» (чого). Земля, яка лежить «у края» якоїсь території – це російською мовою перекладається як «україна» тієї території. Але українською така земля зветься «окраїною», а не «україною».

Українською мовою не можна сказати «у края» чогось, а треба сказати «скраю», «о край», «о краї» чогось. Вже через се одно не можна виводити українського слова «україна» від «у края» (порівняймо: окраєць, крайка, крайок). Українською «окраїна» і «україна» – це цілком різні поняття і походять вони від різних слів зовсім не одного, а різного змісту. Вони походять від слів «окраяти» і «украяти».

Слово «украяти» значить «відрізати від цілого шмат», який стає після сього окремим, самостійним предметом зі своїми краями, межами, кінцями, зі своїми окраїнами. Слово «україна» – це спеціальне поняття про шматок землі, який одрізано (вкраяно, украяно) з цілого і який після цього сам стає окремим цілим і має самостійне значіння, сам уявляє собою світ («Великий світ Україна, та нігде прожити...»), окрему землю, територію, зі своїми межами, окраїнами, границями. Це поняття належить тільки до землі» [13, с. 7–8]. Отже, дослідження С. Шелухіна репрезентує Україну як «окрему землю з окремою народністю, а не «окраїну» іншої землі з народністю тої землі» [13, с. 12].

Представлені концепції здебільшого або ігноруються, або активно критикуються російською політичною риторикою, тому що не відповідають концепції формування світоглядних уявлень, спрямованої на утвердження ціннісного смислу щодо України як окраїни Росії та перешкоджають виробленню нових геополітичних стратегій.

Висновки. Зазначимо, що топоніміка є складним системним утворенням, яке містить ціннісно значиму для суспільства інформацію. Ця стаття – спроба осмислення когнітивної інформативності та концептуальної пріоритетності навантаження топонімів різних рівнів, їхнього сприйняття індивідуальною / колективною свідомістю; виявлення проблемних питань, актуальних для сучасності, серед яких функціональна конструктивність топонімів, їх ідеологічна заангажованість, розбіжності соціокультурного змісту, відсутність унормованих критеріїв і методик найменування чи перейменування.

Сподіваємося, що наукова спільнота долучиться до обговорення запропонованих питань на користь коректної адекватної номінації і репрезентації соціокультурного простору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голев Н.Д. Единство онтологического и ментального бытия топонимической системы (к проблематике когнитивной топонимики). *Вопросы ономастики*. 2008. № 5. С. 5–17.
2. Голомидова М.В. Топонимическая политика в сфере номинации внутригородских объектов: теоретические и прикладные проблемы. *Вопросы ономастики*. 2018. Т. 15. № 3. С. 36–61.
3. Иссерс О.С. Политическая топонимика 2012: знаки текущего момента. *Вестник Омского университета*. 2014. № 1(71). С. 91–94.
4. Кассирер Э. Философия символических форм: Язык. Т. 1 Москва; СПб. : Университетская книга, 2002. 272 с.
5. Кононенко П.П. «Свою Україну любить...». Київ : Твім інтер, 1996. 224 с.
6. Корнева В.В. Топонимические исследования в новой научной парадигме. *Вестник Воронежского государственного университета*. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2016. № 1. С. 150–154.
7. Купина Н.А. Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции. Екатеринбург; Пермь : Изд-во Урал. ун-та, 1995. 144 с.
8. Лучик В.В. Відновлення історичних топонімів як чинник українського державотворення. *Магістеріум*. Київ, 2011. С. 49–53.
9. Мороз О.А. Концепт Україна як компонент мовної картини світу українця. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Філологія. 2010. Вип. 4. С. 150–157.
10. Мороз О.А. Топоніми в українській мові: когнітивний, прагматичний, конотативний аспекти. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Філологія. 2011. Вип. 5. С. 45–51.
11. Регіональні політичні еліти в Україні: аналіз літератури з проблеми та характеристика емпіричної бази для вивчення феномену (кінець 1991–2018 рр.). / За ред. М.С. Кармазіної. Київ : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 264 с.
12. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. Пер. с нем. М. Хайдеггера. Москва : Республика, 1993. 447 с.
13. Шелухин С. Назва України у стародавніх географів (з картами). Відень : Вид. тов. «Франко Син і Спілка», 1921. 30 с.
14. Azaryahu M. German reunification and the politics of street names: the case of East Berlin. *Political Geography*. 1997. V. 16. № 6. P. 479–493.
15. Helleland B. Place names and identities. *Oslo Studies in Language*. 2012. V. 4. № 2. P. 95–116.
16. Rose-Redwood R., Alderman D. Critical interventions in political toponymy. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*. 2011. V. 10. № 1. P. 1–6.
17. Saporov A. The alteration of place names and construction of national identity in Soviet Armenia. *Cahiers du monde russe. Russie-Empire Russe-Union soviétique et États indépendants*. 2003. V. 44. № 44/1. P. 179–198.

18. Seidl N.P. Significance of toponyms, with emphasis on field names, for studying cultural landscape. *Acta geographica Slovenica*. 2008. V. 48. № 1. P. 33–56.

REFERENCES:

1. Golev N.D. (2008). Yedinstvo ontologicheskogo i mental'nogo bytiya toponimicheskoy sistemy (k problematike kognitivnoy toponimiki). *Voprosy onomastiki*, № 5. S. 5–17 [in Russian].
2. Golomidova M.V. (2018). Toponimicheskaya politika v sfere nominatsii vnutrigorodskikh ob'yektov: teoreticheskiye i prikladnyye problemy. T. 15. № 3. S. 36–61 [in Russian].
3. Issers O.S. (2014). Politicheskaya toponimika 2012: znaki tekushchego momenta. *Vestnik Omskogo universiteta*. № 1(71). S. 91–94 [in Russian].
4. Kassirer E. (2002). *Filosofiya simvolicheskikh form*: YAzyk. T. 1. Moskva; SPb. : Universitetskaya kniga, 272 s. [in Russian].
5. Kononenko P.P. (1996). "Svoyu Ukrayinu lyubit'...". Kiev : Tvim inter, 1996. 224 s. [in Ukrainian].
6. Korneva V. V. (2016). Toponimicheskiye issledovaniya v novoy nauchnoy paradigme. *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta*. Seriya: Lingvistika i mezhkul'turnaya kommunikatsiya. № 1. S. 150–154 [in Russian].
7. Kupina N.A. (1995). Totalitarnyy yazyk: slovar' i rechevye reaktsii. Yekaterinburg; Perm' : Izd-vo Ural. un-ta, 144 s. [in Russian].
8. Luchyk V.V. (2011). Vidnovlennia istorichnykh toponimiv yak chynnyk ukrayins'koho derzhavotvorennia. *Mahisterium*. Kiev, S. 49–53 [in Ukrainian].
9. Moroz O.A. (2010). Kontsept Ukrayina yak komponent movnoyi kartyny svitu ukrayintsia. *Visnyk*

Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Serii: Filolohiia. Vyp. 4. S. 150–157 [in Ukrainian].

10. Moroz O.A. (2011). Toponimy v ukrayins'kii movi: kohnityvnyy, prahmatychnyy, konotatyvnyy aspekty. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu*. Serii : Filolohiia. Vyp. 5. S. 45–51 [in Ukrainian].
11. Rehional'ni politychni elity v Ukrayini: analiz literatury z problemy ta kharakterystyka empyrychnoyi bazy dlya vyvchennia fenomenu (kinets' 1991–2018 rr.). / Za red. M.S. Karmazinoyi. (2019). Kiev : IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny. 264 s. [in Ukrainian].
12. Khaydegger M. (1993). Vremya i bytiye: Stat'i i vystupleniia: Per. s nem. M. Khaydeggera. Moskva : Respublika. 447 s. [in Russian].
13. Shelukhyn S. (1921). Nazva Ukrayiny u starodavnikh heohrafiiv (z kartamy). Viden' : Vyd. Tov. "Franko Syn i Spilka". 30 s. [in Ukrainian].
14. Azaryahu M. German reunification and the politics of street names: the case of East Berlin. *Political geography*. 1997. V. 16. № 6. P. 479–493 [in English].
15. Helleland B. (2012). Place names and identities. *Oslo Studies in Language*. V. 4. № 2. P. 95–116 [in English].
16. Rose-Redwood R., Alderman D. (2011). Critical interventions in political toponymy. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*. V. 10. № 1. P. 1–6 [in English].
17. Saparov A. (2003). The alteration of place names and construction of national identity in Soviet Armenia. *Cahiers du monde russe. Russie-Empire Russe-Union soviétique et États indépendants*. V. 44. № 44/1. P. 179–198 [in English].
18. Seidl N.P. (2008). Significance of toponyms, with emphasis on field names, for studying cultural landscape. *Acta geographica Slovenica*. V. 48. № 1. P. 33–56 [in English].

Toponyms: sociocultural and political parameters

Varynsky Vladislav Alekseevich

PhD in Political Science,
Senior Lecturer at the Department
of Socio-Economic Disciplines
Odessa State University of Internal Affairs
Sabansky lane, 4, Odessa, Ukraine

The article explores the conceptual priorities of nominative processes in toponymy in the format of a holistic political and linguacultural identity. toponymical is presented in the form of a complex system containing conceptually relevant information. The questions of the ideological and cultural load of toponyms are analyzed. The issue of renaming was considered. Renaming is seen as an effective way of demonstrating the political transformation of society. Linguacultural analysis of the name of Ukraine was carried out by the method of interpretation of proper names through their own language. A cognitive shift in emphasis relative to the name of Ukraine in the Russian discourse is shown.

It is determined that stereotypes, traditions, mentality are reflected in the names, which, in turn, indicate the axiological orientations of society. This fact implies a multi-vector potential of the characteristics of the onomastic space: from geographical, ethnographic, historical, linguistic to socio-cultural and political, which leads to a comprehensive interdisciplinary study, taking into account the achievements of different areas.

Analysis from the standpoint of integrity opens up new opportunities for cognitive exploration of the national picture of the world represented in the toponymical system. The current tasks of such exploration are outlined in the format of the study of toponymical material in the mental paradigm, which shows which semantic loads of homonyms are valuable for society as a whole, and which – for the population of individual regions or cities.

Each social transformation prompted the construction of a fundamentally different toponymic space, the authorities emphasized the necessity of renaming processes. But the processes of nominations themselves were disordered, in many cases the cultural or historical conditionality of names was not taken into account, and toponymic commissions in the choice of names from time to time focused on socio-cultural dimensions, then on political ones. The analysis shows that this choice was unsystematic, without taking into account the spiritual needs of society. Today, the problem of criteria and priorities of nomination in toponymy remains open. The author notes the openness of the problem of criteria and priorities of an adequate nomination in toponymy and invites to its discussion.

Key words: toponyms, renaming, sociocultural parameters, political symbols, conceptual information.

Переґуда Євген Вікторович
Яхно Олексій Олександрович
Аксельрод Роман Борисович

Особливості функціонування громадської думки в умовах пандемії

УДК 32.019.5
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.11>

Переґуда Євген Вікторович
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
і права
Київського національного університету
будівництва і архітектури
пр. Повітрофлотський, 31, Київ, Україна

Яхно Олексій Олександрович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
Київського національного університету
будівництва і архітектури
пр. Повітрофлотський, 31, Київ, Україна

Аксельрод Роман Борисович
кандидат політичних наук, заслужений
працівник сфери послуг України,
проректор з навчальної роботи
та регіонального розвитку
Київського національного університету
будівництва і архітектури
пр. Повітрофлотський, 31, Київ, Україна

Вступ. Соціально-політичні аспекти пандемії COVID-19 – актуальна дослідницька проблема. Пандемія призведе до змін у розвитку суспільних відносин як у міжнародному масштабі, так й на внутрішньополітичній арені країн. Одним із таких аспектів пандемії є формування культури громадян у контексті розробки та реалізації політики з протидії та подолання пандемії. Прикладом є ситуація в різних країнах після послаблення карантинних обмежень. Відбувся новий сплеск захворюваності. Зокрема, це стосується України. Міністерство охорони здоров'я звинувачує у зростанні захворюваності легковажність українців. Натомість Президент України під час поїздки до Бахмуту зробив протилежний висновок – про відповідальність громадян щодо дотримання карантинних обмежень. Емпіричні спостереження свідчать, що порушення карантину існують. Це неносіння або неправильне носіння масок, недотримання фізичної дистанції, перевезення громадян громадським транспортом не лише на місцях для сидіння тощо. Відтак постають кілька проблем – чи дійсно громадяни легковажні у ставленні до пандемії, а також чому влада не враховує цей чинник при формуванні державної політики.

Пандемія COVID-19 призведе до суттєвих змін у розвитку суспільно-політичних відносин. Після послаблення карантину в більшості країн відбувся сплеск захворюваності. Міністерство охорони здоров'я України звинувачує у цьому легковажність українців. Але постає проблема, чи справді це так, а також чому влада не враховувала цей чинник.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей формування та інтерпретації громадської думки щодо пандемії та політики держави щодо її подолання як чинника впливу на цю політику.

При обранні теоретичної бази дослідження ми виходили з нееклектичного поєднання неонституціоналізму та історико-культурного підходу. Специфіка дослідження зумовила також використання таких методів, як соціологічний, порівняльний тощо. Основною джерельною базою є дані опитувань громадської думки. Але у дослідженнях на тему, пов'язану із суспільним явищем, що несе низку нових викликів, проблема інтерпретації даних стає складним завданням.

Соціопитування свідчать про «серйозне» ставлення українців до проблем пандемії та карантину. Проте проаналізовані дані дають змогу висунути гіпотезу про розходження між розумінням пандемічних загроз елітою органів державної влади та більшістю пересічних громадян. Якщо перші при оцінці цих загроз керуються переважно статистикою захворюваності, смертності, то други демонструють розуміння ширшої палітри загроз. Їх турбують не лише здоров'я як таке, а конкретні проблеми, від стану яких залежить здоров'язбереження, зокрема вплив пандемії та карантину на рівень їх матеріального добробуту, загроза втрати роботи та, відповідно, джерела доходів, ізоляції від спілкування з іншими громадянами, проблеми розвитку системи охорони здоров'я та ціни медичних послуг тощо. При цьому критичне ставлення громадян зумовлене сучасним станом функціонування державних інститутів, зокрема інститутів економічної політики, системи охорони здоров'я тощо. Цілі інституційні комплекси, відповідальні за протидію наслідкам пандемії у різних сферах, демонструють невисоку ефективність. Це призводить до високого рівня недовіри до політики у сфері протидії та подолання пандемії.

Ключові слова: пандемія, карантин, соціологічне опитування, громадська думка, інститут, довіра, добробут.

Основними напрямками досліджень пандемії як чинника політичного розвитку є аналіз явища біо-політики, перспектив «посткоронавірусного світу» (Ф. Фуко, А. Соміт, М. Мінаков, О. Полегкий, П. Пресьядо, П. Сотіріс, І. Владленова та ін.), кореляції між ефективністю подолання пандемії та типологією політичних режимів (Ф. Фукуяма, Ш. Берман, К. Уолкер), впливу пандемії на міжнародні відносини (М. Заксер, І. Крастев, Р. Меллі, С. Патрік, О. Александров, А. Веселовський, О. Шевчук), на вибори (Г. Яворська), на політичний радикалізм (Ю. Ебнер, Ф. Легрен, Н. Урбінаті), гендерну політику (Н. Потарська), вивчення політичних аспектів тілесності (Дж. Батлер, І. Ешхайм, І. Коваленко, Ю. Мелякова, С. Місержи). Взяти участь у розробці деяких цих напрямів й автори цієї статті [24].

Але для статті мало особливе значення вивчення ще двох аспектів. По-перше, соціально-економічної політики в умовах пандемії. П. Хол та Р. Тейлор прогнозують, що пандемія поглибить соціальну прірву [38]. Д. Родрік та С. Станчева, акцентуючи на економічній незахищеності та соціальній нерівності, вважають, що нова стратегія має «відмовитись від традиційного поділку

політики сприяння економічного зростання та соціальної політики. Прискорення економічного зростання потребує поширення нових технологій та виробничих можливостей серед малих компаній та серед широких сегментів робітничої сили. Вони не повинні використовуватися лише ...елітою» [39]. Д. Родрік зазначає, що «відхід від ринкового фундаменталізму» має прийняти «інклюзивну форму з акцентом на зеленій економіці, пристойних робочих місцях та відродженні середнього класу», а також що «експортно-орієнтована індустріалізація ...явно видихається» [40]. Важливими були не лише теоретичні обґрунтування, а й досвід країн. Так, попри відмову від жорсткого карантину, Швецію теж охопила економічна криза, безробіття зросло до 8,2%, прогнозується його зростання до 17% [22].

Також важливими були дослідження засад біополітичного впливу на політичну свідомість. С. Костюков стверджує, що «вплив ...політико-владних структур відносно маси виявляє себе в трансформації ціннісної ієрархії, модернізуючи, корегуючи або знецінюючи традиційно сформовані системи цінностей» [17]. О. Полегкий, розвиваючи ідеї М. Фуко, зазначає, що йдеться про перехід «навіть не до суспільства контролю, а ...самоконтроля», й що самоконтроль стає тотальним і його неможливо позбутися [25]. Водночас одним із недоліків досліджень є дефіцит аналізу впливу громадської думки на формування політики в умовах пандемії.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей формування та інтерпретації громадської думки щодо пандемії та політики держави щодо її подолання як чинника впливу на цю політику.

Методи. Ми прагнемо нееклектичного поєднання неонституціоналізму та історико-культурного підходу. Згідно з першим, інститути формують інтереси акторів. Але на це впливає й ментальність населення, що теж втілюється у діяльність інститутів. Специфіка дослідження зумовила використання таких методів як соціологічний, порівняльний тощо. Джерельною базою є опитування громадської думки. При цьому дані опитувань можуть інтерпретуватися по-різному. При вивченні суспільного явища, що несе нові виклики, має місце висока ймовірність різних інтерпретацій самих запитань. Е. Ноель-Нойман з посиланням на У. Ліпмана вказувала: «Сприйняття фактів фільтрується в моральному відношенні через селективний погляд, що спрямовується стереотипами» [23, с. 247]. Проблема інтерпретації в багатьох випадках складна й для самих соціологів, коли йдеться про інтерпретацію отриманих відповідей. Про види різотлумачень запитань, зокрема, залежність інтерпретацій від політичної, класової та іншої диференціації, писав П. Бурдьйо [8, с. 169]. У цьому разі не виключена помилка, що полягає або у невірному визначеному об'єкті вимірю-

вання, або у неточності із визначенням та вимірюваним значенням.

Результати. Соцопитування свідчать про «серйозне» ставлення українців до пандемії, їх розуміння карантинних обмежень. Так, за даними березневого опитування «Рейтингу», 80% підтримували рішення уряду про продовження карантину (на той час до 24 квітня) [26]. Причому 71% громадян не заперечував проти обмеження в'їзду/виїзду в окремі міста та області, 65% були не проти обмеження руху транспортних засобів та їх огляду, 58% – не проти навіть можливої комендантської години.

У квітні «Рейтинг» досліджував ставлення киян до карантину. 92% респондентів підтримували обов'язкове носіння масок у громадських місцях, 71% – рішення про закриття метро, 65% не заперечували проти обмеження відвідування парків, лісо-смуг, прибережних зон [28].

За даними Київського міжнародного інституту соціології (KMIC), 79% були готові до подовження карантину на період до 1 місяця, 70% – до 2 місяців, 65% – до 3, а 59% погоджувались на стільки, скільки потрібно [7].

Цікавими є й результати дослідження GfK, згідно з яким в Україні лише 36% вважали, що серйозність коронавірусу є перебільшеною, тоді як серед італійців таких було більше половини (56%) населення [36].

У червні чергове опитування KMIC засвідчило, що 63% українців вважали, що Україна ще не вপরалася з пандемією [35].

Отже, опитування не свідчать про легковажність українців. Тоді чому масовими стали порушення карантинних обмежень? Можливо, під загрозами пандемії влада та громадяни розуміли різне? Звернемо увагу на проблеми соціально-економічних відносин в час карантину.

Криза в економіці почалась ще всередині 2019 р., а останні місяці 2019 р. та січень-лютий 2020 р. характеризувалися падінням виробництва. Карантин загострив проблему. Усі впливові структури прогнозували падіння ВВП України у поточному році – від 3,5% за оцінками Світового банку [4] до 8,2% – представництва МВФ [18]. Найбільших втрат зазнали транспорт, індустрія туризму, розваг, індивідуальних послуг, оренди нерухомості. Вкрай негативно позначився карантин на кав'ярно-ресторанному бізнесі та секторі ритейлу. На початок травня 55% ритейлерів закрили усі локації, 38% розвивали онлайн-канали збуту, але онлайн-замовлення покривали лише 20% витрат [11]. Сильно позначився на Україні, орієнтованій на зовнішні ринки, розрив міжнародних зв'язків. Зовнішня торгівля товарами у січні-травні знизилась на 10% порівняно з аналогічним періодом 2019 р. [29].

Навіть той бізнес, якому вдалось зберегтись, різко втратив прибутки. Причому, якщо в малому

і середньому бізнесі доходи зменшились на 25–50%, то великого – на 10–25% [10]. За даними Американської торгівельної палати в Україні у 64% компаній спостерігалось зниження доходів, й лише у 5% – їх підвищення. 49% компаній планували зменшити інвестиції в Україну [14].

Після пом'якшення карантину економічна динаміка покращилась, але не настільки суттєво, щоб компенсувати втрати від жорсткого карантину. За даними травневого дослідження Європейської Бізнес-Асоціації, щоб досягти докарантинного рівня розвитку, 20% підприємствам знадобиться 6 місяців, 39% – близько року, 17% – 2 роки, а 7% – понад 2 років [2].

Влада здійснювала кроки для стимулювання економіки. Була фактично відтермінована сплата єдиного внеску, скасовані на час карантину штрафи за несплату низки податків. Уряд ухвалив програму заходів з відновлення бізнесу. На те саме було спрямовано й ухвалену ще раніше програму «Доступні кредити 5-7-9%», а також програму «Велике будівництво». Проте ефективність цих кроків не є беззаперечною. Так, за інформацією Фонду розвитку підприємництва, який адмініструє програму «Доступні кредити», на 10 червня банки-партнери програми з 3500 пакетів документів для участі в програмі видали лише 605 кредитів на суму 381,0 млн. гривень [20].

Ще одним чинником впливу економіки на громадську думку щодо карантину була нерівноправність економічних суб'єктів. Попри заборону, продовжували працювати деякі великі суб'єкти, наближені до владних структур. На думку експертів, це «вбивало довіру до влади», а без неї карантин працював «не так, як міг би й мусив» [13]. Не дивно, що під час червневих перевірок суб'єктів господарювання Держпродспоживслужбою порушення протиепідемічних норм виявили на чверті підприємств [5].

Негативний вплив пандемії на економіку визначав й динаміку соціальної сфери. За прогнозом Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.Птухи, у 2020 р. рівень бідності в Україні збільшиться до 45%, або на 6,5% вище 2019 р. [19]. На думку представництва МВФ, прогноз падіння ВВП пояснюється слабким запасом накопичень українських домогосподарств та обмеженою фіскальною підтримкою економіки [18].

Згідно з квітневим опитуванням Kantar online TRACK, понад половини опитаних мали зміни в робочому графіку чи оплаті праці: 15% перебували у неоплачуваній відпустці, зарплата 5% зменшилась при тому самому обсязі роботи, 13% перейшли на неповну зайнятість, а 8% звільнили [33].

Особливо великою є проблема безробіття. За даними Держслужби зайнятості, з березня по червень робочі місця офіційно втратили 249 тис. осіб, або на 80% більше аналогічного періоду 2019 р.

[21]. А у липні з'явилися оціночні дані по прихованому безробіттю. Це співробітники, переведені у неоплачувану відпустку або на часткову зайнятість. Їх загальна кількість в Україні була оцінена у 3,1 млн., або 17% робочої сили [12].

У період карантину впровадили допомогу з часткового безробіття. Проте, враховуючи розміри неформальної зайнятості (за даними Держстату, у 1-му кв. з числа неформально зайнятих працювали за наймом 1,5 млн. осіб, не за наймом – 1,9 млн. [15]), цією допомогою не могла скористатися значна кількість працюючих. Крім того, ця допомога не вирішувала усіх проблем. Як говорилося на конференції «Ринок праці та монетарна політика» нацбанків України та Польщі, в якій брали участь фінансисти та економісти США, Канади та ЄС, звільнення «впливає не лише на сьогоднішні доходи людини, а й на її подальші доходи впродовж життя. Дохід упродовж життя людини, яка втратила роботу, може бути нижчим на 30%. Навіть після 10-20 років після звільнення людина може отримувати дохід на 10% нижчий від доходу працівників, які не були звільнені» [1].

Ще один удар по добробуту здійснено у сфері грошових переказів. Для багатьох це суттєве джерело добробуту. Нині це джерело зменшилось. Так, у квітні трудові мігранти переказали в Україну 826 млн. доларів США, що на 13,2% менше квітня 2019 р. та на 20,3% – лютого 2020 р. [9]. Причому це зменшення лише на перший погляд пов'язане з карантинном у відповідних країнах. Не треба ігнорувати прагнення уряду України під контроль «заробітчанство», що проявлялось у відносинах, зокрема, з Фінляндією.

Підсумуємо даними порівняльного опитування КМІС. У квітні тих, хто міг придбати дорогі речі, включно телевізор чи холодильник, було 20,5%, а у червні – 12%. З 30% до 36% зросла частка громадян, які спроможні відкласти гроші, але не здатні дозволити купівлю телевізора або холодильника, з 34% до 37% – громадян з низьким рівнем добробуту, яким вистачає коштів на їжу, але купувати одяг їм складно. Абсолютна бідність – тобто частка тих, кому не вистачає грошей на їжу – зросла з 11,5% до 12,1%. Соціологи констатували зниження добробуту значної кількості населення, але поки відсутній перехід до абсолютної бідності [16].

Не можемо не звернути увагу ще на одне. У часи карантину зріс попит на деякі професії, включно робітників для роботи з інструментами, кур'єрів тощо. Збільшується й попит на фрілансерів. Проте тут треба врахувати ступінь готовності населення до цього. Й це стосується не лише України, а й розвинутих країн. Один із топ-менеджерів України П. Чернишов вважає, що «усі люди поділяються на дві групи: ті, хто може працювати віддалено, і ті, хто – ні. У США перша група – це максимум 37% працюючого населення (так підраховували вчені

з Гарварду). Але існують ще працівники сфери послуг. Майже ніхто з них не може працювати віддалено. ...Майже всі, кому професія допомагає працювати віддалено, є добре оплачуваними» [37]. Отже, зростання попиту на фріланс больно б'є по найменш заможнім.

А тепер повернемося до соціопитувань щодо ставлення українців до пандемії, але вже в контексті його якості. За даними березневого опитування «Рейтингу», 60% громадян за умови припинення отримання доходів мали заощадження менше, ніж на місяць, 16% – до 2 місяців, 7% – до 3, 6% – до півроку, 3% – до року й більше. Понад двох третин були схвильовані через те, що не могли придбати необхідних ліків, 52% – необхідних продуктів [3].

За підсумками квітневого дослідження експерти Європейської Бізнес-Асоціації робили висновок, що в контексті пандемії українців більше лякає безгрошів'я, ніж сама захворюваність [31].

Червнєве дослідження Українського інституту соціальних досліджень ім. А. Яременка виявило, що невдоволені рівнем життя 95% громадян. Але це кумулятивний показник. Його структура була такою: питання безробіття та працевлаштування хвилювали 32%, війна на Донбасі та повернення Криму – 28%, економічна криза – 27%, питання пандемії, карантину та медичної реформи – по 22%. Питанням корупції опікувалися 14% громадян [30].

Ставлення українців до пандемії, дотримання правил карантину не обмежується питаннями добробуту, працевлаштування тощо. Недовіру громадян викликає й функціонування інших інститутів. Так, за даними червневого дослідження Active Group, 21,4% відзначали, що з початком карантину ситуація в системі охорони здоров'я значно погіршилась, 28,4% – що вона погіршилась певною мірою, й лише 25,9% – що вона поліпшилась [34]. Але наведених фактів достатньо для висновку, що пересічні громадяни ставлення до пандемії не обмежують статистикою захворюваності, що вони його формують залежно від впливу пандемії на ширше коло соціальних проблем та здатності влади їх вирішувати.

Попри наведені дані про те, що на початку карантину понад половини громадян суб'єктивно були готові терпіти карантин скільки завгодно, в цьому питанні є об'єктивні обмеження. Так, згаданий П. Чернишов вважає, що «у демократичних країнах неможливо протримати людей під замком більше трьох місяців, вони збунтуються і все одно вийдуть на вулицю. Так, є чимало держав, де таке можливо, хоча я вважаю, що порожній холодильник рано чи пізно переможе навіть страх заразитися» [37]. Звідси він рекомендує: «Замикайте одних і випускайте інших. Тим, хто залишається вдома, допомагайте грошима, доставкою їжі і спілкуванням через відео з психологами. Тим, кого випустили, не дозволяйте зустрічатися занадто

великими групами. ...Зрозуміло, ті, хто хоче сидіти на карантині і мають таку можливість – це їх право. І найголовніше: тестуйте якомога більше та ізолюйте хворих, а також їхні контакти [37].

Тобто йдеться фактично про здатність влади розробити адекватну стратегію й тактику політики протидії пандемії та контролювати її реалізацію, зокрема дотримання правил карантину. Наприклад, станом на 20 липня в суди правоохоронці передали 19,4 тис. протоколів про порушення правил карантину, суди розглянули 8,6 тис. протоколів й наклали штрафи у 874 випадках. Тобто задовольнялися близько 5% позовів [27]. Але проблема не лише у неспроможності судової системи. Іншого неможливо було чекати від встановлення штрафу в 17 тис. гривень, тобто вище за середню зарплату.

Тому влада та її дії у боротьбі з пандемією не викликають довіри у громадян. Хоча під час травневого опитування КМІС 51% респондентів підтримали думку про те, що влада успішно протидіяла пандемії та лише 41% мали протилежну думку, коли йшлося про конкретні проблеми протидії, ситуація була гірше. Так, дії влади із забезпечення лікарень достатньою кількістю тестів успішними вважали 16%, неуспішними – 60%, засобами індивідуального захисту – відповідно 19% та 61%, а відносно протидії пов'язаним з пандемією економічним складнощам – 23% та 62% [6].

Наприкінці зазначимо, що нереалізація вказаних рекомендацій з часом здатна призвести до значної деформації суспільної свідомості у невідгідному для влади річизі. Наведемо результати ще одного опитування КМІС. Як було сказано, на початку карантину більшість громадян не вважали загрозу пандемії перебільшеною. Натомість на початку червня під час опитування щодо джерел пандемії були висловлені дуже цікаві думки. 37% обрали варіант, що коронавірус був «спеціально розроблений та навмисно поширений для зменшення населення та/або нанесення шкоди окремим країнам», 29% – що його «зроблено штучно в лабораторії, але його розповсюдження у світі було випадковим». Вибрали варіант, що коронавірус з'явився природним шляхом і потім поширився на увесь світ, лише 18% [32].

Висновки. Наведені факти дають змогу стверджувати, що теза МОЗ щодо легковажності українців у ставленні до пандемії та карантинних обмежень не зовсім адекватно віддзеркалює ситуацію. Більше того, ми можемо висунути гіпотезу про розрив між розумінням пандемічних загроз елітою органів влади, з одного боку, та більшістю громадян – з іншого. Перші при оцінці загроз керуються переважно статистикою захворюваності, смертності тощо.

Пересічні ж громадяни оцінюють ситуацію не завжди однозначно, а стани панічності не можуть

бути постійними. В цьому разі за відсутності вакцин із гарантованим забезпеченням необхідними ліками та рецептур здолання вірусу як в масштабах країни, так й окремих регіонів та населених пунктів, не кажучи про окремих громадян, для значної частини населення пріоритетність та шляхи вирішення життєво важливих питань формуються на власний розсуд або з урахуванням думок найближчого соціального оточення. Інакше кажучи, українців турбують не «абстрактне» здоров'я, а конкретні передумови його збереження – доходи, працевлаштування/безробіття, соціальне спілкування, стан системи охорони здоров'я, доступність медичних послуг тощо.

До цього також спонукають сучасний стан функціонування державних інститутів, зокрема інститутів економічної політики, системи охорони здоров'я. Цілі інституційні комплекси не готові протистояти новим викликам. Основні інститути, на які покладені функції з протидії таким викликам, демонструють малоефективну роботу, а, відтак не відзначаються високою довірою серед громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. 5 основних висновків про безробіття, міграцію та коронакризу: підсумки Щорічної дослідницької конференції. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/5-osnovnih-visnovkiv-pro-bezrobittya-migratsiyu-ta-koronakrizu-pidsumki-schorichnoyi-doslidnitskoyi-konferentsiyi> (дата звернення: 12.08.2020).
2. 60% компаний понадобится до года на восстановление после карантина. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/141735-60-kompaniy-ponadobitsya-do-goda-na-vosstanovlenie-posle-karantina> (дата звернення: 11.08.2020).
3. 60% українців мають заощаджень лише на місяць. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/04/1/7246048/> (дата звернення: 12.08.2020).
4. Беркаль М. Всемирный банк оценил влияние коронавируса на украинскую экономику. URL: <https://ubr.ua/finances/macroeconomics-ukraine/vsemirnyj-bank-dal-prohnozy-po-padeniju-ukrainskoj-ekonomiki-iz-za-koronavirusa-3891967> (дата звернення: 12.08.2020).
5. Беркаль М. Каждое четвертое предприятие нарушает противоэпидемические нормы, – министр. URL: <https://ubr.ua/ukraine-and-world/society/kazhdoe-chetvertoe-predpriyatje-narushaet-protivoepidemicheskie-normy-ljashko-3894038> (дата звернення: 10.08.2020).
6. Більшість українців вважає, що влада успішно протидіє епідемії корона вірусу. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/05/20/7252400/> (дата звернення: 08.08.2020).
7. Большинство украинцев согласны соблюдать карантин неограниченное время. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/141003-bolshinstvo-ukraintsev-soglasny-soblyudat-karantin-neogranichennoe-vremya> (дата звернення: 12.08.2020).
8. Бурдые П. Социология политики. Москва : Socio-Logos, 1993. 336 с.
9. Бутурлим Е. Карантин ударил по денежным переводам заработчан. URL: <https://ubr.ua/labor-market/work-in-figures/v-uslovijakh-karantina-ukrainskie-zarobitchanesokratii-obemy-denezhnykh-perevodov-3893802> (дата звернення: 11.08.2020).
10. В Украине во время карантина закрылась почти треть предприятий. URL: <https://bin.ua/news/economics/economic/248606-v-ukraine-vo-vremya-karantina-zakrylas-pochti.html> (дата звернення: 14.08.2020).
11. Вергун Д. На время карантина в Украине закрылось более половины ритейлеров. URL: <https://ubr.ua/market/trade/na-vremja-karantina-v-ukraine-zakrylos-bolee-poloviny-ritejlerov-3892819> (дата звернення: 10.08.2020).
12. Вторая волна коронавируса похоронит рынок труда в Украине. URL: <https://www.minprom.ua/news/263106.html> (дата звернення: 14.08.2020).
13. Голобуцкий А. Власть балансирует между страхом получить новую вспышку карантина – и социальную вспышку через какое-то время. URL: <https://comments.ua/opinionto/2033-vlast-balansiruet-mezhdu-strahom-poluchit-novuyu-vspyshku-karantina-i-social-nuyu-vspyshku-cherez-kakoe-to-vremya.html> (дата звернення: 07.08.2020).
14. Две трети компаний отмечают снижение доходов из-за коронавируса. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/142129-dve-treti-kompaniy-otmechayut-snizhenie-dokhodov-iz-za-koronavirusa> (дата звернення: 10.08.2020).
15. Каждый пятый украинец работает без трудовой книжки. URL: <https://bin.ua/news/economics/economic/252020-kazhdyj-pyatyj-ryatuj-ukraintsev-rabotaet-bez-trudovoj.html> (дата звернення: 12.08.2020).
16. Карантин ухудшил благосостояние украинцев – опрос. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/4247115-karantyn-ukhudshyl-blahosostoianye-ukraintsev-opros> (дата звернення: 11.08.2020).
17. Косточков С.А. Биополитичний характер впливу владних структур на маси: філософсько-антропологічний контекст. *Гілея*. Випуск 155 (№ 4). С. 163–169.
18. МВФ объясняет пессимистичный прогноз ВВП Украины в 2020 г. нехваткой накопленных домохозяйств и ограниченной фискальной поддержкой. URL: <https://bin.ua/news/economics/economic/251898-mvf-obyasnaet-pessimistichnyj-prognoz-vvp.html> (дата звернення: 09.08.2020).
19. Минсоцполитики ожидает роста бедности в Украине. URL: <https://www.minprom.ua/news/261293.html> (дата звернення: 14.08.2020).
20. Міністр фінансів провів нараду щодо активізації участі держбанків в програмі «Доступні кредити 5-7-9%». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ministr_finansiv_proviv_naradu_shchodo_aktivizatsii_uchasti_derzhbankiv_v_programi_dostupni_krediti_5-7-9-2187 (дата звернення: 12.08.2020).
21. Нерабочие места. Сколько украинцев потеряли работу из-за коронакризиса и как они пытаются найти новую. URL: <https://nv.ua/biz/economics/bezrobotica-v-ukraine-skolko-ukraintsev-poteryali-rabotu-i-gde-oni-pytayutsya-trudoustroitsya-novostiu-ukrainy-50096279.html> (дата звернення: 10.08.2020).
22. Несмотря на отказ от карантина, Швецию постиг масштабный кризис, Bloomberg.

URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/nesmotra-otkaz-karantina-shvetsiyu-postig-1590461021.html> (дата звернення: 07.08.2020).

23. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания. Москва : Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. 352 с.

24. Перегуда Є.В. Про інституційні рамки біополітики в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Випуск 87. 2020. С. 184–192.

25. Полегкий А. Биополитика коллективного тела и дискурс пандемии. URL: https://politcom.org.ua/biopolitika-kollektivnogo-tela-i-diskurs-pandemii?fbclid=IwAR33_ppXVQqqW2bb-S1rD6ZRsRA8JGKEFADHaQ4kU_SmIxBxTgta7llvfa0 (дата звернення: 07.08.2020).

26. Поперечна Д. Половина українців обмежили вихід з дому під час карантину – дослідження. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/04/1/240430/> (дата звернення: 10.08.2020).

27. Суды оштрафовали только каждого 20-го нарушителя карантина. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/sudy-oshtrafovali-kazhdogo-20-go-narushite-lya-1595427748.html> (дата звернення: 10.08.2020).

28. Третина киян проти заборони на відвідування парків під час карантину. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/04/13/7247616/> (дата звернення: 11.08.2020).

29. Украина потеряла 10% торговли с другими странами. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ukrainapoteryala-10-torgovli-drugimi-stranami-1591355938.html> (дата звернення: 06.08.2020).

30. Украинцев больше всего беспокоят низкий уровень жизни и война. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/142882-ukraintsev-bolshe-vsego-bespekoyat-nizkiy-uroven-zhizni-i-voyna> (дата звернення: 09.08.2020).

31. Украинцы боятся безденежья больше, чем коронавируса. URL: <https://www.minprom.ua/news/260751.html>. (дата звернення 12.08.2020).

32. Украинцы верят, что коронавирус был специально разработан и умышленно распространен по миру. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/142978-ukraintsy-veryat-chto-koronavirus-byt-spetsialno-razrabotan-i-umyshlenno-rasprostranen-po-miru> (дата звернення: 07.08.2020).

33. Украинцы за время карантина потеряли работу и обеднели. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/140960-ukraintsy-za-vremya-karantina-poteryali-rabotu-i-obedneli> (дата звернення: 08.08.2020).

34. Украинцы заметили ухудшение работы системы здравоохранения – опрос. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/4243879-ukraintsy-zame-tyly-ukhudshenye-raboty-sistemy-zdravookhraneniya-opros> (дата звернення: 14.08.2020).

35. Українці впевнені, що ситуація з коронавірусом погіршуватиметься. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/29/7257534/> (дата звернення: 12.08.2020).

36. Уровень страха украинцев в начале эпидемии значительно выше, чем был в Италии – новое исследование GfK Ukraine. URL: <https://bin.ua/news/economics/economic/248221-uroven-straha-ukraincev-v-nachale-epidemii.html> (дата звернення: 11.08.2020).

37. Чернишов П. Коронавірус: логіка та факти. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/koronavirus-yak-pravilno->

[viyti-z-karantinu-ostanni-novini-50086387.html?utm_campaign=Dailypaywukr&utm_content=807927186&utm_medium=Dailypay&utm_source=email](https://www.rbc.ua/rus/news/nesmotra-otkaz-karantina-shvetsiyu-postig-1590461021.html?utm_campaign=Dailypaywukr&utm_content=807927186&utm_medium=Dailypay&utm_source=email) (дата звернення: 09.08.2020).

38. Hall P., Taylor R. Pandemic deepens social and political cleavages. URL: <https://www.socialeurope.eu/pandemic-deepens-social-and-political-cleavages> (дата звернення: 12.08.2020).

39. Rodrik D., Stantcheva S. The Post-Pandemic Social Contract. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/new-social-contract-must-target-good-job-creation-by-dani-rodrik-and-stefanie-stantcheva-2020-06?barrier=accesspaylog> (дата звернення: 10.08.2020).

40. Rodrik D. Making the Best of a Post-Pandemic World. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/three-trends-shaping-post-pandemic-global-economy-by-dani-rodrik-2020-05> (дата звернення: 09.08.2020).

REFERENCES:

1. 5 osnovnykh vysnovkiv pro bezrobittia, migratsiiu ta koronakryzu: pidsumki Shchorichnoi doslidnitskoï konferentsii [5 main conclusions about unemployment, migration and COVID-19 crisis: results of the Annual research conference]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/5-osnovnih-visnovkiv-pro-bezrobittya-migratsiyu-ta-koronakryzu-pidsumki-schorichnoyi-doslidnitskoyi-konferentsiyi> [In Ukrainian].

2. 60% kompanii ponadobitsia do goda na vosstanovlenie posle karantina. [It will take up to a year for 60% companies to recover from quarantine]. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/141735-60-kompaniy-ponadobitsya-do-goda-na-vosstanovlenie-posle-karantina> [In Russian].

3. 60% ukraintsev maiut' zaoshchadzen' lyshe na misiats [60% of Ukrainians have savings for only a month]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/04/1/7246048/> [In Ukrainian].

4. Berkal', M. (2020) Vsemirnyy bank otsenil vliianie koronavirusa na ukrainskuiu ekonomiku [The World Bank assessed the impact of the coronavirus on the Ukrainian economy]. URL: <https://ubr.ua/finances/macroeconomics-ukraine/vsemirnyj-bank-dal-prohnozy-po-padeniju-ukrainskoj-ekonomiki-iz-zakoronavirusa-3891967> [In Russian].

5. Berkal', M. (2020) Kazhdoe chetvertoe predpriatie narushaet protivoepidemicheskie normy, – ministr [Every fourth enterprise violates anti-epidemic norms-minister.]. URL: <https://ubr.ua/ukraine-and-world/society/kazhdoe-chetvertoe-predpriatie-narushaet-protivoepidemicheskie-normy-ljashko-3894038> [In Russian].

6. Bilshist ukraintsev vvazhaie, shcho vlada uspishno protidiiie epidemii koronavirusu [Most Ukrainians believe that the government is successfully opposing the coronavirus epidemic]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/05/20/7252400/> [In Ukrainian].

7. Bolshinstvo ukraintsev soglasny sobliudat karantin neogranichennoe vremia [Most Ukrainians agree to quarantine for an unlimited time]. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/141003-bolshinstvo-ukraintsev-soglasny-soblyudat-karantin-neogranichennoe-vremya> [In Russian].

8. Bourdieu, P. (1993) Sotsiologiya politiki [Sociology of Politics]. M.: Socio-Logos, 336 p. [In Russian].
9. Buturlim, E. (2020) Karantin udaril po denezhnym perevodam zarobitchan [Quarantine hit the remittances of workers]. URL: <https://ubr.ua/labor-market/work-in-figures/v-uslovijakh-karantina-ukrainskie-zarobitchane-sokratili-obemy-denezhnykh-perevodov-3893802> [In Russian].
10. V Ukraine vo vremena karantina zakrylas' pochty tret' predpriatij [Almost a third part of enterprises in Ukraine were closed during quarantine]. URL: <https://bin.ua/news/economics/economic/248606-v-ukraine-vo-vremya-karantina-zakrylas-pochty.html> [In Russian].
11. Vergun, D. (2020) Na vremena karantina v Ukraine zakrylos' bolee poloviny ritejlerov [More than half of retailers have been closed during quarantine in Ukraine]. URL: <https://ubr.ua/market/trade/na-vremja-karantina-v-ukraine-zakrylos-bolee-poloviny-ritejlerov-3892819> [In Russian].
12. Vtoraia volna koronavirusa pokhoronit rynek truda v Ukraine [The second wave of coronavirus will bury the labour market in Ukraine]. URL: <https://www.minprom.ua/news/263106.html> [In Russian].
13. Golobutskyi, A. (2020) Vlast' balansiruet mezhdru strakhom poluchit' novuiu vspyshku karantina – i sotsial'nuiu vspyshku cherez kakoye-to vremena [Authorities are balancing between the fear of getting a new outbreak of quarantine - and a social explosion in short terms]. URL: <https://comments.ua/opinion/2033-vlast-balansiruet-mezhdru-strahom-poluchit-novuyu-vspyshku-karantina-i-social-nuyu-vspyshku-cherez-kakoe-to-vremya.html> [In Russian].
14. Dve treti kompanii otmechali snizhenie dokhodov iz-za koronavirusa [Two-thirds of companies report a decrease in revenues due to coronavirus]. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/142129-dve-treti-kompanii-otmechali-snizhenie-dokhodov-iz-za-koronavirusa> [In Russian].
15. Kazhdyi piatyi ukrainets rabotaet bez trudovoi knizhki [Every fifth Ukrainian works without a work book]. URL: <https://bin.ua/news/economics/economic/252020-kazhdyj-pyatyj-ukraintsev-rabotaet-bez-trudovoj.html> [In Russian].
16. Karantin ukhudshil blagosostoianie ukrainsev – opros [Quarantine worsened the welfare of Ukrainians – survey]. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/4247115-karantyn-ukhudshyl-blahosostoianye-ukraintsev-opros> [In Russian].
17. Kostichkov, C. (2020) Biopolitichnii kharakter vplivu vladnykh struktur na masy: filosofsko-antropologichnii kontekst [Biopolitical character of the impact of power structures on the masses: philosophical and anthropological context]. *Gileya*, 155 (No 4): 163–169 [In Ukrainian].
18. MVF ob'iasniaet pessimistichnyi prognoz VVP Ukrainy v 2020g nekhvatkoi nakoplenii domokhozyaistva i ogranichennoi fiskal'noi podderzhki [IMF explains pessimistic forecast of Ukraine's GDP in 2020 by lack of household savings and limited fiscal support]. URL: <https://bin.ua/news/economics/economic/251898-mvf-obyasnyaet-pessimistichnyj-prognoz-vvp.html> [In Russian].
19. Minsotspolitiki ozhidaet rosta bednosti v Ukraine [Ministry of Social Policy expects an increase in poverty in Ukraine]. URL: <https://www.minprom.ua/news/261293.html> [In Russian].
20. Ministr finansiv proviv naradu shchodo aktyvizatsii uchasti derzhbankiv v programi *Dostupni kredyty* [Minister of Finance held a meeting on enhancing the participation of state banks in the program *Affordable loans 5-7-9%*]. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ministr_finansiv_proviv_naradu_shchodo_aktivizatsii_uchasti_derzhbankiv_v_programi_dostupni_kredyty_5-7-9-2187 [In Ukrainian].
21. Nerabochie mesta. Skol'ko ukrainsev poteriali rabotu iz-za koronakrizisa i kak oni pytaiutsia naiti novuiu [Non-working places. How many Ukrainians have lost their jobs because of coronavirus crisis and how they are trying to find a new one]. URL: <https://nv.ua/biz/economics/bezrobotica-v-ukraine-skolko-ukraintsev-poteryali-rabotu-i-gde-oni-pytayutsya-trudoustroitsya-novosti-ukrainy-50096279.html> [In Russian].
22. Nesmotria na otkaz ot karantina, Shvetsiiu postig masshtabnyi krizis - Bloomberg [Despite the refusal of Quarantine, Sweden has suffered of large-scale crisis, – Bloomberg]. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/nesmotria-otkaz-karantina-shvetsiiu-postig-1590461021.html> [In Russian].
23. Noel-Neumann, E. (1996) Obshchestvennoe mnenie. Otkrytie spirali molchaniia [Public opinion. Opening a spiral of silence]. Moscow: Progress-Academy, Ves Mir. 352 p. [In Russian].
24. Pereguda, Y. (2020) Pro institutsiini ramky biopolitiki v Ukraini [About Institutional Frameworks of Biopolitics in Ukraine]. *Derzhava i pravo. Yuridichni i politichni nauki*, 87: 184–192 [In Ukrainian].
25. Polehkyi, A. (2020) Biopolitika kollektivnogo tela i diskurspandemii [Collective body biopolitics and pandemic discourse]. URL: https://politcom.org.ua/biopolitika-kollektivnogo-tela-i-diskurs-pandemii?fbclid=IwAR33_ppXVQqqW2bb-S1rD6ZRsRA8JGKEFADHaQ4kU_SmlBxbTgta7llvfao [In Ukrainian].
26. Poperechna, D. (2020) Polovyna ukraintsiv obmezhyly vykhid z domu pid chas karantynu – doslidzhennia [Half of Ukrainians restricted leaving the own house during quarantine – research]. URL: <https://lifepravda.com.ua/society/2020/04/1/240430/> [In Ukrainian].
27. Sudy oshtrafovali tol'ko kazhdogo 20-go narushitelja karantina [The courts have fined only every 20th quarantine violator]. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/sudy-oshtrafovali-kazhdogo-20-go-narushitelja-1595427748.html> [In Russian].
28. Tretyna kyian proty zaborony na vidviduvannia parkiv pid chas karantynu [One third of Kyiv residents are against the ban on visiting parks during quarantine]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/04/13/7247616/> [In Ukrainian].
29. Ukraina poterala 10% trgovli s drugimi stranami [Ukraine has lost 10% of trade with other countries]. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ukraina-poterala-10-torgovli-drugimi-stranami-1591355938.html> [In Russian].
30. Ukrainsev bol'she vsego bespokoiat nizkii uroven' zhizni i voina [Ukrainians are most concerned of low standards of life and of war]. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/142882-ukraintsev-bolshe-vsego-bespokoyat-nizkiy-uroven-zhizni-i-voyna> [In Russian].
31. Ukrainsy boiatsia bezdenezh'ia bol'she, chem koronavirusa [Ukrainians are more afraid a lack of

money than coronavirus]. URL: <https://www.minprom.ua/news/260751.html> [In Russian].

32. Ukraintsy veriat, chto koronavirus byl spetsial'no razrobotan i umyshlenno rasprostranen po miru [Ukrainians believe that the coronavirus was specially developed and deliberately spread around the world]. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/142978-ukraintsy-veryat-chto-koronavirus-by-l-spetsialno-razrobotan-i-umyshlenno-rasprostranen-po-miru> [In Russian].

33. Ukraintsy za vremena karantina poteriali rabotu i obedneli [During the quarantine, Ukrainians lost their jobs and became poorer]. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/140960-ukraintsy-za-vremya-karantina-poteriali-rabotu-i-obedneli> [In Russian].

34. Ukraintsy zametili ukhudshenie raboty sistemy zdavookhraneniia – opros [Ukrainians notice the deterioration of the health care system – survey]. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/4243879-ukraintsy-zametyly-ukhudsheniye-raboty-sistemy-zdavookhraneniya-opros> [In Russian].

35. Ukrayintsi vpevneni, shcho situatsiia z koronavirusom pohirshuvatymet'sia [Ukrainians are confident that the situation with the coronavirus will become worse]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/29/7257534/> [In Ukrainian].

36. Uroven' strakha ukrainsev v nachale epidemii znachitel'no vyshe, chem byl v Italii – novoe issledovanie

[The level of fear of Ukrainians at the beginning of the epidemic is significantly higher than in Italy - new study]. URL: <https://bin.ua/news/economics/economic/248221-uroven-straxa-ukraincev-v-nachale-yepidemii.html> [In Russian].

37. Chernyshov, P. (2020) Koronavirus: lohika ta fakty [Coronavirus: logic and facts]. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/koronavirus-yak-pravilno-viyti-z-karantynu-ostanni-novini-50086387.html?utm_campaign=DailyPayWukr&utm_content=807927186&utm_medium=DailyPay&utm_source=email [In Russian].

38. Hall, P., Taylor, R. (2020) Pandemic deepens social and political cleavages. URL: <https://www.socialeurope.eu/pandemic-deepens-social-and-political-cleavages> (дата звернення: 12.08.2020).

39. Rodrik, D., Stantcheva, S. (2020) The Post-Pandemic Social Contract. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/new-social-contract-must-target-good-job-creation-by-dani-rodrik-and-stefanie-stantcheva-2020-06?barrier=accesspaylog> (дата звернення: 10.08.2020).

40. Rodrik, D. (2020) Making the Best of a Post-Pandemic World. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/three-trends-shaping-post-pandemic-global-economy-by-dani-rodrik-2020-05> (дата звернення: 09.08.2020).

Peculiarities of the functioning of public opinion in a pandemic

Perehuda Yevhen Viktorovych

Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department
of Political Sciences and Law
Kyiv National University
of Construction and Architecture
Povitroflotsky ave., 31, Kyiv, Ukraine

Yakhno Oleksii Oleksandrovych

Candidate of Political Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Political Sciences and Law
Kyiv National University
of Construction and Architecture
Povitroflotsky ave., 31, Kyiv, Ukraine

Akselrod Roman Borysovych

Candidate of Political Sciences, Honored
Worker of the Service Sector of Ukraine,
Vice-Rector for Academic Affairs
and Regional Development
Kyiv National University
of Construction and Architecture
Povitroflotsky ave., 31, Kyiv, Ukraine

The COVID-19 pandemic will lead to significant changes in the development of socio-political relations. After the weakening of quarantine there was an outbreak of morbidity in most countries. The Ministry of Health of Ukraine has blamed Ukrainians in carelessness. But the problem is whether this is really the case, as well as why the authorities did not take this factor into account.

The aim of the study is to examine the peculiarities of the formation and interpretation of public opinion about the pandemic and the state's policy to overcome it as a factor influencing this policy.

In choosing the theoretical basis of the study, we proceeded from a non-eclectic combination of neoinstitutionalism and historical-cultural approach. The specifics of the study also led to the use of such methods as sociological, comparative and so on. The main source base is the data of public opinion polls. But in research on a social phenomenon that poses a number of new challenges, the interpreting data becomes a problem.

Surveys show that Ukrainians have a "serious" attitude to the problems of pandemics and quarantine. However, the analyzed data allow us to hypothesize the difference between the understanding of pandemic threats by the elite of public authorities and the majority of ordinary citizens. If the authorities in assessing these threats are guided mainly by statistics of morbidity, mortality, the ordinary citizens demonstrate an understanding of a wider range of threats. They are concerned not only with health, but with specific problems, which affect on health, including the impact of pandemic and quarantine on their material well-being, the threat of job loss and, consequently, sources of income, isolation from communication with other citizens, problems of health care system development and prices of medical services, etc. At the same time, the critical attitude of citizens is due to the current state of functioning of state institutions, including institutions of economic policy, health care system, etc. The entire institutional complexes responsible for counteracting the consequences of the pandemic in various spheres show low efficiency. This lead to a high level of distrust towards policy in the field of counteracting and overcoming the pandemic.

Key words: pandemic, quarantine, sociological survey, public opinion, institute, trust, welfare.

Трушевич Ганна Богданівна

Іміджмейкінг в українській політичній практиці: ціннісний вимір

УДК 32:17.022.1](477)«1991/...»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.12>

Трушевич Ганна Богданівна
аспірант кафедри політології
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна

Статтю присвячено практичним аспектам побудови та застосуванню іміджу політиків у контексті цінностей українського суспільства. Увагу автора зосереджено на визначенні політичних цінностей сьогодення, які змінюються і потребують належного аналізу під час формування іміджу та типів сучасних українських політиків. Актуальність дослідження полягає в тому, що під час побудови, формування, зміни образу політика політичні технологи та політичні консультанти спираються на вподобання українців. Є зрозумілим, що з розпадом Радянського Союзу і проголошенням незалежності України були зруйновані одночасно практично всі основні підвалини суспільного життя – політичні, економічні, ідеологічні та духовні. Внаслідок цього виникла соціальна невизначеність, аморфність суспільних цінностей та норм, що позначилося на формуванні іміджу політичного лідера. Суспільство із застарілою системою цінностей опинилося в нових політичних, економічних і навіть географічних умовах. Проте попередня система цінностей активно використовується громадянами в сучасних умовах трансформації політичної культури. До того ж сучасне суспільство розкололося: паралельно існують культури, системи оцінок, норм, що виявляється в дестабілізації суспільства, виникненні напруженості. Традиції, спосіб та стиль життя, пострадянське минуле, революції, анексія Криму, війна на Сході країни позначається на виборі того політика, який здатний задовольнити нагальні потреби різних груп населення.

Висвітлено аналіз патерального типу поведінки українців та вже традиційних для громадян «цінностей виживання». Обґрунтовано вплив цінностей суспільства на формування іміджу політиків. Проаналізовано типи образів українських лідерів та характеристики іміджу політика, які важливі для громадян України. Вказано на взаємозв'язок порядку денного партій та партійних технологічних проєктів з політичною культурою, політичною свідомістю та політичною освіченістю суспільства.

Ключові слова: імідж, образ, іміджмейкінг, політичні цінності, політична культура, політична психологія.

Вступ. Побудова того чи іншого образу українського політика залежить від уявлень, очікувань та ціннісних орієнтацій соціуму. Перш ніж будувати образ лідера, команда політика ретельно вивчає ситуацію в суспільстві. Адже саме політична культура, політична освіченість та політична свідомість суспільства впливає на те, які саме політичні лідери зможуть бути підтримані громадянами та будуть їх представляти.

В українській політичній науці можна виокремити напрям щодо вивчення аксіологічних основ політики. Попри окремі аспекти загально-теоретичного аналізу, значна частина українських дослідників акцентує увагу на ролі ціннісних орієнтацій загалом, які впливають на вибір громадянами того чи іншого політика (І. Гавриленко, П. Мельник, М. Недюха, М. Рябчук та ін.), динаміці ціннісного складника в українському державотворенні (Н. Кононенко, Є. Головаха, В. Шульга), формуванні типу образів лідера у свідомості українців (С. Недбаєвський, Г. Почепцов). Аналізуючи здобутки в цих дослідженнях, можна зазначити, що актуальним залишається вплив ціннісного складника саме у створенні / формуванні іміджу сучасного українського політика.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз побудови образу українського політика як пропозиція на попит ціннісних уявлень суспільства про політич-

ного лідера. Основне завдання автора – показати практичний аспект формування іміджу політика в контексті домінування та динаміки змін традиційних ціннісних орієнтацій українського суспільства.

Методи дослідження. Статтю побудовано насамперед на основі використання міждисциплінарного підходу та окремих аспектів історико-соціологічного, аксіологічного та порівняльного методів, які дозволили провести порівняльний аналіз змін традиційних цінностей, причин їх зберігання в українському суспільстві, особливостей у створенні образів лідерів на прикладі президентів України та провідних політиків, роль політичної психології тощо.

Результати. Розглядаючи особливості формування іміджу політика в умовах ціннісних орієнтацій суспільства, важливим є дослідження ролі політичних цінностей українських громадян в цьому процесі та відношення до влади через призму цих цінностей. В умовах невизначеної системи політичних цінностей українського суспільства виникає можливість технологічного формування будь-якого варіанту іміджу політичного лідера.

Не є новим розуміння, що світ цінностей виникає і формується в процесі духовної діяльності людини, як один з елементів культури. Людина не лише творить цінності залежно від своїх інтересів, бажань, потреб, змінює та реалізує їх у процесі суспільно-

історичної практики. Зміни в соціально-економічних, культурних пріоритетах пострадянського суспільства призвели до розгубленості більшості населення, духовного спустошення та відсутності запиту на високий інтелект. Як зазначає Н. Кононенко, українці залишаються суспільством, хворим на домінування патернального типу поведінки [8].

Науковці Р. Інглгарт та К. Вельцель говорять про те, що суспільства, в яких домінують патернальні цінності, відрізняються порівняно низьким рівнем особистого добробуту, відсутністю міжособистісної довіри, невисокими показниками здоров'я населення, гендерною нерівністю, нетерпимістю до інакходумців, ігноруванням природоохоронної проблематики, підвищеним інтересом до матеріальних аспектів життя, готовністю підтримувати авторитарні режими, невисоким рівнем розуміння суспільством сутності політики [7]. Н. Кононенко наголошує на тому, що українці переважно все ще перебувають у зоні впливу традиційних цінностей – «цінностей виживання» [8].

Єдності не спостерігається навіть у розумінні патріотизму чи оптимальних зовнішніх орієнтацій. Тяжіння до європейських ідеалів свободи, саморозвитку, раціонального прагматизму сьогодні входить у гостру суперечність із залишковими надіями на утверджені згори «порядок», який залишився в пам'яті старшого покоління після розпаду Радянського Союзу. Внаслідок цього українське суспільство поляризоване й сегментоване, його політична культура має виразні ознаки фрагментарності.

Якщо ж взяти до уваги ще й такі неприємні риси нашого буття, як клановий і регіональний корпоративізм, значною мірою «тіньова» структура інтересів, практична відсутність «середнього класу», то соціально-політичний фон для формування іміджу політичного лідера досить непростий.

Прогнозовано те, що як суспільство, що «виживає», українці мають дуже високі сподівання на державу, яка повинна забезпечувати допомогу безробітним, обкладати податками багатих і підтримувати бідних та забезпечувати рівність доходів [10]. Можна погодитися із К. Харісоном і Т. Бойдом, що навіть на простому, неофіційному рівні ми маємо погляди на «правильну» форму правління, свободу, рівність та рівні права, «належну» роль уряду в суспільстві, наскільки «демократична» власна політична система, правильні рівні державні витрати [16].

Ситуація в сучасній політичній культурі України, зокрема, засвідчує розчарування людей у попередній системі цінностей та відсутність чи деформацію нової; страх перед майбутнім, апатію та небажання брати участь у соціально-політичному житті суспільства. Такі кризові настрої відзначаються дослідниками як у молодіжному середовищі, так і серед людей старшого покоління, соціалізація яких проходила в умовах домінування радянської ідеології / способу життя.

Значно вплинули на динаміку змін в системі цінностей українців анексія Криму Російською Федерацією та АТО/ООС на Сході країни. Після 2014 року в громадян з'явилися гострі відчуття справедливості, миру, необхідність безпеки та об'єднання заради допомоги і підтримки військових. Все вищезазначене розглядається в нашому дослідженні як контекст цінностей українського суспільства для формування іміджу політичного діяча.

Які ж саме політичні цінності сьогодення слід враховувати під час формування образу політичного лідера загалом? Які характеристики доцільно створювати в іміджі політика, що відповідають ціннісним орієнтаціям більшості українських громадян?

Можна погодитися із Н. Жабінець щодо визначених груп базових цінностей: 1) домінуючі ідеї-цінності, до яких належать: свобода, справедливість, політична стабільність, громадянське суспільство; 2) розвиваючі цінності, якими вважаються: законність; політична лояльність; толерантність, схильність до компромісів; відповідальність; свідоме, неупереджене ставлення до змін; ефективна участь у політичному житті; безпека; рівність; політичний суверенітет; патріотизм; політичний плюралізм; легітимність, що в різному ступені позначається на іміджі політичного лідера [6, с. 5], які залишаються сьгодні, однак відбуваються зміни у пріоритетності цих цінностей. У такому контексті громадянин здійснює вибір майбутнього через вибір ідеального політика з огляду на сформовані цінності.

Мають рацію дослідники українського суспільства, які звертають увагу на той факт, що в умовах руйнування традиційних структур та механізмів соціальної інтеграції, домінуючим типом соціальних орієнтацій стає амбівалентність (орієнтація на взаємовиключні цінності). Можна погодитися з дослідниками, що «специфіка посттоталітарної амбівалентності проявляється в декількох аспектах: по-перше, у масовій та індивідуальній свідомості ідеологічно і морально взаємовиключні ціннісно-нормативні підсистеми існують не як антагоністи, що своєю конкуренцією деформують психіку, а як узгоджені елементи єдиного типу свідомості і емоційного сприйняття соціальної дійсності; по-друге, суперечливі системи цінностей характерні не для різних соціальних груп, конкуренція між якими могла б призвести до встановлення ієрархічної системи, а фактично для кожної з великих соціальних груп; і по-третє, амбівалентність проявляється в суперечливих поєднаннях демократичних і тоталітарних цінностей» [3, с. 132].

Сьогодні, в умовах відсутності державної ідеології, чіткої національної ідеї, наявності політичного плюралізму, багатопартійності можна говорити про відсутність загального стрижня, який визначає напрям колективної творчості людей, визначає певним чином їх дії та думки. Таку ситуацію повинна була б розбавити конкуренція між

різними ідеологічними стратегіями суспільного розвитку, які намагалися б подавати політичні партії. Але, на жаль, в українських політичних реаліях стратегій суспільного розвитку взагалі немає. Вони повинні були б базуватися на певних як політичних, так і національно-традиційних цінностях, які своєю чергою слід було б вважати важливим складником політичної свідомості українських громадян.

Цей порядок денний повинні будувати партії, оскільки політичні партії, за визначенням, є виразниками народних інтересів та на виборах їм доводиться працювати над створенням привабливого іміджу. Однак цікавою видається тенденція: чим сильніша, консолідованіша та стабільніша політична сила, тим меншу кількість цінностей вона проголошує. Слабші партії взагалі пропонують «коктейль» з різноманітних цінностей [9, с. 4].

Звичайно, цінності, які пропагують у своїх програмах політичні партії та блоки, що йдуть на вибори, є досить привабливими та демократичними. Але після виборів проголошена ціннісна свідомість політичних сил, якщо не зникає зовсім, то зменшується принаймні наполовину. Так, після кожних парламентських виборів більшість задекларованих пріоритетів так і не було реалізовано. У підсумку це може призвести до ситуації, коли політичні партії взагалі перестануть асоціюватися у виборців з ціннісним виміром політики. У такій ситуації, на наш погляд, зростатиме роль харизматичних лідерів, популізму та технологічних партійних проєктів. Доказом цього можуть слугувати результати позачергових виборів народних депутатів України, які пройшли 21 липня 2019 року, а саме в 22 з 25 регіонів України партія «Слуга народу» набрала найбільшу кількість голосів [2]. У таких умовах формується імідж сучасного українського політика: на тлі занепаду тих цінностей, які були притаманні минулим поколінням, й одночасно із застосуванням новітніх виборчих технологій.

Таким чином, у контексті політичної свідомості сьогодні наголос робиться саме на політичну психологію, в межах якої і проходить формування іміджу певного політичного лідера. На наш погляд, сьогодні це і є основою для своєрідного формування суспільно-політичної свідомості громадян, особливо молоді, яка включається в процес політичної соціалізації. Їх погляди й уявлення формуються в лоні саме політичної психології, а не ідеології. В рамках політичної психології також має місце безперервний процес маніпулювання суспільною свідомістю через різноманітні політичні технології, використання «чорного» PR. Це маніпулювання так чи інакше призводить до формування того іміджу політика, який є бажаним існуючій владі. До того ж оскільки ми знаходимося в постійній кризі, на роль лідера претендує той, хто спроможний стати рятівником, а не просто лідером.

Ця нестабільність ціннісної системи, політичної свідомості як конструкційних параметрів політичної культури нашого суспільства безпосередньо впливає й на загальний стан масової свідомості, яка загалом відображає сутність духовної ситуації в суспільстві, що описана вище. Отже, взаємозв'язок між формуванням іміджу політичного лідера і станом політичної свідомості, ціннісними орієнтаціями українського суспільства є досить очевидним. Навіть більше, в умовах сучасного політичного розвитку українського суспільства будь-яка ідея потребує технологічного (а більше всього матеріального) підкріплення. Наприклад, виборець зазвичай голосує за того чи іншого кандидата в депутати за принципом «Що ти для мене конкретно зробив?». Зазвичай складно в цій ситуації визначити відсоткове співвідношення таких цінностей, як «духовне» і «матеріальне», з погляду голосування за того чи іншого політика.

Характерними ознаками іміджу українського політичного лідера є здатність задовольнити саме матеріальні потреби громадян. Це пов'язано із соціально-економічним станом сучасного українського суспільства, яке сьогодні переймається більше матеріальними проблемами свого існування, ніж духовними. Підтвердженням цьому є соціологічне дослідження «Соціально-політична ситуація в Україні на початку 2020 року» Центру соціальних та маркетингових досліджень «Социс», яке за своїми результатами показало, що ключовими соціально-економічними проблемами є низький рівень зарплат чи пенсій (52,3%), підвищення комунальних тарифів (37,5%), зростання цін на основні товари та інфляція (27,1%) [12].

Тому і «розкручуються» такі іміджеві риси політичного діяча, як хазяйновитість, прагматизм, жорсткість, утилітаризм. А в таких рисах, які пов'язані з морально-ціннісними характеристиками особистості лідера, сьогодні немає такої гострої потреби. Визначення основних іміджевих картинок в особі двох політичних лідерів, якими були Віктор Янукович і Віктор Ющенко, є безпосереднім підтвердженням цієї тези. В минулому це прем'єри, які більше займалися не духовними, а матеріальними справами, пов'язаними із підняттям економічного рівня українського суспільства. Іміджі цих двох політиків у своїй основі мали прагматичний аспект, і загалом їх шанси були рівні.

З іншого боку, перевагу В. Ющенка у формуванні його політичного іміджу як національного лідера забезпечив певним чином моральний аспект. Під час створення його образу, на відміну від політичного іміджу В. Януковича (був неодноразово засуджений), були окреслені ті характерні ознаки, притаманні загальносуспільній моралі: чесність, порядність [5, с. 7]. Це ще раз вказує на своєрідність формування іміджу лідера в умовах сучасного українського суспільства, конструкційними складниками

якого є не лише ті риси, які пов'язані зі здібностями особистості, але і з його моральним полем, в лоні якого ці риси існують. Одну з головних функцій формування іміджу ідеального сім'янина та українця виконала дружина К. Ющенко. Дуже чітко передавалась інформація про те, як В. Ющенко привчив свою дружину-американку та привив любов до українських традицій. Можна зазначити, що під час президентства В. Ющенка відбулась зміна ціннісних кодів. Тому що значна частина його роботи присвячувалась культурі та культурній спадщині українського народу.

Формуючи імідж політичного лідера, враховують існування в масовій свідомості народу певного ідеального стереотипізованого образу політичного діяча з гамою «потрібних» рис у кожній конкретній ситуації. Такий ідеальний еталон формується в різних соціальних групах і відображає пріоритети, потреби і, зрештою, зумовлює груповий вибір того чи іншого політика. Ідеальний еталон може бути умовно диференційований на окремі важливі (в певній соціальній групі) риси, котрі й стануть домінуючими компонентами вибору. Політичний лідер, імідж якого відповідає цьому переліку якостей, має великі шанси стати відомим. З огляду на це, на думку українських виборців, в «портретному» аспекті їх цікавлять такі якості, як чесність, порядність, освіченість, доброта (людяність), обов'язковість, рішучість, розум, безкорисливість, енергійність, молодість, наполегливість, здатність вести за собою, принциповість, відкритість. У професійному аспекті значущими є компетентність, діловитість, працездатність. В соціальному – турбота про людей.

Безумовно, для іміджу політика дієвими характеристиками є активність, відповідальність за події, що відбуваються в суспільстві, впевненість, здатність досягати успіху, одночасне володіння як «батьківським» стилем керування (агресивність, хоробрість), так і «материнським» (опіка і любов), що проявляється в стосунках з прихильниками. До цього переліку найважливіших рис слід додати «чисті руки», високі моральні якості, уважне ставлення до людей, організаційні здібності, патріотизм, чіткі політичні орієнтації, багатий життєвий досвід, мудрість, розважливість, інтелігентність.

Домінуючий метод порівняльного аналізу деяких аспектів формування іміджу президентів показав, що цінуються також людяність, простота й доступність (тут мається на увазі здатність лідера не ототожнювати себе із зовнішніми атрибутами влади, а просто спілкуватися з людьми, уважно ставитися до них, поважати всіх громадян, незалежно від їх соціального статусу). Як зазначалося, в українській масовій свідомості живе уявлення про справедливого політичного лідера, від міри доброчесності якого залежить справедливість чи несправедливість його ухвал, на відміну

від західного громадянина, який вважає, що правильна побудова суспільства і досконалі закони самі по собі є вирішальним фактором правильної поведінки посадовців.

На порівнянні та протиставленні понять «добра» і «зла», «справедливості» та «несправедливості» був побудований імідж Петра Порошенка, який після Євромайдану показав себе як «батько», «гетьман», котрий бере відповідальність за всю свою «родину» у важкий для неї час. Як відомо, в травні 2014 року Петро Порошенко виграв вибори Президента України у першому турі, що було вперше за всю незалежність країни.

Свій іміджевий тип «батька» Порошенко показував будучи Президентом. Також Порошенко постає перед нами не тільки як «захисник», а й «реформатор», який розпочав реформи у сферах освіти, медицини, оборони, у правоохоронній та судовій системах. Однак очікування щодо результату проведення реформ у громадян не виправдались. Задовго до кінця каденції він втратив підтримку суспільства.

Порошенко є підтвердженням впливу ролі ціннісних складників на вибір суспільства, враховуючи запит громадян на зміни в усіх сферах після Революції Гідності, захист від агресора та збереження кордонів країни.

Слід також враховувати ще одну психологічну закономірність – парадоксальний вплив надзвичайно високого рівня позитивних характеристик людини на симпатію до неї. У більшості випадків симпатія має позитивний зв'язок із чеснотами людини. Але «занадто» значна демонстрація позитивних характеристик знижує атракцію до неї, може асоціюватися з рядом негативних особистісних характеристик (оскільки координати «добре», з одного боку, і «сильний», «розумний», «гарний» – з іншого, пов'язані негативно).

Політиком, іміджмейкери якого будують імідж тільки на позитивних якостях, є Юлія Тимошенко. Юлія Володимирівна на початку стала блондинкою для того, щоб вирізнитись. Образ показує нам її як «матір», «берегиню роду», «матір-годувальницю». Коса на голові, світлий одяг, в руках земля, говорять нам про господиню. З початком 2017 року іміджмейкери Тимошенко почали експериментувати з образами Юлії Володимирівни. Спочатку вона змінила косу на зачіску однієї з головних героїв фільму «Гра престолів», який на той час був найпопулярнішим. Вже в 2018 р. Тимошенко розпустила волосся, і імідж почав асоціюватися у громадян з сильною жінкою, європейкою, а лозунги своєю чергою змінилися на підтримку вступу України в ЄС та НАТО.

Так, за даними соціологічних досліджень, медіавійни за голоси виборців були переважно боями за присвоєння етико-психологічної дихотомії – «моральний – аморальний». У кращому становищі

опинився той, хто зміг втримати за собою імідж «моральної політики». Те, що під час розробки іміджевих сценаріїв проблеми моральності, внутрішньої етики людини є визначальними для української культури, підтверджує і науковець А. Гуцал [4, с. 163].

Дійсно, попри панування сьогодні «ідеології наживи», такий ціннісний орієнтир, як скромність, залишається надзвичайно дієвим. Несвідома установка людей на скромність виключає можливість серйозної популярності політичного лідера, який відверто демонструє розкіш. Байдужість до почестей також вважається необхідною рисою іміджу політика. З прикладів можна навести Президента України В. Зеленського. Під час виборчої кампанії 2019 року він утримував образ «своїї людини із народу». Риторика щодо виключення перекриття доріг, використання кортежів, державні дачі віддати дітям, так й залишилася риторикою, бо реальність сьогодні зовсім інша, що, безумовно, знижує його рейтинг.

Стосовно моральності влади поряд з образом добродісного лідера є ідея покликаного лідера. Важкий контекст національної історичної пам'яті разом з християнською релігійною тематикою висунули на перший план у символічному ряді дієвих неусвідомлених образів українців імідж політичного діяча, здатного вивести країну на шлях загального добробуту.

Так, С. Недбаєвський описує ознаки так званого «покликаного» лідера, що існують у свідомості українців: енергійність, заряд життям (виражена харизма, що проявляється у внутрішній активності), поєднання імпульсивності зі стриманістю (така людина дивиться далеко вперед, однак робить за один раз не більше одного кроку), внутрішня логіка (лідер не потребує схвалення та великої кількості радників), «інстинкт» лідера, безкомпромісність у всьому, що стосується суттєвих сторін його політичного життя (що ж до інших справ, то його політика є вмілим поєднанням гнучкості і незалежності), повнота життя (ототожнює себе з своєю політичною діяльністю), діяльність, підпорядкована єдиній меті, яку він трактує як сенс життя, тощо. Прикладом такого лідера в українській політиці достатньо довго залишався Олег Ляшко, який притягує свій електорат емоційністю, сильною командою, правдивістю та одіозністю [4, с. 175].

Лідер think tank «Практика влади», віце-президент Української PR-Ліги, вчений О. Дерев'янюк в дослідженні «3-D профілі учасників «президентської» виборчої кампанії» показує, які якості, на думку українських виборців, мають бути притаманні лідеру нації. В жовтні 2018 року команда «Практики влади» проводить всеукраїнське незалежне face-to-face інтерв'ю та опитують виборців як вони бачать політичних лідерів через такі риси,

як розум, сила, здатність завойовувати суспільну підтримку (емпатія).

Результати дослідження показали таке: Порошенко – сила 22,5%; розум 34,2%; емпатія 6,7%; Тимошенко – сила 35,8% розум 34,6%; емпатія 8,9%; Вакарчук – сила 18,3%; розум 28,5%; емпатія 22,9%; Зеленський – сила 16,3%; розум 35,9%; емпатія 27,0%; Гройсман – сила 22,8%; розум 29,8%; емпатія 7,3%; Ляшко – сила 15,9%; розум 24,5%; емпатія 10,9%; Кличко – сила 37,4%; розум 13,4%; емпатія 15,2% [15].

Також у результатах дослідження зазначені риси кандидатів очима електорату. Ю. Тимошенко українці бачать такою: розбирається в тому, про що говорить; виконує обіцянки, глибоко знає економіку; приймає складні рішення; невідкупна / справедлива / принципова; має широкий кругозір; вміє виступати; робить добрі справи; чуйна до потреб людей. П. Порошенко невідкупний / принциповий / справедливий, глибоко знає економіку, розбирається в тому, про що говорить, приймає складні рішення, має широкий кругозір; вміє виступати; робить добрі справи; чуйний до потреб людей. А. Гриценко розбирається в тому, про що говорить, виконує обіцянки, глибоко знає економіку, невідкупний / принциповий / справедливий, вміє виступати, має широкий кругозір, приймає складні рішення. В. Зеленський розбирається в тому, про що говорить, виконує обіцянки, невідкупний / принциповий / справедливий, вміє виступати, має широкий кругозір, приймає складні рішення. С. Вакарчук виконує обіцянки, розбирається в тому, про що говорить, приймає складні рішення, невідкупний / принциповий / справедливий, має авторитет серед відомих зарубіжних експертів. В. Гройсман приймає складні рішення, глибоко знає економіку, має широкий кругозір, добивається поставлених цілей. О. Ляшко виконує обіцянки, розбирається в тому, про що говорить, невідкупний / принциповий / справедливий, вміє виступати перед людьми, має авторитет у суспільстві, вміє виступати, харизматичний, готовий йти на конфлікт. Тобто вже в жовтні 2018 року ми прослідковуємо прихильність електорату до В. Зеленського [15].

Під час президентських виборів 2019 року кандидат Зеленський мав імідж «рятівника», який приходить і швидко наводить лад у країні, все старе змінює на нове. При цьому є людиною простою та відкритою до народу. В українській політичній іміджології в основному були такі образи політиків, як «батько», «мати», «берегиня». Зеленський представляє себе на рівні з виборцем (наприклад гасло «Зробимо їх разом!»).

Сьогодні вже ні для кого не є секретом, що побудова іміджу В. Зеленського як політика розпочинається з телесеріалу «Слуга народу», в якому, як відомо, актор виконує головну роль – вчителя історії Василя Голобородько, який стає президентом

та наводить лад у країні. Якщо порівняти дії президента Голобородько за сценарієм серіалу «Слуги народу» та роботу Президента України В. Зеленського, проведену за перший рік каденції, то очікування не співпадають з реальністю. Підтвердженням цьому є соціологічне дослідження за червень 2020 року, проведене Соціологічною групою «Рейтинг», за результатами якого ми бачимо, що якби вибори відбулись наступної неділі, то за В. Зеленського проголосували б 34,6% респондентів, які визначились і мають намір прийти на вибори. Хоча під час другого туру президентських виборів Зеленський отримав 73% підтримки виборців [14].

Теоретичний аналіз та узагальнення досліджень українського фахівця Г. Почепцова підтверджують, що в суспільній свідомості існує досить виразний імідж «ідеального президента» [11, с. 189].

Західний зразок лідера-інтелектуала поки що не актуальний в Україні. І хоча нинішня політична ситуація вимагає рішучого, прагматичного, харизматичного політика з акцентованою політичною волею, під час формування ефективного іміджу політика необхідно враховувати моральні цінності народу, які складають основу його свідомості. Йдеться про якості політичного лідера, які хоче бачити в ньому суспільство та які дозволяють йому здійснювати свої функції, в тому числі, й переконали електорат правильності обраного рішення. Важливість цього аспекту пов'язана ще й з тим, що у світі зросла залежність політика від населення, оскільки він може реалізовувати свою діяльність, тільки спираючись на широку підтримку народу.

Небезпечним залишається стихійне, некероване впровадження запозичених цінностей західного суспільства, які нав'язуються українцям без урахування їхніх ментально-психологічних особливостей. Науковець М. Рябчук вважає, що специфіка дихотомності української ідентичності полягає в тому, що «етнічна» її частина набагато тісніше пов'язана з ліберальними цінностями, розвиток яких українцям необхідний для здійснення реформ в Україні. Лише створивши умови для діалогу національних культурних цінностей, можна розраховувати на природне взаємозбагачення культур та їх інтеграцію [13].

Варто зауважити, що політичний лідер часто намагається отримати владу, використовуючи маніпуляційні технології. Проте, як свідчить практика, спроби грубої маніпуляції громадською думкою можуть дати протилежний результат. Особливо нині, коли довіра населення до владних структур і політичних інститутів різко знизилася. Сьогодні, в умовах нестабільної системи цінностей, населення досить часто стикається з так званим «чорним піаром». Це постійно підтверджують президентські перегони, де використовувалась велика кількість «брудних технологій».

Маніпуляційні технології залишаються дієвими не випадково, оскільки численні дослідження

виборчої поведінки доводять, що лівова частка електорату підлягає навіюванню, має схильність бути під впливом гіпнотичної дії віри в чудодійні можливості політичних сил. Як писав М. Бердяєв, «...дар людей влади полягає у здібності до навіювання. Владарює той, хто кидає народні маси в гіпнотичний стан .<...> людьми управляють не стільки розсудливі інтереси, скільки пристрасті» [1, с. 167]. Найкращим прикладом політика-маніпулятора є Юлія Тимошенко. Політик є цементом, який скріплює людей в єдиному пориві, надає сенс інтеграції виборчих орієнтацій у колективний рух.

До того ж лідер, якщо говорити про агресивний складник проявів його політичної поведінки, – це особистість, яка вміє робити постійний психологічний тиск на людей (принаймні у формі латентного, внутрішньо відчутного виборцями нападу), має рішучість, демонструє метафоричну погрозу як можливість потенційної дії. При цьому реальної загрози може і не бути, є лише її імітація. За таких умов у виборців спрацьовує несвідомий рефлекс підпорядкування інтересам сильного.

Висновки. В підсумку можна зазначити, що в умовах сучасної політичної культури і стану політичної свідомості ціннісні аспекти створення іміджу політичного лідера відіграють основну роль. В останні роки все більше українців роблять акцент на тому, що обирають як бажану модель життя в сучасній цивілізованій західній країні та орієнтуються при цьому і на демократичний устрій, і на захист прав людини, і на ринкову економіку, і на право індивідуальної самореалізації. Питання, наскільки ці орієнтації стають реальними регуляторами поведінки українців, поки що залишається відкритим.

Водночас в Україні залишається дуальний характер ідентичності, який не консолідує суспільство навколо спільної мети, а навпаки, дефрагментує його, все ще залишаючи великими ризики появи в одній державі двох різних націй – з несумісними символами, історичними нарративами, зовнішньополітичними орієнтаціями та загалом ціннісними системами.

Зрозумілим є те, що саме в таких умовах створюється імідж політика і безпосередньо пов'язується з можливою реалізацією тих цінностей, які вже сформовані та існують у свідомості громадян і можуть забезпечити реальні очікування громадян.

Можемо констатувати, що до усталених цінностей сьогодні належать: забезпечення стабільності у суспільстві, порядність політика, патріотизм, чесність, відповідальність, розважливність, інтелігентність, гнучкість, розум, почуття гумору, комунікабельність, людяність. Після Революції Гідності запит суспільства на стабільність, патріотизм, чесність та відповідальність значно виріс, а після 2019 року – на «нові» обличчя в політиці. Саме такі цінності потрібно враховувати під час формування образу політика.

Однак в українському суспільстві домінує патер-нальний тип поведінки та переважають «цінності виживання». Клановий і регіональний корпоративізм, «тіньова» структура інтересів, практична відсутність «середнього класу» – фактори, які впливають на формування іміджу політичного лідера в Україні.

За результатами соціологічних досліджень ми спостерігаємо, що для побудови образу політика цінуються такі характеристики іміджу, як хазяйновитість, прагматизм та жорсткість. Виборці оцінюють політиків за проявами / демонстрацією сили, розуму та емпатії. Також схиляються до таких вмінь лідерів, як виконання обіцянок, знання економіки, спроможність приймати складні рішення, принциповість, справедливість, невідступність, досягнення поставлених цілей. Саме ці аспекти залишаються в актуальній практичній площині українського іміджмейкінгу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бердяев Н. Царство Духа и царство Кесаря. Москва, 1995. 315 с.
2. Вибори народних депутатів України. ЦВК. 2019. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp310pt001f01=919.html>.
3. Головаха Е., Панина Н. Социальное безумие: история, теория и современная практика. Киев, 1994. 168 с.
4. Гриневич О., Гуцал А. Обличья власти: российская политическая элита 1998–2000 гг. Київ, 2002. 384 с.
5. Грицик Ю. У чому сила, Янукович? Експрес, 2006.
6. Жабінець Н.В. Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства. Київ, 2006. 20 с.
7. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. Москва, 2011.
8. Кононенко Н. Ціннісна складова сучасного етапу державотворення України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*. 2019. №2. С. 76–86.
9. Кохан Г. Які цінності буде сповідувати новий парламент? Кандидат, 2006. 54 с.
10. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Центр Разумкова. 2017. URL: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf.
11. Почепцов Г. Паблік рілейшнз, або як успішно управляти громадською думкою. М. 2010. 348с.
12. Прес-реліз за результатами соціологічного дослідження «Соціально-політична ситуація в країні на початку 2020 року». Социс. 2020. URL: <http://socis.kiev.ua/2020-02/>.
13. Рябчук М. Аксиологічний аспект національної ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2012. №4. С. 168–181.
14. Україна: оцінка суспільно-політичної ситуації. Рейтинг. 2020. 2 липня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraina_ocenka_obschestvenno-politicheskoy_situacii.html?fbclid=IwAR1nZNEfeq1T2YqZxyj4Nj_A2ZmoxOoNff_iFRJ34ZrJqhi2Vd2oDHS4vmo.
15. 3D-модель: політика. Практика влади. 2019. 2 червня. URL: <https://praktika-vlasti.com.ua/3d-model-politika-2018/>.
16. Harrison K., Boyd T. The role of ideology in politics and society. Understanding political ideas and movements. 2018

REFERENCES:

1. Berdyaev N. (1995) Tsarstvo Dukha i tsarstvo Kesarya. [The Kingdom of the Spirit and the Kingdom of Caesar]. Moscow. 315 s.
2. Vybory narodnykh deputativ Ukrainy. CVK, 2019 g. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp310pt001f01=919.html>.
3. Golovakha Ye., Panina N. (1994) Sotsialnoe bezumie: istoriya, teoriya i sovremennaya praktika. [Social madness: history, theory and modern practice]. Kiev. 168 s.
4. Ghrynevych O., Ghucal A. (2002) Oblychchja vldy: rosijsjka politychna elita 1998–2000 rr. [The face of power: the Russian political elite in 1998–2000]. Kyiv. 384 s.
5. Ghrycyk Ju. (2006) U chomu syla, Janukovychn? [What is the power, Yanukovich?]. Ekspres.
6. Zhabinecj N.V. (2006) Politychni cinnosti ta jikh vtilennja u procesi demokratyzaciji ukrajinsjkogho suspiljstva. [Political values and their implementation in the process of democratization of Ukrainian society] Kyiv. 20s.
7. Ingkharth R., Veltsej K. (2011) Modernizatsiya, kulturnye izmeneniya i demokratiya: Posledovatelnost chelovecheskogo razvitiya. [Modernization, Cultural Change and Democracy: Sequencing Human Development]. Moscow.
8. Kononenko N. (2019) Cinnisna skladova suchasnogho etapu derzhavotvorennya Ukrainy. [Value component of the modern stage of state formation of Ukraine]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhenj im. I.F. Kurasa. № 2. S. 76–86.
9. Kokhan Gh. (2006) Jaki cinnosti bude spoviduvaty novyj parlament? [What values will the new parliament profess?]. Kandydat. 54 s.
10. Osnovni zasady ta shljakhy formuvannja spilnojji identychnosti ghromadjan Ukrainy. Centr Razumkova, 2017 g. URL: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf.
11. Pochepcov Gh. (2010) Pablik rilejshnz, abo jak uspishno upravljaty ghromadsjkoju dumkoju. [Public relations, or how to successfully manage public opinion.]. Moscow. 348s.
12. Pres-reliz za rezuljtatamy sociologhichnogho doslidzhennja “Socialjno-politychna sytuacija v krajini na pochatku 2020 roku”. Socys, 2020 g. URL: <http://socis.kiev.ua/2020-02/>.
13. Rjabchuk M. (2012) Aksiologhichnyj aspekt nacionalnojji identychnosti. [Axiological aspect of national identity]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhenj im. I.F. Kurasa. № 4. S. 168–181
14. Ukraijna: ocenka suspiljno-politychnoji sytuacii. Rejtyng, 2lypnja2020g. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraina_ocenka_obschestvenno-politicheskoy_situacii.html?fbclid=IwAR1nZNEfeq1T2YqZxyj4Nj_A2ZmoxOoNff_iFRJ34ZrJqhi2Vd2oDHS4vmo.
15. 3D-modelj: polityka. Kyjiv // Praktyka vldy, 2 chervnja 2019 g. URL: <https://praktika-vlasti.com.ua/3d-model-politika-2018/>.
16. Harrison K., Boyd T. (2018) The role of ideology in politics and society. Understanding political ideas and movements.

Image-making in Ukrainian political practice: the value survey

Trushevych Hanna Bogdanivna

Postgraduate Student at the Department
of Political Science
Odesa I.I. Mechnikov National University
Dvoryanska str., 2, Odesa, Ukraine

The article is devoted to the practical aspects of building and applying the image of politicians in the context of the values of Ukrainian society. The author's attention is focused on identifying the political values of today, which are changing and require proper analysis in shaping the image and types of modern Ukrainian politicians.

The relevance of the study is that in building, shaping, changing the image of politics, political technologists and political consultants rely on the preferences of Ukrainians. It is clear that with the collapse of the Soviet Union and the proclamation of Ukraine's independence, almost all the basic foundations of public life – political, economic, ideological and spiritual – were destroyed simultaneously. As a result, there was social uncertainty, amorphous social values and norms, which affected the formation of the image of a political leader. A society with an outdated system of values has found itself in a new political, economic and even geographical environment. However, the previous system of values is actively used by citizens in modern conditions of transformation of political culture. In addition, modern society is divided: in parallel, there are cultures, evaluation systems, norms, which is manifested in the destabilization of society, the emergence of tensions. Traditions, way and style of life, post-Soviet past, revolutions, annexation of Crimea, war in the East of the country affect the choice of a politician who is able to meet the urgent needs of different groups.

The analysis of the paternal type of behavior of Ukrainians and already traditional for citizens "survival values" is covered. The influence of society's values on the formation of politicians' image is substantiated. The types of images of Ukrainian leaders and characteristics of the image of politicians that are important for the citizens of Ukraine are analyzed. The relationship between the agenda of parties and party technology projects with the political culture, political consciousness and political education of society is indicated.

Key words: image, form, image-making, political values, political culture, political psychology.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Запороженко Анжеліка
Сергіївна

Створення українсько-турецької Стратегічної ради високого рівня й еволюція відносин між країнами

УДК 327(477+560)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.13>

Запороженко Анжеліка Сергіївна
аспірант кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
вул. 68 Десантників, 10,
Миколаїв, Україна

«Стратегічності» на офіційному, державному рівні відносини між Україною та Туреччиною набули після створення Стратегічної ради високого рівня 25 січня 2011 року, коли країнами було підписано Спільну декларацію про її створення. Цим документом, окрім створення самої ради, відбулося й виведення партнерства країн на стратегічний рівень та визначено інституційний механізм реалізації стратегічного партнерства. Тож ми поставили перед собою задачу розглянути наповненість відносин між нашою країною та Туреччиною після створення Стратегічної Ради для того, аби з'ясувати, чи набули відносини глибини і чи вдосконалилися інструменти співпраці між країнами після 2011 року. Методологічною основою роботи виступають такі підходи теорії міжнародних відносин та геополітики, як цивілізаційний та системний, й такі загальнонаукові методи, як хронологічний, порівняльний, нормативно ціннісний. Здійснивши аналіз зустрічей, підписаних контрактів та міжнародних документів, хронологію подій, спираючись на зазначену методологію, доходимо висновку, що значущості, конкретизації та систематизації відносини набули тільки з середини строку перебування на посаді Петра Порошенка (кінця 2016 року). Окрім того, відмітимо, що в негативній площині розвиваються економічні українсько-турецькі відносини, адже загальний баланс «імпорт – експорт» – підвищився, проте експорт України до Туреччини значно знизився, що є вкрай негативним сигналом. Адже Туреччина є однією з небагатьох наших сусідів та й узагалі країн – торговельних партнерів, з якими ми маємо позитивне сальдо у торгівлі. Тож доходимо й другого висновку, що в економічному плані Туреччина почала отримувати більше, ніж Україна, що негативно відіб'ється на притоку валютних надходжень до України. Також, попри той факт, що Туреччина надає Україні підтримку у військово-оборонній сфері (обладнання, кредити, спільні навчання), створюються спільні підприємства та вироблення військової техніки, Україна не отримує підтримки у вигляді жорсткої позиції Туреччини проти Російської Федерації, яка є агресором щодо України. Відтак і надалі для Туреччини Російська Федерація, попри конфлікти та достатньо прохолодні відносини, з 2015 року залишається більш важливим партнером, ніж Україна.

Ключові слова: стратегічна рада високого рівня, Україна, Туреччина, співробітництво.

Вступ. Україна має 7 держав-сусідів сухопутних і всього одного сусіда суто морського – Туреччину. Відносини з Туреччиною Україна розвивала вкрай повільно, інтенсифікуватися вони почали після анексії Криму Російською Федерацією і початку військових дій на Сході України. Але з огляду на важливе транзитне положення обох на стику цивілізацій і континентів, рівень відносин між Україною і Туреччиною мав бути високим і набути стратегічного значення одразу після набуття незалежності Україною. Цього не відбулося, але на такий рівень співпраці Україна і Туреччина піднялися в 2011 році, після створення Стратегічної ради високого рівня між країнами. Наповненість і глибина співпраці навіть після створення цієї необхідної інституції особливо не змінилася аж до агресії Російської Федерації в бік України. Але й у цьому разі українська держава не одразу скористалася перевагами співробітництва з Туреччиною, а ближче до кінця 2016 року. Що ж до сприйняття Туреччиною України як партнера, то у 1998 році рівень двостороннього співробітництва між Україною та Туреччиною

було визначено як конструктивне партнерство, а в 2003 році – відносинам з Україною Туреччина надала статусу пріоритетних [11, с. 63]. На початку XXI століття Туреччина у зовнішній політиці почала спиратися на концепцію «стратегічної глибини», політики «нуль проблем із сусідами» і позиціонувати себе як провідну чорноморську державу, яка зацікавлена у взаємовигідному партнерстві з Україною [21; 22]. Тож на початку XXI століття, а особливо з 2011 року, відносини Туреччини з Україною отримали шанс набути стратегічно високого рівня.

Мета та завдання. Ми поставили перед собою мету дослідити еволюцію відносин між Україною та Туреччиною в політичній, військовій та економічній сферах після створення Стратегічної ради високого рівня 2011 року для того аби з'ясувати, чи відповідає заявлена «стратегічність» українсько-турецьких відносин їх справжньому змісту, і зробити припущення, чому відбувається саме так. Ми сформулювали такі завдання: проаналізувати ступінь наукової розробки теми, джерельну базу та сформулювати методологію дослідження;

зазначити, реалізація яких спільних інтересів засвідчила б стратегічний рівень українсько-турецьких відносин; проаналізувати еволюцію відносин між Україною та Туреччиною у заявлений період та вплив на неї створення Стратегічної ради; сформулювати висновки щодо реалізації можливостей створення Ради.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи виступають такі підходи теорії міжнародних відносин та геополітики, як цивілізаційний та системний підходи й такі загальнонаукові методи, як хронологічний, порівняльний, нормативно ціннісний. Вважаємо той факт, що обидві країни знаходяться на стику ісламської, православно-слов'янської та західної цивілізацій, значущим і таким, який варто враховувати під час дослідження українсько-турецьких відносин. Погоджуючись із тезою С. Хантінгтона, що Третя світова може відбутися на стику та внаслідок зіткнення цивілізацій або релігій, наголосимо, що її можна відсунути тільки плідним і виваженим співробітництвом країн, що розташовані на кордоні культурно-цивілізаційних блоків, в нашому разі України та Туреччини. Що ж до системності, то вона вбачається нами у тому, що, по-перше, двосторонні відносини між країнами будуються з огляду на інші напрями співробітництва обох, тобто в ракурсі двосторонніх відносин з іншими державами, інтереси з якими (наприклад, контакти Туреччини з РФ щодо постачання енергоресурсів) часто є важливішими, ніж співпраця з Україною. По-друге, відносини із Туреччиною реалізуються і в рамках багатостороннього формату, що також варто враховувати під час здійснення дослідження. Це, зокрема, спільний вступ до ЄС, забезпечення безпеки в регіоні Чорного моря, допомога Туреччини Україні у її прагненні до вступу до НАТО та інше. По-третє, відносини між Україною і Туреччиною є різногалузевими: економіка, соціальна сфера, культура, політика, транспортна сфера, інформаційна і так далі, але рівень розвитку відносин у цих сферах різний, що також привертає на себе увагу.

Результати. Джерельна база нашого дослідження розподіляється на кілька груп: інформація з сайту Міністерства закордонних справ України та посольства Туреччини в Україні, новинних порталів України та Туреччини (інтернет-видання «Українська правда» (Україна) та «Anadolu Ajansı» (Туреччина) та документальної бази України (закони, постанови). Щодо стану наукової розробки теми, то останнім часом дослідження теми розвитку відносин між Україною та Туреччиною трохи уповільнилася, але все ж таки мають певні набутки. Так, аналізу українсько-турецьких відносин в Чорноморському регіоні, як у багатосторонньому, так і у двосторонньому форматі, присвячені публікації М. Воротнюк, Т. Лахманюк, Аль-Азаві

Хайдер Аділ Кадіма, О. Воловича. Щодо основних трендів та спільності інтересів у відносинах між Україною та Туреччиною, то цьому присвячені дослідження А. Ауліна, Н. Крука, Ю.Кочербей. Питання незаконної міграції в правовій лощині українсько-турецьких відносин досліджував В. Негодченко, окремі аспекти торгово-економічної співпраці – О. Манолова, К. Маркевич, В. Редькіна, О. Сачук, І. Федун, політичні та військові аспекти співпраці – Н. Мхитарян, О. Щерба. Щодо російських дослідників, то більшість з них приділяють увагу відносинам Туреччини та України в контексті зовнішньої політики Туреччини і часто саме гуманітарним аспектам співпраці та проявам м'якої сили Туреччини в Європі (Є. Сафонкіна, З. Нутфуліна, Е. Мехдієв та інші). Щодо турецьких дослідників, то їх небагато, й ті, що висвітлюють українську політику Туреччини, здійснюють це побіжно, крізь призму турецьких регіональних інтересів в чорноморському басейні або турецько-російських відносин (Актюрк Шенер (Aktürk Sener) [30], Зафер Атеш (Zafer Ateş) [35], Ебру Кунт Акін (Ebru Kunt Akin) [23], Ільяс Кемалоглу (İlyas Kemaloglu) [28]). Власне, тільки Ільяс Кемалоглу розглядає безпосередньо різні аспекти відносин між Туреччиною та Україною. У своїй статті «Вразливий баланс у відносинах України та Туреччини» він відмітив, що «попри зростаючу співпрацю між Туреччиною, Україною та очевидну відсутність основних проблем, пов'язаних між двома країнами, якимось чином не вдається досягти бажаного рівня. Для цього є кілька причин. По-перше, періодичні кольорові революції, що відбуваються в Україні з 2004 року, через які країна не змогла досягти політичної стабільності; по-друге, відносини Туреччини та України залишаються в тіні відносин Туреччини та Росії» [28]. Ми, власне, не можемо не погодитися із цим, адже з огляду на на цивілізаційну різницю між нашими країнами, турки, як нація, що сповідує іслам, поважають силу, військову міць і не будуть покладатися на випадок або везіння у зовнішній політиці, тому Україна, як союзник, сусід та партнер, їм, власне, дуже потрібна, але сильна і стабільна, а не та, що переживає часті кризи, які як партнера роблять її уразливою і ненадійною.

Відтак джерельної бази достатньо для об'єктивного висвітлення теми, а аналіз стану наукової розробки теми доводить, що вплив створення Стратегічної ради високого рівня на еволюцію українсько-турецьких відносин ще не досліджували.

Визначивши в 2011 року стратегічний рівень відносин [17], Україна і Туреччина мали на меті реалізацію багатьох своїх інтересів. Зазначимо, що за визначенням Національного інституту стратегічних досліджень, «стратегічне партнерство – тип міждержавних відносин, побудований як послідовна система взаємодії держав в напрямі

реалізації спільних стратегічних завдань, інтересів та цілей... яка ґрунтується на визнанні спільних цінностей та/або бачення, високому рівні співробітництва у визначених сферах, обопільній зовнішньополітичній підтримці, зокрема в рамках міжнародних організацій, узгодженні позицій у кризових ситуаціях та під час вирішення міжнародних конфліктів». Власне, аби реалізувати відносини такого рівня, мають бути визначені головні напрями взаємодії, засоби і шляхи реалізації спільних цілей, продумана концепція відносин, етапи їх реалізації, нейтралізовані чинники, які суперечать цьому» [14]. Таке визначення дає нам зрозуміти, що або спільні цінності, або спільне бачення цілей дають можливість побудувати стратегічне партнерство. Отже, наголосимо, що спільних цінностей Україна та Туреччина мають не так вже й багато, а от спільне бачення цілей може бути реалізованим.

Від 1991 року Туреччина була для України найважливішим партнером на південному напрямі, спільно з яким варто було працювати над реалізацією стратегії перетворення регіону Чорного моря на зону миру, стабільності та безпеки, розвитку ОЧЕС, що передбачала створення зони вільної торгівлі і кооперації в Чорноморському регіоні. Через те, що Україна була не надто активна в цьому напрямі, а Російська Федерація діяла наввипередки, то програли обидві країни – і Україна, і Туреччина. Так, Україна втратила Крим, зменшилася зона її впливу в Чорному морі, наявна обмеженість до вод Азовського моря. Туреччина ж своєю чергою почувається наразі менш захищеною, ніж до подій 2014 року. Відтак українсько-турецьке співробітництво в Чорноморському регіоні має ще більше підстав сьогодні, ніж будьколи. Тим більше, що безпека Чорного моря також пов'язана з енергетичною безпекою й енергонезалежністю Туреччини від російських енергоносіїв. Ю. Кочубей також зазначає, що сам регіон нашого перебування – «конфліктогенна зона нестабільності: Балкани (з Дунаєм) – Кавказ – Близький Схід; маємо кордони, які важко захищати, що потребує виваженого і серйозного ставлення до питань безпеки» [10, с. 63]. Відтак інтерес безпеки для обох є першим і важливим напрямом співпраці і полягає значною мірою в ефективному розв'язанні регіональних безпекових проблем, врегулюванні «заморожених» конфліктів, зацікавленості у створенні системи колективної безпеки в Чорноморському регіоні, що прямо пов'язано із нафтогазовими та транспортними проектами. Відповідно, із першого витікає другий напрям, що пов'язаний із співробітництвом в енергетичній сфері. Так, «Україна і Туреччина зацікавлені в позитивному розвитку країн Кавказу і Центральної Азії й для того, аби забезпечити свої потреби в енергоносіях і повною мірою використати свої можливості транзиторів нафти і газу на Захід» [10, с. 64]. Адже стратегічно

важливою й для України, й для Туреччини є диверсифікація джерел постачання нафти й газу. Також без обох країн не будуть працювати транспортні коридори з Центральної Азії та Кавказу в обхід РФ. За результатами дослідження Інституту світової політики в енергетичній сфері важливим також є отримання Україною від Туреччини дозволу на проходження танкерів зі скрапленим природним газом (СПГ) через Босфор та будівництво LNG-терміналу (з урахуванням результатів переговорів) та інтерконекторів [1]. Третій важливий стратегічний інтерес – це поглиблення економічного, торгівельно-інвестиційного співробітництва. Звичайно, можна говорити й про такі спільні інтереси, як взаємовивчення і дослідження культур, мов і історії, підтримка й захист прав кримськотатарської спільноти, розвиток туристичної сфери, однак дослідження реалізації перших трьох спільних інтересів (військове й безпекове співробітництво, в енергетичній сфері та економічній сферах), вистачить для презентації наповненості і глибини українсько-турецьких відносин після 2011 року.

Отже, відносини між Туреччиною та Україною набули статусу стратегічного партнерства із створенням Стратегічної ради високого рівня (СРВР) у 2011 році [29]. В рамках СРВР під співголовуванням турецького та українського Президентів було здійснено вісім засідань, останнє відбулося в Києві 3 лютого 2020 року [34]. Підготовку до проведення Стратегічної ради здійснює Група стратегічного планування (ГСП) під співголовуванням міністрів закордонних справ України та Турецької Республіки

Перше засідання Стратегічної ради високого рівня між Україною і Турецькою Республікою відбулося 22 грудня 2011 року в Анкарі. За його результатами було зроблено заяву, в якій наголошувалося на бажанні сторін поглиблювати політичний діалог, сприяти активізації людських та бізнесових контактів, розвивати культурні зв'язки, спільними зусиллями зміцнювати стабільність у регіоні Чорного моря. Особливу увагу зосереджено на пріоритетних напрямках співробітництва, як-от: енергетика, транспорт, модернізація інфраструктури. Була підписана міжурядова «Угода про повітряне сполучення», «Угода про умови взаємних поїздок громадян», яка передбачала запровадження безвізового режиму для в'їзду, виїзду, прямування транзитом і перебування громадян однієї країни на території іншої і навпаки на підставі певних дійсних проїзних документів. Підписано міжурядову «Угоду про співробітництво в галузі карантину та захисту рослин», «Угоду про співробітництво в галузі рибного господарства», «Меморандум про взаєморозуміння» у погодженні списку проєктів, до яких застосовуються положення статті 2 «Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про технічне і фінансове

співробітництво від 14 листопада 2002 року», «Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством України з інвестицій і управління національними проектами та Агентством з підтримки і залучення інвестицій» при Прем'єр-міністрові Туреччини, «План дій щодо розвитку двосторонніх відносин між Україною та Турецькою Республікою на 2012–2013 роки», а також «Програму співпраці в галузі культури між урядами двох держав на 2012–2014 роки» [4].

Відтак перше Засідання Стратегічної ради виглядає масштабним з огляду на кількість підписаних документів, таким, що зачіпає багато сфер співробітництва, проте не передбачено поглиблення відносин у тих стратегічних напрямках, що ми зазначили у вступі. Тому це засідання більше схоже на спробу співпраці, ніж її поглиблення, адже сфери співробітництва та зміст оприлюднених документів, окрім зміцнення стабільності в регіоні Чорного моря, передбачають лише окремі формальні моменти.

Друге засідання, що відбулося 13 вересня 2012 року в Києві, підспівголовуванням прем'єр-міністра Реджепа Ердогана та Президента України Віктора Януковича. Було заявлено, що продовжуються переговори про угоду про вільну торгівлю, які були розпочаті наприкінці 2011 року. Ердоган у заяві відзначив бажання укласти таку угоду до кінця року, аби турецькі бізнесмени були більш залучені до економічного життя України та брали участь у великих проектах». Ердоган додав, що «Угода про спростування віз» почне діяти з 1 серпня 2012 року, а «Крим у відносинах між країнами виступає як міст» [26]. Окрім того, було підписано «Угоду про Правила перевезення вантажів у міжнародному прямому вантажному залізнично-поромному сполученні між портами України та портами Турецької Республіки, що мають залізничне сполучення» між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки та «Меморандум про взаєморозуміння щодо вдосконалення співробітництва між Державною службою України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва та Організацією з питань розвитку та підтримки малого та середнього підприємництва Турецької Республіки (КОСГЕБ)» [31].

Друге засідання було відзначено тим, що Ердоган підкреслив кілька причин важливості співпраці між країнами, які просто змушують країни до активного і плідного співробітництва. Звертає увагу і той факт, що прем'єр-міністр Туреччини наполягав на пришвидшенні підготовки і підписання «Угоди про Зону вільної торгівлі». Склалося таке враження, що саме турецька сторона нас вмовляла на поглиблення політичних відносин та посилення економічної співпраці.

Наступне, третє засідання Стратегічної ради відбулося в Анкарі 9 жовтня 2013 року. 10 жов-

тня 2013 року таку подію висвітлила Кримська агенція новин, що й не дивно, адже Реджеп Ердоган майже в точності повторив свій слоган щодо Криму: «Кримські татари є містком дружби, що поєднує два народи», власне таку назву й отримала стаття в інтернет-виданні. Під час цієї зустрічі відбулося кілька важливих подій: була проведена спільна зустріч між «Туреччина Петроліум Корпорейшин» (ТРАО) та Національною акціонерною компанією «Нафтогаз України», які домовилися про взаємний захист комерційних таємниць та конфіденційної інформації і підписали Меморандум про співробітництво між акціонерним товариством Туреччини (BOTAS) та Національною акціонерною компанією «Нафтогаз України». Також були підписані «Меморандум про співробітництво у сфері конкурентної політики між Антимонопольним комітетом України та Турецьким конкурентним відомством», «Програма співпраці в сфері туризму на 2013–2015 роки», «Угода про співробітництво в галузі лісового господарства», «План дій Турецької республіки у розвитку двосторонніх відносин з Україною (2014–2015 рр.)». Було зроблено Спільну заяву про співробітництво у вугільній промисловості та енергетиці. Всі угоди і заяви здійснені і підписані відповідними міністерствами [27] (до речі, важливу угоду в галузі енергетики між двома країнами було укладено на початку 2011 року, тобто після створення Стратегічної ради високого рівня, але до проведення першого її засідання [12]) Важливим вбачається започаткування співпраці в галузі енергетики, адже саме реалізація цього стратегічного інтересу може позитивним чином вплинути на поглиблення відносин та посилити енергонезалежність обох країн від російських енергоресурсів.

У 2014 році, як, власне, і в 2019, засідання Стратегічної ради високого рівня не відбулися. Перший раз через політичну кризу, анексію Криму Російською Федерацією та початок військових дій на Сході України, другий – через президентські та парламентські вибори. Відтак 2014 рік не позначився будь-якою активністю з боку України, що цілком логічно. Водночас внаслідок агресивних дій Російської Федерації щодо України Україна і Туреччина отримали кілька нових приводів для подальшої співпраці: підтримка Туреччиною України та засудження дій РФ, допомога татарам в анексованому Криму, поглиблення співпраці в енергетичній та військовій галузі, посилення оборонного напрямку у співпраці. Ще напередодні анексії Криму Міністр закордонних справ Туреччини Давутоглу 28 лютого – 1 березня 2014 року здійснив робочий візит до України, де заявив: «Туреччина готова сприяти зменшенню напруженості та врегулюванню проблем у Криму». Виступаючи на спільній прес-конференції зі своїм українським колегою, міністр закордонних справ Давутоглу заявив,

що Україна є стратегічним партнером і другом Туреччини, і наголосив, що територіальна цілісність і політична єдність України є основним принципом співробітництва. Торкаючись подій у Криму, міністр закордонних справ відмітив: «Ми спостерігаємо за останніми подіями, особливо в Криму, з занепокоєнням і максимальною увагою. Ми вважаємо, що всі проблеми в Криму повинні вирішуватися шляхом діалогу в рамках єдності України. Крим має бути центром добробуту, туризму та відносин між культурами, а не військовою напругою <...> Туреччина готова зробити свій внесок у зменшення напруги та врегулювання проблем у Криму». Далі він додав, що «консультувався щодо подій в Україні з численними колегами, та зазначив, що з метою зменшення напруги всі можливі дипломатичні зусилля повинні бути зроблені на міжнародних рівнях, таких як ООН, ОБСЄ, Європейська рада <...> Туреччина готова надати будь-яку підтримку для світлого майбутнього як України, так і Криму» [24]. Слова міністра не сприяли попередженню дій РФ в Криму, проте дали надію на подальшу співпрацю для можливого виправлення шкоди, заподіяної Україні російською стороною.

Четверте засідання Стратегічної ради, що відбулося в Києві 20 березня 2015 року, не позначилося особливими досягненнями. Так, Туреччина визнала незаконність дій РФ в Криму і підтримала територіальну цілісність України (власне, зробити по-іншому вона не могла: по-перше, то була б наче заява про можливість надання незалежності турецьким курдам; по-друге, як член НАТО та країна – кандидат на вступ до ЄС вона не могла визнати анексії та потурання найманцям на Сході України, бо це суперечить міжнародному праву), проте жодних важливих документів підписано не було. В той самий час турецька сторона змогла отримати те, що її цікавило. Так, прем'єр-міністр Туреччини зазначив, що фокусується на посиленні практичної сторони відносин. Сторони домовилися про те, що українська державна компанія Антонов буде виробляти для задоволення потреб Туреччини на основі нових технологій проєктування регіональні пасажирські літаки. Інші домовленості щодо авіації та космічних проєктів не були вирішені. В той же час обговорювалося спільне виробництво літальних двигунів, виробництво яких мало відбутися в рамках військово-технічного співробітництва» [33].

П'яте засідання від 9 березня 2016 року в Анкарі не позначилося кількістю підписаних Угод, але водночас була підписана стратегічно важлива угода для України – Меморандум про взаєморозуміння між Генеральним секретарем Ради національної безпеки (НБК) Туреччини Сайфуллахом Хаймюфтюоглу та першим заступником секретаря Ради національної безпеки та оборони України Олегом Гладковським. Після цього було підписано

договір про співпрацю між Агентством Анадоли (АА) та Агентством новин України (УКРІНФОРМ) [32]. Останній аспект є вартим уваги, оскільки в Туреччині через місяць було обмежено доступ до російського агентства Sputnik Turkiye, та був заборонений в'їзд в країну головному редактору сайту Турали Керимову. Заблокувала Туреччина доступ до сайту через погляди в публікаціях щодо подій в Сирії і щодо курдів, які суперечать офіційним позиціям турецького уряду. Відтак це сталося не заради підтримки України, але їй на користь, оскільки більшість російських ЗМІ події навколо України висвітлюють не об'єктивно.

Після п'ятого засідання протягом року помітним став значний прогрес відносин між Україною та Туреччиною, зокрема в галузі оборони, аерокосмічній галузі та в галузі енергетики. Також за друге півріччя 2016 року на 20% збільшилися турецькі інвестиції до України, а Туреччина стала п'ятим найбільшим торговим партнером для України та ввійшла в п'ятнадцятку найбільших інвесторів Україні [7]. Поглиблення співпраці в галузі спільної оборони та забезпечення безпеки в Чорному морі відбулося завдяки спільним українсько-турецьким навчанням військово-морських сил України. Протягом 2016 року вони відбулися двічі. Перший раз – напередодні п'ятого засідання, 7 березня 2016 року в Мармуровому морі, коли загін кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України у складі фрегата «Гетьман Сагайдачний», судна – розмагнічувача «Балта» і фрегата ВМС Турецької Республіки. В процесі навчань кораблі провели тактичне маневрування, тренування з протиповітряної оборони і організації зв'язку. Згідно з планом спільних дій ВМС ЗС України і ВМС Турецької Республіки передбачено проведення спільних базових тренувань, підготовка екіпажів українських кораблів в навчальному центрі підготовки надводних сил ВМС Турецької Республіки [5]. 7 квітня 2016 року були проведені другі навчання, участь у яких знову брав фрегат ВМС ЗС України «Гетьман Сагайдачний», фрегат і корвет ВМС Туреччини TCG "Salihreis" і TCG "Bartın" під назвою "PASSEX". Під час тренувань виконані завдання з передачі вантажів траверзним способом на ходу, тактичного маневрування в строях [6]. Звертаючи увагу на поступ України до НАТО, важливим виявляється той факт, що навчання проходили за стандартами НАТО.

Наголосимо, що такі навчання відбулися і в наступних роках (окрім 2017), зокрема 2018 та 2019 роках. І завжди з урахуванням стандартів НАТО.

2016 року також відновилися розмови щодо енергетичної сфери, але в багатосторонньому форматі. Так, з'явилася інформація, що Болгарія і Туреччина зацікавлені в закупівлі природного газу з Європейського Союзу і постачання його через

територію України. Так, у квітні відбулися перемовини із словаками та з Румунією про початок прокачування газу в бік України. Переговори були інтенсифіковані тим фактом, що в жовтні 2016 року в у зазначених країнах ЄС завершується термін контракту з «Газпромом» [2].

Засідання Стратегічної ради високого рівня, яке відбулося 9 жовтня 2017 року у Києві, стало шостим і вкрай плідним, таким, що ще більше поглибило співробітництво між країнами. Міністрами закордонних справ було підписано «План заходів щодо розвитку двосторонніх відносин між Турецькою Республікою та Україною», «Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво» було підписано між Українською та Турецькою дипломатичними академіями. Міністри економіки підписали «Угоду про взаємне сприяння та захист інвестицій», «Протокол між Урядом України і Урядом Турецької Республіки про внесення змін до Угоди між Урядом України і Урядом Турецької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доход і майно», «Імплементативний протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки щодо співробітництва в галузі географічної інформації», «Угоду між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про взаємне сприяння та захист інвестицій», «Протокол застосування географічної інформації», «План дій щодо розвитку двосторонніх відносин між Україною та Туреччиною на 2017–2019 рр». Також були підписані контракти між українськими та турецькими компаніями в оборонній сфері, зокрема «Угода про продаж тактичних систем радіо та внутрішнього зв'язку Aselsan» [20].

Сьоме засідання відбулося 3 листопада 2018 року у Стамбулі [25] в рік, коли тривало морське протистояння між Україною та Російською Федерацією у водах Азовського та Чорного морів, що закінчилося блокадою Керченської протоки останньою та захопленням українських суден та їх екіпажу. В результаті засідання була підписана спільна заява, що закріпила основні домовленості глав держав, досягнуті у ході засідання ради, та визначила пріоритетні завдання у ключових сферах українсько-турецьких відносин: безпековій, оборонній, економічній, торгівельній, освітній, науковій, культурній та туристичних сферах). Оскільки були прописані певні деталі та технічні моменти по виконанню домовленостей, документ можна вважати таким, що поглиблював стратегічне партнерство між Україною та Туреччиною й наповнював його конкретним змістом. Особливим досягненням можна вважати підписання «Меморандуму між Державним концерном «Укроборонпром» та Державним агентством з питань оборонної промисловості Турецької Республіки», який визначив умови виконання договірних зобов'язань між цими інституціями, зокрема, у контексті регу-

лювання порядку отримання банківських гарантій, необхідних для реалізації проєктів у сфері оборонної промисловості [19].

З іншого боку, Міністерство торгівлі Туреччини провело захисне розслідування щодо української металопродукції, яке закінчилося незастосуванням до українських підприємств обмежувальних заходів [15].

Як було раніше зазначено, засідання Стратегічної ради високого рівня в 2019 році не відбулося. В той же час сталося кілька подій, що були варті уваги. Так, В. Зеленський 7–8 серпня 2019 року в Туреччині зустрівся з Р. Ердоганом і Вселенським патріархом Варфоломієм [8], Україна передала Туреччині інформацію про 23 осіб, підозрюваних у тероризмі (запит на які раніше здійснила сама Турецька Республіка), а глава МВС Турецької республіки Сулейман Сойлу зазначив, що Туреччина готова співпрацювати разом з Україною в питаннях боротьби з тероризмом на всіх рівнях [18].

1 травня 2019 року була підписана угода в рамках 14-ї Міжнародної виставки оборонної промисловості IDEF-2019 в Стамбулі. Згідно з документом, спрямованим на забезпечення потреб Генштабу України, Києву мали надати термальні камери для протитанкових систем типу Dörtgöz-S і військову рацію виробництва компанії ASELSAN. Також Україна і Туреччина домовилися про постачання українських протитанкових керованих ракет «Конус» калібру 120 мм і дальністю 5 км розробки ДККБ «Луч» (Київ) для турецьких основних бойових танків Т-84 – 120 і Т-72 – 120. Не відповідає інтересам безпеки України той факт, що вона надає доступ до своїх військових технологій. Так, пресслужба ДП «Спецтехноекспорт» повідомила, що домовленості передбачають поетапну передачу технологій турецькій стороні і організацію виробництва українських 120-мм ПТКР, які відповідають стандартам НАТО, на потужностях у Туреччині [3].

Останнє, восьме засідання відбулося 3 лютого 2020 року у Києві. Це була третя зустріч Зеленського та Ердогана, якщо враховувати зустрічі в серпні та листопаді 2019 року. Як і інші, це засідання було плідним, та в результаті було укладено кілька важливих документів. Президенти обговорили питання агресії Росії в регіоні, питання розвитку інфраструктури і торгівлі. Також президенти розглянули можливість транспортування каспійського газу по газопроводу Танап до України. Було укладено «Угоду про фінансову допомогу українській армії» від Туреччини (200 млн турецьких лір (близько 36 мільйонів доларів) на турецькі товари військового та подвійного призначення [15]), «Угоду про взаємне визнання водійських посвідчень». Наступною темою стало «надання імпульсу» співпраці в авіаційній галузі, зокрема щодо будівництва і постачання літаків АН-178. Також Президент України доручив керівництву СБУ й надалі

розслідувати функціонування навчальних закладів, пов'язаних з організацією опозиційного проповідника Фетхуллага Гюлена, якого Анкара звинувачує в спробі перевороту 2016 року [9].

Висновки. Отже, відбулися 8 засідань Стратегічної ради високого рівня. Україну протягом 2010–2020 років представляли три президента: В. Янукович, П. Порошенко та В. Зеленський. Туреччину представляли прем'єр-міністр А. Давутоглу та Президент Реджеп Ердоган. Відмітимо, що під співголошенням В. Януковича, окрім створення самої Стратегічної ради, особливих просувань у відносинах не відбулося, очевидно це було пов'язано із проросійським курсом українського президента та небажанням диверсифікувати зовнішню політику України. А з погляду ставлення турецької сторони до подій в Україні та агресії РФ в Криму та на Сході України більш сприйнятливим у такій ситуації нам показався А. Давутоглу, який відвідав Україну в лютому 2014 р. Р. Ердоган активізує елементи співпраці, які є цікавими та важливими для його країни, вони здебільшого стосуються оборонного напрямку, зокрема співпраці з підприємствами оборонно-промислового комплексу України.

Щодо економічної сфери відносин між Туреччиною і Україною зазначимо, що попри купу прийнятих угод (зокрема і в рамках засідань Стратегічної ради), економічне співробітництво розвинулось і поглибилось, але Україна отримала негативні результати. Зокрема, йдеться про те, що загальний баланс економічних відносин значно зріс, і Президент Зеленський заявив про намір збільшити його до 10 млрд дол, але загалом Україна майже втратила своє позитивне сальдо відносин, яке зараз становить близько 200 млн дол. замість 2 млрд. Другий важливий аспект в реалізації стратегічності відносин в економічній сфері – це створення і дія Зони вільної торгівлі між Україною та Туреччиною, яка так і не створена на цей час.

Щодо енергетичної сфери, то відносини в ній так і залишились нереалізованими, і навіть більше – був побудований недружній щодо України газопровід «Турецький потік» в обхід території України. Тому ця сфера відносин вкрай нерозвинена і навіть близько не нагадує стратегічний рівень.

Військово-оборонна сфера, найбільш важлива для України, реалізована лише частково. По-перше, Туреччина підтримала цілісність і суверенність України і засудила анексію Криму, проте в той же час вона не обійняла жорстку позицію в цьому питанні і у перемовинах із РФ не підіймає питання неправової поведінки останньої на міжнародній арені. По-друге, безпека Чорного моря, з одного боку, забезпечується спільними навчаннями українсько-турецьких збройних сил, з іншого – Туреччина такі навчання проводить і з силами РФ, і до того ж Туреччина блокує спробу збільшити присутність ВМС НАТО в Чорному морі, хоча таку позицію

підтримує Румунія і Україна, адже Україна сама не в змозі конкурувати із військовою потугою РФ у Чорному морі, але могла б покласти на більш міцного партнера – НАТО. І третє – щодо військових контрактів і кредитів, які лише частково відповідають інтересам України. Наприклад, останнє засідання Стратегічної ради, коли Туреччина надала нам допомогу 200 млн турецьких лір (близько 36 мільйонів доларів) саме на турецькі товари військового та подвійного призначення, або ж підписання угоди 1 травня 2019 року, за домовленостями якої передбачають поетапну передачу технології турецькій стороні і організацію виробництва українських 120-мм ПТКР, які відповідають стандартам НАТО, на потужностях в Туреччині. Власне, Україна могла б виробити цю техніку сама і продати, отримавши великі кошти за продукцію з доданою вартістю, а замість цього передає свої військові технології, що є неприпустимо для будь-якої держави, а тим більше тої, що знаходиться у стані неоголошеної війни.

Тож українсько-турецьке співробітництво після створення Стратегічної ради високого рівня дійсно активізувалося, були поглиблені економічні відносини і військово-політичні, в оборонній сфері, але укладені угоди, які, на нашу думку, більше відповідають інтересам Туреччини, ніж України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аудит зовнішньої політики: Україна-Туреччина. Інститут світової політики: вебсторінка. URL: <http://iwp.org.ua/publication/audyt-zovnishnoyi-polityku-ukrayina-turechchyna/>.
2. Болгария и Турция готовы покупать газ из Европы через Украину. *Украинская правда*, 2016. 17 марта. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2016/03/17/585649/>.
3. В Турции подписан оборонный контракт для нужд Украины. *Украинская правда*. 2019. 1 мая. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/05/1/7213989/>.
4. Вигуляр О. В Анкарі підписано низку українсько-турецьких документів. *Укрінформ*. Мультимедійна платформа іномовлення України. 2011. 22 грудня. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1287659-v_ankar_pdpisano_nizku_ukranksko_turetskih_dokumentiv_1065798.html.
5. ВМС Украины и Турции провели общие учения в Мраморном море. *Украинская правда*. 2016. 8 марта. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2016/03/8/7101375/>.
6. ВМС Украины и Турции провели совместные учения в Черном море. *Украинская правда*. 2016. 7 апреля. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2016/04/7/7104679/>.
7. Экспорт-импорт товаров за країнами світу у 2016 році. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Зеленский с Эрдоганом обсудили усиление обороноспособности и мир на Донбассе. *Украинская правда*. 2019. 6 ноября. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/11/6/7231210/>.

9. Зеленский: «Говорили с Эрдоганом об агрессивной политике России». *Украинская правда*. 2020. 3 февраля. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/02/3/7239296/>.
10. Кочубей Ю. Спільність стратегічних інтересів. *Східний світ*. 2011. №1. С. 61–65.
11. Мавріна О.С. Стратегічне партнерство в зовнішньополітичній практиці Туреччини. *Східознавство*. 2012. № 59. С. 48–81.
12. Меморандум про взаєморозуміння у галузі енергетики між Міністерством енергетики та вугільної промисловості України і Міністерством енергетики та природних ресурсів Турецької Республіки від 25.01.2011. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_075#Text
13. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України/з України: за країнами світу у розрізі видів економічної діяльності; видами економічної діяльності у розрізі країн світу (за періоди з початку року, щоквартально). *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. «Стратегічне партнерство України». Аналітична записка. *Офіційне інтернет-представництво Національного інституту стратегічних досліджень*. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/600/>.
15. Турция даст Украине 36 миллионов долларов военной помощи. *Украинская правда*. 2020. 3 февраля. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/02/3/7239311/>
16. Турция отказалась применять ограничительные меры к металлопродукции из Украины. *Украинская правда*. 2019. 7 мая. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/05/7/7214440/>
17. Указ Президента України. Питання Української частини Стратегічної ради високого рівня між Україною і Турецькою Республікою від 9/2012, поточною редакцією 31.01.2020. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/2012#Text>
18. Украина передала Турции данные 23 человек, подозреваемых в терроризме. *Украинская правда*. 2019. 21 сентября URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/09/21/7226979/>
19. Українська делегація, очолювана Президентом Петром Порошенком, у Стамбулі підписала низку двосторонніх документів із турецької стороною. *Укрінформ*. *Мультимедійна платформа іномовлення України*. 2018. 3 листопада. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2572363-vizit-porosenka-u-tureccinu-aki-dokumenti-pidpisala-ukrainska-delegacia.html>
20. Ankara ve Kiev önemli anlaşmalara imza attı. *Kirim Haber Ajansı (QHA)*. 2017. 9 Ekim. URL: <http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/ankara-ve-kiev-onemli-anlasmalara-imza-atti/160335/>
21. Davutoğlu A. Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*. Vol. 10. № 1. 2008. P. 77–96. URL: <http://file.setav.org/Files/Pdf/ahmet-davutoglu-turkeys-foreign-policy-vision-assessment-of-2007.pdf>.
22. Davutoğlu A. Turkey's Zero-Problems Foreign Policy. *Foreign Policy*. 2010. May 20. URL: <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>.
23. Ebru Kunt Akin. The New Geopolitical Order in The BSEC Region. *Kaynaklar Yayınlar Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*. URL: <http://www.mfa.gov.tr/the-new-geopolitical-order-in-the-bsec-region-tr.mfa>.
24. Foreign Minister Davutoğlu “Turkey is ready to contribute to decrease the tension and to settle the problems in Crimea” // Website of the Turkish Embassy in Ukraine. 2014. 28 February – 1 March. [Офіційна інтернет-сторінка Посольства Туреччини в Україні] URL: <http://www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu-turkey-is-ready-to-contribute-to-decrease-the-tension-and-to-settle-the-problems-in-crimea.en.mfa#>.
25. Geylan Etem, Özdemir İsmail. “Türkiye-Ukrayna Stratejik Yüksek Düzeyli Konsey Toplantısı son derece verimli geçti”. *Anadolu Ajansı*. 2018. 3 Kasım. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-ukrayna-stratejik-yuksek-duzeyli-konsey-toplantisi-son-derece-verimli-gecti/1302056>.
26. Karadeniz Havzasının İki Stratejik Ortağı, Kiev’de Buluştu. *Haberler.com*. 2012. 13 Eylül. URL: <https://www.haberler.com/karadeniz-havzasinin-iki-stratejik-ortagi-kiev-de-3936211-haberi/13.09.2012>.
27. “Kırım Tatarları iki ülke arasında bir dostluk köprüsüdür”. *Kirim Haber Ajansı (QHA)*. 2013. 10 Ekim. URL: <http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/quot-kirim-tatarlari-iki-ulke-arasinda-bir-dostluk-koprusudur-quot/129688/>.
28. Kemalioğlu İlyas. Türkiye-Ukrayna ilişkilerinde hassas denge. *Anadolu Ajansı*. 2020. 05 Şubat. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-ukrayna-iliskilerinde-hassas-denge-/1724963>.
29. Relations between Turkey and Ukraine // Website of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey [Офіційна інтернет-сторінка МЗС Туреччини] URL: <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-ukraine.en.mfa>.
30. Sener Aktürk. Toward a Turkish-Russian Axis? Conflicts in Georgia, Syria, and Ukraine, and Cooperation over Nuclear Energy Journal. *Insight Turkey*. Volume 16. Issue 4. 2014. P. 13–22.
31. The second meeting of the Turkey – Ukraine Joint Strategic Planning Group was held in Ankara. Website of the Turkish Embassy in Ukraine [Офіційна інтернет-сторінка Посольства Туреччини в Україні] URL: <http://www.mfa.gov.tr/the-second-meeting-of-the-turkey-ukraine-joint-strategic-planning-group-was-held-in-ankara.en.mfa>.
32. Türkiye ile Ukrayna arasında 3 imza. Bursada Bugün. 2016. 9 Mart. URL: <http://www.bursadabugun.com/haber/turkiye-ile-ukrayna-arasinda-3-imza-660949.html>
33. Ukrayna, Türkiye için uçak üretecek. *Kirim Haber Ajansı (QHA)*. 2015. 20 Mart. URL: <http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/ukrayna-turkiye-icin-ucak-uretecek/136632/>.
34. Ukrayna’da Son Durum ve İkili İlişkiler. // Website of the Turkish Embassy in Ukraine [Офіційна інтернет-сторінка Посольства Туреччини в Україні]. URL: http://www.mfa.gov.tr/ukrayna_da-son-durum-ve-ikili-iliskiler.tr.mfa.
35. Zafer Ateş. Doğu-Batı Enerji Koridoru: 2 Tamam 1. *Dışişleri Bakanlığı Yayınları Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*. Sayı XXIII. URL: http://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_-2-tamam-1-eksik.tr.mfa.

REFERENCES:

1. Audyt zovnishn'oyi polityky: Ukrayina-Turechchyna [Foreign policy audit: Ukraine-Turkey] (2016) *Institute of World Politics*. URL: <http://iwp.org.ua/publication/audyt-zovnishnoyi-polityky-ukrayina-turechchyna/> [in Ukrainian].
2. Bolgariya i Turtsiya gotovy pokupat' gaz iz Yevropy cherez Ukrainu [Bulgaria and Turkey are ready to buy gas from Europe through Ukraine]. (2016) *Ukrainian truth*. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2016/03/17/585649/> [in Russian].
3. V Turtsii podpisan oboronnyy kontrakt dlya nuzhd Ukrainy [Defense contract signed in Turkey for the needs of Ukraine] (2019). *Ukrainian truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/05/1/7213989/> [in Russian].
4. Vyhulyar, O. (2011) V Ankar pidpysano nyzku ukrajins'ko-turets'kykh dokumentiv. *Ukrinform*. Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1287659-v_ankar_pdpisano_nizku_ukrainsko_turetskih_dokumentiv_1065798.html [in Ukrainian].
5. VMS Ukrainy i Turtsii proveli obshchiye ucheniya v Mramornom more [Ukrainian and Turkish navies held joint exercises in the Sea of Marmara] (2016) *Ukrainian truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2016/03/8/7101375/> [in Russian].
6. VMS Ukrainy i Turtsii proveli sovmetnyye ucheniya v Chernom more [Ukrainian and Turkish navies held joint exercises in the Black Sea] (2016) *Ukrainian truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2016/04/7/7104679/> [in Russian].
7. Eksport–import tovariv za krayinamy svitu u 2016 rotsi. [Export-import of goods by countries of the world in 2016] (2017). *State Statistics Service of Ukraine*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
8. Zelenskiy s Erdoganom obsudili usileniye oboronosposobnosti i mir na Donbasse [Zelensky and Erdogan discussed strengthening defense and peace in Donbas]. (2019) *Ukrainian truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/11/6/7231210/> [in Russian].
9. Zelenskiy: "Govorili s Erdoganom ob agressivnoy politike Rossii" [Zelensky: "We talked with Erdogan about Russia's aggressive policy"] (2020) *Ukrainian truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/02/3/7239296/> [in Russian].
10. Kochubey, Yu. (2011) Spil'nist' stratehichnykh interesiv [Common strategic interests] *Eastern world*, no. 1, p. 61–65. [in Ukrainian]
11. Mavrina, O.S. (2012) Stratehichne partnerstvo v zovnishn'opolitychniy praktytsi Turechchyny [Strategic partnership in the foreign policy practice of Turkey] *Oriental Studies*, no. 59, p. 48–81 [in Ukrainian].
12. Memorandum pro vzayemorozuminnya u haluzi enerhetyky mizh Ministerstvom enerhetyky ta vuhil'noyi promyslovosti Ukrayiny i Ministerstvom enerhetyky ta pryrodnykh resursiv Turets'koyi Respubliki [Memorandum of Understanding in the field of energy between the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine and the Ministry of Energy and Natural Resources of the Republic of Turkey] (2011) *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_075#Text [in Ukrainian].
13. Pryami investytsiyi (aktsionernyy kapital) v ekonomitsi Ukrayiny/z Ukrayiny: za krayinamy svitu u rozrizi vydiv ekonomichnoyi diyal'nosti; vydamy ekonomichnoyi diyal'nosti u rozrizi krayin svitu (za periody z pochatku roku, shchokvartal'no) [Direct investment (equity) in the economy of Ukraine / from Ukraine: by country in terms of economic activity; types of economic activity in terms of countries (for periods from the beginning of the year, quarterly)] *State Statistics Service of Ukraine*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
14. "Stratehichne partnerstvo Ukrayiny". Analychna zapyska [«Strategic Partnership of Ukraine». Analytical note.] *Official online office of the National Institute for Strategic Studies*. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/600/> [in Ukrainian].
15. Turtsiya dast Ukraine 36 millionov dollarov voyennoy pomoshchi [Turkey will give Ukraine \$ 36 million in military aid] (2020) *Ukrainian truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/02/3/7239311/> [in Russian].
16. Turtsiya otkazalas' primenyat' ogranichitel'nyye mery k metalloproduktzii iz Ukrainy [Turkey refused to apply restrictive measures to metal products from Ukraine] (2019) *Ukrainian truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/05/7/7214440/> [in Russian].
17. Ukaz Prezydenta Ukrayiny. Pytannya Ukrayins'koyi chastyny Stratehichnoyi rady vysokoho rivnya mizh Ukrayinoyu i Turets'koyu Respublikoyu. [Decree of the President of Ukraine. Issues of the Ukrainian part of the High-Level Strategic Council between Ukraine and the Republic of Turkey.] (2012) *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/2012#Text> [in Ukrainian].
18. Ukraina peredala Turtsii dannyye 23 chelovek, podozrevayemykh v terrorizme [Ukraine has transferred the data of 23 people suspected of terrorism to Turkey] (2019). *Ukrainian truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/09/21/7226979/> [in Russian].
19. Ukrayins'ka delehatsiya, ocholyuvana Prezydentom Petrom Poroshenkom, u Stambuli pidpysala nyzku dvostoronnikh dokumentiv iz turets'koyi storonoyu [The Ukrainian delegation, led by President Petro Poroshenko, signed a number of bilateral documents with the Turkish side in Istanbul] (2018). *Ukrinform*. Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2572363-vizit-porosenka-u-tureccinu-aki-dokumenti-pidpisala-ukrainska-delegacia.html> [in Ukrainian].
20. Ankara ve Kiev önemli anlaşmalara imza attı (2017). *Kirim Haber Ajansı (QHA)*. URL: <http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/ankara-ve-kiev-onemli-anlasmalara-imza-atti/160335/> [in Turkish].
21. Davutoğlu, A. (2018) Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, vol. 10, no. 1, p. 77–96. URL: <http://file.setav.org/Files/Pdf/ahmet-davutoglu-turkeys-foreign-policy-vision-an-assessment-of-2007.pdf> [in English].
22. Davutoğlu, A. (2010) Turkey's Zero-Problems Foreign Policy. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/> [in English].

23. Ebru, K. A. The New Geopolitical Order in The BSEC Region. *Kaynaklar Yayınlar Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*. URL: <http://www.mfa.gov.tr/the-new-geopolitical-order-in-the-bsec-region-.tr.mfa> [in English].

24. Foreign Minister Davutoğlu “Turkey is ready to contribute to decrease the tension and to settle the problems in Crimea” (2014). *Website of the Turkish Embassy in Ukraine*. URL: http://www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu_-turkey-is-ready-to-contribute-to-decrease-the-tension-and-to-settle-the-problems-in-crimea.en.mfa# [in English].

25. Geylan, E., Özdemir, İ. (2018) “Türkiye-Ukrayna Stratejik Yüksek Düzeyli Konsey Toplantısı son derece verimli geçti”. *Anadolu Ajansı*. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-ukrayna-stratejik-yuksek-duzeyli-konsey-toplantisi-son-derece-verimli-gecti/1302056> [in Turkish].

26. Karadeniz Havzasının İki Stratejik Ortağı, Kiev’de Buluştu (2012). *Haberler.com*. URL: <https://www.haberler.com/karadeniz-havzasinin-iki-stratejik-ortagi-kiev-de-3936211-haberi/13.09.2012> [in Turkish].

27. “Kırım Tatarları iki ülke arasında bir dostluk köprüsüdür” (2013). *Kırım Haber Ajansı (QHA)*. URL: <http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/quot-kirim-tatarlari-iki-ulke-arasinda-bir-dostluk-koprusudur-quot/129688/> [in Turkish].

28. Kemaloğlu, İ. Türkiye-Ukrayna ilişkilerinde hassas denge. (2020). *Anadolu Ajansı*. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-ukrayna-iliskilerinde-hassas-denge-/1724963> [in Turkish].

29. Relations between Turkey and Ukraine. *Website of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey*. URL: <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-ukraine.en.mfa> [in English].

30. Sener, A. (2014) Toward a Turkish-Russian Axis? Conflicts in Georgia, Syria, and Ukraine, and Cooperation over Nuclear Energy Journal. *Insight Turkey*, vol. 16, issue 4, p. 13–22 [in English].

31. The second meeting of the Turkey – Ukraine Joint Strategic Planning Group was held in Ankara. (2012). *Website of the Turkish Embassy in Ukraine*. URL: <http://www.mfa.gov.tr/the-second-meeting-of-the-turkey-ukraine-joint-strategic-planning-group-was-held-in-ankara.en.mfa> [in English].

32. Türkiye ile Ukrayna arasında 3 imza (2016). *Bursada Bugün*. URL: <http://www.bursadabugun.com/haber/turkiye-ile-ukrayna-arasinda-3-imza-660949.html> [in Turkish].

33. Ukrayna, Türkiye için uçak üretecek. (2015). *Kırım Haber Ajansı (QHA)*. URL: <http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/ukrayna-turkiye-icin-ucak-uretecek/136632/> [in Turkish].

34. Ukrayna’da Son Durum ve İkili İlişkiler. *Website of the Turkish Embassy in Ukraine* URL: http://www.mfa.gov.tr/ukrayna_da-son-durum-ve-ikili-iliskiler.tr.mfa [in Turkish].

35. Zafer, A. (2006) Doğu-Batı Enerji Koridoru: 2 Tamam 1. *Dışişleri Bakanlığı Yayınları Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*. Sayı XXIII URL: http://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_-2-tamam-1-eksik.tr.mfa [in Turkish].

Establishment of the Ukrainian-Turkish High level strategic council and the evolution of relations between countries

Zaporozhchenko Anzhelika Serhiivna

Postgraduate Student
at the Department of International
Relations and Foreign Policy
Petro Mohyla Black Sea
National University
68 Desantnykiv str., 10, Mykolaiv, Ukraine

At the official, state level, relations between Ukraine and Turkey became “strategic” after the establishment of the High-Level Strategic Council on January 25, 2011, when the countries signed a Joint Declaration on its establishment. This document, in addition to the creation of the council itself, brought the partnership to a strategic level and defined the institutional mechanism for implementing the strategic partnership. Therefore, we set the task of reviewing the modalities of relations between our country and Turkey after the establishment of the Strategic Council in order to find out whether the relations have gained depth and whether the instruments of cooperation between the countries have improved since 2011. The methodological basis of the work are such approaches to the theory of international relations and geopolitics as civilizational and systemic approaches and such general scientific methods as chronological, comparative and normative methods. After analyzing the meetings, signed contracts and international documents, chronology of events, based on this methodology, we conclude that the relationship acquired concretization and systematization only starting from the middle of Petro Poroshenko’s term (end of 2016). In addition, we note that Ukrainian-Turkish economic relations are developing in a negative light, as the overall balance of imports and exports has increased, but Ukraine’s exports to Turkey have decreased significantly, which is an extremely negative signal. After all, Turkey is one of our few neighbours with which we have a positive trade balance. Therefore, we come to the second conclusion that in economic terms, Turkey has begun to receive more than Ukraine, which will negatively affect the inflow of foreign exchange earnings to Ukraine. Third, despite the fact that Turkey provides significant military support to Ukraine (equipment, loans, joint projects of manufacturing military equipment) Ukraine does not receive support of Turkey in the political arena against the Russian Federation country-aggressor in Russia-Ukraine conflict. Therefore, the Russian Federation, despite the conflicts and rather cool relations since 2015, remains a more important partner for Turkey than Ukraine.

Key words: High-Level Strategic Council, Ukraine, Turkey, cooperation.

Кокорев Олексій Вікторович

Проблеми реалізації свободи слова та свободи діяльності медіа в державах Балтії: відповідність стандартам ЄС

УДК 321.7-316.3(474.2+474.5)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.14>

Кокорев Олексій Вікторович
кандидат філософських наук, викладач
Коледжу зв'язку та інформатизації
Одеської національної академії зв'язку
імені О.С. Попова
Олександрівський пр., 6, Одеса, Україна

У статті вивчається відповідність курсу країн Балтії (на прикладі Естонії та Латвії) політиці ЄС у частині зміцнення стійкості свободи слова та свободи діяльності медіа. Метою статті є з'ясування основних проблем в площині реалізації свободи слова та свободи діяльності медіа в державах Балтії, оцінка відповідності медіаполітики цих держав стандартам та цінностям ЄС. Можливості вільно реалізувати право на свободу слова, свобода діяльності медіа позиційовані як фундаментальні передумови функціонування ЄС та підвищення якості демократії в державах-учасницях, передусім у «молодих» демократіях посттоталітарного простору. У статті доведено, що завдання країн Балтії вступити до ЄС мотивувало державні інститути зміцнювати свободу слова та незалежність медіа, але після завершення євроінтеграційних процесів тут намітилися ознаки стагнації та навіть регресу в площині гарантування та захисту державами свободи слова загалом та свободи діяльності медіа зокрема. Відзначено, що упродовж останнього десятиліття загрози автономії та незалежності медіа набули висхідної динаміки. Одним із результатів наростання дефектів демократії визначено спроби фактичного «захоплення» ЗМІ, в результаті якого вони потрапляють під формальний чи неформальний контроль урядів, а також олігархів, консервативно-націоналістичних правлячих партій тощо. Констатовано, що хоч у державах Балтії названі процеси є порівняно (співвідносно Угорщини, Польщі тощо) повільними, однак медіапейзаж тут уже набув характеристик мінливості, увиразнилися проблеми в площині свободи діяльності ЗМІ, незалежності журналістів. Наголошено на зростанні ризиків медіапрофесії, посиленні самоцензури журналістів, висхідній антимедійній риторичі урядів (окремих урядовців), проявах агресії щодо журналістів з боку радикальних, популістських акторів політики тощо. Чинниками, які підривають свободу слова та свободу діяльності медіа, найперше визначено: політику тих правлячих політичних партій, які увиразнюють консервативно-націоналістичний курс, популізм; зовнішній чинник російської пропаганди; спроби зацікавлених акторів отримати політичний контроль над медіа тощо. Автор доводить, що попри відсутність резонансних злочинів у медіапросторі країн Балтії, ці держави недостатньо послідовні у реалізації медіаполітики ЄС.

Ключові слова: свобода слова, свобода діяльності медіа, медіаполітика ЄС, Естонія, Латвія.

Вступ. Можливість вільно реалізувати право на свободу слова й свободу діяльності медіа є фундаментальними передумовами подальшої еволюції ЄС та його держав-учасниць. Відкрите вираження своїх поглядів, можливість одержувати, передавати інформацію без втручання органів державної влади й незалежно від кордонів захищаються ст. 10 Європейської конвенції з прав людини [1]. Не випадково у процесі розширення ЄС наявність гарантій свободи слова, свободи діяльності медіа визначаються одними з найважливіших індикаторів готовності країни-кандидата увійти до складу ЄС.

Хоч свобода слова та свобода діяльності медіа належать до групи політичних критеріїв, які були обов'язкові до виконання країнами-кандидатами (Копенгагенські критерії), після набуття членства в ЄС окремі «молоді» демократії помітно відступають від взятих на себе зобов'язань. Бачимо увиразнення так званої «копенгагенської дилеми»: суворість Копенгагенських критеріїв у процесі вступу держав-кандидатів до ЄС і подекуди відсутність ефективних інструментів ЄС для забезпечення дотримання верховенства права та інших засадничих принципів після приєднання країн-кандидатів.

Нині ж наявна низка проблем, які становлять екзистенційну загрозу для «молодих» демократій ЄС у частині вільного отримання, поширення інформації. У більшості посттоталітарних держав, які нині входять до ЄС, упродовж останнього десятиліття висхідними є загрози автономії та незалежності медіа. Ці загрози мають різне походження: від політиків та урядовців, котрі вдаються до словесних нападів на журналістів; від радикальних акторів політики; від представників медіа, які дискредитують чесну, прозору журналістику тощо. У багатьох країнах посттоталітарного простору, які нині входять до ЄС, робляться спроби фактичного «захоплення» ЗМІ, в результаті якого вони потрапляють під прямий або непрямий контроль урядів, олігархів, консервативно-націоналістичних правлячих партій тощо. Наявні численні приклади тиску на медіа в країнах посттоталітарних теренів Європи [3]. Медіасфера нині є уразливою як ніколи до атак ззовні, які посилюються під впливом технічного прогресу (офлайн-атаки доповнюються щораз новими технологіями онлайн-атак). В одних державах цей процес стрімкий і надзвичайно руйнівний (Угорщина, Польща, Словаччина, Чехія,

Румунія тощо), в інших (країни Балтії) – повільний, і лише окреслюються контури мінливості медіапейзажу, почали з'являтися проблеми в площині свободи слова та особливо свободи діяльності ЗМІ.

Зауважимо, що така руйнівна (з позиції ліберальної демократії) ситуація характерна не лише для посттоталітарного простору, а й для більшості країн світу [20]. Спостерігається висхідна антимедійна риторика урядів, зростає агресія до журналістів з боку деструктивних неформальних формувань, посилюється тиск на незалежну журналістику з боку провладних журналістів [19], зростають ризики медіапрофесій, посилюється самоцензура журналістів тощо – усе це в комплексі істотно погіршує якість демократії у світі загалом [12] та у Балтійських країнах зокрема.

Мета та завдання. Метою ставиться з'ясування основних проблем в площині реалізації свободи слова та свободи діяльності медіа в державах Балтії, оцінка відповідності медіаполітики цих держав стандартам та цінностям ЄС.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження виступає неоінституціоналізм. З його позицій на прикладі двох держав Балтії (Естонії та Латвії) вивчаються проблеми зміцнення / ослаблення свободи слова та свободи діяльності медіа, а також відповідність національних медіаполітик стратегічному плану розвитку ЄС.

Результати. Після розпаду СРСР медіасистеми усіх держав Балтії розвивалися відповідно до ліберальної моделі [18, с. 203]. Намір вступити до ЄС мотивував державні інститути зміцнювати свободу слова та незалежність медіа. Однак після завершення євроінтеграційних процедур у державах Балтії більшою чи меншою мірою почали окреслюватися ознаки стагнації та навіть регресу в площині гарантування та захисту інститутами держави свободи слова та особливо свободи діяльності медіа.

Естонія входить до тієї групи держав, де якість демократії наразі достатньо висока, однак намітилася стагнація в подальшому прогресі демократичних перетворень, а в окремих сферах уже зафіксований регрес. Хоч очевидні деструктивні зміни не є стрімкими, однак вони є предметом занепокоєння демократичної спільноти, позаяк донедавна саме Естонія була послідовним лідером демократичних перетворень на посттоталітарних теренах Європи. Проблеми свободи слова та свободи діяльності медіа відіграють ключову роль у руйнівному процесі відступу від стандартів ліберальної демократії у напрямку консервативно-націоналістичних цінностей.

Естонія закріпила гарантії свободи слова та свободи діяльності медіа у статтях 44-46 Конституції Естонської Республіки та ратифікувала засадничі міжнародні правозахисні акти. Політика цієї держави щодо функціонування ЗМІ з формального погляду відповідна медіаполітиці ЄС.

Усі роки незалежності Естонія перебувала на стійких позиціях, що свобода слова та вільні медіа – неодмінні умови поступу демократичного соціуму. Водночас на шляху реалізації свободи слова, вільного вираження думок, свободи діяльності медіа в Естонії віднедавна виникли певні перепони. Найбільш очевидно з них, на нашу думку, є політичний курс правлячих консервативно-націоналістичних суб'єктів політики – Консервативної народної партії Естонії (EKRE) та партії «Вітчизна» (Isamaa). До цього новітнього чинника додається вже традиційний зовнішній чинник російської пропаганди, протидія якій теж проявляється в обмеженнях діяльності медіа (прикладом може слугувати введення Естонією санкції проти російського агентства Sputnik наприкінці 2019 року).

До парламентських виборів у березні 2019 року інститути держави та інші актори естонської політики не вдавалися до застосування щодо медіа важелів недемократичного тиску. Однак результати виборів, коли ультраправа партія EKRE майже втричі збільшила своє представництво в Рійгікогу, змінили ситуацію. Саме з моменту включення партії EKRE до складу коаліційного уряду Естонії посилилася наступальна риторика влади щодо національних медіа. Невдовзі після оголошення результатів цих виборів, заступник голови¹ EKRE М. Хельме (Martin Helme) звинуватив громадську теле-, радіомовну компанію ERR у безпідставній критиці партії EKRE та клопотався про покарання «упереджених» журналістів [8]. Такі дії можна позиціювати як прояв тиску на «четверту владу» Естонії. Європейська федерація журналістів (EFJ) озвучила занепокоєння «висхідним тиском на свободу преси та незалежних, критичних журналістів та журналістики в Естонії» [4]. Ця заява спричинена саме активним тиском EKRE на естонські незалежні медіа.

Відтак уже другий рік в Естонії спостерігається тиск на журналістів з боку провладних консервативно-націоналістичних сил і пов'язаних із ними власників медіа, зростає небезпека самоцензури журналістів. Це і низка інших наявних дефектів демократії становить загрозу праву громадян на отримання вірогідної інформації. Така ситуація позначилася на позиціях Естонії в Індексі свободи преси 2020 року, який визначає НУО «Репортери без кордонів» (RSF). У порівнянні з 2019 роком Естонія погіршила свої показники на три позиції (змістилася з 11-го на 14-е місце). Такий спад передусім спричинений тиском членів EKRE на журналістів.

До зниження позицій країни у згаданому рейтингу призвело передусім втручання власника найстарішого (функціонує з 1857 р.) щоденного видання Естонії "Postimees" в роботу журналістів, а також використання власником видання

¹ З 04.07.2020 р. Мартін Хельме обіймає посаду голови EKRE.

в інтересах просування свого консервативно-націоналістичного світогляду. Майже усі журналісти-розслідувачі, редактори бюро "Postimees" у 2018 – на початку 2020 років завершили співпрацю з виданням, висловивши у такий спосіб недовіру керівництву газети. Криза у газеті "Postimees" стала кульмінацією висхідних розбіжностей між журналістською спільнотою та керівництвом, які наростають ще від 2015 року, коли естонський олігарх М. Ліннамає (Margus Linnamae), член партії «Вітчизна» (Isamaa), став єдиним власником газети. Ініціативами М. Ліннамає зроблено спробу перетворити видання "Postimees" на рупор консервативних, націоналістичних політичних сил. Курс видання увиразнює нинішнє гасло газети: «Ми виступаємо за збереження естонського народу, естонської мови та естонської культури на віки».

Коли в "Postimees" працювала група журналістів-розслідувачів, це видання було зразком вільної преси, однак після парламентських виборів 2019 року було зроблено спробу переформатування видання з «рупора» демократії у бізнес-проект, в якому власник впливає на журналістів. Ця ситуація згубно позначилася на якості публічної інформації в Естонії, де медіа і так є сильно поляризовані між державним теле-, радіомовленням та медіагрупою AS Ekspress Grupp.

Після зміцнення позицій EKRE при владі від журналістів очікувалося менш критичне висвітлення консервативно-націоналістичного курсу цієї партії, приділення більшої та неодмінно схвальної уваги програмі нового коаліційного уряду, ініціативам урядовців від EKRE і подібних. Одним із перших наслідків таких дій стало звільнення з "Postimees" журналістки В. Кісслер (Viija Kiisler). Ця дія стала результатом висловлених В. Кісслер тодішнім редактором видання П. Хельме² (Peeter Helme) рекомендацій щодо критичного матеріалу про EKRE [7]. Такого роду тиск на журналістів з рекомендаціями зробити виклад матеріалу більш нейтральним або ж відмовитися від критики урядової (коаліційної) політичної партії фактично можна розглядати як крок до цензури. Очевидно, за такої ситуації видання озвучуватиме думки вже не незалежних журналістів, а найнятих власником експертів, які висвітлюватимуть певні питання в дусі цінностей та інтересів замовника. В. Кісслер, яка однією з перших зупинила співпрацю з "Postimees", схарактеризувала цю ситуацію як «створення ідеологічного альтернативного змісту в епоху альтернативних фактів» [9]. Такий тиск на журналістів фактично став початком масштабної атаки консервативно-націоналістичних політичних сил та свободи слова і незалежність журналістів в Естонії.

Звільнення журналістів газети "Postimees" стало виявом протесту естонських журналістів проти деструктивного втручання зацікавлених акторів у їх професійну діяльність.

Ще одним естонським журналістом, який у 2019 році зазнав тиску через професійну діяльність, є оглядач-політолог радіостанції "Raadio 2", яка входить до державної телерадіомовної корпорації ERR А. Лоб'якас (Ahto Lobjakas). Його, як ведучого політичної програми «Про ситуацію у державі» ("Olukorras riigis"), було поставлено перед самостійним вибором: самоцензура або ж зміна місця праці. Причиною тиску на журналіста була гостра критика А. Лоб'якасом урядової коаліції, сформованої після парламентських виборів 2019 року. Ця ситуація з тиском на журналіста викликала активне обговорення на найвищому рівні держави.

Загалом медіапейзаж Естонії зберігає свою різноманітність, а свобода слова та свобода медіа захищені відповідно до стандартів ЄС. Однак випадки політичного тиску на окремі медіа та журналістів, втручання власників в змістове наповнення ЗМІ, наростання концентрації та комерціалізації ринку медіа за ситуації, коли влада не проявляє достатньої політичної волі щодо запобігання таким деструктивним практикам, становлять реальну загрозу відходу від цих стандартів. Видається, що «четверта влада» в Естонії починає підпадати під тиск комерційних структур, а автономія журналістів знижується. Право власності на медіа Естонії в руках представників великого бізнесу з консервативно-націоналістичним світоглядом може стати перешкодою свободі медіа. Це становить небезпеку для незалежної журналістики в умовах нестійкості ліберальної демократії, тенденції до поглиблення дефектів демократії в Естонії. Політичний тиск на медіа наразі є викликом для Естонії, якому вона має належно протидіяти на інституційному та ціннісному рівні, якщо ставить мету бути консолідованою демократією та відповідати стандартам ЄС, зокрема й у частині свободи слова та свободи діяльності медіа.

Схожі проблеми, навіть у ще вираженіших формах, характерні і для Латвії. Тут за роки членства в ЄС намітилася низка деструктивних тенденцій. Насамперед відзначимо спад політичного плюралізму в медіапросторі, що зумовлене культурними та інституційними чинниками. Редактори передусім місцевих видань проявляють мінімальну демократію та не розвивають зворотний зв'язок з громадянами; натомість застосовується модель спілкування «зверху вниз», у межах якої громадськість трактується як пасивний споживач інформації [15, с. 197]. Знижується попит на аналітичну журналістику; помітно, що зміст новин і стиль дебатів у медіа починає визначатися комерційними інтересами [17, с. 94]. Це, безумовно, є перешкодою для отримання громадянами якісної, об'єктивної інформації.

² Петер Хельме перебуває у близьких родинних зв'язках з лідерами партії EKRE – Мартом та Мартіном Хельме. Втім, 01.11.2019 р. він подав у відставку з посади редактора «Postimees», мотивуючи це «інтересами видання» [13].

Очевидним є процес поглиблення комерціалізації латвійських (а також й інших країн Балтії) медіа, що у результаті зумовлює їх поступову відмову від тих функцій медіа, які перешкоджають досягнути бізнес-успіху; зменшується їх вмотивованість виконувати соціальні та культурні завдання, а натомість посилюється зорієнтованість на побутові й розважальні інтереси аудиторії на шкоду суспільно значущій тематиці. Ринкова поведінка медіа має своїм наслідком зниження уваги до суспільно значущої інформації, а відтак – знижується авторитет медіа як соціального інституту. Власне, дослідники відзначають високий рівень концентрації медіаринку в Латвії в усіх сегментах медіа, а передусім в середовищі онлайн-медіа [6]. Ринок медіа характеризує олігополістична конкуренція [16]. Концентрація медіавласності, вплив власника на редакційний зміст увиразнює основні проблеми медіаринку Латвії; тут погіршується рівень політичної незалежності медіа [14, с. 4].

Різноманітність медіаландшафту Латвії зменшується, що надалі може руйнівню вплинути на свободу слова та свободу медіа в цій країні. Прикладом цього процесу є закриття з ініціативи нових власників (медіагрупа All Media Baltic) офісу найстарішого комерційного телеканалу LNT (Latvijas Neatkarīgā Televīzija). Рішення про об'єднання LNT з телеканалом TV3 (утворено новий телеканал TV3 Life), а відтак звільнити близько 30 працівників, викликало критику в суспільстві. Латвійська асоціація журналістів назвала це найгіршим рішенням щодо ЗМІ за десятиліття [14]. Таке рішення може створити нові ризики для інформаційного простору Латвії, особливо в умовах зміцнення Російською Федерацією каналів пропаганди. Втім, влада Латвії докладє зусиль для витіснення з національного медіаринку контрольованих Російською Федерацією медіа. Наприклад, у листопаді 2019 року дев'ять російських телеканалів³ були заборонені, оскільки їх власник підпав під санкції ЄС за підрив територіальної цілісності України.

У червні 2020 року Латвійська Національна рада з електронних ЗМІ (NEPLP), керуючись списком санкцій ЄС, заборонила трансляцію в Латвії семи каналів RT (Russia Today). Заборонені канали (RT, RT HD, RT Arabic, RT Spanish, RT Documentary HD, RT Documentary, RT TV) знаходяться під фактичним контролем Д. Кисельова⁴, який знаходиться в санкційних списках ЄС за підрив територіальної цілісності, суверенітету і незалежності України. Це рішення буде чинним допоки Д. Кисельов перебуватиме в цьому санкційному списку. При цьому NEPLP звернулася до регуляторних органів інших країн ЄС слідувати прикладу Латвії та заборонити RT на їх території. Канали RT відомі тим, що фор-

мували імідж Латвії як «неспроможної держави» (failed state). Після такого рішення щодо російських медіа Латвія зазнала чергової хвилі звинувачень у русофобії з боку російської сторони.

Відзначимо, що рішення Латвії щодо RT підтримала й Литва, заборонивши мовлення п'яти каналів, які входять у цей російський багатомовний інформаційний телеканал. Власне, Литва та Латвія прийняли це рішення після Естонії, яка ще в грудні 2019 року закрила естонську редакцію "Sputnik", котра входить у медіагрупу «Росія сьогодні». Журналістам "Sputnik" були озвучені звинувачення у співпраці з Д. Кисельовим.

Ситуація з закриттям російських медіа на території держав Балтії активно дебатовалася правозахисними організаціями. Зокрема, «Репортери без кордонів» висловили міркування, чи не є дії Литви та Латвії зловживанням режимом санкції ЄС в частині заборони трансляції пропагандистського російського телебачення [2]. З одного боку, очевидним є те, що суверенні держави Балтії в умовах масштабної інформаційної війни намагаються убезпечитися від російської пропаганди. З іншого боку, держави, які зорієнтовані на розбудову демократії, найперше мають вдаватися до таких механізмів, як вимога від медіа дотримуватися редакційної незалежності, накладення в судовому порядку санкцій на ті медіа, які не виконують покладені на них зобов'язання, тощо.

Останніми роками зростають спроби зацікавлених акторів отримати політичний контроль над медіа Латвії. Фіксуються випадки різноманітних форм тиску на журналістів з боку політичних акторів. Такий тиск зростає передусім напередодні виборів. Водночас у разі судових позовів між медіа та політичними акторами здебільшого латвійські суди ухвалюють рішення на користь журналістів. Фізичний тиск щодо латвійських журналістів фіксується нечасто. Передусім фігурує інцидент 2012 року щодо Л. Якобсона (Leonids Jakobsons), власника новинарного вебсайту kompromat.lv [10], якому було завдано тілесних ушкоджень. Скоєння цього злочину пов'язують з його журналістськими розслідуваннями. Відзначимо, що невдовзі (2013 р.) щодо Л. Якобсона було порушено кримінальну справу, спричинену публікацією журналістського розслідування про можливі зв'язки тогочасного мера Риги Н. Ушакова з російськими спецслужбами. Звинувачення журналіста стосувалися порушення конфіденційності кореспонденції та інформації, що передається телекомунікаційними мережами. Втім, справа Л. Якобсона була об'єктивно розглянута судом, і звинувачення були зняті [5].

Висновки. ЄС перебуває на позиції, що незалежна професійна журналістика та свобода слова є наріжним каменем демократії. Сприяння захисту свободи слова, незалежної журналістики, безпеки журналістів є одним із пріоритетів ЄС.

³ Ці медіа належать холдингу, бенефіціаром якого є російський олігарх Ю. Ковальчук, включений у санкційний список ЄС.

⁴ Сам Д. Кисельов відкидає свою причетність до RT.

Відтак країни – члени ЄС зобов'язані узгоджувати свою політику з такими завданнями. Однак проведене дослідження показало, що після вступу держав Балтії до ЄС реформи в частині відповідності політики з гарантування свободи слова та медіасвободи сповільнилися, і в окремих аспектах навіть очевидним є регрес. Попри відсутність резонансних злочинів у медіапросторі країн Балтії, інститути національних держав недостатньо послідовні у реалізації медіаполітики ЄС. Цьому деструктивно сприяє прихід до влади в останні роки радикальних, популістських акторів політики. Завдяки зростанню ресурсів влади вони просувають ініціативи, які підривають значущість свободи слова та свободи медіа у «молодих» демократіях Балтії.

Перед країнами Балтії нині гостро стоять проблеми гарантування незалежності журналістів, протидії дезінформації в онлайн-просторі, особливо на тлі активізації пропагандистських кампаній Російської Федерації. Хоча випадків тиску на журналістів у країнах Балтії зафіксовано небагато, однак загальноєвропейська тенденція радикалізації політики та зниження якості демократії має стати спонукальним мотивом для урядів балтійських держав діяти на випередження задля недопущення резонансних злочинів на кшталт скоєних останніми роками в інших державах – учасницях ЄС (Я. Куцяк у Словаччині, В. Марінова у Болгарії та ін.). Відтак доцільним є акцент країни Балтії на: 1) програми максимального убезпечення журналістів та ЗМІ від будь-яких загроз їх незалежності та свободі вираження поглядів; 2) розробку та впровадження на національному рівні такої медіаполітики, яка б мінімізувала можливості для політичного втручання у функціонування медіа.

Перед країнами Балтії заактуалізована проблема належного фінансування незалежних медіа, без якого незалежна високопрофесійна журналістика занепаде. Як інститути держави, так і інститути ліберального сегмента громадянського суспільства мають сприяти недопущенню олігархічного контролю за ЗМІ. Якщо незалежність медіа у країнах Балтії продовжить послаблюватися діями радикальних, популістських провладних політичних акторів, то можливості громадян активно та усвідомлено долучатися до політичного процесу знизяться, а європейська демократія ще більше погіршить стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз.

ЛІТЕРАТУРА:

1. European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (дата звернення: 26.06.2020).
2. Baltic countries: Misusing EU sanctions to ban Russian TV channels is not a legitimate tool for promoting reliable information. URL: <https://rsf.org/en/news/baltic-countries-misusing-eu-sanctions-ban-russian-tv-channels-not-legitimate-tool-promoting> (дата звернення: 20.05.2020).

3. Dragomir M. Control the Money, Control the Media: How Government Uses Funding to Keep Media in Line. *Journalism*. 2018. № 19 (8). P. 1131–1148.

4. EFJ General Meeting (GM) Tallinn, Estonia 9-10 May 2019. URL: <https://europeanjournalists.org/wp-content/uploads/2019/05/EN-Motions-on-EFJ-activities-1.pdf> (дата звернення: 13.07.2020).

5. Jakobsons is cleared of all charges in criminal case about Ushakov's e-mail correspondence. URL: <https://bnn-news.com/jakobsons-is-cleared-of-all-charges-in-criminal-case-about-ushakov-s-e-mail-correspondence-151485> (дата звернення: 29.07.2020).

6. Jastramskis D., Rožukalne A., Jõesaar A. Media Concentration in the Baltic States (2000–2014). *Informācijas mokslai*. 2017. № 77. P. 26–48.

7. Kiisler V. It's Not About Rhetoric; The Content Is Scary. *Postimees*. 2019. 16 Apr.

8. Koorits, V. (2019). Martin Helme nõuab ERR-ilt EKRE suhtes kriitiliste ajakirjanike karistamist ja eetrist mahavõtmist. URL: <https://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/martin-helme-nouab-err-ilt-ekre-suhtes-kriitiliste-ajakirjanike-karistamist-ja-eetrist-mahavotmist?id=85741493> (дата звернення: 01.08.2020).

9. Krjukov, A. (2019). Kiisler ajakirjandusvabadusest Postimehes: see on üha keerulisem väljakutse. URL: <https://www.err.ee/932482/kiisler-ajakirjandusvabadusest-postimehes-see-on-uha-keerulisem-valjakutse> (дата звернення: 09.06.2020).

10. Latvian journalist assaulted in Riga. URL: <https://cpj.org/2012/03/latvian-journalist-assaulted-in-riga/>.

11. Latvijas Žurnālistu asociācijas paziņojums par TV kanāla LNT slēgšanu. URL: <http://www.latvijaszurnalisti.lv/valdes-lemumi/2019/11/08/latvijas-zurnalistu-asociacijas-pazinojums-par-tv-kanala-lnt-slegsanu/> (дата звернення: 02.08.2020).

12. Nielsen R., Gorwa R., de Cock Buning N. *What can be Done? Digital Media Policy Options for Europe (and Beyond)*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 2019.

13. Postimehe peatoimetaja Peeter Helme lahkus ametist. URL: <https://www.err.ee/998627/postimehe-peatoimetaja-peeter-helme-lahkus-ametist> (дата звернення: 03.08.2020).

14. Rožukalne A. Monitoring Media Pluralism in Europe: Application of the Media Pluralism Monitor 2017 in the European Union, FYROM, Serbia & Turkey. Country Report: Latvia. Firenze: The Centre for Media Pluralism and Media Freedom, 2018.

15. Rožukalne A. Undermining Media Pluralism: Impact of Free Municipal Gazettes on Media Market. In S. Kruk (ed.), *Pluralism Anxiety. Acting Socially in Latvia*. Rīga: Rīga Stradiņš University, 2018, pp. 187–199.

16. Rožukalne A. Monitoring Media Pluralism in the Digital Era: Application of the Media Pluralism Monitor in the European Union, Albania and Turkey in the years 2018–2019. Country report: Latvia. Firenze: The Centre for Media Pluralism and Media Freedom, 2020.

17. Rožukalne A. Journalism quality in Latvia: looking for new values in the middle of chaos. *Media Transformations*. 2012. № 6. P. 92–107.

18. Rožukalne A., Skulte I., Stakle A. Media education in the common interest: Public perceptions of

media literacy policy in Latvia. *Central European Journal of Communication*. 2020. № 13(2). P. 202–229.

19. Selva M. *Fighting Words: Journalism Under Assault in Central and Eastern Europe*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism at the University of Oxford, 2020.

20. Sulzberger A. G. The Growing Threat to Journalists Around the World. *The New York Times*. 2019. 23 Sept.

REFERENCES:

1. *European Convention on Human Rights*. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf [in English].

2. *Baltic countries: Misusing EU sanctions to ban Russian TV channels is not a legitimate tool for promoting reliable information*. URL: <https://rsf.org/en/news/baltic-countries-misusing-eu-sanctions-ban-russian-tv-channels-not-legitimate-tool-promoting> [in English].

3. Dragomir M. Control the Money, Control the Media: How Government Uses Funding to Keep Media in Line. *Journalism*. 2018. № 19 (8). P. 1131–1148 [in English].

4. *EFJ General Meeting (GM) Tallinn, Estonia 9-10 May 2019*. URL: <https://europeanjournalists.org/wp-content/uploads/2019/05/EN-Motions-on-EFJ-activities-1.pdf> [in English].

5. *Jakobsons is cleared of all charges in criminal case about Ushakov's e-mail correspondence*. URL: <https://bnn-news.com/jakobsons-is-cleared-of-all-charges-in-criminal-case-about-ushakov-s-e-mail-correspondence-151485> [in English].

6. Jastramskis D., Rožukalne A., Jõesaar A. Media Concentration in the Baltic States (2000–2014). *Informācijas mokslai*. 2017. № 77. P. 26–48 [in English].

7. Kiisler V. It's Not About Rhetoric; The Content Is Scary. *Postimees*. 2019. 16 Apr. [in English].

8. Koorits V. Martin Helme nõuab ERR-ilt EKRE suhtes kriitiliste ajakirjanike karistamist ja eetrist mahavõtmist. URL: <https://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/martin-helme-nouab-err-ilt-ekre-suhtes-kriitiliste-ajakirjanike-karistamist-ja-eetrist-mahavotmist?id=85741493> [in Estonian].

9. Krjukov A. *Kiisler ajakirjandusvabadusest Postimehes: see on üha keerulisem väljakutse*. URL: <https://www.err.ee/932482/kiisler-ajakirjandusvabadusest>

postimehes-see-on-üha-keerulisem-valjakutse [in Estonian].

10. *Latvian journalist assaulted in Riga*. URL: <https://cpj.org/2012/03/latvian-journalist-assaulted-in-riga/> [in English].

11. *Latvijas Žurnālistu asociācijas paziņojums par TV kanāla LNT slēgšanu*. URL: <http://www.latvijaszurnalisti.lv/valdes-lemumi/2019/11/08/latvijas-zurnalistu-asociacijas-pazinojums-par-tv-kanala-int-slegsanu/> [in Latvian].

12. Nielsen R., Gorwa R., de Cock Buning N. *What can be Done? Digital Media Policy Options for Europe (and Beyond)*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 2019 [in English].

13. *Postimehe peatoimetaja Peeter Helme lahkus ametist*. URL: <https://www.err.ee/998627/postimehe-peatoimetaja-peeter-helme-lahkus-ametist> [in Estonian].

14. Rožukalne A. *Monitoring Media Pluralism in Europe: Application of the Media Pluralism Monitor 2017 in the European Union, FYROM, Serbia & Turkey. Country Report: Latvia*. Firenze: The Centre for Media Pluralism and Media Freedom, 2018 [in English].

15. Rožukalne A. *Undermining Media Pluralism: Impact of Free Municipal Gazettes on Media Market*. In S. Kruk (ed.), *Pluralism Anxiety. Acting Socially in Latvia*. Rīga: Rīga Stradiņš University, 2018, pp. 187–199 [in English].

16. Rožukalne A. *Monitoring Media Pluralism in the Digital Era: Application of the Media Pluralism Monitor in the European Union, Albania and Turkey in the years 2018-2019. Country report: Latvia*. Firenze: The Centre for Media Pluralism and Media Freedom, 2020 [in English].

17. Rožukalne A. Journalism quality in Latvia: looking for new values in the middle of chaos. *Media Transformations*. 2012. № 6. P. 92–107 [in English].

18. Rožukalne A., Skulte I., Stakle A. Media education in the common interest: Public perceptions of media literacy policy in Latvia. *Central European Journal of Communication*. 2020. № 13(2). P. 202–229 [in English].

19. Selva M. *Fighting Words: Journalism Under Assault in Central and Eastern Europe*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism at the University of Oxford, 2020 [in English].

20. Sulzberger A. G. The Growing Threat to Journalists Around the World. *The New York Times*. 2019. 23 Sept. [in English].

Problems of realization of freedom of speech and freedom of media activity in the Baltic States: compliance with EU standards

Kokoriev Oleksii Viktorovich

Candidate of Philosophical Sciences,
Lecturer
College of communication
and informatization
of O.S. Popov Odessa National
Academy of Telecommunications
Aleksandrovsyky ave., 6, Odessa, Ukraine

The article examines the compliance of the Baltic exchange rate (on the example of Estonia and Latvia) with the EU policy in terms of strengthening the stability of freedom of speech and freedom of the media. The purpose of the article is to clarify the main problems in the implementation of freedom of speech and freedom of the media in the Baltic States, to assess the compliance of media policy of these countries with EU standards and values. Opportunities to freely exercise the right to freedom of speech, freedom of the media are positioned as fundamental prerequisites for the functioning of the EU and improving the quality of democracy in the member states, especially in the "young" democracies of the post-totalitarian space. The article proves that the Baltic countries' task of joining the EU motivated state institutions to strengthen freedom of speech and media independence, but after the completion of European integration procedures there were signs of stagnation and even regression in guaranteeing and protecting freedom of speech and especially media freedom. It is noted that over the last decade, threats to the autonomy and independence of the media have gained momentum. One of the results of the growing defects of democracy is the attempts to actually "seize" the media, as a result of which they fall under the formal or informal control of governments, as well as oligarchs, conservative-nationalist ruling parties, and so on. It is stated that although in the Baltic States these processes are relatively (relative to Hungary, Poland, etc.) slow, but the media landscape here has already acquired the characteristics of variability, problems in the field of media freedom, independence of journalists. Emphasis is placed on the growing risks of media professions, increasing self-censorship of journalists, rising anti-media rhetoric of governments (individual government officials), aggression against journalists by radical, populist political actors, etc. Factors that undermine freedom of speech and freedom of the media are primarily identified: ruling political parties that express a conservative-nationalist course, populism; external factor of Russian propaganda; attempts of interested actors to gain political control over the media, etc. The author argues that despite the current lack of high-profile crimes in the media space of the Baltic States, these countries are not consistent enough in the implementation of EU media policy.

Key words: freedom of speech, freedom of media activity, EU media policy, Estonia, Latvia.

Конопка Наталя Олегівна
Стрихоцький Тарас Любомирович

«М'яка сила» в зовнішній політиці Королівства Саудівська Аравія

УДК 327.82(532)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.15>

Конопка Наталя Олегівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Національного університету
«Острозька академія»
вул. Семінарська, 2, Острог,
Рівненська область, Україна

Стрихоцький Тарас Любомирович
студент II курсу магістеріуму
Національного університету
«Острозька академія»
вул. Семінарська, 2, Острог,
Рівненська область, Україна

Королівство Саудівська Аравія – історична батьківщина для багатомільйонного арабського народу. На території цієї держави розташовані головні святині ісламу, а також зосереджено близько 20% усіх підтверджених світових запасів нафти. Розгляд ролі Королівства у глобальних політичних та економічних процесах, гарантуванні безпеки в регіоні Близького Сходу є актуальними питаннями для сучасних дослідників. Неабиякий науковий інтерес становить вивчення використання Саудівською Аравією інструментарію «м'якої сили» у зовнішньополітичній діяльності. Стаття присвячена дослідженню особливостей застосування «м'якої сили» Королівством Саудівська Аравія, визначенню інструментів та механізмів її реалізації в зовнішній політиці держави.

У статті було застосовано загальнонаукові та спеціальнонаукові методи. Завдяки використанню системного підходу, методів аналізу та синтезу було складено цілісну картину формування та реалізації «м'якої сили» в зовнішній політиці Королівства, окреслено основні аспекти зовнішньої політики держави на регіональному та глобальному рівнях. Івент-аналіз та контент-аналіз уможливили простеження змін внутрішньополітичного та зовнішньополітичного становища держави й аналіз головних нормативно-правових актів. Завдяки прогностичному методу проведено аналіз перспектив впровадження та реалізації монархією «м'якої сили».

Інструментарій «м'якої сили» в Саудівській Аравії сьогодні переживає часи реформування. За збереження традиційних інструментів (нафтовий чинник, релігійний фактор, гуманітарна допомога, посередництво, лідерство в регіональних організаціях) відбувається запровадження нових (культурна та спортивна дипломатія, туризм та інші). Простежено роль Саудівської Аравії як посередника у врегулюванні регіональних та позарегіональних конфліктів. Показано особливості надання гуманітарної та фінансової підтримки країнам, які входять до кола геополітичних інтересів Королівства. Реалізація "Vision 2030" свідчить про те, у яких напрямках та сферах держава розвиватиме засоби використання «м'якої сили».

Авторами зроблено висновок, що впровадження ресурсів «м'якої сили» та їх використання в зовнішньополітичній діяльності Королівства дозволить покращити його авторитет на глобальному та регіональному рівнях.

Ключові слова: Королівство Саудівська Аравія, зовнішня політика, «м'яка сила», нафта, медіація, культурна дипломатія, спортивна дипломатія, "Vision 2030".

Вступ. Попри те, що 99% території Саудівської Аравії – це безжиттєва пустеля, її важко назвати окраїною світових та регіональних процесів. Радше навпаки, Королівство є історичною батьківщиною багатомільйонного арабського народу, на його території розташовані дві найголовніші святині ісламу та близько 20% усіх підтверджених світових запасів нафти. Впродовж останніх десятиліть Саудівська Аравія вкладала значні суми у свої збройні сили. За даними Стокгольмського інституту дослідження проблем миру (SIPRI), тільки у 2018 р. Ер-Ріяд витратив понад 67 млрд дол. США на оборонні потреби, в тому числі й на придбання нової військової техніки та оснащення. Це найбільший показник в порівнянні з іншими країнами цього регіону. У 2019 р. Королівство посіло третє після США і Китаю місце у світі за обсягами оборонного бюджету [2]. Однак Саудівській Аравії із її багатим політичним, військовим, економічним, культурним та релігійним впливом набагато вигідніше вдаватися до «м'якої сили» (концепція, обґрунтована проф. Дж. Наєм у 1990 р.) в зовнішній політиці, аніж до жорстких методів ведення міжнародних відносин.

Роль Королівства Саудівська Аравія у глобальних економічних процесах та у гарантуванні безпеки

в регіоні Близького Сходу, безумовно, викликає зацікавлення її зовнішньою політикою у представників світової науки. Однак сучасні події, пов'язані з відходом США із Близького Сходу та активізацією Ірану, вже знайшли своє відображення у змінах зовнішньої політики Королівства і потребують аналітичного висвітлення. Серед усіх змін чи не найпомітнішими є зростання ролі «м'якої сили» у зовнішній та внутрішній політиці: нове керівництво Саудівської Аравії на чолі з королем Салманом та спадковим принцом Мохаммедом бін Салманом не тільки продовжує використовувати старий перевірений часом інструментарій, модернізуючи та пристосовуючи його до сучасних вимог, але й впроваджує новий як відповідь тим загрозам і викликам, які стоять перед Саудівською Аравією сьогодні.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей застосування «м'якої сили» Королівством Саудівська Аравія, визначенні інструментів та механізмів її реалізації в зовнішньополітичній діяльності держави.

Для реалізації мети передбачається розв'язати такі дослідницькі **завдання**:

- проаналізувати роль нафтового фактору у формуванні «м'якої сили» Королівства;

- дослідити особливості участі монархії у врегулюванні регіональних та позарегіональних конфліктів;

- окреслити особливості надання гуманітарної та фінансової допомоги державам, які входять до геополітичних інтересів Саудівської Аравії;

- простежити ключові елементи стратегії формування позитивного іміджу держави на регіональному та глобальному рівнях.

Методи дослідження. Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові та спеціально наукові методи. У дослідженні застосовано системний підхід, який допоміг розглянути предмет через призму аспектів, що взаємодіють одне з одним в єдиному просторі, виявити значення різних подій, встановити їх взаємозв'язок та взаємозалежність. Окрім цього, цей метод дозволив скласти цілісну картину формування та реалізації «м'якої сили» в зовнішній політиці держави. У роботі також використано методи аналізу та синтезу, що у комплексному використанні допомогли під час визначення основних аспектів зовнішньої політики Саудівської Аравії на регіональному та глобальному рівнях. Завдяки методу івент-аналізу простежено зміни внутрішньополітичного становища та зовнішнього середовища; аналіз процесу прийняття зовнішньополітичних рішень з врахуванням особистісних установок керівників держави та їхній вплив на формування дипломатичної діяльності держави; проведено політичний аналіз та контент-аналіз офіційних нормативно-правових документів. Для аналізу перспектив впровадження та реалізації саудівської «м'якої сили» було використано прогностичний метод.

Стан наукової розробки проблеми. Питанню ролі «м'якої сили» в зовнішній політиці Королівства Саудівська Аравія присвячена ціла низка праць. Зокрема, у своїй праці проф. Джуліо Ґалларотті (Giulio Gallarotti) та проф. Ісам Я. аль Філалі (Isam Yahia Al Filali) окреслили основні історично-культурні передумови, особливості формування та застосування «м'якої сили» Королівством з кінця ХХ – до початку ХХІ ст. Професор та директор Центру міжнародних та регіональних студій при Школі дипломатичної служби Джорджтаунського університету (Катар) Мехран Камрава (Mehran Kamrava) проаналізував особливості діяльності Саудівської Аравії як посередника та спонсора в регіоні Близького та Середнього Сходу. Рахел Аїма (Rahel Aima) простежила сильні сторони «м'якої сили» держави, зокрема мистецькі ініціативи Мохаммеда бін Салмана. Ї Лі (Yi Li) аналізує економічну дипломатію саудівської держави, її мотиви, основні напрями реалізації та інструменти. Дослідження економічних інструментів «м'якої сили» Саудівської Аравії неможливо уявити без щорічних звітів Саудівського

Фонду Розвитку, який є «вітриною» міжнародної допомоги країни. Важливе значення для аналізу «м'якої сили» мають стратегії «Vision 2030» та «Cultural Vision», які окреслюють напрями майбутніх трансформацій у «м'якій силі» монархії. Використання даних проєкту Twiplomacy дозволило проаналізувати активність сторінок лідерів держав та міністерств у соцмережах. У статті використані аналітичні матеріали таких інформаційних порталів, як The Arab Weekly, The Washington Post, The Guardian та BBC News.

Результати дослідження. Проф. Дж. Ґалларотті та проф. І.Я. аль-Філалі визначають чотири ключові мережі, де Саудівська Аравія впроваджує свою «м'яку силу»: Близький і Середній Схід, арабський світ, мусульманський світ та глобальний енергетичний рівень. Окрім того, за твердженнями авторів, саудити стали лідерами важливих регіональних та міжнародних спільнот. Враховуючи політичну та економічну важливість цих чотирьох мереж і те, що Саудівська Аравія є основною сполучною ланкою для всіх чотирьох мережевих рівнів, це перетворює Саудівську Аравію на одну з найважливіших та найвпливовіших країн світу. Без сумніву, лідерська позиція в окреслених мережах наділила Саудівську Аравію «жорсткою силою» (hard power), однак саудити прагнули врівноважити цю «жорстку силу» різноманітними ініціативами для підвищення статусу та іміджу держави серед національних мереж [13, р. 8]. На думку М. Капітоненка, джерелом «м'якої сили» є не сповідування конкретного набору цінностей, а саме здатність постійно нав'язувати власні цінності іншим [1]. Такі цінності легше поширювати у суспільствах із схожими або близькими культурними орієнтаціями, а відтак цілком зрозумілим є застосування Саудівською Аравією «м'якої сили», насамперед у мусульманському світі.

Сьогодні, безперечно, основним енергетичним ресурсом є нафта. Нафта використовується з метою виробництва палива для більшості видів транспорту, з неї виготовляють пластик, медикаменти та безліч інших речей, без яких ми не уявляємо власного життя, хоча разом із користю вона приносить екологічні та кліматичні проблеми для нашої планети. Один з британських економічних оглядачів Джеремі Ворнер (Jeremy Warner) у своїй статті для *The Telegraph* називає нафту «кров'ю та отрутою сучасної економіки», пояснюючи повальну глобальну залежність від неї [37]. Через те, що не всі держави мають доступ до цього стратегічного ресурсу, багаті нафтою держави мають величезну вагу на міжнародній арені, адже безпосередньо впливають на світову економіку завдяки тому, що забезпечують попит решти світу.

Наявність других у світі підтверджених запасів вуглеводнів, безумовно, дає можливість Саудівській Аравії як прямо, так і непрямо впливати

на міжнародні процеси світового рівня. Однак, навіть поступаючись Венесуелі у кількості нафтових запасів, світова першість у видобутку нафти та розвинений енергетичний сектор промисловості, що дає можливість швидко скорочувати чи нарощувати видобуток енергоносіїв буквально в ручному режимі, забезпечили Королівству лідерські позиції в Організації країн – експортерів нафти (ОПЕК). Саудівська Аравія є лідером ОПЕК, яка згуртовує держави з різних континентів для координування своїх політик, поділу ринків та спільної реакції на глобальні економічні події. Нафтовий компонент «м'якої сили» Королівства дозволяє здійснювати вплив як на держави – імпортери «чорного золота», так і на держави – експортери. Продумана політика лідера дозволяє реалізовувати стратегію *win-win* у масштабі світової економіки: члени організації мають змогу отримати прибутки, а імпортери – товар за помірною ціною.

Економічна і, як наслідок, енергетична криза пов'язані із пандемією COVID-19, що розпочалася на початку цього року, дали змогу Саудівській Аравії вкотре продемонструвати свої лідерські можливості у вигляді «м'якої сили». Саудівська Аравія була серед ініціаторів підписання угоди щодо організованого скорочення видобутку нафти країнами ОПЕК+. За умовами угоди, монархія зобов'язалася найбільше скоротити щоденний видобуток нафти, близько на 4 млн барелів/день [14]. Додатково Королівство добровільно скорочувало видобуток нафти у червні на мільйон барелів/день та збирається продовжувати відповідну політику, жертвуючи власною економічною вигодою заради інших держав ОПЕК [27]. Такі дії Саудівської Аравії дозволяють зберегти єдність та цілісність в організації, куди входять держави з різних континентів та з різними інтересами й уникати серйозних конфліктів між ними. Варто додати, що Королівству вже довелося виступати гарантом дисципліни в організації і вдаватися до жорстких заходів внаслідок відмови Російської Федерації укласти угоду про скорочення нафтовидобутку. Саудівська Аравія нав'язала РФ цінову війну і, врешті, вийшла з неї переможцем, змусивши останню та інших скоротити видобуток нафти-сирцю.

Окрім лідерства в ОПЕК, Саудівська Аравія підтримує світову репутацію надійного експортера нафти попри те, що країна розташована у нестабільному регіоні Близького та Середнього Сходу. Яскравим прикладом подібних дій стала атака військових дронів на саудівський нафтопереробний завод Абкайк у середині вересня 2019 р., внаслідок чого миттєво ціна на нафту марки Brent зросла з 61 дол./барель до 68 дол./барель. Однак вже до кінця місяця ціна повернулася на стару позначку і навіть знизилася, щоб активізувати

попит [10]. Швидкість вирішення проблем дозволила ще раз утвердити Королівство як надійного постачальника «чорного золота» і наростити експорт, попри загострення протистояння США та Ірану в регіоні.

Важливе значення в реалізації «м'якої сили» Королівством має і діяльність Ради співробітництва держав Затоки (РСДЗ). Організація мала на меті об'єднати арабські монархії Затоки навколо Королівства, яка ставить собі за мету координувати діяльність організації і енергетичну політику цих держав, а також вирішувати міждержавні суперечки [30]. Катарська дипломатична криза внесла деструктив у діяльність організації, і центральну роль у регіоні Затоки знову відіграють двосторонні відносини. Велике значення для країни має пан-ісламська інтеграція: Саудівська Аравія бере активну участь у функціонуванні Світової ісламської Ліги та Організації ісламського співробітництва, а на її території розташовані штаб-квартири організацій. Діяльність обох організацій значною мірою фінансується монархією, і сьогодні їх очолюють вихідці з Саудівської Аравії. Також міжнародний авторитет Саудівської Аравії підвищує її членство у G-20, адже вона є єдиною арабською державою – членом організації.

Важливе місце серед компонентів «м'якої сили» Саудівської Аравії посідає посередництво як один з основних інструментів зовнішньої політики. Королівство має достатньо ресурсів (політичних, економічних, культурних, релігійних регіонального та позарегіонального рівнів), щоб виступати в ролі посередника у міжнародних конфліктах. Найвідомішими прикладами посередницької діяльності Королівства в регіоні залишаються міжліванські Таїфські угоди (1989 р.), Арабська мирна ініціатива щодо врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту (2002 р.) та Мексська угода між представниками ФАТХ та ХАМАС (2007 р.). Керівництво держави використовує свій статус захисника мусульманських святинь, щоб «примирити членів мусульманської родини», та спрямовує свої зусилля головним чином на арабо-ізраїльський конфлікт, міжконфесійний фактор у Лівані, безпеку в районі Затоки та іранську ядерну програму [16, р. 158–165].

Із зміцненням міжнародних позицій Саудівська Аравія робить кроки до того, щоб підвищити свій статус із основного посередника у конфліктах ісламського світу до статусу світового посередника. Цьому певною мірою сприяє активізація зовнішньополітичної діяльності, спричинена незадоволенням Спільним всеосяжним планом дій щодо ядерної програми Ірану, яке проявилася не тільки охолодженням відносин між США та Королівством, але й у поглибленні відносин з багатьма африканськими та азійськими державами починаючи з 2016 р. Іншими чинниками, які

сприяють потенціалу Саудівської Аравії як посередника, є її неналежність до Західного світу та водночас наявність безперечного авторитету серед цих держав та відсутність колоніального минулого. Розвиток відносин з Індією дозволив Королівству на початку 2019 р. запропонувати посередництво в індо-пакистанському конфлікті, обіцяючи двом державам фінансовий «пряник» у вигляді багатомільярдних інвестицій в обмін на примирення та продуктивний діалог [17].

Завдяки безперервному потоку нафтодоларів багаті нафтою держави Затоки, включно із Саудівською Аравією, отримали можливість реалізувати проекти із надання гуманітарної чи фінансової допомоги. Такі дії є не лише актом гуманізму, що надзвичайно цінується міжнародною спільнотою, але й можуть мати на меті реалізацію політичних, безпекових чи економічних цілей. Допомога Саудівської Аравії менш розвиненим африканським та близькосхідним країнам є прикладом активної співпраці Південь – Південь, адже головними реципієнтами саудівської допомоги виступають небагаті арабські та суб-сахарські країни. Китайська дослідниця Ї Лі (Yi Li) розділяє міжнародну допомогу Королівства на офіційну, тобто ту, яку держава реалізує безпосередньо і яка входить до міжнародної статистики, та неофіційну, яка реалізується правлячою родиною аль-Сауд, тому її майже неможливо відстежити, хоча, припускає авторка, вона є більшою, аніж повідомляють офіційні джерела. Левова частка саудівської допомоги припадає на країни Азії та Африки, зокрема, охоплює такі сектори, як інфраструктура та послуги (насамперед в соціальній та економічній сфері), списання боргів, виробництво та гуманітарна допомога [18, р. 3–4].

Саудівська Аравія активно співпрацює з ООН, МВФ та Світовим Банком а також має власні фундації, що займаються благодійною діяльністю. Згідно з даними Програми розвитку ООН (ПРООН) на 2016 р. Саудівська Аравія виділила на фінансування проектів ПРООН 14,5 млрд дол. США, що складає близько 1,9% валового національного доходу [21], що на 0,7% більше рекомендації ООН. Саудівська допомога надходить здебільшого на двосторонній основі через Саудівський Фонд Розвитку (Saudi Fund for Development, SFD) та Центр порятунку та гуманітарної допомоги ім. короля Салмана (King Salman Humanitarian Aid and Relief Center). Крім цього, Королівство надає допомогу і через регіональні установи: Ісламський банк розвитку (Islamic Development Bank), штаб-квартира якого розташована у Джидді, Арабський фонд економічного і соціального розвитку (Arab Fund for Economic and Social Development), Африканський банк розвитку (African Development Bank), Арабський банк економічного розвитку Африки (Arab Bank for Economic Development for Africa, BADEA) [21].

За інформацією Центру міжнародної комунікації (The Center for International Communication, Saudi Arabia), з 2007 по 2017 рр. Королівство надало 32,65 млрд дол. США для реалізації 999 проектів 78 країнам світу. Зокрема, у п'ятірку найбільших реципієнтів увійшли: Ємен (13,37 млрд), Сирія (2,35 млрд), Єгипет (1,84 млрд), Нігер (1,32 млрд), Мавританія (1,22 млрд). Значну допомогу отримали Афганістан, КНР, Пакистан, Йорданія та Туніс [26]. Ці держави входять в зону стратегічних та безпекових інтересів Королівства, відтак розподіл такої допомоги виглядає цілком зрозумілим у контексті підтримки ролі лідера регіону, хранителя двох святинь, «дипломатії реалу» та регіональної боротьби з іранським впливом.

Вітриною саудівської економічної допомоги та важливим інструментом «м'якої сили» є Саудівський Фонд Розвитку (Saudi Fund for Development, SFD). Фонд має дві головні мети: фінансування проектів у країнах, що розвиваються, та інституційна підтримка ненафтового експорту Саудівської Аравії. Капіталізація фонду зросла із початкових 10 млрд саудівських ріалів (2,5 млрд дол. США) до 31 млрд ріалів (8 млрд дол. США). Згідно з річним звітом за 2015 р. SFD фінансував 19 щорічних проектів допомоги, 9 в Африці (117,12 млн. ріалів) і 10 в Азії (127,87 млн. ріалів). Ці проекти охоплюють насамперед енергетичний сектор, транспорт, охорону здоров'я, освіту та сільське господарство [18].

Попри декларовану незалежність, у діяльності SFD можна простежити геополітичні мотиви. Найбільшим реципієнтом економічної допомоги Фонду став Єгипет, який за період з 1975–2018 рр. отримав понад 8,85 млрд ріалів, що становить четверту частину від загальної допомоги SFD африканським державам за цей період. Чотири держави Магрибу: Єгипет, Туніс, Судан і Марокко сумарно отримали більше половини всіх кредитів, які надходили до 46 держав Африки за період існування Фонду. Варто виділити також і Пакистан, який отримав десяту частину з усіх надходжень до азійських країн. Таким чином, з 62 млрд ріалів саме цих 5 держав-реципієнтів отримали близько третини. Протягом останніх років особливу увагу SFD почав звертати на Джибуті, яка отримала стратегічне значення завдяки близькості до Ємену та Аденської затоки і має на своїй території військові бази кількох великих держав. Водночас у період серйозного погіршення саудівсько-американських відносин КНР отримала четверту частину коштів від сум, які були виділені SFD протягом 1975–2018 рр. [38].

Одним із двигунів глобалізаційних процесів є інформаційні технології. Їхній стрімкий розвиток забезпечив ефективну комунікацію та пришвидшив обмін інформацією в глобальних масштабах, що вплинуло і на сферу міжнародних відносин.

Першим яскравим прикладом цієї нової інформаційної реальності стала «Арабська весна». Головними стимуляторами протестів стали соціальні мережі Facebook та Twitter, незалежні від авторитарних урядів арабських держав, за допомогою яких протестувальники могли безпечно комунікувати між собою та дізнаватися новини. Інформаційну підтримку протестувальників здійснював катарський телеканал Al Jazeera, який здобув світову популярність за допомогою висвітлення антиурядових мітингів. Попри те, що «Арабська весна» в Саудівській Аравії пройшла у вигляді мирних протестів і до зміни влади не призвела, Королівство не могло не врахувати досвід сусідніх країн.

Значна фінансова потуга дала змогу Саудівській Аравії використовувати різні підвиди «м'якої сили». Безумовно, одним з них є Інтернет-тролі та Інтернет-боти. Всесвітня мережа дала можливість швидкого доступу до інформації і значно прискорила поширення новин, ідей та думок. Група італійських дослідників на чолі з М. Томайоло (Michele Tomaiuolo) зазначають, що Інтернет сам по собі гарантує нам приватність та підштовхує до використання більш простої мови у спілкуванні. Наслідком цього є збільшення кількості непорозумінь та, відповідно, конфліктів [32, р. 2]. Завдяки приватності та простоті мови Інтернет-боти та тролі можуть ефективно впливати на думки інших користувачів мережі: дискредитувати ідеї, руйнувати змістовну дискусію чи дезінформувати. Згадаймо втручання російського Агентства Інтернет-досліджень у президентські вибори у США в 2016 р. Російські тролі були настільки добре замаскованими, що Д. Трамп навіть ретвітнув повідомлення одного з них [15].

Попри те, що у Саудівській Аравії діють жорсткі цезурні обмеження використання ЗМК [7], країна активно використовує мережу Інтернет-тролів та ботів задля впливу на інші держави. Традиційно пропаганду поділяють за аудиторію на арабську та «західну». Майданчиком для пропаганди серед арабської аудиторії став Facebook, адже мережа є однією з найпопулярніших серед арабської молоді [28]. У цій соціальній мережі саудівські Інтернет-тролі поширювали повідомлення про спадкоємця престолу Мохаммеда бін Салмана, його плани економічних та соціальних реформ, викладені в стратегії «Vision 2030», успіхи саудівських збройних сил, особливо на території Ємену. Окрім того, від імені фейкових акаунтів лунала критика сусідніх держав, зокрема Ірану, Катару та Туреччини, ставилася під сумнів надійність мережі новин Al Jazeera та діяльність організації Amnesty International [12].

Особливу увагу керівництва Саудівської Аравії привернула соціальна мережа Twitter, який є менш популярний серед арабської аудиторії, ніж Face-

book, тим не менше Саудівська Аравія є п'ятим найбільшим ринком з більш ніж 10 млн користувачів та п'ятим за величиною ринком для Snapchat, що має понад 15,6 млн користувачів [28]. Вже у 2011 р., під час «Арабської весни» принц Аль-Валід бін Талал Аль-Сауд (Al-Waleed bin Talal Al Saud) придбав частку корпорації і за кілька років контролював понад 5% акцій компанії, більше ніж сам засновник Twitter [33]. Для моніторингу дій власних громадян Саудівська Аравія навіть завербувала шпигунів серед співробітників Twitter [20]. Про широку мережу саудівських Інтернет-тролів та Інтернет-ботів у Twitter можуть свідчити дані Інтернет-ресурсу Twiplomacy, який аналізує активність керівників держав у соціальних мережах. Особливу увагу привертає незвичайна популярність сторінки МЗС Саудівської Аравії, яка поступається за кількістю підписників лише Державному Департаменту США. Також дослідники з Twiplomacy виявили, що у 2018 р. акаунт саудівського короля мав найбільше середнє значення ретвітів: понад 150 тис., тоді як у найближчого конкурента, Президента США – лише близько 20 тис. [34]. Вже у 2020 р. активність підписників короля Саудівської Аравії помітно знизилась за зростання кількості аудиторії: дописи акаунту в середньому отримували 23 тис. ревітів, і він незначно поступався Д. Трампу [35]. Представники соціальної мережі повідомляли про блокування 88 тис. акаунтів, пов'язаних із саудівськими «державними маніпуляціями». Більшість облікових записів були арабською мовою та спрямовані на «посилення повідомлень, сприятливих для саудівської влади», і зміст англійською мовою був спрямований на «західну аудиторію» [36].

Окрім дій Інтернет-тролів та Інтернет-ботів у соціальних мережах, Королівство має у своєму активі значний медіаресурс. Головним інформаційним рупором Королівства в мережі Інтернет та конкурентом катарської Al Jazeera є Arab News. Однак між медіа є суттєва різниця в охопленні аудиторії: більше 60% відвідувачів Al Jazeera – це громадяни США, Канади, Великобританії, Індії та Австралії [4]. Натомість 38% відвідувачів Arab News є жителями лише Саудівської Аравії та ОАЕ. Окрім того, Arab News має нижчий ступінь відвідуваності у порівнянні з катарським медіа-ресурсом [6]. Таким чином, можна зробити висновок про регіональну і внутрішньодержавну спрямованість цього ресурсу, який використовує Саудівська Аравія в регіоні як інструмент «м'якої сили».

Чи не найбільшим слабким місцем саудівської «м'якої сили» є її внутрішньополітичний складник. Рівень життя громадян Саудівської Аравії мало відрізняється від інших багатих нафтою сусідів, що підтверджує індекс людського розвитку ООН. У світовому рейтингу Королівство знаходиться приблизно на одному рівні з сусідніми Катаром, ОАЕ

та Бахрейном. При цьому деякі з цих держав досягли набагато кращих результатів у диверсифікації власних економік шляхом проведення внутрішніх реформ та інвестицій у власну культуру. Яскравим прикладом став Катар, де у 2008 р. було відкрито найбільший музей ісламського мистецтва [11].

Період 2015–2016 рр. був надзвичайно важким для зовнішньої політики Саудівської Аравії. У 2015 р. був підписаний Спільний всеосяжний план дій, який знімав усі санкції з головного суперника Королівства у регіоні – Ірану. Це призвело до погіршення відносин із США. Крім того, Королівство розпочало невдалу операцію в Ємені, щоб зменшити іранський вплив на південних кордонах, яка викликала неоднозначну реакцію громадян західного світу. Як приклад Палата представників та Сенат США односторонньо підтримували блокування поставок зброї Саудівській Аравії та прийняли закон «Справедливість проти спонсорів тероризму». Цей закон дозволяє громадянам США подавати позови проти іноземних держав, чий службовці підозрюються американською владою у підтримці терактів на її території. Такі дії законодавців показали зростаючу залежність сучасних демократій від суспільної думки і необхідність модернізації монархії, щоб підвищити власну привабливість в очах західних суспільств. Звинувачення у порушенні прав людини, які раніше не були причиною обмеження кооперації Заходу та Саудівської Аравії, тепер стали основною перешкодою у здійсненні двосторонніх відносин та просування інтересів Королівства.

Найважливішим документом, який покликаний зробити Саудівську Аравію привабливою для світу через «м'яку силу», є стратегія “Vision 2030” (Бачення 2030), яка була представлена спадковим принцом Королівства у 2017 р. Поряд з реформами економіки та управління у “Vision 2030” особлива увага звертається на культурну силу Саудівської Аравії як серця арабського та ісламського світів, окреслено шляхи її використання як на території Азії, Африки, Близького та Середнього Сходу, так і Америки [5]. По-перше, керівники Королівства планують провести масштабну реформу в культурі і сповна використати туристичну потугу держави. “Vision 2030” передбачає реставрацію культурних пам'яток ісламського та доісламського періоду, створення найбільшого та найсучаснішого ісламського музею в світі тощо. Водночас документ передбачає певну секуляризацію культури шляхом проведення міжнародних подій. Деякі кроки вже було зроблено у цьому напрямку: Саудівська Аравія провела перший свій фестиваль коміксів та косплею Comic Con [8] у 2017 р. та міжнародний форум «Інвестиційна ініціатива майбутнього», який, з огляду на кількість та ранг запрошених, отримав назву «Давос у пустелі» [29].

У 2017 р. було засновано Інститут Мистецтва MiSK (MiSK Art Institute), який очолює Ахмед Матер (Ahmed Mater). Організація створена з метою підтримки саудівських митців та сприяння культурній дипломатії та обміну. Штаб-квартира знаходиться в Ер-Ріяді, з відділеннями у Лондоні, Венеції та у поселенні Абха [19]. Інститут вже розпочав реалізацію міжнародної програми в Музеї сучасного мистецтва у Нью-Йорку; провів дискусійні панелі й покази віртуальної реальності в Art Dubai, Центрі Кеннеді у Вашингтоні й Паризькому Інституті Monde Arabe тощо. Влітку 2018 р. Саудівська Аравія вперше взяла участь в Венеціанському архітектурному бієнале [3]. З 2019 р. Саудівська Аравія відкрилася для туристів і планує вкласти 64 млрд дол. у розвиток індустрії розваг протягом наступного десятиліття [24].

Для реалізації системної державної політики в сфері культури у 2018 р. в Саудівській Аравії було створено Міністерство культури, яке розпочало свою роботу у березні 2019 р. На сайті міністерства вказано, що воно відіграє центральну роль у кожному із трьох стовпів “Vision 2030”: формуванні динамічного суспільства, процвітаючої економіки та амбітної нації [31]. В день початку роботи міністерство опублікувало документ під назвою “Cultural Vision” (Бачення культури). У документі серед цілей вказується і «створення можливостей для глобального культурного обміну». Таким чином, можна сказати, що новостворене міністерство повинно регулювати процес відкриття Королівства для світу та навпаки. Автори “Cultural Vision” вбачають у культурі центральний компонент усіх міжнародних візитів. Міністерство планувало продемонструвати свої перші досягнення на саміті G-20, який мав відбутися в Ер-Ріяді у 2020 р., та на виставці Expo 2020 в ОАЕ.

Про особливу важливість міністерства свідчить те, що його очолив принц Бадр бін Абдулла бін Мухаммед бін Фархан аль-Сауд (Badr bin Abdullah bin Mohammed bin Farhan Al Saud), який є близьким соратником спадкового принца Мохаммеда бін Салмана. Принц Бадр став відомим після того, як придбав для спадкового принца картину Леонардо да Вінчі «Спаситель світу» у 2017 р., та як керівник Saudi Research and Marketing Group (SRMG) – компанії, яка за даними видання *The Guardian* була основою «м'якої сили» Королівства у Британії та займалася відбілюванням репутації держави [23]. SRMG є власником кількох впливових англійських видань, серед яких *Arab News* і *Asharq Al-Awsat* та інші. Разом із створенням Міністерства культури Саудівська Аравія налагодила тіснішу співпрацю із ЮНЕСКО: вже у 2019 р. країну вперше обрали до Комітету світової спадщини організації. Крім цього, у 2020 р. монархії виділила 25 млн дол. США на проекти організації із збереження місць

культурної спадщини та підтримку креативної економіки [22]. Активна співпраця з ЮНЕСКО може стимулювати розвиток саудівської науки та популяризувати культуру Королівства по всьому світу. А відтак можемо сказати, що культурна дипломатія є одним з найактивніших шляхів просування «м'якої сили» Королівства.

Сьогодні спортивна дипломатія як один із інструментів зовнішньої політики використовується Саудівської Аравією для просування «м'якої сили» на регіональному, а насамперед глобальному, рівнях¹ та є частиною стратегії «Vision 2030». Зокрема, у 2019 р. на території Королівства відбувся боксерський матч у важкій вазі між Ентоні Джошуа та Енді Руїсом; в цьому ж році було проведено півфінали та фінал Суперкубку Італії з футболу [9]; 5–17 січня 2020 р. – ралі Дакар – 2020; півфінали та фінал Суперкубку Іспанії з футболу; відбулися перегони формули Е, тенісні змагання та жіночі змагання з боротьби [25]. Однак, з огляду на складну ситуацію із правами людини, Саудівська Аравія навряд чи не зможе використати свій потенціал у повному обсязі, однак для неї це можливість підвищити рівень знань про себе у світі та покращити міжнародний імідж.

«Vision 2030» не тільки окреслює основні напрями розвитку «м'якої сили» Саудівської Аравії, але й свідчить про те, що влада країни повністю контролює ситуацію. Реформи, передбачені стратегією, – це, по суті, «революція згори», спрямована на розвиток суспільства загалом та підтримку сфер культури, науки та розваг зокрема. Однак саме ця підтримка у майбутньому заважатиме повністю використати переваги «м'якої сили», адже у ній важливу роль відіграють саме громадські, незалежні від держав, інституції. Яскравим прикладом цього є світовий успіх «Голлівуду», Оксфордського університету чи «Французького альянсу». «Vision 2030» не передбачає будь-яких змін в устрою саудівської держави, зменшення впливу шаріату на законодавство чи збільшення участі власних громадян у політичному житті.

Висновки. З огляду на нарощення військової та оборонної потуги «м'яка сила» просування зовнішньої політики часто виглядає лише як «вітрина», що має на меті створити ілюзорний фон. Найголовніше, що сьогодні Саудівська Аравія залишається центром тяжіння арабського та мусульманського світу та державою з потужною економікою. З таким наявним потенціалом різноманітні модернізаційні ініціативи сучасного керівництва Королівства та просування інтересів за допомогою «м'якої сили» будуть мати неоднозначну оцінку та перспективи.

На цей час інструментарій «м'якої сили» Саудівської Аравії переживає значні реформи. Країна зберігає традиційні інструменти: нафтовий чинник, релігійний фактор, лідерство в регіональних організаціях, медіація та гуманітарна допомога, та запроваджує нові: культурна, спортивна дипломатія, туризм, що покликані підвищити привабливість в очах світового співтовариства. Реалізація «Vision 2030» дозволить пом'якшити звинувачення у порушенні прав людини в Королівстві та збільшити його інвестиційну привабливість. Окрім того, це дозволить підвищити авторитет Королівства в очах західного суспільства та отримати ширшу міжнародну підтримку у протистоянні з Іраном. Культурна, наукова, освітня, спортивна дипломатія Саудівської Аравії потребують поглибленого та детального розгляду для чіткішого розуміння стратегії та тактики зовнішньополітичного курсу монархії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Капітоненко М.Г. «М'яка сила» у сучасній світовій політиці: теоретичні аспекти, *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 94 (Частина II). 2010. С. 20–29.
2. Кніпп К., Сааков В. Вразлива регіональна потуга: наскільки сильною є Саудівська Аравія? *Deutsche Welle*. 24.09.2019. URL: <https://p.dw.com/p/3Q94Y> (дата звернення: 21.07.2020).
3. Aima R. How Powerful is Saudi Arabia's Soft Power Push? *Frieze*. 02 May 2018. URL: <https://frieze.com/article/how-powerful-saudi-arabias-soft-power-push> (дата звернення: 11.06.2020).
4. Aljazeera.com. Similar Web. June 2020. URL: <https://www.similarweb.com/website/aljazeera.com/#overview> (дата звернення: 11.07.2020).
5. Al-Shammeri F. Saudi Arabia: The immense outreach of soft power, *Al Arabiya*, 25 October 2017. URL: <https://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2017/10/25/Saudi-Arabia-The-immense-outreach-of-soft-power> (дата звернення: 23.05.2020).
6. ArabNews.com. Similar Web. June 2020. URL: <https://www.similarweb.com/website/arabnews.com/> (дата звернення: 4.07.2020).
7. Beaumont B. 7 ways Saudi Arabia is silencing people online, *Amnesty International*. 9 April 2015. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2015/04/7-ways-saudi-arabia-is-silencing-people-online/> (дата звернення: 21.07.2020).
8. Britton B., Atassi B. Crowds flock to Saudi Arabia's first Comic Con, *CNN*. 20 February 2017. URL: <https://edition.cnn.com/2017/02/19/middleeast/saudi-arabia-comic-con/index.html> (дата звернення: 21.07.2020).
9. Chaplin R. Old lady in Arabia Juventus arrive in Saudi Arabia for controversial Super Cup clash with Milan, *The Sun*. 15 January 2019. URL: <https://www.thesun.co.uk/sport/8194129/juventus-arrive-in-saudi-arabia-for-controversial-super-cup-clash-with-milan/> (дата звернення: 22.07.2020).
10. Crude Oil Brent US Dollars per Barrel, *Countryeconomy.com*. URL: <https://countryeconomy.com/raw-materials/brent?dr=2019-09> (дата звернення: 5.05.2020).

¹ Подібну стратегію активно застосовують ОАЕ та Катар.

11. Cultural Innovations. Museum of Islamic Art. URL: <https://www.culturalinnovations.com/museum-of-islamic-art> (дата звернення: 31.07.2020).
12. Facebook bans 'Saudi Arabia-linked propaganda accounts', *BBC News*. 1 August 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-49197576> (дата звернення: 31.07.2020)
13. Gallarotti G., Al Filali I.Y. The Soft Power of Saudi Arabia, *International Studies*. Vol. 49. Nos. 3&4. 2014. Pp. 1–52 (дата звернення: 05.06.2020).
14. Geiger J. Global Oil Producers Agree On Joint 10 Million Bpd Output Cut. *Oilprice.com*. 9 April 2020. URL: <https://oilprice.com/Energy/Oil-Prices/Global-Oil-Producers-Agree-On-Joint-10-Million-Bpd-Output-Cut.html> (дата звернення: 25.07.2020).
15. Hatmaker T. Mueller report details the evolution of Russia's troll farms as it began targeting US politics. URL: <https://techcrunch.com/2019/04/18/mueller-report-ira-internet-research-agency/> (дата звернення: 25.07.2020).
16. Kamrava M. Mediation and Saudi Foreign Policy, *Orbis*, Winter, 2013. pp. 152–170.
17. Latif A. Saudi Arabia offers to mediate between Pakistan, India. *Anadolu Agency*. 7 March 2019. URL: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/saudi-arabia-offers-to-mediate-between-pakistan-india/1411983> (дата звернення: 12.07.2020).
18. Li Yi. Saudi Arabia's Economic Diplomacy through Foreign Aid: Dynamics, Objectives and Mode, *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies / Shanghai International Studies University*. 2019. pp. 110–122. doi.org/10.1080/25765949.2019.1586367
19. Misk Art Institute. URL: <https://miskartinstitute.org/about> (дата звернення: 29.07.2020).
20. Nakashima E., Bensinger G. Former Twitter employees charged with spying for Saudi Arabia by digging into the accounts of kingdom critics, *The Washington Post*. 6 November 2019. URL: https://www.washingtonpost.com/national-security/former-twitter-employees-charged-with-spying-for-saudi-arabia-by-digging-into-the-accounts-of-kingdom-critics/2019/11/06/2e9593da-00a0-11ea-8bab-0fc209e065a8_story.html (дата звернення: 18.07.2020).
21. Saudi Arabia and UNDP launch the report «Partnership in Development and South-South Cooperation». URL: https://www.sa.undp.org/content/saudi_arabia/en/home/presscenter/pressreleases/2016/05/15/partnership-in-development-and-south-south-cooperation.html (дата звернення: 29.07.2020).
22. Saudi Arabia commits US\$25 million to UNESCO for the protection of heritage. URL: <https://en.unesco.org/news/saudi-arabia-commits-us25-million-unesco-protection-heritage> (дата звернення: 28.07.2020).
23. Saudi Arabia pays UK firms millions to boost image, *The Guardian*. 19 October 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/19/saudi-arabia-pays-uk-firms-millions-to-boost-image> (дата звернення: 28.07.2020).
24. Saudi Arabia to invest \$64bn in entertainment, *BBC News*. 22 February 2018. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-43152289> (дата звернення: 28.07.2020).
25. Saudi Arabia uses sports as lever for 'soft power'. Saudi focus on sports stems partly from an economic motive to lure international tourists and boost domestic spending, *The Arab Weekly*. 5.01.2020. URL: <https://theArabweekly.com/saudi-arabia-uses-sports-lever-soft-power> (дата звернення: 16.07.2020).
26. Saudi Arabia's Aid to the World Reaches Nearly \$33 Billion in 10 year. URL: <https://twitter.com/CICSaudi/status/968844512884871168> (дата звернення: 29.07.2020).
27. Saudi Press: Saudi Arabia Announces Additional Voluntary Reduction of Crude Oil Production, *Saudi Press Agency*. URL: <https://www.spa.gov.sa/viewstory.php?lang=en&newsid=2086260> (дата звернення: 16.07.2020).
28. Social media use by youth is rising across the Middle East, *The Arab Weekly*. 26.01.2020. URL: <https://theArabweekly.com/social-media-use-youth-rising-across-middle-east> (дата звернення: 16.07.2020).
29. Stanley-Becker I. "Davos in the Desert": Once a sign of Saudi Arabia's clout, the spectacle now highlights its isolation, *The Washington Post*. 18 October 2018. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2018/10/18/davos-in-the-desert-once-a-sign-of-saudi-arabias-clout-the-spectacle-now-highlights-its-isolation/> (дата звернення: 15.07.2020).
30. The Foreign Policy of The Kingdom of Saudi Arabia, Ministry of Foreign Affairs. 2016. URL: <https://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/KingdomForeignPolicy/Pages/ForeignPolicy24605.aspx> (дата звернення: 30.07.2020).
31. The Ministry of Culture. URL: <https://www.moc.gov.sa/en/About> (дата звернення: 30.07.2020).
32. Tomaiuolo M., Lombardo G., Mordonini M., Cagnoni S., Poggi A. A Survey on Troll Detection, *Future internet*. 2020. 14 p.
33. Truong A. This Saudi prince now owns more of Twitter than Jack Dorsey does, *Quartz*, 7 October 2015. URL: <https://qz.com/519388/this-saudi-prince-now-owns-more-of-twitter-than-jack-dorsey-does/> (дата звернення: 18.07.2020).
34. Twiplomacy Study 2018, 10 July 2018. URL: <https://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2018/> (дата звернення: 29.07.2020).
35. Twiplomacy Study 2020, 20 July 2020. URL: <https://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2020/> (дата звернення: 29.07.2020).
36. Twitter blocks accounts linked to Saudi 'state-backed' manipulation effort, *The Guardian*. 20 December 2019. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2019/dec/20/twitter-blocks-accounts-saudi-arabia-manipulation-effort> (дата звернення: 15.07.2020).
37. Warner J. Oil is both the lifeblood and the poison of the global economy? *The Telegraph*. URL: <https://www.telegraph.co.uk/finance/oilprices/10465340/Oil-is-both-the-lifeblood-and-the-poison-of-the-global-economy.html> (дата звернення: 2.07.2020)
38. ماغزلل يونسلا ريبرقتلا. فيمن تلل يدوعسلا قودن صلا. 2019. URL: <https://www.sfd.gov.sa/ar/web/guest/publications/> (дата звернення: 1.08.2020)

REFERENCES:

1. Kapitonenko M.H. (2010) «Miaka syla» u suchasny svitovii politysi: teoretychni aspekty ['Soft power' in the modern world politics: theoretical aspects],

Actual problems of international relations. Vol 94 (part II). pp. 20–29. [in Ukrainian].

2. Knipp K., Saakov V. (2019) Vrazlyva rehionalna potuha: naskilky sylnoiu ye Saudivska Aravii? [Vulnerable regional power: how strong is Saudi Arabia?]. Deutsche Welle. 24.09.2019. URL: <https://p.dw.com/p/3Q94Y> [in Ukrainian].

3. Aima R. (2018) How Powerful is Saudi Arabias Soft Power Push? Frieze. 02 May 2018. URL: <https://frieze.com/article/how-powerful-saudi-arabias-soft-power-push> (Access date: 11.06.2020).

4. Aljazeera.com. Similar Web. June 2020. URL: <https://www.similarweb.com/website/aljazeera.com/#overview> (Access date: 11.07.2020).

5. Al-Shammeri F. (2017) Saudi Arabia: The immense outreach of soft power, Al Arabiya, 25 October 2017. URL: <https://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2017/10/25/Saudi-Arabia-The-immense-outreach-of-soft-power> (Access date: 23.05.2020).

6. ArabNews.com. Similar Web. June 2020. URL: <https://www.similarweb.com/website/arabnews.com/> (Access date: 4.07.2020).

7. Beaumont B. (2015) 7 ways Saudi Arabia is silencing people online, Amnesty International. 9 April 2015. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2015/04/7-ways-saudi-arabia-is-silencing-people-online/> (Access date: 21.07.2020).

8. Britton B., Atassi B. (2017) Crowds flock to Saudi Arabias first Comic Con, CNN. 20 February 2017. URL: <https://edition.cnn.com/2017/02/19/middleeast/saudi-arabia-comic-con/index.html> (Access date: 21.07.2020).

9. Chaplin R. (2019) Old lady in Arabia Juventus arrive in Saudi Arabia for controversial Super Cup clash with Milan, The Sun. 15 January 2019. URL: <https://www.thesun.co.uk/sport/8194129/juventus-arrive-in-saudi-arabia-for-controversial-super-cup-clash-with-milan/> (Access date: 22.07.2020).

10. Crude Oil Brent US Dollars per Barrel, Countryeconomy.com. URL: <https://countryeconomy.com/raw-materials/brent?dr=2019-09> (Access date: 5.05.2020).

11. Cultural Innovations. Museum of Islamic Art. URL: <https://www.culturalinnovations.com/museum-of-islamic-art> (Access date: 31.07.2020).

12. Facebook bans 'Saudi Arabia-linked propaganda accounts, BBC News. 1 August 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-49197576> (Access date: 31.07.2020).

13. Gallarotti G., Al Filali I.Y. (2014) The Soft Power of Saudi Arabia, International Studies. Vol 49. Nos. 3–4. Pp. 1–52.

14. Geiger J. (2020) Global Oil Producers Agree On Joint 10 Million Bpd Output Cut. Oilprice.com. 9 April 2020. URL: <https://oilprice.com/Energy/Oil-Prices/Global-Oil-Producers-Agree-On-Joint-10-Million-Bpd-Output-Cut.html> (Access date: 25.07.2020).

15. Hatmaker T. (2019) Mueller report details the evolution of Russias troll farms as it began targeting US politics. URL: <https://techcrunch.com/2019/04/18/mueller-report-ira-internet-research-agency/> (Access date: 25.07.2020).

16. Kamrava M. (2013) Mediation and Saudi Foreign Policy, Orbis, Winter, 2013. pp. 152-170.

17. Latif A. (2019) Saudi Arabia offers to mediate between Pakistan, India. Anadolu Agency. 7 March

2019. URL: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/saudi-arabia-offers-to-mediate-between-pakistan-india/1411983> (Access date: 12.07.2020).

18. Li Yi. (2019) Saudi Arabias Economic Diplomacy through Foreign Aid: Dynamics, Objectives and Mode, Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies / Shanghai International Studies University. 2019. pp. 110–122. doi.org/10.1080/25765949.2019.1586367

19. Misk Art Institute. URL: <https://miskartinstitute.org/about> (Access date: 29.07.2020).

20. Nakashima E., Bensinger G. (2019) Former Twitter employees charged with spying for Saudi Arabia by digging into the accounts of kingdom critics, The Washington Post. 6 November 2019. URL: https://www.washingtonpost.com/national-security/former-twitter-employees-charged-with-spying-for-saudi-arabia-by-digging-into-the-accounts-of-kingdom-critics/2019/11/06/2e9593da-00a0-11ea-8bab-0fc209e065a8_story.html (Access date: 18.07.2020)

21. Saudi Arabia and UNDP launch the report «Partnership in Development and South – South Cooperation». URL: <https://www.sa.undp.org/content/saudi-arabia/en/home/presscenter/pressreleases/2016/05/15/partnership-in-development-and-south-south-cooperation.html> (Access date: 29.07.2020).

22. Saudi Arabia commits US\$25 million to UNESCO for the protection of heritage. URL: <https://en.unesco.org/news/saudi-arabia-commits-us25-million-unesco-protection-heritage> (Access date: 28.07.2020).

23. Saudi Arabia pays UK firms millions to boost image, The Guardian. 19 October 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/19/saudi-arabia-pays-uk-firms-millions-to-boost-image> (Access date: 28.07.2020).

24. Saudi Arabia to invest \$64bn in entertainment, BBC News. 22 February 2018. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-43152289> (Access date: 28.07.2020).

25. Saudi Arabia uses sports as lever for 'soft power'. Saudi focus on sports stems partly from an economic motive to lure international tourists and boost domestic spending, The Arab Weekly. 5.01.2020. URL: <https://theArabweekly.com/saudi-arabia-uses-sports-lever-soft-power> (Access date: 16.07.2020).

26. Saudi Arabias Aid to the World Reaches Nearly \$33 Billion in 10 year. URL: <https://twitter.com/CICSaudi/status/968844512884871168> (Access date: 29.07.2020).

27. Saudi Press: Saudi Arabia Announces Additional Voluntary Reduction of Crude Oil Production, Saudi Press Agency. URL: <https://www.spa.gov.sa/viewstory.php?lang=en&newsid=2086260> (Access date: 16.07.2020).

28. Social media use by youth is rising across the Middle East, The Arab Weekly. 26.01.2020. URL: <https://theArabweekly.com/social-media-use-youth-rising-across-middle-east> (Access date: 16.07.2020).

29. Stanley-Becker I. (2018) «Davos in the Desert»: Once a sign of Saudi Arabias clout, the spectacle now highlights its isolation, The Washington Post. 18 October 2018. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2018/10/18/davos-in-the-desert-once-a-sign-of-saudi-arabias-clout-the-spectacle-now-highlights-its-isolation/> (Access date: 15.07.2020).

30. The Foreign Policy of The Kingdom of Saudi Arabia, Ministry of Foreign Affairs. 2016. URL: <https://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/KingdomForeignPolicy/Pages/ForeignPolicy24605.aspx> (Access date: 30.07.2020).

31. The Ministry of Culture. URL: <https://www.moc.gov.sa/en/About> (Access date: 30.07.2020).

32. Tomaiuolo M., Lombardo G., Mordonini M., Cagnoni S., Poggi A. (2020) A Survey on Troll Detection, Future internet. 14 p.

33. Truong A. (2015) This Saudi prince now owns more of Twitter than Jack Dorsey does, Quartz, 7 October 2015. URL: <https://qz.com/519388/this-saudi-prince-now-owns-more-of-twitter-than-jack-dorsey-does/> (Access date: 18.07.2020).

34. Twiplomacy Study 2018, 10 July 2018. URL: <https://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2018/> (Access date: 29.07.2020).

35. Twiplomacy Study 2020, 20 July 2020. URL: <https://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2020/> (Access date: 29.07.2020).

36. Twitter blocks accounts linked to Saudi 'state-backed manipulation effort, The Guardian. 20 December 2019. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2019/dec/20/twitter-blocks-accounts-saudi-arabia-manipulation-effort> (Access date: 15.07.2020).

37. Warner J. (2020) Oil is both the lifeblood and the poison of the global economy? The Telegraph. URL: <https://www.telegraph.co.uk/finance/oilprices/10465340/Oil-is-both-the-lifeblood-and-the-poison-of-the-global-economy.html> (Access date: 2.07.2020).

38. ماغلل يونسلا ريرقتلا. فيمنتلل يدوعسلا قودنصرلا 2018. 2019 [Annual Report. Saudi Fund for Development. 2019] URL: <https://www.sfd.gov.sa/ar/web/guest/publications/> (Access date: 1.08.2020) [in Arabic].

“Soft Power” in the foreign policy of the Kingdom of Saudi Arabia

Konopka Natalia Olehivna

PhD,
Associate Professor at the Department of International Relations
National University of “Ostroh Academy”
Seminarska str., 2, Ostroh,
Rivne region, Ukraine

Strykhotyskiy Taras Liubomyrovych

Postgraduate Student at the Department of International Relations
National University of “Ostroh Academy”
Seminarska str., 2, Ostroh,
Rivne region, Ukraine

The Kingdom of Saudi Arabia is a historical homeland for millions of Arab people. The main shrines of Islam are located on the territory of this state, and about 20% of the world's proven oil reserves are concentrated here. The role of the Kingdom in global political and economic processes and security in the Middle East are relevant issues for modern researchers. It is of great scientific interest to study the usage of “soft power” tools in Saudi Arabia's foreign policy.

The article studies the peculiarities of the “soft power” usage by the Kingdom of Saudi Arabia and the tools and mechanisms for its implementation in the state's foreign policy.

The authors use general and special scientific methods. Adopting a systematic approach and methods of analysis and synthesis, the researchers examine the formation and implementation of “soft power” in the foreign policy of the Kingdom and outline the main aspects of foreign policy at the regional and global levels. Event analysis and content analysis make it possible to trace changes in the domestic and foreign policy of the state and analyze the main regulatory legal acts. Employing the prognostic method, the scholars analyze the prospects for the “soft power” introduction and implementation by the monarchy.

“Soft power” tools in Saudi Arabia are currently in the process of reform. While preserving traditional tools (the oil factor, the religious factor, humanitarian aid, mediation, leadership in regional organizations), the country introduces new ones (cultural and sports diplomacy, tourism, etc.). The role of Saudi Arabia as a mediator in settlement of regional and non-regional conflicts is traced. The peculiarities of providing humanitarian and financial support to countries that are part of the Kingdom's geopolitical interests are shown. The implementation of Vision 2030 demonstrates in which areas and spheres the state will develop the means of using “soft power”.

The authors conclude that the implementation and use of soft power resources in the Kingdom's foreign policy will improve its authority at the global and regional levels.

Key words: Kingdom of Saudi Arabia, foreign policy, “soft power”, oil, mediation, cultural diplomacy, sports diplomacy, Vision 2030.

Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу в контексті парламентських електоральних циклів 2017 року

УДК 329.1/9(4-6ЄС):324«2017»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.16>

Копинець Юрій Юрійович
старший викладач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету
вул. Університетська, 14, Ужгород, Україна

Проаналізовано парламентські вибори в семи країнах Європейського Союзу: Нідерландах (15 березня), Болгарії (26 березня), Великій Британії (8 червня), Франції (11, 18 червня), Німеччині (24 вересня), Австрії (15 жовтня) та Чехії (20-21 жовтня). Підкреслено, що парламентські виборні кампанії 2017 р. мають яскраво виражений національний профіль, відтак їх потрібно досліджувати, враховуючи країнову специфіку. Зазначено, що разом із тим за своєю логікою вони багато в чому вписуються в більш широкий європейський і світовий тренди розвитку партійних систем.

Вказано, що головною характеристикою виборчих кампаній було протистояння «мейнстрімних» партій і партій «нової політики», а на конфігурацію партійних систем мав суттєвий вплив загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій із чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій із розмитою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури.

Охарактеризовано електоральні результати партій «нової політики»: у Франції (коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem») та Чехії (ANO 2011) здобули перемогу на виборах, у Нідерландах «Партія свободи» посіла другу позицію, а у Німеччині («Альтернатива для Німеччини»), Болгарії (коаліція «Об'єднані патріоти»), Австрії (Австрійська партія свободи) отримали третій результат. При цьому в Австрії, Болгарії, Франції, Чехії партії «нової політики» прийняли участь у формуванні урядової коаліції.

Досліджено причини успіху партій «нової політики». До них можна віднести: а) зростаюче відчуження між політичним класом і виборцями; б) поглиблення ідейно-ціннісного розколу всередині провідних політичних сил і елітних груп; в) загострення розколу щодо європейської інтеграції, відчутне зростання євроскептицизму, додатковий імпульс якому надали економічна та міграційна криза; г) накопичення різнохарактерного протестного потенціалу (євроскептики, націоналісти, антиглобалісти, «зелені» та інші); д) криза традиційних партій, двопартійності і самої ліво-правої матриці ідеологічних координат; ж) криза ідеології «мейнстріму» у всіх її проявах.

Ключові слова: парламентські вибори, Європейський Союз, вибори до Європарламенту, «мейнстрімні партії», партії «нової політики».

Вступ. В останні десятиліття політичні системи країн Європейського Союзу зіткнулися з низкою серйозних викликів, які мали вплив і на формування партійних систем. Вказані виклики пов'язані з фінансовою кризою 2008–2009 рр., міграційною кризою 2015–2016 рр., антиглобалістськими рухами та євроскептицизмом. Перенесення їх у сферу політики виявилось у протистоянні «мейнстрімних» і антисистемних партій / партій «нової політики», особливості якого можна простежити на основі аналізу результатів парламентських виборів.

Мейнстрім (основна течія) – домінуючий напрям в якійсь галузі (наука, культура, політика) для певного відрізка часу (консервативні, ліберальні, соціал-демократичні партії). Партії «нової політики» – це інституціональні представники носіїв постматеріальних цінностей, які налаштовані на розв'язання конкретних проблем суспільного життя і політична діяльність яких має антиістеблішментську спрямованість з використанням популістської риторики.

Крім того, на конфігурацію партійних систем має суттєвий вплив загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою

ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій з розмитою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури.

Мета та завдання. Мета нашої статті – показати вплив парламентських виборів 2017 р. у країнах Європейського Союзу на конфігурацію партійних систем та урядових коаліцій. Для досягнення мети необхідно вирішення таких дослідницьких завдань: а) охарактеризувати результати парламентських виборів в країнах Європейського Союзу; б) вивчити причини успіху на виборах «партій нової політики».

Методи дослідження. Теоретична модель нашого дослідження побудована на підставі робіт політологів, в яких аналізується вплив електоральних процесів на партійні системи і їх конфігурацію (В. Гельман, Г. Голосов, М. Дюверже, К. Лоунсон, А. Романюк, Дж. Сартори, Р. Таагапера, Р. Туровський, М. Уоллерстайн і ін.). Електоральна стратегія політичних партій, із нашої точки зору, зумовлюється соціокультурним та інституціональним середовищем, в якому вони знаходяться. Для кожної політичної системи такий вплив має свої особливості, які продиктовані своєрідністю історичного

розвитку, соціально-демографічною структурою, неповторністю демократичного транзиту тощо.

Результати. У 2017 р. відбулися парламентські вибори у семи країнах Європейського Союзу (ЄС): Нідерландах (15 березня), Болгарії (26 березня), Великій Британії (8 червня), Франції (11, 18 червня), Німеччині (24 вересня), Австрії (15 жовтня) та Чехії (20-21 жовтня). Парламентські виборчі кампанії 2017 р. мають яскраво виражений національний профіль, тому їх потрібно аналізувати, враховуючи країнову специфіку. Разом із тим за своєю логікою вони багато в чому вписуються у більш широкий європейський і світовий тренди розвитку партійних систем.

Парламентські вибори, починаючи з 2010-х рр., у країнах Європейського Союзу проходили в умовах, коли завершився період політичної історії, який тривав з 1980-х рр. Це був період триумфу двопартійності, заснованої на консенсусі неолібералізму та соціолібералізму, період вражаючого просування глобалізму, постмодернізму і тісно пов'язаного з ними наднаціонального проекту «брюссельської Європи».

А з початку ХХІ ст. з'являються нові тренди в політичному житті, які і зумовлюють нині політичний процес, в тому числі і процес партієтворення: а) зростаюче відчуження між політичним класом і виборцями; б) поглиблення ідейно-ціннісного розколу всередині провідних політичних сил і елітних груп; в) загострення розколу щодо європейської інтеграції та відчутне зростання євроскептицизму, додатковий імпульс якому надали домінування Німеччини та Франції в ЄС і міграційна криза; г) накопичення різнохарактерного протестного потенціалу (євроскептики, націоналісти, антиглобалісти, «зелені» та інші); д) криза традиційних партій, двопартійності і самої ліво-правої матриці ідеологічних координат; ж) криза ідеології «мейнстріму» у всіх її проявах.

Нідерланди (15.03.2017 р., вибори Другої палати Генеральних штатів, 150 депутатських місць). Голосування в країні відбувається в 19 округах за партійними списками. Партійна система відображає гетерогенність нідерландського суспільства і може бути ідентифікована як система поляризованого плюралізму, в якій дві або три партії за результатами парламентських виборів формують уряд. Нині в Нідерландах діють на загальнонаціональному рівні не більше 15 партій. На місцевому рівні функціонує більше 100 партій. Найбільш чисельними партіями є «Християнсько-демократичний заклик» (60 тис. членів) та Соціалістична партія (45 тис. членів) [9]. До найбільш відомих партій відносимо: Партію праці, «Народну партію за свободу і демократію» (НПСД), партію «Демократи-66», Партію свободи (ПС), партію «Зелені ліві», партію «Християнський союз».

Партійна система Нідерландів базується на так званій «системі опор» (пілларизації). У Нідерлан-

дах, де історично окремі кальвіністські, римсько-католицькі та світські організації представлені в багатьох сферах суспільного життя, цей зразок соціальної організації став інституціалізованою основою «сегментованої інтеграції» і поділу політичної влади.

«Система опор», як вважає П. Осколков, – це явище в суспільно-політичному житті Нідерландів, яке можна охарактеризувати як поділ країни за партійною і ідеологічною ознакою [9]. Йдеться про те, що партії «опиралися» на постійний електорат, який був інституційно сконцентрований і виховувався церквою, школою, профспілками і т. д. Головні партії мали у суспільстві відповідні інституційні «опори». Період функціонування вказаної системи охоплює 1917–1967 рр. Але, незважаючи на це, головні партії країни і надалі мають свої «опори» у суспільстві.

Головна інтрига виборів 2017 р. – боротьба за електоральну першість між правлячою «Народною партією за свободу і демократію» (НПСД) діючого прем'єр-міністра М. Рютте і правопопулістською «Партією свободи» (ПС) Г. Вілдерса.

ПС була утворена у 2006 р. Г. Вілдерсом. Це правопопулістська партія, яка виступає за вихід з Євросоюзу (євроскептицизм), проти мігрантів та діючої політичної еліти, тобто їй притаманна антиіммігрантська та антиелітистська риторика. Ще до референдуму в Великобританії її лідер Г. Вілдерс у 2014 р. подав до Генеральних штатів доповідь «Некзит» про плюси і мінуси виходу Нідерландів з Євросоюзу. ПС не має ні організаційної структури, ні інституту членства, а лише прихильників по всій країні. Її уособлює одна людина – Г. Вілдерс. Слід зазначити, що подібна права партія вже існувала в країні – це партія «Список Піма Фортейна», яка різко виступала проти імміграції мусульман (на виборах до парламенту у 2002 р. здобула 26 депутатських мандатів) [11, с. 360]. Після вбивства П. Фортейна на місце його партії претендувала низка партійних структур, але тільки ПС зуміла зберегти свої позиції до нинішнього часу [8, с. 55].

Популярність праворадикальних партій в Нідерландах обумовлена тим, що за результатами опитування (Євробарометр, 2018 р.) двома головними проблемами Євросоюзу нідерландці вважають імміграцію (45% опитаних) і стан бюджету країн-учасниць ЄС (34%). А 59% виступає проти розширення ЄС, оскільки вони остерігаються того, що нові члени ЄС не зможуть правильно вибудувати свою економічну політику в рамках єврозони [7, с. 63].

За результатами виборів депутатські мандати здобули такі партії: НПСД – 21,3% (33 депутатські мандати), ПС – 13,1% (20), «Християнсько-демократичний заклик» – 12,5% (19), «Демократи – 66» – 12,1% (19), Соціалістична партія – 9,2% (14),

«Зелені ліві» – 8,9% (14), Партія праці – 5,7 (9), «Християнський Союз» – 3,4% (5), Партія захисту тварин – 3,1% (5), «50 PLUS» (захищає інтереси пенсіонерів) – 3,1 (4), Реформістська політична партія – 2,1% (3), «DENK» (захищає інтереси мігрантів) – 2,0% (3), «Форум для демократії» (ультраправа партія, яка виступає за вихід з ЄС) – 1,8 (2).

Отже, вибори показали, що суперництво між «мейнстрімом» і антисистемними партіями / партіями «нової політики» (до яких відносимо правопопулістські, зелені та інші) у Нідерландах продовжується. Найбільш актуальним для політичної системи є протистояння «мейнстріму» і правого популізму, який уособлює Партія свободи. При цьому її результат свідчить, що популістські лозунги «нідерландського Трампа» про заборону ісламу, вихід з ЄС, заборону міграції, мають у суспільстві солідну підтримку. За результатами виборів депутатські мандати здобули дві «нові» партії – «DENK» та «Форум для демократії».

Через два роки, приймаючи участь у виборах до Європарламенту, нідерландські популісти та ультраправі їх програли. А перемогу отримали «мейнстрімні» партії. З 26 депутатських місць, які належать Нідерландам, найбільше мандатів отримали: Партія Праці (6), по чотири мандати НПСД та партія «Християнсько-демократичний заклик», по три – «Зелені / ліві» та «Форум за демократію». Найбільша праворадикальна Партія свободи не отримала жодного мандату [18].

Болгарія (26.03.2017 р., вибори Народних зборів, 240 депутатських місць). Голосування на виборах відбувається за пропорційною системою з 4% виборчим бар'єром у 31 виборчому окрузі [12, с. 293]. Партійну систему можна визначити як двоблокову багатопартійну. Головними конкурентами на парламентських виборах 2017 р. були помірно консервативна партія «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ) і Болгарська соціалістична партія (БСП). У виборах брали участь 20 політичних партій і партійних коаліцій. Виборчий поріг у 4% подолали п'ять суб'єктів виборчого процесу: ГЕРБ – 32,6% (95 депутатських мандатів), коаліція «БСП за Болгарію» – 27,12% (80), коаліція «Об'єднані патріоти» (утворена націоналістичними партіями «АТАКА», «Національний фронт за порятунок Болгарії», «Болгарський національний рух» та інші) – 9,0% (27), «Рух за права і свободи» (захищає права турецької національної меншини) – 8,9% (26), популістська партія «Воля» – 4,1 (12) [2, с. 25].

За результатами виборів була утворена консервативна мінімально виражена урядова коаліція (122 депутати) у складі партії ГЕРБ і виборчої коаліції «Об'єднані патріоти». До парламенту пройшла одна «нова» правопопулістська та антиіммігрантська партія «Воля», яка підтримала урядову коаліцію [4, с. 117].

Великобританія (08.06.2017 р., вибори нижньої палати парламенту – Палати общин, 650 депутатських місць). Вибори відбуваються за мажоритарною системою відносно більшості. Партійна система Великобританії в процесі еволюції (внаслідок змін 1970–2005 рр.) перетворилася з двопартійної на багатопартійну завдяки появі малих партій та «третьої сили» – Ліберально-демократичної партії. [11, с. 128]. Мали партії Шотландії (Шотландська національна партія), Уельсу (націоналістична партія «Плайд Камрі») та Північної Ірландії (націоналістична партія «Шин Фейн»).

На парламентських виборах 2017 р. перемогла Консервативна партія Великобританії на чолі з прем'єркою Т. Мей, здобувши 318 мандатів, що становить 48,8% депутатських місць у палаті громад. Лейбористська партія отримала 262 мандати (40,4%), а Шотландська національна партія – 35 (5,4%). Четверту сходинку посіла Ліберально-демократична партія, яка отримала 12 місць (1,9%). Інші партії і незалежні кандидати отримали 23 мандати (Демократична юніоністська партія – 10, «Шин Фейн» – 7).

Франція (11, 18 червня 2017 р., перший і другий тур виборів до нижньої палати Національних Зборів, 577 депутатських місць). У Франції нижня палата парламенту обирається за мажоритарною системою абсолютної більшості, тому вибори відбуваються у два тури.

Франція тривалий час була зразком політичної моделі для нових демократій. Правоцентристська Республіканська партія Франції (РПФ) і лівоцентристська Французька соціалістична партія (ФСП) при підтримці їхніх політичних партнерів регулярно змінювали одна одну при владі. Однак при цьому останні десять років суттєво зростав потенціал і популярність партії «Національний фронт» (НФ).

Напередодні парламентських виборів у Франції відбулися вибори президентські (23 квітня, 7 травня), на яких перемогу отримав Е. Макрон, який представляв ідеологічно невизначений рух «Вперед!». Слід зазначити, що після поразки на президентських виборах лідерки «Національного фронту» М. Ле Пен весною 2018 р. партія зробила ребрендинг, змінивши історичну назву на нову – «Національне об'єднання», а Ж.-М. Ле Пен (засновник і колишній лідер партії) був позбавлений статусу почесного голови з метою відмежування партії від її крайніх правих витоків. Також з партійної програми був видалений пункт про відмову від євро, а тема виходу з Євросоюзу замінена дискусією про «новий європейський проект» – «Європу національних держав» [5, с. 53].

Згодом на парламентських виборах впевнену перемогу отримала президентська коаліція, яку утворили партія Е. Макрона «Вперед, Республіка!» і центристська партія «MoDem» («Демократичний рух»).

Вона отримала 350 парламентських місць з 577 («Вперед, Республіка!» – 308 мандатів і «MoDem» – 42).

У першому турі президентських виборів 2017 р. лідер ультралівової партії «Нескорена Франція» Ж.-Л. Меланшон отримав 7 млн. голосів (19,6%), кандидат НФ М. Ле Пен 7,6 млн. (21,3%). У другому турі за неї проголосували 10,6 млн. (33,94%). Однак трансформувати ці результати в політично значиме парламентське представництво фланговим партіям не вдалося – на виборах до Національних зборів партія «Національне об'єднання» отримала в нижній палаті всього 8 депутатських місць, а партія «Нескорена Франція» разом з комуністами – 26.

Таким чином за результатами парламентських виборів відбулося перезавантаження партійно-політичної системи Франції і руйнація біпартійної конструкції партійної системи, яка діяла у Франції майже 50 років. По-перше, перемогу отримала маловідома «нова» політична партія «Вперед, Республіка!», отримавши одноосібно більше 50% депутатських мандатів, і, по-друге, три четверті депутатів Національних Зборів стали ними вперше.

РПФ і ФСП вибори програли, отримавши відповідно 21,5% (125 депутатських мандатів) і 9,5% (34). Націоналістична партія «Національне об'єднання» здобула 13,2% голосів виборців. До парламенту за результатами виборів пройшли дві «нові» партії, отримавши при цьому високий результат: «Вперед, Республіка!» та «Нескорена Франція».

Нова партійно-політична конфігурація, яка виникла до середини літа 2017 р. визначалася такими головними елементами: а) міцна монополія макронівської більшості у виконавчій владі і в нижній палаті парламенту; б) глибока криза ідентичності і дезінтеграційні процеси, що охопили як ФСП, так і РПФ; в) розгубленість і конфлікти в таборі партії «Національне об'єднання»; г) підйом в лівій частині партійного спектру, який пов'язаний з успіхом партії «Нескорена Франція»; г) динаміка змін, яка поставила на порядок денний різних політичних сил завдання перегрупування, перегляду ідеології, ребрендингу, пошуку нової тактики і нових облич, створення нових альянсів і т.п. [5, с. 44–45]

Французький соціолог П. Перріно, аналізуючи електоральні процеси в країнах ЄС, констатує, що останнім часом в західних країнах ціль виборів суттєво змінюється: на них все частіше не обирають національних лідерів, а виражають недовіру до влади. І таке голосування приводить до серйозних трансформацій політичних і партійних систем [2, с. 18–19].

В українському варіанті висновки П. Перріно звучить дещо по-іншому, але також не свідчить про вибори національного лідера: «вибір між двома зол», або «між поганим і ще гіршим». У даному контексті слід зазначити, що президентські і парла-

ментські вибори 2019 р. в Україні проходили немов би по французькому сценарію, оскільки аналогічну перемогу здобув В. Зеленський зі своєю маловідомою партією «Слуга народу».

Німеччина (24.09.2017 р., вибори нижньої палати парламенту – Бундестагу, 709 депутатських місць). Вибори проходять за змішаною виборчою системою. Ці Німеччині діє багатопартійна система (більше 30 партій), але до парламенту, як правило, проходять 5-6 головних. При цьому навколо двох з них (ХДС / ХСС і СДПН) утворюються коаліції, які по чергово знаходяться при владі, починаючи з другої половини ХХ ст. [11, с. 161].

Відмінна риса цих виборів – різке падіння рейтингу напередодні виборів обох провідних німецьких партій: правоцентристського блоку ХДС / ХСС і лівоцентристської Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН). А також здобує третє місце націоналістичної і євроскептичної партії «Альтернатива для Німеччини» (АдН) з результатом 12,6%. Вперше в історії Німеччини в Бундестазі буде сім партій, причому одна з них відверто націоналістична: ХДС – 200 депутатських мандатів, СДПН – 153, АдН – 94, Вільна демократична партія (ВДП) – 80, «Ліві» – 69, «Союз 90 / Зелені» – 67, ХСС – 46 (подається сукупна кількість мандатів здобута на виборах) [16, с. 30–31]. Результати виборів за партійними списками є наступні: ХДС – 32,9%, СДПН – 20,5%, АдН – 12,6%, ВДП – 10,7%, «Ліві» – 9,2%, «Союз 90 / Зелені» – 8,9%, ХСС – 6,2%.

Як і у Франції, парламентські вибори в Німеччині показали зниження популярності «мейнстрімних» партій (кількість мандатів у порівнянні з 2012 р. зменшилася на 105). Натомість малі партії АдН, ВДП, «Ліві», «Союз 90 / Зелені» здобули майже стільки ж мандатів, як і «загальнонародні» ХДС / ХСС та СДПН.

Соціологічні опитування, які були проведені в Німеччині, таким чином пояснювали основні причини голосування громадян за АдН: 1) партія усвідомлює, що прості люди більше не почувуються безпечно; 2) згідні з вимогами АдН про обмеження ісламу в Німеччині; 3) підтримують вимогу партії різко скоротити приплив міграції і біженців; 4) голосуванням за АдН можна висловити свій протест проти існуючого стану речей, політики «мейнстріму» [16].

Відсутність політичних дебатів між парламентськими партіями з хвилюючих громадян питань, зближення виборчих програм ХДС і СДПН, постійна їхня участь в урядових коаліціях, викликають у виборців відчуття відсутності реального вибору – альтернативи. Таку альтернативу вони побачили в партії АдН.

Вигравши вибори з низьким результатом, перед А. Меркель (лідер ХДС) постало складне завдання утворити урядову коаліцію. Перед нею був такий

вибір: а) «ямайська коаліція» (за логотипами кольорів трьох партій, які відповідають кольорам національного прапора Ямайки) – чорного (ХДС), жовтого (ВДП) і зеленого («Союз 90 / Зелени»); б) створення уряду меншості, діяльність якого буде залежати від того, як голосуватиме опозиція; в) утворення «великої» коаліції (ХДС / ХСС і СДПН); в) нові вибори, які важко спрогнозувати [17, с. 13]. У результаті провалу перемовин з ВДП та «зеленими» була утворена «велика коаліція» ХДС / ХСС і СДПН.

Після виборів за результатами опитування громадян спостерігалось падіння популярності «народних» партій і зростає рейтинг «зелених». Результати виборів в Європарламент в кінці травня 2019 р. підтвердили дані опитувань: ХДС / ХСС – 28,9%, «Зелені / Союз 90» – 20, 5%, СДПН – 15,9%, АдН – 11% [1, с.21].

Ріст популярності «зелених» межує з ризиком потрапити в «пастку електорального розчарування», сутність якої в тому, що виборці можуть відвернутися від партії як такої, яка не виправдала їхніх сподівань. Щоб цього не трапилося, лідерам партії потрібно принаймні позбавити її іміджу «екологічних популістів» і «партії однієї проблеми». Як результат вона може в перспективі стати другою за впливовістю партією в Німеччині.

Австрія (15.10. 2017 р., вибори нижньої палати парламенту – Національної Ради, 183 депутатські місця). За результатами виборів депутатські мандати отримали такі партії: консервативна Австрійська народна партія (АНП) – 31,4% (61 депутатський мандат), Соціал-демократична партія Австрії – 26,9% (52), націоналістична Австрійська партія свободи (АПС) – 26% (51), проєвропейська партія «NEOS – нова Австрія» – 5,3% (10), «Список Петера Пілца» (PILZ) (колишній депутат від партії зелених) – 4,7% (8). Коаліція була утворена АНП та націоналістичною ультраправою АПС [19, с. 49–54].

Таким чином, результати виборів показали електоральний зсув у бік крайніх правих, який став характерним у ХХІ ст. для низки європейських держав (Нідерланди, Німеччина, Швеція, Данія). Але, крім Австрії, націоналістичні партії у ХХІ ст. не сприяли посиленню націоналістів у центральних органах виконавчої влади. Австрійський приклад унікальний тим, що участь націоналістів в урядовій коаліції стала для альпійської держави своєрідною традицією, яка зумовлена в тому числі й історичними причинами [20, с. 81].

Чеська Республіка (20-21.10.2017 р., нижньої палати чеського парламенту – Палати депутатів, 200 депутатських місць). У виборах взяли участь 31 партія і політичний рух, що є історичним рекордом для Чеської Республіки. При цьому депутатські мандати отримали 9 політичних партій. Явка виборців становила 60,63%

Популістична партія «ANO 2011» («Акція незадоволених громадян») перемогла на виборах, отримавши 29,64% голосів виборців і 78 із 200 місць у Палаті депутатів. На парламентські вибори 2013 р. ця партія йшла як ліберальна, виступаючи проти збільшення податків та акцентуючи увагу на корупції у країні. Більш того, тоді партія декларувала посилення співпраці із ЄС. Напередодні виборів 2017 р. «ANO 2011» змінила свою риторику, виступивши проти мігрантів та за збільшення підтримки місцевих виробників. Зокрема, сам А. Бабиш заявив, що посилення Євросоюзу потрібне насамперед у питаннях захисту спільного кордону, щоб блокувати прибуття нових мігрантів [13].

Слід зазначити, що напередодні парламентських виборів 2017 р. «ANO 2011» досягла значних успіхів на регіональних виборах, які відбулися 7-8 жовтня 2016 р., здобувши 21,05% голосів виборців. Натомість Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП) отримала 15,5% голосів, Комуністична партія Богемії і Моравії (КПБМ) – 10,54%, а Громадянська демократична платформа (ГДП) – 9, 47% [3, с. 104].

Євроскептична ГДП зайняла друге місце – в неї 11,32% голосів виборців (25 депутатів). Партія декларує євроскептицизм як свою ідеологію. Виступала проти введення євро і неприйняття мігрантів.

Третьою фінішувала нова політична сила «Чеська піратська партія» – 10,79% голосів (22 депутати). Вона виступає проти обмеження громадянських прав. Серед пунктів її програми – боротьба за вільніший доступ до інформації, легалізація легких наркотиків, заборона засобів моніторингу за громадянами тощо. Піратські партії – це політичні партії, основною метою діяльності яких є реформування законодавства у сфері авторського права і патентів. Піратські партії відстоюють права на приватне життя, як в Інтернеті, так і в повсякденному житті, а також «прозорість» державного управління. Першою такою партією була Шведська піратська партія, заснована 1 січня 2006 р.

Антиєвропейська (націоналістична, популістська) партія «За свободу і пряму демократію», яка утворилася внаслідок розколу партії «Світанок прямої демократії», фінішувала четвертою з результатом 10,64% голосів. Комуністична партія Чехії та Моравії посіла п'яте місце з 7,76% голосів. КПЧМ набрала за результатами виборів удвічі менше голосів ніж у 2013 р. КПБМ у перевибірчій програмі пропонувала відродити соціалістичну суспільно-політичну систему та вивести Чехію з НАТО.

Нищівним став результат виборів для Чеської соціал-демократичної партії, яка знаходилася при владі. Вона посіла шосте місце і отримала лише 7,27% голосів та матиме 15 депутатів у парламенті. Її виборчим гаслом було «Країна в якій добре жити», а обіцянки – популістськими.

Отримали депутатські мандати консервативні партії Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія (10), «Tradice, Odpovědnost, Prosperita 09 – TOP 09» (7), а також ПП «Мери та незалежність» (STAN) (6) [3, с.102–105].

Партія вільних громадян, ПП «Реалісти», Партія громадянських прав, фашистська Робітничка партія соціальної справедливості (2010), Партія зелених, ПП «Референдум проти Європейського Союзу», Партія здорового глузду, ПП «Щаслива Чехія», Партія зелених, Чеський національний фронт та ряд інших не змогли подолати виборчий бар'єр [13].

Ідеологічний профіль партій, які отримали депутатські мандати за результатами виборів виглядає таким чином: «ANO 2011» (лібералізм, популізм), ЧСДП (соціал-демократія, панєвропеїзм), Комуністична партія Чехії і Моравії (комуністична), ГДП (ліберальний консерватизм, євроскептицизм), ПП «TOP 09» (ліберальний консерватизм, панєвропеїзм), ХДС-ЧНП (соціальний консерватизм, панєвропеїзм), ПП «За свободу і пряму демократію» (популізм, євроскептицизм), ПП «Мери та незалежність» (субсидіарність, панєвропеїзм), Чеська піратська партія (лібералізм) [10, с. 126–127].

Висновки. Головною особливістю парламентських виборів 2017 р. в країнах Європейського Союзу стало підтвердження пережитих ним глибоких соціально-політичних трансформацій, сутність яких полягає в неухильному зменшенні незаперечної монополії на політичну владу, яку ще в недавньому минулому мали системні партії традиційного європейського політичного мейнстриму. Тривале домінування центристської політики значною мірою вихолостило сутнісні відмінності між головними системними партіями європейського мейнстриму. На цьому тлі активізацію радикалізму певна частина виборців сприймає як свідчення появи у них реальних політичних альтернатив. За результатами нашого дослідження ми побудували таблицю (таблиця 1), в якій відобразили електоральні досягнення партій «нової політики».

На основі даних, поданих в таблиці 1, можна констатувати, що, по-перше, у Франції (коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem») та Чехії (ANO 2011) партії «нової політики» здобули перемогу на виборах, у Нідерландах «Партія свободи» посіла другу позицію, а у Німеччині (АдН), Болгарії (коаліція «Об'єднані патріоти»), Австрії (АПС) отримали третій результат.

Таблиця 1

Електоральні результати «партій нової політики» (ПНП) за результатами парламентських виборів 2017 року

	Країна, к-ть депутатських місць, (явка виборців)	Переможець виборів,%	К-ть голосів – %, (д. м.*) ПНП	Участь ПНП в урядовій коаліції	Частка голосів ПНП,% (д.м.*)
1	Австрія, 183, (67,6%)	–	АПС – 24,7% (53), PİLZ – 4,1% (8)	+ АПС	28,8 (61)
2	Болгарія, 240 (52,5%)	–	Коаліція «Об'єднані патріоти» – 9,0% (27), «Рух за права і свободи» – 8,9% (26), «Воля» – 4,1% (12)	+ Коаліція «Об'єднані патріоти»	22% (65)
2	Велика Британія, 650, (68,7%)	–	–	–	–
3	Нідерланди, 150, (81,0%)	–	Партія свободи – 13,1% (20), «Зелені ліви» – 8,9% (14), Партія захисту тварин – 3,1% (5), 50 PLUS – 3,1% (4), DENK – 2% (3), Форум для демократії –1,8 (2)	–	32% (48)
4	Німеччина, 709, (76,2%)	–	Альтернатива для Німеччини – 12,6% (94), Союз 90/Зелені – 8,9% (67)	–	21,5% (161)
5	Франція, 577, (42,6%)	Коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem» – 350 д.м.*	«Нескорена Франція» – 17 д.м.	+ Коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem» – 350 д.м.*	367
6	Чехія, 200, (60,6%)	ANO 2011- 29,6% (78)	«Чеська піратська партія» – 10,7% (22), «За свободу і пряму демократію» 10, 6% (22)	+ ANO 2011	50,9% (122)

*– депутатські місця

По-друге, в Австрії (АПС), Болгарії (коаліція «Об'єднані патріоти»), Франції (коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem» здобули монобільшість), Чехії (АНО 2011) «партії нової політики» прийняли участь у формуванні урядової коаліції.

По-третє, загалом «партії нової політики» здобули від 21,5% (Німеччина, АДН) до понад 50% депутатських мандатів (Франція, Чехія).

По-четверте, на виборах 2017 р. у країнах ЄС (крім Франції) зафіксовано порівняно високий рівень явки виборців, що засвідчує зацікавленість виборців у вирішенні нагальних невідкладних проблем, які притаманні кожному суспільству, маючи при цьому країнову специфіку.

Отже, успіх партій «нової політики» вказує на суттєві зміни електоральних уподобань виборців, які зумовлені виникненням нових політичних конфліктів та соціополітичних поділів, одним із яких є гострий конфлікт між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси»).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белов В. Партийно-политический ландшафт в Германии – основные тенденции. *Европейская аналитика* 2019. М.: ИЕ РАН, 2019. С. 21–29.
2. Гусеелетов Б. Выборы 2017 года в странах Евросоюза: общее и особенное. *Современная Европа*. 2018. № 2. С. 18–28.
3. Гусеелетов Б. Парламентские выборы в Чехии. *Европа 2017: партии, выборы, власть*. Москва : Ин-т Европы РАН, 2018. С. 102–107.
4. Кандель П. Национализм и «электоральная зависимость» в ЮГО-Восточной Европе. *Европа 2017: партии, выборы, власть*. Москва : Ин-т Европы РАН, 2018. С. 113–118.
5. Нарочницкая Е. Партийно-политический ландшафт Франции после выборов 2017 г. Свет и тени «эры Макрона». Москва : Ин-т Европы РАН, 2019. С. 44–55.
6. Нарочницкая Е. Непредвиденные итоги выборов во Франции 2017: итоги и перспективы. *Европа 2017: партии, выборы, власть*. Москва : Ин-т Европы РАН, 2017. С. 11–20.
7. Осколков П. Нидерланды в лабиринте европейской интеграции. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 4. С. 62–65.
8. Осколков П. Правый популизм в странах Бенилюкс в сравнительной перспективе. *Современная Европа*. 2017. № 5. С. 54–62.
9. Осколков П., Сергеев Е. Нидерландская партийная система: между системой опор и европейской интеграцией. URL : <https://www.ogt-journal.com/jour/article/viewFile/264/262>.
10. Остапець Ю. Електоральний фактор в еволюції партійного ландшафту країн Вишеградської четвірки (2015–2018 рр.). *Регіональні студії*. 2018. № 12. С. 122–132.
11. Политические системы современных государств. Энциклопедический справочник: в 4 т. Т. 1: Европа / МГИМО (У) МИД России. Москва : ОАО «Московские учебники и Картолитография», 2009. 615 с.

12. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.

13. Самусь М. Парламентський «вінегрет» по-чеському. *Дзеркало тижня*. 2013. № 40 (1 листопада – 8 листопада).

14. Синдеев А. Новые тенденции в политической системе Германии. *Европа 2017: партии, выборы, власть*. Москва : Н-т Европы РАН, 2018. С. 36–42.

15. Сморгун Л. Феномен новых партий и его влияние на электоральное поведение. *Человек. Сообщество. Управление*. 2008. № 1. С. 4–16.

16. Тимошенко Е. Итоги выборов в бундестаг: новые вызовы – старые ответы. *Современная Европа*. 2018. № 2. С. 29–40.

17. Тимошенко Е. Успех «Альтернативы для Германии» на выборах в бундестаг 2017 г.: вызов для немецкой партийно-политической системы? *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 1. С. 9–13.

18. У Нідерландах популісти і ультраправі провалилися на виборах в Європарламент. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/05/27/7096620/>.

19. Швейцер В., Грибовский В. Итоги парламентских выборов в Австрии. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 1. С. 49–54.

20. Швейцер В., Грибовский В. Националисты Австрии: этапы вхождения во власть. *Европа 2017: партии, выборы, власть*. Москва : Ин-т Европы РАН, 2018. С. 80–87.

21. Шипунов Г. Партії «нової політики» як феномен постіндустріального суспільства: ідейно-інституційні особливості. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник РДГУ*. 2016. Випуск 14. С. 211–218.

REFERENCES:

1. Belov V. Partiyno-politicheskiy landshaft v Germanii – osnovnye tendentsii [The Party-Political Landscape in Germany – the Main Trends]. *Yevropeyskaya analitika* 2019. M.: IYe RAN, 2019. S. 21–29.
2. Guseletov B. Vybery 2017 goda v stranakh Yevrosoyuza: obshchee i osobennoe [2017 Elections in the EU Countries: Common and Specific]. *Sovremennaya Yevropa*. 2018. № 2. S. 18–28.
3. Guseletov B. Parlamentskie vybery v Chekhii [Parliamentary Elections in the Czech Republic]. *Yevropa 2017: partii, vybery, vlast*. M.: In-t Yevropy RAN, 2018. S. 102–107.
4. Kandel P. Natsionalizm i «elektoralnaya zavisimost» v YuGO-Vostochnoy Yevrope [Nationalism and «Electoral Dependence» in Southeast Europe]. *Yevropa 2017: partii, vybery, vlast*. M.: In-t Yevropy RAN, 2018. S. 113–118.
5. Narochnitskaya Ye. Partiyno-politicheskiy landshaft Frantsii posle vyborov 2017 g. [The Party-Political Landscape of France after the 2017 Elections]. *Svet i teni «ery Makrona»*. M.: In-t Yevropy RAN, 2019. S. 44–55.
6. Narochnitskaya Ye. Nepredvidennye itogi vyborov vo Frantsii 2017: itogi i perspektivy [Unforeseen Election Results in France 2017: Results and Prospects]. *Yevropa 2017: partii, vybery, vlast*. M.: In-t Yevropy RAN, 2017. S. 11–20.

7. Oskolkov P. Niderlandy v labirinte evropeyskoy integratsii [The Netherlands in the Maze of European Integration]. *Nauchno-analiticheskiy vestnik IYe RAN*. 2018. № 4. S. 62–65.
8. Oskolkov P. Pravyi populizm v stranakh Benilyuks v sravnitel'noy perspective [Right-Wing Populism in the Benelux Countries in a Comparative Perspective]. *Sovremennaya Yevropa*. 2017. № 5. S. 54–62.
9. Oskolkov P., Sergeev Ye. Niderlandskaya partiynaya sistema: mezhdru sistemoy opor i evropeyskoy integratsii [The Netherlands Party System: between the system of pillars and European integration]. URL: <https://www.ogt-journal.com/jour/article/viewFile/264/262>
10. Ostapets Yu. Elektoralnyi faktor v evoliutsii partiinoho landshaftu krain Vyshehradskoi chetvirky (2015–2018 rr.) [The Electoral Factor in the Evolution of the Party Landscape of the Visegrad Four (2015–2018)]. *Rehionalni studii*. 2018. № 12. S. 122–132.
11. Politicheskie sistemy sovremennykh gosudarstv. Entseklpedicheskiy spravochnik: v 4 t. T. 1: Yevropa [Political Systems of Contemporary States. Encyclopedic Reference: in 4 vol. Vol. 1: Europe] / MGIMO (U) MID Rossii. M.: OAO «Moskovskie ucheniki i Kartolitografiya», 2009. 615 c.
12. Romaniuk A., Lytvyn V. Porivnialnyi analiz politychnykh institutiv krain Vyshehradskoi hrupy ta inshykh krain Tsentralno-Skhidnoi Yevropy: monohrafiia [A Comparative Analysis of Political Institutions of the Visegrad Group and Other Countries of Central and Eastern Europe]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2016. 548 s.
13. Samus M. Parlamentskyi «vinehret» po-cheskomu [Parliamentary «vinaigrette» in a Czech style]. *Dzerkalo tyzhnia*. 2013. № 40 (1 lystopada – 8 lystopada).
14. Sindeev A. Novye tendentsii v politicheskoy sisteme Germanii [New Trends in the Political System of Germany]. *Yevropa 2017: partii, vybory, vlast*. M.: Nr-t Yevropy RAN, 2018. S. 36–42.
15. Smorgunov L. Fenomen novykh partiy i ego vliyanie na elektoralnoe povedenie [The New Parties' Phenomenon and its Impact on Electoral Behavior]. *Chelovek. Soobshchestvo. Upravlenie*. 2008. № 1. S. 4–16.
16. Timoshenkova Ye. Itogi vyborov v bundestag: novye vyzovy – starye otvety [The Results of the Elections to the Bundestag: New Challenges – Old Answers]. *Sovremennaya Yevropa*. 2018. № 2. S. 29–40.
17. Timoshenkova Ye. Uspekhi «Alternativy dlya Germanii» na vyborakh v bundestag 2017 g.: vyzov dlya nemetskoj partiyno-politicheskoy sistemy? [The Success of the «Alternative for Germany» in the 2017 Bundestag Elections: a Challenge for the German Party and Political System?]. *Nauchno-analiticheskiy vestnik IYe RAN*. 2018. № 1. S. 9–13.
18. U Niderlandakh populisty i ultrapravi provalylysia na vyborakh v Yevroparlament [In the Netherlands, Populists and the Far Right have Failed in the European Parliament Elections]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/05/27/7096620/>
19. Shveytser V., Gribovskiy V. Itogi parlamentskikh vyborov v Avstrii [The Results of the Parliamentary Elections in Austria]. *Nauchno-analiticheskiy vestnik IYe RAN*. 2018. № 1. S. 49–54.
20. Shveytser V., Gribovskiy V. Natsionalisty Avstrii: etapy vkhozhdeniya vo vlast [Nationalists of Austria: the Stages of Entering into Power]. *Yevropa 2017: partii, vybory, vlast*. M.: In-t Yevropy RAN, 2018. S. 80–87.
21. Shypunov H. Partii «novoi polityky» yak fenomen postindustrialnogo suspilstva: ideino-institutsiini osoblyvosti [«New Politics» Parties as a Phenomenon of Post-Industrial Society: Ideological and Institutional Features]. *Panorama politolohichnykh studii*. Naukovyi visnyk RDHU. 2016. Vypusk 14. S. 211–218.

Trends in the party systems' development in the European Union in the context of 2017 parliamentary electoral cycles

Kopynets Yurii Yuriiovich

Assistant Professor at the Department of International Studies and Public Communications
Uzhhorod National University
Universytetska str., 14, Uzhhorod, Ukraine

*Parliamentary elections in seven European Union countries were analysed: the Netherlands (March 15), Bulgaria (March 26), the United Kingdom (June 8), France (June 11, 18), Germany (September 24), Austria (October 15) and the Czech Republic (October 20-21). It is emphasized that 2017 parliamentary election campaigns have a strong national profile, so they need to be studied taking into account the country's specific features. At the same time, it is noted that, by their logic, they largely fit in the broader European and world trends in the party systems' development. It is stated that the main feature of election campaigns was the confrontation between "mainstream" parties and "new politics" parties, and the party systems' configuration was significantly influenced by the global trend of political parties' transformation: from mass parties with a clear ideological orientation and ramified ideological structure to cartel/network/cyber parties with a vague ideological orientation and the absence of a traditional management and organizational structure. The electoral results of the "new politics" parties are described: in France, the coalition "Forward, Republic!" and "MoDem" and, in the Czech Republic, ANO 2011 won the election; in the Netherlands, the "Freedom Party" took the second place; and in Germany, "Alternative for Germany", in Bulgaria, "United Patriots" coalition, in Austria, Austrian Freedom Party got the third result. Meanwhile, in Austria, Bulgaria, France, and the Czech Republic, the "new politics" parties took part in forming the governing coalition. The reasons for the success of the "new policy" parties have been studied. These include: a) the growing alienation between the political class and the electorate; b) deepening the ideological and value divide within the leading political forces and elite groups; c) exacerbation of the split on the European integration, a significant increase in Euroscepticism, which was given additional impetus by the economic and migration crisis; d) accumulation of various protest potential (Eurosceptics, nationalists, anti-globalists, "greens" and others); e) the crisis of traditional parties, bipartisanship and the very left-right matrix of ideological coordinates; g) the crisis of the «mainstream» ideology in all its manifestations. **Key words:** parliamentary elections, the European Union, elections to the European Parliament, "mainstream parties", "new politics" parties.*

Коротков Дмитро Сергійович

Україна у геостратегіях США та Росії: проблеми суб'єктності

УДК 327[(477):(73+470+571)]
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.17>

Коротков Дмитро Сергійович
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії
та політології
Харківського національного
економічного університету
імені Семена Кузнеця
пр. Науки, 9-А, Харків, Україна

У статті розглядаються проблеми міжнародних відносин, що пов'язані з розпадом СРСР та зміною ролі основних акторів світової політики. Відзначається, що саме міжнародна політична суб'єктність держави вимагає не тільки присутності на міжнародній арені, а й практичних можливостей для здійснення впливу на інших об'єктів міжнародних відносин. Проаналізовано основні принципи геостратегії США та Росії щодо України в контексті основних теоретичних геополітичних концепцій та впровадження їх на практиці. Зазначається, що географічний фактор продовжує бути головним спонукальним мотивом у питаннях глобального панування між провідними країнами світу. Зроблено висновок, що анархізм міжнародних відносин призводить до нестабільності геостратегії США, метою якої є глобальна гегемонія та впровадження демократії. У процесі реорганізації Близького і Середнього Сходу та перетворення його на єдиний простір, дружній до США, був втрачений пильний інтерес США щодо України. Збіг обставин, які склалися в світовій політиці на той момент, сформував нову геостратегію США, а також особистісний фактор авторитарного керівника Росії. Все це вплинуло на подальшу роль України у геостратегіях США та Росії та її суб'єктність.

Ця стаття має на меті оцінити ступінь впливу геостратегії США та Росії на суб'єктність України у міжнародних відносинах. Зазначається, що Україна знаходиться в зоні геополітичних інтересів двох наддержав: США з її зовнішньополітичною концепцією «гегемонії» та глобального панування та Росії, в якій владні угруповання історично трактують свою державу як таку, що виконує «цивілізаційну» місію. Країни, що мають вагомий геополітичні теоретичні концепти свого світового та регіонального впливу та значний потенціал (економічний, військовий, інформаційний) для практичного здійснення цих геостратегій на території України. Для якісного дослідження нами було використано такі методи: системний, діалектичний, прогнозування, історико-логічний.

Ключові слова: суб'єктність, національні інтереси, геостратегія, баланс сил, Heartland, Rimland, євразійство, стратегія національної безпеки.

Вступ. Простір міжнародних відносин завжди еволюціонує й іноді набуває ознак анархічності. У зв'язку з цим провідні гравці на міжнародній арені намагалися і намагаються стабілізувати і систематизувати міжнародну систему. Умови міжнародної системи формують можливості для зовнішньополітичної діяльності та формування геостратегії держави в контексті статусу суб'єкту або об'єкту. Міжнародна політична суб'єктність вимагає не тільки присутності на міжнародній арені, а й практичних можливостей для здійснення впливу на інших об'єктів міжнародних відносин. Підкреслимо, що «присутність» – це природний статус будь-якої держави в контексті рамок міжнародного права і є найнижчим рівнем суб'єктності, який переходить нерідко в об'єктність. Тільки «значний зовнішньополітичний вплив» є свідченням повноцінної здатності держави мати статус суб'єктності в міжнародних відносинах.

Особливість передусім геополітичного становища України в тому, що вона є об'єктом активної діяльності геостратегій наддержав США і Росії стосовно себе в той час, коли формується нова матриця міжнародних відносин «холодна війна 2.0». На жаль, відбувається геостратегічна блокада нашої країни, що обмежує діапазон використання інструментарію зовнішньої політики України з метою надбання статусу «суб'єкту»

у міжнародних відносинах. Геополітична багатовекторність зовнішньої політики України вже у минулому, і наша держава має чітку атлантичну геостратегію діяльності у світовому просторі. Але необхідно проаналізувати, які ж ризики цієї зовнішньополітичної стратегії для нашої країни?

Метою та завданнями дослідження є аналіз впливу геостратегії США та Росії на суб'єктність України у міжнародних відносинах.

Методи дослідження. Ключовими методами статті стали історико-логічний, структурно-функціональний і діалектичний (для осмислення сутності геостратегії України, США, Росії під час постановки задач, їх розв'язання та підготовки висновків). Застосування історико-логічного методу дає змогу виявити особливості еволюції геостратегій США та Росії стосовно України.

Результати. Зовнішньополітичні стратегії США та Росії стосовно України мають як теоретичний, так і практичний складник. Боротьба за територію – це боротьба за владу, а в контексті міжнародних відносин боротьба за домінування на глобальному рівні. Влада над простором була головним імперативом політики російської імперії та американців ще до появи США на політичній карті світу. Східна Європа – це ключовий регіон з погляду світового панування, як для американської геостратегії, так і для російської протягом кінця ХХ – поч. ХХ ст.

Однією з характеристик сучасної системи міжнародних відносин, що зараз склалася, є нова якість США як вершини (фінансово-економічної, науково-технічної, військової) ієрархії держав за допомогою одного з об'єктивних показників і по всій їх сукупності. Цей статус зумовлювався активним зовнішньополітичним курсом США з періоду закінчення «холодної війни» з наміром розширення та посилення світової спільноти демократичних країн з ринковою економікою. Як підкреслює американський політик Г. Кіссінджер, «вже втретє упродовж двадцятого століття Америка проголосила намір встановити новий світовий порядок шляхом застосування своїх внутрішніх цінностей до світу зовнішнього» [2, с. 784].

Зовнішньополітична стратегія США – це геостратегія в широкому сенсі. Вона ґрунтується на англосаксонських геополітичних концепціях, Х. Макіндера та Н. Спайкмена. Однією із найбільших заслуг Х. Макіндера є сформульована ним теорія Хартленду (від англ. heartland – «серцевинна земля»). Геополітик вважає, що Східна Європа має ключове значення в геополітичній матриці панування і є зручним плацдармом для атаки як у західному, так і в східному напрямках для створення глобальної імперії. Необхідно зазначити, що дослідник бачив великий геополітичний потенціал України в контексті протистояння з геополітичним концептом Євразії і знайшов у своїй геополітичній концепції місце і Україні. У 1920 р., перебуваючи у Франції, Х. Макіндер пише доповідну записку британському уряду про ситуацію в Південній Росії. У ній він обґрунтовує необхідність створення маріонеткових держав по периметру Росії. Серед цих держав (мова про Білорусію, Дагестан (що включає весь Північний Кавказ), Грузію, Вірменію, Азербайджан) і «незалежна» Україна [4, с. 24]. Серед цього списку країн, які входили до складу СРСР, після його розпаду тільки на території Білорусі не було військового конфлікту. Решта території в кінці ХХ початку ХХІ ст. виявилися в центрі боротьби за вплив на Хартленд.

Для розуміння та аналізу сучасного геостратегічного середовища, яке впливає на Україну, необхідно розглянути ще одну класичну геополітичну концепцію Н. Спайкмена, який вважав, що для досягнення світової гегемонії необхідний контроль не стільки над Хартлендом, скільки над «береговими зонами» (Rimland). «Берегові зони» – це не тільки місце зіткнення суші з морем, але і точки дотику різних типів державності, політико-конфесійної орієнтації або території, які можна порівняно легко взяти під контроль, оточити ними потенційного ворога. Саме «Rimland» являє собою ключ до світового панування, бо від нього надходять впливові імпульси до простору, який зветься «Heartland» [14, р. 87]. Щодо України, то згідно з поглядами Н. Спайкмена вона також належить до країн

«берегової зони», а «берегова зона» є несамоостійним гравцем. «Берегова зона» – слабка ланка, що відчуває дуальний політичний вплив – одночасно з Заходу і зі Сходу. Після розпаду СРСР наша територія відчуває величезний геополітичний вплив з боку геостратегії Росії та США. Таким чином, теоретичним складником геостратегії США щодо України є геополітичні концепти Heartland / Rimland. З позицій сучасної геополітики можна говорити про те, що той, хто контролює Україну, має вплив і на Східну Європу.

Події кінця ХХ ст., а саме розпад СРСР, призвели до того, що концепція Хартленду нібито стала неактуальною, оскільки Росія більше не домінувала над ним достатньою мірою. Зовнішня політика США перестала бути в класичному розумінні зовнішньою політикою держави (нехай навіть наддержави), а перетворилась на політику глобальних впливів на розвиток всієї системи міжнародних відносин і світової політики. Практичний складник стратегії США до України – не залишати уваги нашу країну як перспективного геополітичного партнера в Східній Європі. Американські дипломати, політичні експерти-міжнародники підкреслюють, що з моменту, коли Україна відновила свою незалежність у 1991 р., вона була хорошим партнером для США з питань, що мають важливе значення для національної безпеки США. На той час головне питання для геостратегії США стосувалося долі ядерної зброї України, яку вона отримала у спадок після розпаду Радянського Союзу. На початку 1990-х ХХ ст. наша держава відмовилася від ядерного арсеналу (176 міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) та 44 стратегічних бомбардувальників, а також 1 900 стратегічних ядерних боєголовок) [6]. Ракети розроблені та побудовані для удару по США. В грудні 1994 р. Києву довелося підписати Будапештський меморандум. Цей документ дав гарантії безпеки в обмін на відмову від ядерної зброї. Гарантами меморандуму виступають США, Велика Британія та Росія. Проблема контролю над зброєю масового знищення вважалась пріоритетною для Вашингтону, починаючи з років Холодної війни і по сьогоднішній день. Це пояснювалось з воєнного погляду тим, що контроль над зброєю давав можливість упередити небезпеку і захистити США. На нашу думку, Будапештський меморандум був взаємовигідним і для безпеки США і України. Стосовно стратегії США в цьому питанні, то вона було жорсткою. Перший візит у незалежну Україну американського президента Біла Клінтона став показовою демонстрацією тиску і загрози повної ізоляції. Його літак приземлився в Києві в січні 1994 р., але Клінтон навіть не залишив територію аеропорту. На летовище для переговорів довелося їхати українському президенту Л. Кравчуку [6].

Стратегічний курс Україні стояв перед вибором – увійти в клуб нових держав і за підтримки заходу будувати демократію або замкнутися із ядерними ракетами, які навіть не здатні контролювати, і перетворитися на ізольовану від світу країну. Тому в контексті національних інтересів держави не було сенсу чіплятися за ядерну зброю. Сполучені Штати домоглися свого, убезпечивши себе від ядерних ударів з території України, але приділяли більше уваги Україні, ніж будь-якій іншій пострадянській державі (крім Росії), після розпаду Радянського Союзу.

Почалася «епоха оптимізму» після холодної війни між США та Росією, і це позначилося на Україні. Відносини між Україною та США після 2002 р. колишній заступник держсекретаря США С. Пайфер у своїй праці «Орел і тризуб: відносини США та України в бурхливі часи» охарактеризував як «смутні часи» [13, р. 112]. Йдеться саме про відносини США і України. Час, коли Україна для США вийшла з орбіти їх впливу в контексті стратегії Росії по відношенню до України. Прийшовши до влади, президент Дж. Буш-молодший у 2002 р. як реаліст став будувати зовнішню політику на розвиток зв'язків з такими великими державами, як Китай і Росія, і на невтручання в процес стабілізації життя в слабзорозвинених державах. «Стратегія національної безпеки» США 2002 р. відзначала деякі позитивні зміни, що відбувалися в Росії, та була їй дана обіцянка допомоги до вступу у WTO. Росія отримала статус союзника в боротьбі з тероризмом. Теза, що «США та Росія вже не є стратегічними противниками» [15, р. 26], вплинула на те, що США на той час дистанціюється від України, щоб не образити Росію. При цьому в СНБ жодного разу не згадується Україна (тільки держави колишнього СРСР). Корегування взаємин з Україною відбувалося на той час через призму конструювання стосунків США з РФ.

Зовнішньополітична стратегія України на той час формувалася на основі Закону України 2003 р. «Про основи національної безпеки України». Створювалася організаційно-правова матриця об'єктів національної безпеки України. Необхідно зазначити, що у цьому законі основним напрямом державної політики з питань національної безпеки було «поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства у цій організації» [3]. Відношення з Росією відбувається в контексті домовленостей щодо тимчасового розташування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України.

У «Стратегії національної безпеки України» 2007 р. вже більш детально сформовані пріоритети зовнішньополітичної діяльності: приєднання України до європейської та євроатлантичної систем безпеки; формування умов для вступу України до НАТО; розвиток українсько-російського парт-

нерства на основі прагматизму та відкритості, взаємовигідної кооперації та співпраці як ключових умов забезпечення національної та регіональної безпеки; розширення активної взаємодії зі США і Канадою, країнами – членами Європейського Союзу, іншими країнами Європи та країнами – регіональними лідерами [7]. На нашу думку, на той час багатовекторність зовнішньої політики України давала змогу діяти їй в контексті статусу суб'єкту в регіональному просторі міждержавних відносин. Росія часів Б. Єльцина була безпечна для США, а перші роки президентства В. Путіна проходили в вирішенні їм внутрішніх проблем щодо збереження Росії як єдиної держави (1 і 2 російсько-чеченські війни) і для України поки ще не було часу. Стратегія добросусідства й економічної взаємодії влаштувала всіх. Україна не рухалася так швидко, як би хотілося Вашингтону, але щодо ключових зовнішньополітичних стратегій Київ дуже відповідав американським бажанням.

Сучасною теоретичною основою зовнішньополітичної стратегії США, яка успішно практично втілюється в життя з часів президентства Б. Клінтона, стала концепція «узгодженої безпеки» [12, р. 2–4]. Американські політики усвідомлювали, що Україна межує з багатьма державами Центральної та Східної Європи, і всі вони протистоять викликам демократизації, адаптації до світової економіки та інституційним реформам. Особливий рефрен було зроблено на проєкті «політики геополітичного плюралізму» як частини більш широкої євразійської стратегії. У цій схемі посилення суверенної України, на думку американської сторони, стало вкрай важливим компонентом. Ідеологом концепції геополітичного плюралізму є З. Бжезинський, який у 1994 р. у своїй роботі «Передчасне партнерство» писав: «...імперські інстинкти Росії все ще сильні і навіть посилюються. Основною метою реалістичної і довгострокової великої стратегії має бути утвердження геополітичного плюралізму в рамках колишнього СРСР» [10]. «Помаранчева революція» в Україні 2004 р. повністю відповідала американським бажанням щодо впровадження своїх національних інтересів. Розповсюдження демократії сьогодні є основним складником зовнішньополітичної стратегії «м'якої сили» США.

Подальший збіг обставин, які склалися в світовій політиці на той момент, сформував нову геостратегію США, а також особистісний фактор авторитарного керівника Росії – все це вплинуло на подальшу роль України у геостратегіях США та Росії та її суб'єктність. Зазначимо, що широкомасштабність американської стратегії «просування демократії» на Схід та військове посилення Росії і формування нею нової геополітичної концепції «євразійства» та «руського миру» створили умови неможливості суб'єктності України у міжнародних відносинах.

Американська стратегія «Новий шлях вперед», що пов'язана з подіями в Іраку (2007–2008 рр.), дозволила президенту США Дж. Бушу та його команді перетворити цю країну на одного з головних стратегічних союзників США у найважливішому з погляду національних інтересів США районі Близького і Середнього Сходу – у самому центрі транспортних та енерготранзитних артерій, на перехресті Арабського світу, Туреччини, Ізраїлю та Іраку. Пріоритетом для США став напрям національної безпеки, пов'язаний з глобальним економічним зростанням. Всі ці події плюс знаходження при владі прозахідного президента В. Ющенко відвернуло увагу США від України, і потім цими геополітичними обставинами скористалася Росія.

Дж. Буш-молодший намагався контролювати за допомогою доктрини «глобальної демократизації» світовий розвиток, вважаючи можливим нав'язати критерії і цінності американського способу життя іншим країнам, проте об'єктивні процеси цивілізаційного розвитку мали суперечливі наслідки та клубок геополітичних протиріч, які виникли в цьому регіоні, в тому числі з Російською федерацією. У «Стратегії національної безпеки» США 2006 р. Вашингтон вже висловив вельми скептичне відношення до розвитку демократії в РФ [16, р. 26]. З цього часу почалося загострення відношень між США та Росією, що мало вплив на ситуацію в Україні.

Рубежем початку нового курсу Росії стала відома промова Путіна у Мюнхені в 2007 році, у якій він звинуватив Захід і блок НАТО у руйнуванні духу Гельсінкі (1975 р.), що призвело до кризи міжнародного права і системи європейської безпеки. Руйнування Югославії, Іраку, просування військової інфраструктури НАТО на Схід, плани розміщення американської системи ПРО на східних флангах НАТО та невиконання НАТО Договору про Звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ) було розцінено Москвою як ігнорування колективним заходом інтересів Росії у Європі і на пострадянському просторі [1, с. 161]. Почалася геостратегічна боротьба за Хартленд. Причина конфлікту на Сході України – це недопущення появи військ НАТО на кордоні з Росією. Головною метою геостратегії РФ є оформлення на просторі колишнього СРСР власної регіональної підсистеми міжнародних відносин. Для цього використовується, по-перше, політико-економічний інструментарій: створення Організації договору про колективну безпеку, Шанхайської організації співробітництва, Євразійського економічного союзу, Євразійського банку розвитку, по-друге, ціннісно-культурний інструментарій: доктрини євразійства та «руського миру». Якщо перший інструментарій не актуальний для нашої країни, то другий активно використовується проти України у формі «інформаційної війни».

Росія послідовно реалізує «Концепцію зовнішньої політики РФ» 2016 р. Основними пріоритетами зовнішньої політики РФ є відстоювання національних пріоритетів; захист прав й інтересів співвітчизників, які проживають за кордоном; зміцнення позицій руської мови і культури; зміцнення позицій російських ЗМІ; використання інструментів «м'якої сили» у вирішенні зовнішньополітичних завдань; розвиток усього різноманіття політичних, економічних, культурних і духовних зв'язків з Україною на основі взаємоповаги, вибудовуванні партнерських відносин за дотримання своїх національних інтересів. Зазначимо, що геополітичний самоаналіз Росії стосовно її ролі в міжнародних відносинах відповідає статусу США в цьому питанні: «...з огляду на особливу відповідальність обох держав за глобальну стратегічну стабільність і стан міжнародної безпеки в цілому» [8].

У сучасній Росії геополітична концепція євразійства з її модифікаційним концептом «руського миру» є головною державною ідеологією. Україна займала, займає і буде займати особливе місце у цьому проєкті Росії. Зокрема, остання використовувала усі доступні їй засоби для того, щоб Україна через політичну еліту того часу відмовилася від європейської інтеграції та взяла курс на приєднання до євразійського проєкту. Важливість України для цього проєкту зумовлюється багатьма чинниками, серед яких можна виділити: територію, населення, стратегічне розташування держави. У контексті останніх подій на Сході України можна констатувати, що за нинішніх обставин у найближчому майбутньому виключається можливість приєднання України до цього інтеграційного об'єднання. Проте це не означає, що не буде спроб продовжити реалізацію цього проєкту навіть без участі Української держави. На думку З. Бжезинського, без України Росія може залишатися імперією, але імперією «азіатською». З усіх викликів, з якими стикається незалежна Україна, її відносини з Російською Федерацією є найбільш важливим, як для власного майбутнього, так і для майбутнього Центральної та Східної Європи

США є головним стратегічним партнером України, який з успіхом реалізує свої національні інтереси в Україні – контроль над зброєю масового знищення, будівництва демократичної України з ринковою економікою та формування буферу з Росією з метою недопущення відродження нової наддержави на пострадянському просторі. За розвиток демократії «відповідають» різноманітні неурядові організації, фонди, за економічний розвиток – МВФ, за протидію Росії – військова допомога. Уряд США за потужними вказівками Конгресу продовжує вкладати значні суми на допомогу в проведенні післяреволюційних політичних та економічних реформ в Україні. Починаючи з 2014 р. США надали понад 2,8 мільярда доларів

допомоги та 3 мільярди доларів гарантії, щоб допомогти Україні посилити свої військові можливості та здійснити ключові реформи [9]. За роки конфлікту на Сході України американська допомога з безпеки відіграла істотну роль у створенні краще підготовлених, краще оснащених українських військових. Необхідно підкреслити, що під час будівництва та формування своєї геостратегії Україні необхідно враховувати, що питання України та загалом стан країни не привертають великої уваги у Вашингтоні. Сьогодні у політиці США інші основні міжнародні проблеми – від Північної Кореї до Ірану, Сирії, Венесуели – які залишають мало місця для постійної уваги до України. Головним економічним та геополітичним викликом для США зараз є Китай. 24 липня 2020 р. держсекретар М. Помпео заявив про те, що «убезпечити наші свободи від Китайської комуністичної партії є завданням нашого часу, і Америка має досконалі можливості очолити цей рух» [5]. Те, що відбувається в Україні, не було забуто чи принижено, але воно все частіше трактується як інша міжнародна справа. Дипломатія США послідовно та наполегливо підтримувала суверенітет та територіальну цілісність України та засуджувала Росію, тоді як існує невимовне визнання, що анексія Криму не буде скасована найближчим часом, та що ситуація на Донбасі – це заморожений конфлікт. Ніяких серйозних позитивних змін у Східній Україні не передбачається і від Росії серйозно не очікують змінити там свою політику. Колишній Президент США Б. Обама припустив, що захист України проти Росії не є основною проблемою національної безпеки США – і навіть якщо у США були якісь інтереси в Україні, у Росії їх було більше. Це означає, що Москва завжди буде готова зробити більше, ніж Вашингтон, щоб зберегти Україну в межах своєї сфери впливу: «...справа в тому, що Україна, яка є країною, що не входить до НАТО, стане вразливою до військового панування Росії незалежно від того, що ми робимо» [11].

Висновки. Умови міжнародної системи формують можливості для зовнішньополітичної діяльності та формування геостратегії. Треба визнати, що існує проблема суб'єктності України в міжнародних відносинах. У сучасній міжнародній системі критерії політичної суб'єктності ідентичні атрибутам держави: територія, населення, визнання і, звичайно, здатність реалізовувати зовнішню політику за допомогою різного інструментарію (військова сила, економічний вплив, публічна дипломатія та інші). Україна знаходиться в зоні геополітичних інтересів двох наддержав: США з її зовнішньополітичною концепцією «гегемонії» та глобального панування та Росії, в якій владні угруповання історично трактують свою державу як таку, що виконує «цивілізаторську» місію. Країни, що мають вагомий геополітичний теоретичний кон-

цепти свого світового та регіонального впливу. В Україні бракує ефективного інструментарію проведення оперативної зовнішньої політики. Необхідно займатися розробкою своєї регіональної незалежної геополітичної стратегії. Стратегія національної безпеки України повинна будуватися на тій основі, що історично США і Росія переслідували та переслідують в нашій країні свої національні інтереси (геополітичні, економічні, безпекові) в контексті прояву багаторівневої допомоги. Для політичної, економічної стабільності та отримання статусу суб'єкту в міжнародних відносинах пріоритетом мають стати саме наші національні інтереси та їх захист.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грубов В.М. Норманський формат у ледачах великої політики: хто і чого прагне? *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2020. Т. 3. Вип. 1. С. 156–169.
2. Кіссінджер Г. Дипломатія / пер. з англ. М. Гоцацюка, В. Горбатька. Київ : КМ-БУКС, 2018. 864с.
3. Закон України Про основи національної безпеки України прийнятий 19 черв. 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.
4. Карпиленя Н.В. Геополітика: боротьба за пространство и могутество в Евразии. *Вестник Военной Академии Республики Беларусь*. 2013. № 3. С. 23–29. URL: http://varb.mil.by/nauka/vestnik/PDF/Vestnik_3-2013.pdf.
5. Помпео М. «Якщо вільний світ не змінить комуністичний Китай, то Китай змінить нас». URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/Pompeo-kytaj/5516138.html>.
6. П'ять причин відмови України від ядерної зброї. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29316398.html>.
7. «Стратегія національної безпеки України». 12 лют. 2007 р. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/104.html>.
8. Указ Президента Российской Федерации «Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации». 30.11.2016 г. URL: <http://base.garant.ru/71552062/>.
9. Bouchet N. The United States' Policy on Ukraine: From Crisis to Normal. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/>.
10. Brzezinski Z. The Premature Partnership. *Foreign Affairs*, March/April 1994. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1994-03-01/premature-partnership>.
11. Friedman U. America Hasn't Always Supported Ukraine Like This. *The Atlantic*, november 2019. URL: <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2019/11/how-vital-us-military-aid-ukraine/602407/>.
12. National Security Strategy of Engagement and Enlargement. Washington, DC. 1994. 29 p. URL: <https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1994.pdf>.
13. Pifer S. *The Eagle and the Trident: U.S. – Ukraine Relations in Turbulent Times*. Brookings Institution Press, 2017. 366 p.
14. Spykman N. *America's Strategy in World Politics – The United States and the Balance of Power*/ N.Y. : Transaction Publishers, 1942. 500 p.

15. The National Security Strategy of the United States of America. September 2002. Washington, DC. 2002. 32 p. URL: <https://georgewbush.whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/>.

16. The National Security Strategy USA 2006/ URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/>.

REFERENCES:

1. Hrubov V.M. (2020) Normanskyi format u leshchatakh velykoi polityky: khto i choho prahne? [The Norman format in the grip of big politics: who and what seeks?]. *Filosofiiia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. vol. 3. Issue 1. P. 156–169 [in Ukrainian].

2. Kissyndzher H. (2018). *Dyplomatiya*. [Diplomacy]. Kyiv : KM-BUKS [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy pryiniaty 19 cherv. 2003 roku. [Law of Ukraine On Fundamentals of National Security of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukrainian].

4. Karpilenya N.V. (2013) Geopolitika: borba za prostranstvo i mogushchestvo v Evrazii. [Geopolitics: the struggle for space and power in Eurasia]. *Vestnik Voennoy Akademii Respubliki Belarus*. № 3. P. 23-29. URL: http://varb.mil.by/nauka/vestnik/PDF/Vestnik_3-2013.pdf [in Russian].

5. Pompeo M. (2020) Iakshcho vilnyi svit ne zminyt komunistychnyi Kytai, to Kytai zminyt nas. [If a great world does not change communist China, then China will change us]. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/Pompeo-kytaj/5516138.html> [in Ukrainian].

6. Piat prychnyn vidmovy Ukrainy vid yadernoi zbroi. (2018). [Five reasons for bringing Ukraine to nuclear weapons.]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29316398.html> [in Ukrainian].

7. "Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy". 12 liut. 2007 r. [Strategy of the National Security of Ukraine]. URL: <https://www.mbo.gov.ua/ua/Ukazy/104.html> [in Ukrainian].

8. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 30.11.2016 g. №640 "Ob utverzhdenii Konceptii vneshnej politiki Rossijskoj Federacii" [Decree of the President of the Russian Federation dated November 30, 2016 No. 640 "On approval of the Foreign Policy Concept of the Russian Federation"]. URL: <http://base.garant.ru/71552062/> [in Russian].

9. Bouchet N. (2006). The United States' Policy on Ukraine: From Crisis to Normal. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/>.

10. Brzezinski Z. (1994). The Premature Partnership. *Foreign Affairs*, March/April 1994. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1994-03-01/premature-partnership>.

11. Friedman U. (2019). America Hasn't Always Supported Ukraine Like This. *The Atlantic*, november 2019. URL: <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2019/11/how-vital-us-military-aid-ukraine/602407/>.

12. National Security Strategy of Engagement and Enlargement. Washington, DC. 1994. URL: <https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1994.pdf>.

13. Pifer S. (2017). *The Eagle and the Trident: U.S. – Ukraine Relations in Turbulent Times*. Brookings Institution Press, 2017. 366 p.

14. Spykman N. (1942). *America's Strategy in World Politics – The United States and the Balance of Power*/ N.Y. : Transaction Publishers, 1942. 500 p.

15. The National Security Strategy of the United States of America. September 2002. Washington, DC. 2002. 32 p. URL: <https://georgewbush.whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/>.

16. The National Security Strategy USA 2006/ URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/>.

Ukraine in the geostrategies of the USA and Russia: problems of subjectivity

Korotkov Dmytro Serhiyovych

PhD in Political Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Political Science
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Nauky ave., 9-A, Kharkiv, Ukraine

The article deals the problems of international relations related to the collapse of the USSR and the changing role of major actors in world politics. It is noted that the international political subjectivity of the state requires not only a presence in the international arena, but also practical opportunities to influence other objects of international relations. The basic principles of geostrategy of the USA and Russia in relation to Ukraine in the context of the basic theoretical geopolitical concepts and their introduction in practice are analyzed. It is noted that the geographical factor continues to be the main motivation for global domination among the world's leading countries. It is concluded that the anarchism of international relations leads to the instability of US geostrategy, which aims at global hegemony and the introduction of democracy. During the reorganization of the Middle East and its transformation into a single US-friendly space, the US's keen interest in Ukraine was lost. The coincidence of the circumstances in world politics at that time formed a new US geostrategy, as well as the personal factor of the authoritarian leader of Russia – all this influenced the further role of Ukraine in the geostrategies of the US and Russia and its subjectivity.

This article aims to assess the degree of influence of the geostrategy of the United States and Russia on the subjectivity of Ukraine in international relations. It is noted that Ukraine is in the zone of geopolitical interests of two superpowers: the United States with its foreign policy concept of "hegemony" and global domination and Russia, in which power groups have historically interpreted their state as fulfilling a "civilizational" mission. Countries that have significant geopolitical theoretical concepts of their global and regional influence and significant potential (economic, military, information) for the practical implementation of these geostrategies in Ukraine. For qualitative research we used such methods as: systemic, dialectical, forecasting, historical and logical.

Key words: subjectivity, national interests, geostrategy, balance of power, Heartland, Rimland, Eurasianism, national security strategy.

Кравець Анастасія Юріївна
Алексєєнко Ірина Вікторівна

Біодипломатія як нова біополітична модель міжнародних відносин

УДК 321.01

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.18>

Кравець Анастасія Юріївна
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних
відносин і туризму
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
пр. Гагаріна, 26, Дніпро, Україна

Алексєєнко Ірина Вікторівна
доктор політичних наук, професор,
завідувачка кафедри міжнародних
відносин і туризму
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
пр. Гагаріна, 26, Дніпро, Україна

Біополітика як окремих напрям наукових досліджень вводить в обіг політичної науки новий термін – біодипломатія. Біодипломатія аналізується як нова модель міжнародних відносин, у центрі якої знаходиться ідея захисту біологічного та культурного різноманіття шляхом переформатування нинішніх дипломатичних відносин згідно з принципами єдності та взаємозалежності задля досягнення глобального миру та збереження планети для наступних поколінь. Констатовано, що основною загрозою запровадження біодипломатії є етнонаціональні конфлікти, досліджено їх природу й еволюційно зумовлені причини виникнення. Виявлено, що біополітичний підхід до проблематики етнонаціональних конфліктів має свою специфіку, адже вони мають біологічний фундамент і пов'язуються з територіальною поведінкою людини. Етноцентризм розуміється як сприйняття членів свого етносу і несприйняття представників інших етносів або національностей. Підкреслено, що етноцентризм культивується з дитинства, при цьому важливим механізмом його формування є індоктринування – свідоме навіювання відповідних поведінкових норм і цінностей. Виявлено, що в основі міжетнічних конфліктів лежить еволюційно зумовлена схильність до агресії, побудована на принципі територіальної ідентичності та закріплена завдяки соціалізації. Констатовано величезне біополітичне значення дослідження агресії, адже саме воно сприяє розумінню природи агресивності, а отже, може стати у пригоді для попередження різного роду конфліктів і навіть воєн. Виявлено важливе значення стратегій запобігання міжнаціональним конфліктам, а також різноманітних способів примирення, репрезентованих біодипломатією. Констатовано, що концепція біодипломатії містить у собі не тільки теоретичний складник: глибинний аналіз природи і сутності етнонаціональних конфліктів, а й емпіричний, а саме: різноманітні стратегії, що мають сприяти формуванню етнічної толерантності та культури примирення як необхідної умови існування сучасного соціуму; а також популяризацію біоосвіти й ідей поваги до прав людини, до біорозмаїття, мультиетнічності та мультикультурності сучасного світу у глобальному вимірі.

Ключові слова: біополітика, біодипломатія, етнонаціональні конфлікти, етноцентризм, міжнародні відносини.

Вступ. Біополітика вводить в обіг політичної науки новий термін – біодипломатія. Його автором по праву вважається грецька професорка А. Влавіанос-Арванітіс. Зокрема, вона зазначає: «Біодипломатія – це абсолютно нове поняття у світовій практиці» [10]. Біодипломатія підтримує зусилля, спрямовані на підтримку біологічного та культурного різноманіття, прагне поліпшити людські відносини та досягти миру в усьому світі шляхом зміни нинішніх дипломатичних відносин. Ключовою повинна стати повага до життя. Незаперечними принципами біодипломатії є повага до прав людини, визнання мультиетнічності та мультикультурності сучасного світу: «Міжнародне співробітництво у галузі охорони навколишнього середовища підвищує якість життя та зміцнює зусилля для забезпечення миру та безпеки» [10]. Біодипломатія дає можливість суверенним державам і громадянському суспільству побудувати довгострокову політику солідарності. Вона визнає, що культурна диференціація є багатством людства, а людство своєю чергою є частиною загального біосу, де: «ДНК, генетичний код кожного живого організму, є сполучною ланкою між усіма формами життя. Зовнішня політика повинна перейти від фрагментарного

конкурентного середовища до принципів єдності та взаємозалежності» [10].

Основна загроза для запровадження біодипломатії, на наш погляд, полягає не стільки у тому, що «світова спільнота не повною мірою усвідомила необхідність прийняття загальної екологічної політики – біополітики» [10], а у тому, що сучасний світ просто не може існувати у цілковитому мирі та солідарності на основі поваги до мультикультурності та мультиетнічності. І підтвердженням цьому є чисельні етнонаціональні конфлікти. Друга половина ХХ століття ознаменувалась конфліктами у Чечні, Абхазії, Югославії тощо. Десятиліттями не припиняється конфлікт між Ізраїлем і Палестиною. ХХІ століття принесло конфлікт у Сирії, результатом чого стала масова міграція та викликані нею проблеми, з якими стикнулась Європа. І це далеко не повний перелік. А отже, проблематика міжнаціональних і міжетнічних конфліктів, вироблення ефективних стратегій запобігання їх виникненню і розповсюдженню, як, наприклад, біодипломатія, продовжує бути актуальним напрямом наукових досліджень.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження біодипломатії як нової біополітичної моделі міжнародних відносин, у центрі якої знаходиться

ідея захисту біологічного та культурного різноманіття задля досягнення глобального миру і збереження планети для наступних поколінь. Завданням статті є дослідити етнонаціональні конфлікти як основну загрозу запровадження біодипломатії, їх природу, біологічний фундамент, еволюційно зумовлені причини виникнення; а також основні стратегії запобігання виникненню та розповсюдженню етнонаціональних конфліктів, що репрезентовані біодипломатією.

Методи дослідження. Дослідження базується на дотриманні наукових принципів еволюціонізму, плюралізму, міждисциплінарності та цілісності. Комплексний характер поставленої наукової проблеми передбачає використання відповідної методики, яка поєднує у собі різні види системного аналізу: системно-структурний, системно-функціональний та системно-історичний. Важливе значення має й аксіоматичний метод, адже завдяки йому формуються біополітичні аксіоми, на кшталт людина є частиною біорозмаїття. Отже, досліджувати політичну поведінку індивіда, у тому числі її конфліктні прояви, потрібно виключно з еволюційного погляду тощо. Метод раціональної реконструкції, з допомогою якого виявлено глибинні причини агресії та конфліктної поведінки з акцентом на їх еволюційній природі та біологічному фундаменті.

Результати. Біополітичний підхід до проблематики етнонаціональних конфліктів має свою унікальну специфіку, адже біополітика репрезентує власне бачення причин таких конфліктів. Етнонаціональні конфлікти мають біологічний фундамент, тобто ґрунтуються на еволюційно закріпленому принципі етноцентризму, який пов'язаний з територіальною поведінкою людини. Етноцентризм розуміється як сприйняття членів свого етносу і несприйняття представників інших етносів або національностей.

С. Костючков зазначає: «Сучасний світ характеризується надзвичайно гострими проявами соціальних і політичних конфліктів, зокрема етнічних. Саме біополітика як наукова галузь здатна виявити й проаналізувати причини, що зумовлюють розвиток етнополітичних конфліктів» [3, с. 8].

А. Олескін зазначає: «Проблематика міжнаціональних, міжрасових і міжетнічних відносин привертає увагу багатьох біополітиків, що втілюється у проведенні міжнародних конференцій та виході багаточисельних збірників статей із зазначеної проблематики» [5, с. 154].

На думку Р. Бланка, нові знання про взаємодію мозку та середовища, репрезентовані сучасними науками про життя, у тому числі біополітикою, підсилюють необхідність розробки превентивної політики для запобігання індивідуальним і міжгруповим конфліктам: «Ці дані мають важливе значення не тільки для внутрішньої расової гармонії, а й для

вивчення міжнародних конфліктів і тероризму» [7, с. 220].

Підкреслимо, що етноцентризм зазвичай культивується з дитинства, при цьому важливим механізмом його формування є свідоме навіювання відповідних поведінкових норм і цінностей. Константуємо, що в основі міжетнічних конфліктів лежить еволюційно зумовлена схильність до агресії, побудована на принципі територіальної ідентичності та закріплена завдяки соціалізації.

А. Олескін визначає етноцентризм таким чином: «Етноцентризм (від грец. *ethnos* – народність і *kentron* – центр, середина) – вибіркове ставлення до представників свого етносу (нації, народності, племені)» [5, с. 154]. А також вчений зазначає: «Етноцентризм часто поєднується з ксенофобією (грец. *xenos* – чужий; *fobos* – страх) – неприйняттям чужих, і передбачає культивовані з раннього дитинства етнічні забобони – невинновдані негативні установки щодо іншої групи (національності, раси) або окремих її членів» [5, с. 154].

У біополітиці етноцентризм пов'язується з територіальною поведінкою, причому як людською, так і тваринною. В основі такої поведінки лежить еволюційно-біологічний механізм розпізнавання своїх та чужинців та необхідність захистити свою територію. А. Олескін зазначає: «Поділ інших особин свого виду на своїх і чужих – це практично універсальна характеристика живих істот. Вона властива й представникам виду *Homo sapiens*, як на стадії первісних мисливців-збирачів, так і у сучасному цивілізованому суспільстві» [5, с. 155].

Окрім механізмів, існують маркери розпізнавання «своїх» і «чужих»: «У людському суспільстві нерідко відбувається ситуація, коли розпізнавання, зокрема етнічної приналежності людини, виробляється підсвідомо, і навіть відповідний стиль поведінки виникає раніше, ніж індивід усвідомлює, що перед ним співвітчизник або чужинець» [5].

Останні дослідження у цій сфері виявили, що й серед, здавалося б, неупереджених людей є расова упередженість і стереотипи. Це стало можливим завдяки вивченню реакції мигдалини людського мозку, яка втілюється у страх або тривогу. Важливо відзначити, що ці реакції з'являються автоматично, без участі свідомості, створюючи тим самим вороже середовище та перешкоджаючи раціональному вибору: «Питання полягає у тому, що викликає у мигдалині виникнення та фіксацію цих реакцій у ранньому віці» [7, с. 220].

Показовим з погляду підсвідомого розпізнавання своїх і чужинців є експеримент Р. Мастерса, який демонстрував групі американців відеозаписи промов американських, французьких і німецьких політичних діячів з вимкненим звуком (щоб слухачі не могли визначити національність). Більш позитивно американці поставилися тільки до своїх

співвітчизників, оскільки вони були більш інтелегентними, компетентними і сильними, ніж їхні французькі та німецькі колеги» [8].

Тут доречно буде навести тезу Дж. Френда, який зазначає: «Революція в галузі біологічних наук показала, що навіть найскладніші типи політичної поведінки, такі як співпраця і війна, можуть бути об'єднані генетично запрограмованими схильностями» [8, с. 232–233].

Дипломати часто намагаються примирити протидіючі сторони за допомогою сприяння торгівлі, культурним і професійним обмінам тощо. Вони намагаються притупити давню ворожість завдяки компромісам, які дозволяють кожній стороні зберегти обличчя і залучити третіх осіб як гарантів [7, с. 220]. При цьому іноді навіть лідери протидіючих сторін можуть бути обмежені в своїй здатності переконати своїх послідовників прийняти світ раціонально, без емоційного фону, що закріплений глибоко всередині мозку. Вивчення психофізіологічних механізмів мозку може допомогти пояснити природу довготривалих конфліктів на Близькому Сході, в Північній Ірландії, Сомалі, Камбоджі та на Балканах [7, с. 220].

Однак такий підхід вимагає наявності відповідей на цілу низку питань: «Як інтегрувати у зовнішню політику розуміння морфологічного впливу мозку на агресивність і міжгрупові конфлікти? Чи існують більш ефективні способи боротьби, ніж пряме використання сили або традиційного посередництва? Якою мірою керівники експлуатують почуття страху, щоб залучитися підтримкою їх політики?» [7, с. 220]. Ці питання, на жаль, поки що залишаються без відповіді.

Єдиним рецептом, на наш погляд, є виховання міжнародної спільноти у дусі етнічної толерантності, а також запровадження принципу біоцентризму як основоположного принципу внутрішньої та зовнішньої політики XXI століття.

Як справедливо зазначає Р. Бланк: «Цілком ймовірно, що ми ніколи не будемо повною мірою розуміти, передбачувати та лікувати агресію, дивлячись тільки на гени і мозок, адже вони є політичними і соціальними проблемами, а не тільки біологічними» [7, с. 220]. Проте не можна не погодитись із тезою: «Явища, які ми називаємо соціальними і політичними, являють собою загальне розуміння між окремими людьми, а не зовнішні події, які таємничим чином впливають на людські справи. Хоча сучасне знання про роль мозку в людській поведінці не є достатнім, ніхто не може зрозуміти насильство без глибокого розуміння людського розуму» [7].

Зростання насильства у сучасному світі, численні цивільні й міжетнічні конфлікти змушують дослідників обговорювати й надалі природу агресії. Ми вважаємо, що біологічно зумовлена схильність до агресії, заснована на еволюційно закри-

пленому принципі територіальної ідентичності, лежить в основі міжетнічних конфліктів.

Взагалі феномен агресії цікавить не тільки біополітиків, а й філософів, соціологів, антропологів, психологів та етологів. Проте біополітичний підхід до феномену агресії має свої особливості, адже вона розглядається не як емоція, а як модель (тип) поведінки. Водночас біополітики наполягають на тому, що агресія, як і егоїзм, закладена в людину природою, але може бути приборкана у процесі соціалізації та виховання.

Класичне етологічне визначення агресії дав Н. Тінберген: «Наближення до супротивника та нанесення будь-якої шкоди, або, принаймні, генерація стимулів, що спонукають противника підкоритися» [5].

На думку М. Бутовської, агресія як поведінка людини у соціумі дозволяє зрозуміти, що агресія є інтегративною частиною внутрішньо групових відносин і може зустрічатися в умовах налагоджених соціальних відносин. Така модель поведінки людей допомагає повністю інтегрувати конкуренцію та кооперацію в рамках одних і тих же відносин [1, с. 431]. На нашу думку, агресія у таких спільнотах виступає своєрідним тестом на міцність тих відносин та тієї системи цінностей, яка існувала перед конфліктною ситуацією.

Слід підкреслити величезне біополітичне значення дослідження агресії, адже саме воно сприяє розумінню природи агресивності, а отже, може стати у пригоді для попередження різного роду конфліктів і навіть воєн.

Як зазначає Д. Майерс, ступінь агресії у людей значно варіюється: «Від принципу ненасильства у Норвегії, до войовничих індіанців у Південній Америці, у яких приблизно 50% дорослих чоловіків, доживши до зрілого віку, «займаються тим, що вбивають» [5].

У цьому контексті важливо підкреслити, що у межах біополітики важливого значення набувають як стратегії запобігання міжнаціональним конфліктам, так і будь-які способи примирення, адже ключові концепції біополітики, а саме біовлади та біодипломатії, суперечать будь-яким проявам агресивної поведінки.

Біовлада розуміється нами як нова модель владних відносин у політичній сфері, що характеризується: переосмисленням чинних механізмів влади (заміною примусу і покарання на контроль і координування); творчістю і спротивом; здатністю до свободи і трансформації; захистом свободи особистості та здатністю примножувати життя.

Біодипломатія розуміється нами як нова модель міжнародних відносин, у центрі якої знаходиться ідея захисту біологічного та культурного різноманіття шляхом переформатування нинішніх дипломатичних відносин згідно з принципами єдності та взаємозалежності задля подолання екологічної

кризи, досягнення глобального миру і збереження планетарного біорозмаїття.

Біодипломатія містить у собі декілька ключових стратегій:

1. *Культивування з дитинства етнічної толерантності у планетарному масштабі.* Стратегія представлення «чужака» як «свого» репрезентована професором А. Олескіним. На його думку, «руйнується база для формування етнічних забобів і самого етноцентризму» [5], наприклад, шляхом культивування дитячих і юнацьких міжнаціональних контактів. Своєю чергою І. Тукаленко говорить про «вироблення політики визнання як права на гідне ставлення до всіх людських спільнот, вмотивоване запереченням біологічних підстав вищості одних груп над іншими» [6, с. 267].

2. *Популяризація біоосвіти у світі.* А. Влавіанос-Арванітіс організовує міжнародні біоолімпіади, наукові конференції, що мають на меті довести необхідність виховання людей планети у дусі поваги до різноманіття національностей: «Метою і відповідальністю біоосвіти» є вивчення міждисциплінарних екологічних моделей кожною спеціальністю для продукування охорони навколишнього середовища в кожній людській діяльності» [10]. Для просування цієї концепції Міжнародна біополітична організація в 1990 році створила Міжнародний університет біологічних наук, що залучає вчених, управлінців, дипломатів, бізнесменів, викладачів та студентів активно брати участь у розвитку «екологічно свідомих суспільств». Університет сприяє розвитку біологічної освіти та виступає як каталізатор для прискорення екологічної обізнаності та надання біоцентричної інформації для студентів та підготовки фахівців по всьому світу [10]. Голова департаменту Біополітики Американської Асоціації політичних наук С. Петерсен також наполягає на необхідності виховання дітей у дусі соціальної рівності та активної участі кожного в політичному житті суспільства [9, с. 354].

3. *Формування культури примирення як необхідної умови існування сучасного суспільства у глобальному вимірі.* М. Бутовська говорить про важливість виховання як механізму формування культури примирення: «Особлива культура примирення виникає в межах дитячої субкультури та передається в процесі спілкування від старших дітей до молодших» [2].

Констатовано, що біополітика містить у собі не тільки теоретичний складник, зокрема глибинний аналіз етнонаціональних конфліктів, їх еволюційної сутності й причин виникнення, а й емпіричний, а саме: 1. Біодипломатію, яка розглядається як нова модель міжнародних відносин, у центрі якої знаходиться ідея захисту біологічного та культурного різноманіття шляхом переформатування нинішніх дипломатичних відносин згідно з принципами єдності та взаємозалежності задля подо-

лання екологічної кризи, досягнення глобального миру і збереження планетарного біорозмаїття.

2. Різноманітні стратегії, що мають сприяти формуванню етнічної толерантності та культури примирення як необхідної умови існування сучасного соціуму. 3. Популяризації біоосвіти й ідей поваги до прав людини, до біорозмаїття, мультиетнічності та мультикультурності сучасного світу у глобальному вимірі.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що біодипломатія – абсолютно новий термін у сучасній міжнародній політиці. Біодипломатія має на меті побудову нової моделі міжнародних відносин, у центрі якої має бути беззаперечна повага до біологічного, етнічного, культурного різноманіття сучасного світу. Доведено, що основною загрозою для запровадження біодипломатії є етнонаціональні конфлікти. Виявлено, що біополітичний підхід до проблематики етнонаціональних конфліктів має свою специфіку, адже вони мають біологічний фундамент і пов'язуються з територіальною поведінкою людини. Етноцентризм розуміється як сприйняття членів свого етносу і несприйняття представників інших етносів або національностей. Підкреслимо, що етноцентризм зазвичай культивується з дитинства, при цьому важливим механізмом його формування є свідоме навчання відповідних поведінкових норм і цінностей. Виявлено, що в основі міжетнічних конфліктів лежить еволюційно зумовлена схильність до агресії, побудована на принципі територіальної ідентичності та закріплена завдяки соціалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутовская М. Универсальные механизмы контроля социальной напряженности и их эффективность в современном обществе. *Антропология власти: хрестоматия по политической антропологии*. СПб, 2006. Т. 2. С. 431–448.
2. Бутовская М. Агрессия и примирение как проявление социальной у приматов и человека. URL: http://staff.ttu.ee/~bgordon/oppetegevus/valjendus/ref_rus/orig_article_6.pdf. (дата звернення: 08.08.2020).
3. Костючков С. Місце і роль сучасної людини у планетарному бутті: біополітична інтерпретація. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/3176/1/23.pdf>. (дата звернення: 08.08.2020).
4. Малышева Е. Феномен современного терроризма: социально-философский анализ : автореф. ... канд. филол. Наук : 09.00.11. Красноярск, 2011. 20 с.
5. Олескин А. Социокультурная роль современной биологии и ее отражение в биополитике : историко-научный анализ : дис. ... док. биол. наук: 07.00.10. М., 2002. 283 с.
6. Тукаленко І. Вплив біополітичних трансформацій на еволюцію прав людини. *Збірник наукових праць «Гілея»*. Київ, 2015. Вип. 100. С. 265–268.
7. Blank R. *Biology and politics: an introduction. Politics and the life science: the state of discipline*. UK: Emerald Group Publishing Limited, 2014. P. 1–18.

8. Masters R. The nature of politics. New Haven, L.: Yale University Press, 1991. 315 p.

9. Peterson S., Somit A. Biology and politics: the cutting edge. UK: Emerald Group Publishing, 2011. 235 p.

10. Vlavianos Arvanitis A. Biopolicy – Building a green society. *Cadmus*, 2011. URL: <http://www.cadmusjournal.org/node/73>.

REFERENCES:

1. Butovskaia, M. (2006). Universanye mehanizmy kontroliia sotsialnoi napriazhonosti i ih effektivnost v sovremennom mire [Universal mechanisms for controlling social tension and their effectiveness in modern society]. *Antropologia vlasti*. SPb: SPb universitet [in Russian].

2. Butovskaia, M. (2008). Agresia i primirenie kak proiavlenie sotsialnosti u primatov i cheloveka [Aggression and reconciliation as a manifestation of sociality in primates and humans]. URL: <http://www.follow.ru/article/341> [in Russian].

3. Kostyuchkov, S. (2016). Mistse i rol suchasnoi liudyny u planetarnomu butti: biopolitychna interpretatsiia [The place and role of modern man in planetary life: biopolitical interpretation]. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/3176/1/23.pdf> [in Ukrainian].

4. Malysheva, E. (2011). Fenomen sovremennogo terrorizma: sotsialno-filosofskii analiz: avtoref. ... kand. filos. nauk [The Phenomenon of Modern Terrorism: social-philosophical analysis]. Krasnoiar'sk [in Russian].

5. Oleskin, A. (2002). Sotsiokulturaia rol sovremennoi biolohii i ee otrazhenie v biopolitike: dys. ... dok. boil. nauk [Sociocultural role of modern biology and its reflection in biopolitics: historical and scientific analysis]. Moskva [in Russian].

6. Tukalenko, I. (2015). Vplyv biopolitychnykh transformatsii na evoliutsiiu prav liudyny [The impact of biopolitical transformations on the evolution of human rights]. *Gileia*, vol. 100, pp. 265–268.

7. Blank, R. (2014). Biology and politics: an introduction. *Politics and the life science: the state of discipline*. UK: Emerald Group Publishing Limited [in English].

8. Masters, R. (1991). The nature of politics. New Haven: Yale University Press [in English].

9. Peterson, S., Somit, A. (2011). Biology and politics: the cutting edge. UK: Emerald Group Publishing [in English].

10. Vlavianos Arvanitis, A. (2011). Biopolicy – Building a green society *Cadmus*. URL: <http://www.cadmusjournal.org/node/73> [in English].

Biodiplomacy as a new biopolitical model of international relations

Kravets Anastasia Yuriiivna

Doctor of Science, Associate Professor,
Professor at the Department
of International Relation and Tourism
Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs
Gagarin ave., 26, Dnipro, Ukraine

Alekseenko Iryna Viktorivna

Doctor of Science, Professor,
Head of the Department
of International Relation and Tourism
Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs
Gagarin ave., 26, Dnipro, Ukraine

Biopolitics as a separate area of research, introduces a new term into political science – biodiplomatics. Biodiplomacy is analyzed as a new model of international relations, centered on the idea of protecting biological and cultural diversity by reformatting current diplomatic relations in accordance with the principles of unity and interdependence to achieve global peace and preserve the planet for future generations. It is stated that the main threat to the introduction of biodiplomacy are ethno-national conflicts, their nature and evolutionary causes are investigated. It was found that the biopolitical approach to the issue of ethno-national conflicts has its own specifics, because they have a biological foundation and are associated with territorial human behavior. Ethnocentrism is understood as the perception of members of one's ethnic group and the non-perception of representatives of other ethnic groups or nationalities. It is emphasized that ethnocentrism has been cultivated since childhood, and an important mechanism of its formation is indoctrination – the conscious suggestion of appropriate behavioral norms and values. It was found that the basis of interethnic conflicts is an evolutionarily determined tendency to aggression, built on the principle of territorial identity and consolidated through socialization. The great biopolitical significance of the study of aggression has been stated, because it contributes to the understanding of the nature of aggression, and therefore can be useful for the prevention of various conflicts and even wars. The importance of strategies for preventing interethnic conflicts, as well as various ways of reconciliation, represented by biodiplomatics, is revealed. It is stated that the concept of biodiplomatics contains not only a theoretical component: in-depth analysis of the nature and essence of ethno-national conflicts, but also empirical, namely: various strategies to promote ethnic tolerance and culture of reconciliation as a necessary condition for modern society; and the promotion of bio-education and ideas of respect for human rights, biodiversity, multiethnicity and multiculturalism in the modern world on a global scale.

Key words: biopolitics, biodiplomacy, ethnonational conflicts, ethnocentrism, international relations.

Матвійчук Наталія
Володимирівна

Культурна дипломатія США за президентства Д. Трампа

УДК 327
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.19>

Матвійчук Наталія Володимирівна
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри
міжнародних відносин
Національного університету
«Острозька академія»
вул. Семінарська, 2, Острог,
Рівненська область, Україна

У статті проаналізовано культурну дипломатію Сполучених Штатів Америки за адміністрації Д. Трампа. Актуальність проблеми зумовлена важливістю вивчення складових зовнішньополітичної діяльності країн. Міжкультурне співробітництво, як і політичний, економічний, військовий та інші чинники істотно впливає на сучасні міжнародні відносини.

Метою статті є аналіз культурної дипломатії Сполучених Штатів Америки за президентства Д. Трампа, виявлення особливостей та змін у підходах реалізації культурної політики. Методологічну основу розвідки складає метод політико-системного аналізу. Використання цього методу дозволило виявити спільні та відмінні ознаки культурної дипломатії адміністрації Д. Трампа та його попередників. Водночас обрана тематика потребує застосування полідисциплінарних підходів, використання інструментарію: економіки, психології, культурології, менеджменту та ін.

Авторка дослідила основні пріоритети культурної дипломатії США. Проаналізовано роль та дії Д. Трампа у налагодженні міжкультурного діалогу Сполучених Штатів Америки з іншими державами. Розглянуто роль державних органів і структур, їх вплив на культурну дипломатію. Доведено, що поряд із економічними, політичними, військовими чинниками, культурна дипломатія посідає чільне місце у підтримці іміджу США як глобального лідера. Встановлено, що зі вступом Д. Трампа на пост президента США, було скорочено державні видатки на фінансування культурної дипломатії держави. Попри те, що культурна дипломатія є важливою складовою частиною публічної дипломатії, спостерігається спад діяльності у сфері налагодження міжкультурної комунікації і зосередження Д. Трампом, в першу чергу, на внутрішньому житті країни. Такі дії адміністрації Д. Трампа призвели до порушення головних принципів культурної дипломатії – толерантності та відкритості до інших культур, що сприяє погіршенню світового іміджу Сполучених Штатів Америки, падіння довіри, зниження взаєморозуміння між державами.

Встановлено, що, окрім посадових осіб та державних інституцій США, вплив на культурну дипломатію країни здійснюють недержавні організації. У цілому культурна дипломатія США – це продукт діяльності державного приватного та громадського секторів.

Ключові слова: культурна дипломатія, «м'яка сила», Д. Трамп, США.

Вступ. Сьогодні міжнародні відносини вирізняються різноманіттям напрямів співпраці. Поряд із традиційною дипломатією помітно посилюється вплив цифрової, віртуальної, твіттер-дипломатії. Важливу роль відіграє й культурна дипломатія, що є ефективним інструментом ведення зовнішньої політики держав. Міжкультурна співпраця на рівні із політичною, економічною, науковою та ін. діяльністю виступає істотним чинником сучасних міжнародних відносин.

Усі дії держави та її представників, які впливають на культурне життя громадян прямо чи опосередковано, навмисно чи ні, у своїй сукупності складають культурну дипломатію цієї держави [40, с. 66]. Культурна дипломатія держави є виявом «м'якої сили» («soft power»). Це поняття було введено Дж. Наєм у 90-х рр. минулого століття. Вперше термін «культурна дипломатія» було вжито 1959 р. Р. Таєром, спеціальним помічником Державного секретаря США з питань координації міжнародних освітніх та культурних зав'язків [29].

У глобалізованому світі культурна дипломатія має важливе значення для забезпечення миру та стабільності, ведення міжкультурного діалогу, покращення іміджу країни серед світового співтовариства, популяризації своєї культури, ство-

рення цілісного уявлення про країну, формування довірливих відносин з міжнародною спільнотою. Застосування культурної дипломатії спрямоване на досягнення важливих цілей: досягнення державних інтересів, сприяння національній безпеці та економічному розвитку. За висловом професорки Джорджтаунського університету С. Шнайдер, культурна дипломатія це обмін інформацією, місцевістю, ідеями й іншими аспектами культури між націями, що сприяє взаєморозумінню [27, р. 1].

Мета та завдання. Дослідження сучасних видів дипломатії привертає увагу вчених. Дедалі частіше публікуються роботи в яких розкривається роль цифрової, економічної, релігійної, спортивної, твіттер-дипломатії та ін. Не стало винятком й дослідження культурної дипломатії країн та її ролі у зовнішній політиці держави. Попри вивченість питання щодо культурної дипломатії США, поза увагою дослідників залишається робота адміністрації Д. Трампа у цій сфері, що й стало метою статті.

Методи дослідження. Аналіз культурної дипломатії вимагає від науковців застосування широкого спектру міждисциплінарних методів та підходів (економіки, психології, культурології, менеджменту та ін.). Проблеми культурної дипломатії досліджуються у США вже тривалий час. Існує низка праць,

присвячених обраній проблематиці [10–11, 14–16, 21, 25–27]. Окремо необхідно виділити роботи російських науковців С. Михайлова [41], Г. Філімонова [44], які, аналізуючи культурну дипломатію США, вкладають у цю діяльність негативні дії, зауважуючи, що культурна політика США є нав'язливою й експансіоністською. Серед українських вчених розробкою проблеми культурної дипломатії США займаються Ю. Белоколот [34], І. Габро [35], І. Гавриленко [36–37], О. Кучмій [39], Ю. Подаєнко [24], І. Місюк [42], Г. Шамаєва [45].

Результати. Культурна політика США має довголітню історію. Першу програму «культурного обміну» започаткував сенатор Дж. Фулбрайт у 1946 р. для «сприяння міжнародній добрій волі шляхом обміну студентами у сферах освіти, культури та науки» [29]. Один із найбільш відомих прикладів культурної дипломатії – це діяльність у 1950–1960 рр. т. зв. «послів джазу». Свобода джазу зробила його «мистецьким аналогом американської політичної системи», яка не лише демонструвала американське мистецтво, але й була відчутним символом американських цінностей [29]. Друга половина ХХ ст. стала часом реалізації потужної культурної експансії США, яка виявилася ефективним інструментом зовнішньої політики американського уряду.

Культурна дипломатія у США посідає чільне місце (на рівні із економічними, військовими, політичними чинниками) й покликана забезпечувати світове лідерство. Політичний розвиток США неодноразово доводив той факт, що культурний потенціал, полікультурна спадщина держави відігравали не менш важливу роль у формуванні статусу світового лідера, ніж інші складові глобального лідерства [39, с. 1]. Культурна дипломатія США є одним із засобів реалізації концепції «американського інтернаціоналізму». За словами К. Холмса, ця концепція базується на принципах миру, поваги до прав та свобод, рівність всіх держав; при цьому наголошується, що обов'язком США є забезпечення цих рівних умов та миру, дотримання демократичних цінностей [33, с. 30]. Г. Шамаєва вважає, що США є лідером у веденні культурної дипломатії [45, с. 75]. Дослідниця зауважує, що американська модель культурної дипломатії істотно відрізняється від інших країн, а найбільш важливими інструментами культурної дипломатії США є програми культурних і академічних обмінів, гранти та ін., що спрямовані передусім на поширення американських цінностей [45, с. 75–76].

Можна виокремити два найголовніші принципи культурної дипломатії держави (втому числі й США) – відображення цінностей країни-донора та розрахунок на певну цільову аудиторію. Розуміння міжнародного середовища є важливим як в дипломатії традиційній, так і для культурної дипломатії. Важливо виробляти специфічні про-

грами культурної дипломатії, які б були зорієнтовані на взаємодію із країнами з відмінними релігією, політичним укладом та способом життя. Культурна дипломатія є успішною коли знайдено відклик серед населення країни на яку вона була спрямована. Важливою місією є віднайдення та демонстрація певних зав'язків США із країною перебування. Культурні традиції, що інтегруються у життя приймаючої країни мають найсильніший і тривалий вплив [27, р. 7].

Необхідно підкреслити, що існують розбіжності між розумінням термінів «публічна» та «культурна» дипломатія у США та країнах Європи. У Великобританії, Німеччині, Іспанії та ін., діяльність у сфері культури є специфічним методом зовнішньої політики, створені спеціальні органи, які займаються цими питаннями (Британська Рада, Гете Інститут, Інститут Сервантеса). Натомість у США не простежується формального відокремлення культурної дипломатії від публічної [37, с. 139]. Місія американської публічної дипломатії полягає у підтримці досягнення цілей та завдань зовнішньої політики США, просуванні національних інтересів та зміцненні національної безпеки шляхом інформування та впливу на іноземну громадськість, розширення та зміцнення відносин між людьми та урядом США і громадянами решти світу [2]. Виходячи з цього, культурна дипломатія має ту ж мету та завдання. Важко розділити публічну і культурну дипломатію США, вони здійснюються у симбіозі. Однак не варто ототожнювати ці поняття. Поняття «публічна дипломатія» є ширшим, і включає в себе культурну дипломатію як частину зовнішньополітичної діяльності держави.

Зовнішню політику США визначає президент країни. Відтак від нього залежить й культурна дипломатія США. Виконавчим органом є The United States Department of State (Державний департамент США), який очолює Державний секретар, котрого призначає президент і затверджує Сенат США. Зовнішня політика держави залежить, багато у чому, від президента, Держсекретаря та заступника секретаря з питань публічної дипломатії та державних справ, який здійснює контроль за бюро у справах освіти та культури та глобальних громадських зв'язків, а також Центром глобальної участі та бере участь у розробці зовнішньої політики [2].

На офіційному сайті Державного департаменту США вказується «Ми віримо в силу мистецтва, яка допоможе нам просунути наші найвищі зовнішньополітичні цілі, від відстоювання прав людини до підтримки стійких суспільств. По мірі того, як дипломатія розвивалася від взаємодії органів влади до людей із усіх верств суспільства, культурна дипломатія зблизила громади та підвищила обізнаність про важливі глобальні проблеми» [29].

У стратегічному плані Державного департаменту США та U. S. Agency for International Development (USAID, Агентство США з міжнародного розвитку) на 2018–2022 рр. зазначається, що найбільшим пріоритетом є захист безпеки американців; стверджується, що США залишаються глобальною державою, яка прагне й надалі розбудувати світовий порядок дотримуючись міжнародного устрою та поважаючи інші нації [20, р. 23]. Найбільшими загрозами як для США, так і для світу названо зброю масового знищення, тероризм, наркаторгівлю, кіберзлочинність. У стратегії зазначається, що стабільність світу залежить від співпраці сильних і незалежних націй, які поважають одна одну [20, р. 23]. Поряд із визначенням основних держав, які заважають національній безпеці США, вказується, що країна разом із міжнародними партнерами буде розбудовувати демократію, боротиметься із бідністю та продовольчими проблемами, сприятиме економічному розвитку й працюватиме над залученням жінок до діяльності у громадянському житті держав [20, р. 23]. Наголошено, що США віддавна є «силою добра у світі», поборником демократії, верховенства права, економічних свобод. Водночас у стратегії підкреслюється, що таке лідерство США є необхідною запорукою для подолання світових криз і забезпечення безпеки світовому співтовариству [20, р. 23]. Для досягнення цих цілей розробники стратегії зауважують, що США будуть використовувати й методи культурної дипломатії, зокрема наголошуючи, що в першу чергу це забезпечення доступності освіти для дітей та молоді, як запоруки стратегії розумного розвитку з метою поліпшення економічних умов [20, р. 38].

Пріоритетами зовнішньої політики США за президентства Д. Трампа було оголошено співпрацю з країнами шляхом поваги до їх принципів, об'єднання проти радикального тероризму, побудову нових союзів [43]. Серед дослідників існує думка, що Д. Трамп є прихильником політики «ізоляціонізму» [34] тому цілком логічно виглядає скорочення державних витрат на ведення культурної дипломатії. Гасло, висловлене 45-м президентом США «America First» («Америка перш за все»), чітко показало пріоритетні напрями діяльності Д. Трампа. На відміну від свого попередника, який проголосив «нову еру американської культурної дипломатії», що була спрямована на діалог та компроміс зі світовим співтовариством [39, с. 14], бачення Д. Трампа суттєво відрізняється. Свідченням цього є жорстка міграційна політика, проголошена 45-президентом, побудова стіни на кордоні із Мексикою, заяви про депортацію значної кількості нелегальних мігрантів та ін. Очевидно, що такі дії не сприятимуть міжкультурному діалогу із багатьма країнами. Підтвердженням цього є скорочення фінансування з державного бюджету, яке

виділяється для ведення публічної дипломатії (й культурної дипломатії як однієї із складових). Наприклад, на таку роботу у 2014 р. із державного бюджету було виділено 1,07 млн. доларів, 2015 р. – 1,11 млн. доларів, 2016 р. – 1,12 млн. доларів, 2017 р. – 1,21 млн. доларів, на 2018 р. було заплановано – 0,82 млн. доларів, 2019 р. – 0,72 млн. доларів [30, р. 44]. Зосередженість на внутрішньому житті країни накладає відбиток і на культурну дипломатію, оскільки керівництво держави вважає її менш пріоритетним напрямом у зовнішній політиці держави [15]. Висловлене Д. Трампом в інавгураційній промові гасло, про зміну діючих союзів та створення нових об'єднань держав, не сприяє міжкультурному діалогу та призводить до погіршення іміджу США, як ненадійного партнера. Проте процеси міжкультурної комунікації незворотні [23].

Ініціативи Б. Обама у сфері культурної політики: переформатування відносин із мусульманським світом, налагодження відносин із державами, з якими США десятиліттями не підтримували дипломатичні стосунки, були відкинені адміністрацією Д. Трампа. Особливо це помітно у відносинах із мусульманським світом, зокрема, пріоритетним завданням США, за словами Д. Трампа, є протидія ісламському тероризму. Попри важливість боротьби із світовим тероризмом, адміністрація Д. Трампа не продовжила політику міжкультурного діалогу Б. Обама, який намагався вести партнерську культурну політику, наголошував на важливому внеску мусульман у розвиток світової науки та мистецтва. Радикальні кроки адміністрації Д. Трампа, щодо вбивства іранського генерала К. Сулеймані, спричинили не лише загострення відносин між країнами й засудження таких дій з боку інших країн, а й звели нанівець культурний діалог між сторонами. У документі про публічну дипломатію США Консультативна рада центру публічної дипломатії стверджує, що саме для протидії тероризму та екстремізму варто залучати методи культурної дипломатії – зосереджувати увагу на молоді, її освіті, зайнятості, сприяти реалізації у житті [19, р. 1]. Далі йдеться, що для нової адміністрації (тобто Д. Трампу) необхідно докладати зусиль для розширення меж публічної і культурної дипломатії США, використовуючи для цього всі доступні методи, продовжувати поширювати знання про США, роблячи акцент на демократичній системі управління, гарантіях свобод як «скарбів американської культури» [19, р. 2]. Очевидно, що позиція Д. Трампа та його адміністрації щодо силового розв'язання питань, які пов'язані з ісламським тероризмом неоднозначна для розуміння серед громадськості США, науковців, політиків та ін. В боротьбі з міжнародним тероризмом важливим є вибудовування діалогу, віднайдення поміркованих осіб, що є вразливими до радикалізму та здатні підпасти під його вплив.

Ще один амбітний план адміністрації Д. Трампа, який був названий «угодою століття», – бажання досягти компромісу між довголітньою боротьбою між Ізраїлем та Палестиною, був сприйнятий неоднозначно. У цьому випадку мала б почати працювати культурна дипломатія й намагатися все ж знайти спільні точки «дотику» для примирення сторін. Однак експерти зазначають, що і в цій ситуації Д. Трамп залишився вірним своїй манері керівництва, запропонувавши власне бачення виходу із ситуації, яке, у першу чергу, як зазначають фахівці, вигідне Д. Трампу, який напередодні виборів намагається збільшити свої шанси на переобрання президентом США. Хоча дії Д. Трампа є намаганням до врегулювання конфлікту, який затягнувся, Палестина не готова йти на територіальні поступки. Не сприяє діалогу між сторонами й визнання з боку США Єрусалиму столицею Ізраїлю, що ще більше посилює протиріччя, в тому числі й культурні. Крім того, такі дії адміністрації Д. Трампа вносять нестабільність в усьому регіоні Близького Сходу й створюють перешкоди до міжкультурного діалогу.

Науковець та військовослужбовець США В. Руг стверджує, що передвиборчі висловлювання Д. Трампа щодо економічного спадання у США, нечесних ЗМІ, недосконалої системи голосування, заангажованості та упередженості спецслужб держави, критика діяльності НАТО та ООН підірвали міжнародну довіру до американських цінностей та США в цілому [25]. Такі висловлювання 45 президента США руйнують серед світової громадськості усталену думку, яка склалася історично щодо поваги до американської демократії та верховенства права, незалежних преси і судової влади [26].

Прихильність Д. Трампа до течії реалізму накладає й відбиток на його зовнішню політику. 45-й президент США фактично відмовився від опори на характерні для Сполучених Штатів ідеологічні конструкції месіанського характеру, що обґрунтовують максимальну активність американської політики на міжнародній арені [41, с. 22]. Закритість, надмірна амбіційність, невміння вести діалог та йти на компроміс, застосування примусу – ті чинники діяльності Д. Трампа, що впливають на публічну, а відтак і культурну, дипломатію США. Творець терміну «м'яка сила» Дж. Най, аналізуючи діяльність Д. Трампа зауважує, що багато президентів США намагалися застосовувати моральні підходи до зовнішньої політики. Однак, наголошує вчений, президент Д. Трамп є найменш моральним зі всіх керівників, яких він досліджував, і це призвело до зменшення «м'якої сили» США [21]. Проте така ситуація є прогнозованою, Д. Трамп – прагматик і реаліст, тому характерно те, що свою політику зосереджує на методах притаманних цим напрямом. В одній зі статей у «The New York Times» Д. Трампа звинувачують у культурному вакуумі

Білого дому. Йдеться про те, що за час свого президентства (стаття написана 29 червня 2019 р.) Д. Трамп майже не проводив культурні події, як це традиційно робили його попередники. Автор статті наголошує «ніколи в нас не було президента не просто байдужого до мистецтва, а активно опозиційного до митців» [12]. Крім того значно впливає й внутрішня ситуація в країні. З початком масових заворушень у США після вбивства Дж. Флойда й подальших подій у країні Д. Трампа почали звинувачувати у «культурних війнах», що спеціально провокувалися для маніпуляцій та збільшення числа прихильників президента [23]. Водночас світова пандемія COVID-19 вносить свої корективи в зовнішню політику держав. Позначилося це й на культурній дипломатії США. Негативним явищем є намагання адміністрації Д. Трампа заборонити перебування у країні іноземним студентам, університети яких перейшли на онлайн-навчання, а також припинення видання віз студентам, які зараховані на програми, де навчання теж відбуватиметься в режимі онлайн, навіть попри те, що не всі навчальні заклади остаточно визначилися із формою проведення занять [38]. Студентські та обмінні програми є однією із важливих складових частин культурної дипломатії і попри боротьбу із пандемією, такий крок Д. Трампа не сприяє міжкультурній комунікації.

Однак президент не одноосібно веде зовнішньополітичну діяльність країни. Важливою є й роль Конгресу, який формує законодавчу базу країни, в тому числі й щодо культурної політики. Водночас існує низка інституцій покликаних корувати різні напрями дипломатичної роботи.

З 1961 р. функціонує United States Agency for International Development, (USAID, Агентство США з міжнародного розвитку) діяльність якого спрямована на надання допомоги іншим країнам. Робота агентства спрямована на економічну і гуманітарну підтримку, розбудову демократії, покращення рівня життя населення і медичного обслуговування, підтримку глобальної стабільності, а відтак і сприяння міжкультурному спілкуванню та порозумінню [32].

Діє також Advisory Committee on Public Diplomacy (Консультативний комітет США з питань публічної дипломатії). Головою комітету є заступник Держсекретаря з питань публічної дипломатії та державних питань і здійснює контроль над трьома бюро: з питань освіти та культури, громадських питань і міжнародних інформаційних програм.

Бюро міжнародних інформаційних програм забезпечує зв'язки зі світовою громадськістю щодо пріоритетів політики США [8]. Бюро організовує виступи відомих осіб: авторів бестселерів, колишніх Держсекретарів, спортсменів та ін., публічні лекції, симпозиуми і т. д., де обговорюються культура, політика, громадське життя США [42, с. 126]. Ще одним важливим напрямом діяльності бюро

є видання друкованої продукції (щорічно різними мовами оприлюднюються публікації, що висвітлюють культуру, політику, суспільне життя США) [42, с. 126].

Важливою є діяльність Bureau of Educational and Cultural Affairs (Бюро освітніх і культурних справ), головним завданням якого є розробка та впровадження обмінних програм, що створюють та підтримують взаєморозуміння з іншими країнами, необхідні для досягнення цілей зовнішньої політики США. Однак це не єдиний напрям. Бюро також розробляє, пілотує і впроваджує інноваційні підходи до ведення освітньої і культурної дипломатії [30, р. 51]. Діяльність бюро покликана встановлювати зв'язки між людьми, між нинішніми та майбутніми світовими лідерами, які будують стійкі мережі та особисті стосунки й сприяють національній безпеці та цінностям США [9]. Бюро освітніх і культурних справ корує: американські мистецькі інкубатори, виробництво кінопродукції, музику, бієнале, програму Мистецький посланник щоб сприяти міжкультурному взаєморозумінню, співпраці та демонструвати спільні цінності й прагнення [6]. Наголосимо, що цей перелік не є вичерпним. Існує низка програм, які призначені для розвитку міжкультурного взаєморозуміння. Наприклад, Бюро освітніх і культурних справ у співпраці зі Школою кінематографічного мистецтва Університету Південної Каліфорнії здійснюють керівництво програмою «American Film Showcase», що спрямована на поширення інформації про американську культуру шляхом розповсюдження кінопродукції, організацію майстер-класів, семінарів та ін. [22]. Бюро також розвиває роботу American Arts Incubators (Американські інкубатори мистецтв) – організації, які співпрацюють з посольствами та консульствами США по всьому світу та місцевими культурними організаціями. Робота має за мету міжкультурний розвиток, що втілюється через творчу співпрацю [3].

Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor (Бюро демократії, прав людини та праці) спрямовує зусилля США щодо просування демократії, захисту прав людини, міжнародної релігійної свободи та рівних трудових прав у всьому світі [17]. Захист основних прав людини був фундаментальним каменем у створенні США понад 200 років тому. Підтримка демократії не лише пропагує такі основні американські цінності, як свобода віросповідання та права працівників, але також допомагає створити більш безпечну, стабільну та процвітаючу глобальну арену, на якій США можуть просувати свої національні інтереси.

Додатково діє Дорадча комісія із громадської дипломатії (її членів призначає президент США зі згоди Сенату на трирічний термін) [42, с. 127]. До функцій комісії належить розробка рекомендацій щодо публічної дипломатії.

У справі ведення культурної дипломатії свою частину роботи виконує The U. S. Ambassadors Fund for Cultural Preservation (Фонд послів США з питань збереження культури). Фонд надає гранти на збереження культури (історичні будівлі, археологічні пам'ятки, етнографічні об'єкти, предмети мистецтва, корінні мови та ін.) країн, що розвиваються [30, р. 57; 31].

Одним із пріоритетів зовнішньої політик адміністрації Д. Трампа є боротьба за гендерну рівність та розширення можливостей жінок. Ця стратегія послідовно втілюється різними державними й недержавними організаціями і стала частиною культурної дипломатії країни. Значна роль у цьому процесі належить Office of Global Women's Issues (Управління Секретаріату з глобальних жіночих питань), що діє в структурі Державного департаменту, має мандат сприяти правам та розширенню можливостей жінок та дівчат, застосовуючи засоби зовнішньої політики США [13].

Важливо також згадати про діяльність Корпусу миру – урядового агентства США, яке покликане «зануритися у спільноту за кордоном, співпрацюючи з місцевими лідерами для вирішення найактуальніших проблем» [1]. Діяльність Корпусу миру по всьому світі сприяє кращому розумінню американців приймаючою стороною, налагодженню міжкультурного діалогу.

Важливе місце в культурній дипломатії США належить програмам міжнародного обміну (які є дуже різноманітними: наукові, навчальні). Флагманом є заснована ще 1946 р. програма Фулбрайта – міжнародний академічний обмін. У звіті Консультативного комітету з культурної дипломатії вказано, що в першу чергу такі обміни корисні для осіб, які приїжджають до США. Однак зазначається, що не менш важливими вони є й для американців оскільки дають змогу навчитися чомусь новому у представників інших націй, культур та ін. Водночас наголошується, що за допомогою такого спілкування і співпраці можна досягнути порозуміння, знайти рішення багатьох важливих проблем у відносинах між певними націями (а отже це сприяє консолідації між державами) і полегшити ведення культурної дипломатії [30, р. 19].

Важливою є діяльність Міжнародного центру підтримки вчених ім. Вудро Вільсона – ця науково-дослідницька установа збирає під своїм дахом вчених зі всього світу і дедалі більше перетворюється на потужний мозковий центр [35]. Заснована президентом Д. Айзенхауером у 1956 р., Sister Cities International служить вузлом для інституціональних знань та розвитку дипломатії. Група об'єднала десятки тисяч дипломатів та волонтерів у понад 500 громадах-членах та понад 2000 організацій у 145 країнах на шести континентах [28]. Програма «American Music Abroad» сприяє встановленню міжкультурних зв'язків через організацію поїздок

непрофесійних музичних колективів [4]; програма «CenterStage» передбачає підтримку діяльності іноземних митців у США, яким надається можливість знайомити учасників програми з власним творчим досвідом та досягненнями через проведення спеціальних організованих заходів; програма «Community Engagement through the Arts» спрямована на просування інтересів зовнішньої політики США у питаннях гендерної рівності, соціальної інтеграції, запобігання конфліктів та охорона навколишнього середовища шляхом залучення молоді, митців та представників громадських організацій країн Південної та Центральної Америки, Африки; «International Writing Program» передбачає залучення провідних письменників зі 120 країн світу з метою навчання мистецтву написання творів різноманітних жанрів; програма «Museums Connect» спрямована на формування ефективних механізмів співробітництва у сфері музеєзнавства через обмін спеціалістів у зазначеній сфері тощо [39, с. 8].

Цікавою та дієвою ініціативою розповсюдження культурної дипломатії та формування позитивного іміджу США є робота American Corner (Американських кутків), які служать регіональними ресурсними центрами для інформації та програм, що висвітлюють американську культуру, історію, поточні події [5]. Створюючи «американські кутки» (а також – американські центри, американські простори, американські доми), Держдепартамент США намагається створити розгалужену мережу публічної та культурної дипломатії, розширюючи кількість спікерів, які діють від імені держави а також громадського сектору [37, с. 149]. Система таких організацій є розгалуженою та має різне підпорядкування і фінансування. Наприклад Американський дім у Києві – ресурс в Україні для американської культури, освіти та інформації, технологічний простір для відкритого діалогу, генерування ідей та інновацій [18].

Окремо слід згадати американський кінематограф, який є одним з основних інструментів неофіційної культурної політики і засобом формування іміджу США [35]. Додаткові можливості для здійснення культурної дипломатії надає Broadcasting Board of Governors (Рада радіомовників) і сприяє поширенню ідеалів свободи і демократії, покращенню взаєморозуміння через передачу достовірних, точних і збалансованих новин та інформації про США світовим аудиторіям [7]. Членів ради призначає президент.

Намагаючись діяти в умовах глобалізації, культурна дипломатія зіткнулася із викликом – перехід аудиторії в глобальні та соціальні мережі, особливо це стало відчутно у часи пандемії. Розуміючи масштаби можливого впливу на аудиторію, Державний департамент США налагодив чіткі механізми й структури, що відповідають за цю ділянку

роботи. Державний департамент ефективно управляє своєю власною глобальною медіа-імперією, що об'єднує більше восьми мільйонів чоловік, безпосередньо через 600 соціальних медіа-платформ [36, с. 11]. Це мало вплив і на культурну дипломатію оскільки дало можливість контактувати із багатомільйонною аудиторією одночасно.

Культурна дипломатія ведеться різноманітними мистецькими об'єднаннями, організаціями, фондами (Фонд Карнегі за міжнародний мир (Carnegie Endowment for International Peace), фондом Open Society Foundations (заснований Дж. Соросом), MacArthur Foundation, а також окремими особами: художниками, музикантами, акторами і т. д. Така діяльність часто є приватною, не узгодженою із офіційною позицією держави. Цей процес, до певної міри, є закономірним, адже культуру важко помістити в рамки й встановити чіткі межі. Часто культурні заходи реалізуються посольствами, недержавними організаціями але під опікою Державного департаменту, який частково або повністю фінансує ці заходи чи обмінні програми. Ведення культурної дипломатії країною вимагає координації зусиль багатьох державних та недержавних структур, залучення до такої роботи широкого кола осіб: дипломатів, експертів, митців і т. д. Не менш важливою складовою частиною є й економічна підтримка на державному рівні. Попри зменшення урядової підтримки, процеси глобалізації сприяють поширенню культури США [15, р. 179]. Провідну роль у здійсненні культурної дипломатії відіграє комплекс спільних зусиль державного, приватного й громадського секторів. К. Чін – американський дипломат, дослідник питань публічних справ та політики, зауважив, що «...звичайні американці, американські бізнесмени, спортсмени, митці, артисти, часто вміють передати живучість, інноваційність та теплоту, яка притаманна США» [10]. Науковець зауважує, що бюджет країни повинен включати постійне фінансування (якщо не поступове збільшення) того, що щорічно виділяється і констатує, що до 2018 р. сума коштів на «м'яку силу культурної дипломатії» була порівняно невеликою [10]. Загалом неофіційна культурна дипломатія США є більш амбітною та всепроникаючою через економічний аспект, однак це не заважає поширенню американських цінностей через голлівудські фільми, численні ЗМІ, спорт, музичну індустрію та ін. Представники державних органів США закликають своїх громадян до поширення різноманітних культурних ідей, зауважуючи, що таким чином кожен американець виступає у ролі дипломата [29]. Однак варто зауважити, що не кожен культурний захід можна вважати проявом культурної дипломатії. Наприклад, світові гастролі певного американського виконавця не можна вважати культурною дипломатією, лише коли цей виконавець діятиме за узгодженою програмою

із урядом США, певним посольством та ін., буде визначено конкретні цілі, мету, засоби її досягнення, тоді це буде культурною дипломатією. Влучно із цього приводу висловила М. Олбрайт (Держсекретарка США 1997–2001 рр.): «Культурна дипломатія полягає в тому, щоб представити різноманітність вашої власної країни та слухати, що люди говорять вам. Це не в один бік» [29]. Культурна дипломатія є каталізатором глибокого діалогу та публічного дискурсу, що може призвести до взаємоповаги та розуміння, але потребує планування дипломатичної ініціативи для досягнення цих цілей [14]. Однак те, що елементи американської культури стали частиною бізнесу і приносять надприбутки, інколи сприяє зворотному ефекту. Культура стає роз'єднуючим фактором, оскільки часто з метою отримання більшого прибутку відбувається заповнення своїм продуктом культурного середовища інших країн.

М. Каммінгс, досліджуючи американську культурну дипломатію з 1930 рр. й до початку президентства Дж. Буша (мол.), виокремив кілька її особливостей, деякі з них актуальні і з погляду сьогодення: активніше фінансування заходів культурної дипломатії з боку держави спостерігається при наростанні певної кризової ситуації чи перед зовнішньополітичною загрозою; культурну дипломатію важко проводити в умовах глобалізації та збільшення кількості центрів міжнародного впливу; боротьба із тероризмом, що формує напружені відносини із регіоном Близького Сходу, в тому числі й ведення культурної дипломатії; балансування із «провідними» державними інтересами США та бажанням їх забезпечення і застосуванням «м'якої сили» і культурної дипломатії; узгодження внутрішньої та зовнішньої політик США; залежність зовнішньополітичного курсу, в тому числі й культурної дипломатії, від змін керівників Білого дому [11, р. 12].

Висновки. Отже неготовність адміністрації Д. Трампа до діалогу, закритість, небажання йти на компроміси для досягнення спільної мети, збільшення застосування жорстких методів – санкцій заважає веденню культурної політики Сполученими Штатами Америки. На сьогодні найбільш ефективним варіантом для розвитку культурної дипломатії США має стати співпраця адміністрації президента й комерційних та некомерційних організацій, що працюють у світі в галузі мистецтва і гуманітарних наук.

ЛІТЕРАТУРА:

- About. URL: <https://www.peacecorps.gov/about/>.
- About us – Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs. URL: <https://www.state.gov/about-us-under-secretary-for-public-diplomacy-and-public-affairs>.
- About the Program. URL: <https://americanartsincubator.org/about/>.
- American Music Abroad. URL: <https://www.americanmusicabroad.com/>.
- American Corners. URL: <https://cd.usembassy.gov/education-culture/american-spaces/american-corners/>.
- Arts Envoy. URL: <https://exchanges.state.gov/us/program/arts-envoy>.
- Broadcasting Board of Governors. URL: <https://www.federalregister.gov/agencies/broadcasting-board-of-governors>.
- Bureau of International Information Programs. URL: <https://2009-2017.state.gov/r/iip/index.htm>.
- Bureau of Educational and Cultural Affairs. Our Mission. URL: <https://www.state.gov/bureaus-offices/under-secretary-for-public-diplomacy-and-public-affairs/bureau-of-educational-and-cultural-affairs/>.
- Chin C. Why the State Department Should Fund Cultural Diplomacy. URL: <https://www.uscpublicdiplomacy.org/blog/why-state-department-should-fund-cultural-diplomacy>.
- Cummings M. Cultural Diplomacy and the United States Government: a Survey. Center for Arts and Culture. URL: <http://www.culturalpolicy.org/pdf/MCCpaper.pdf>.
- Eggers D. A Cultural Vacuum in Trump's White House. «The New York Times» (29.06.2018). URL: <https://www.nytimes.com/2018/06/29/opinion/dave-eggers-culture-arts-trump.html?searchResultPosition=6>.
- Global Women's Issues. URL: <https://www.state.gov/policy-issues/global-womens-issues>.
- Greenspan K. Cultural Diplomacy. URL: <https://www.naturalhistorymag.com/features/143027/cultural-diplomacy/>.
- Grincheva N. U. S. Arts and Cultural Diplomacy: Post-Cold War Decline and the Twenty-First Century Debate. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 2010, Vol. 40, Issue 3, P. 169–183.
- Hare P. Public Diplomacy and Soft Power? No Thanks, It's America First. URL: <https://www.uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-and-soft-power-no-thanks-its-america-first>.
- Human Rights and Democracy. URL: <https://www.state.gov/policy-issues/human-rights-and-democracy/>.
- Introduction. URL: <https://www.americahousekyiv.org/introduction>.
- Making the Case for U. S. Public Diplomacy. URL: <https://www.uscpublicdiplomacy.org/publication/making-case-us-public-diplomacy>.
- National Security Strategy of the United States of America 2017, December 2017. 56 p. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSSFinal-12-18-2017-0905.pdf>.
- Nye J. Trump's presidency has reduced American soft power. URL: <https://news.cgtn.com/news/2020-05-07/Joseph-Nye-Trump-s-presidency-has-reduced-American-soft-power-QiY0sM08Q8/index.html>.
- Overview. URL: <http://americanfilmshowcase.com/overview/>.
- Pace J. Amid wave of cultural change, Trump tries to stir a backlash. *StarTribune* (19.06.2020). URL: <https://www.startribune.com/amid-wave-of-cultural-change-trump-tries-to-stir-a-backlash/571384322/?refresh=true>.
- Podaeenko Y. «Goodwill ambassador»: Barack Obama as an agent of contemporary U. S. cultural diplomacy. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*, 2010. P. 185–189.

25. Rugh W. President Trump and America's Soft Power. URL: <https://www.palgrave.com/gp/palgrave/campaigns/us-elections-and-politics/president-trump-and-america-s-soft-power/11996866>.

26. Rugh W. Challenges for U.S. Public Diplomacy in the Age of Trump. URL: <https://www.arabmediasociety.com/challenges-for-u-s-public-diplomacy-in-the-age-of-trump/>.

27. Schneider C. Diplomacy that works: «Best practices» in cultural diplomacy. *Americans for the Arts* (12.11.2008). URL: <http://www.culturalpolicy.org/pdf/Schneider.pdf>.

28. Second Lady Karen Pence's Visit to Quito, Ecuador Helps to Strengthen Sister City Relationship. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/second-lady-karen-pences-visit-quito-ecuador-helps-strengthen-sister-city-relationship/>.

29. Seven Myths About Cultural Diplomacy. URL: <https://www.state.gov/seven-myths-about-cultural-diplomacy/>.

30. United States Advisory Commission on Public Diplomacy. 2018 Comprehensive Annual Report on Public Diplomacy & International Broadcasting Focus on FY 2017 Budget Data. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/2018-ACPD.pdf>.

31. U. S. Ambassador's Fund for Cultural Preservation 2020. URL: <https://ws.usembassy.gov/u-s-ambassadors-fund-for-cultural-preservation-2020>.

32. Who we are. URL: <https://www.usaid.gov/who-we-are>.

33. Американские внешнеполитические дискуссии в период Администрации Джорджа Буша-младшего. Антология текстов американских политологов – аналитиков Государственного Департамента. Воронеж, 2007. 84 с.

34. Белоколот О. Зовнішня політика президента США Дональда Трампа за рік до виборів: як діяти Україні? URL: <https://www.mfa.gov.uk/publications/zovnishnia-polityka-prezydenta-ssha-donalda-trampa-za-rik-do-vyboriv-iak-diiaty-ukraini>.

35. Габро І. Східноєвропейський напрям культурної дипломатії США. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3382/3060.

36. Гавриленко І. Особливості здійснення публічної та культурної дипломатії США. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2016. Вип. 2. С. 9–12.

37. Гавриленко І. Дипломатичний компонент «м'якої сили» США : ... дис. канд. політ. наук : 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 241 с.

38. Думанська М. У США оскаржили заборону іноземним студентам залишатися в країні. URL: <https://www.dw.com/uk/y-ssha-oskarzhili-zaboronu-inozemnim-studentam-zalishatisya-v-kraini/a-54141341>.

39. Кучмії О. Стратегія культурної дипломатії адміністрації Б. Обама. *Міжнародні відносини Серія «Політичні науки»*. 2015. № 5. С. 1–17.

40. Маліков В. Культурна політика Великої Британії та її цінність для України. *Аспекти історичного музикознавства*. 2016. Вип. 8. С. 65–73.

41. Михайлов С. Особенности формирования внешнеполитического курса администрации

Д. Трампа. *Проблемы национальной стратегии*. № 5(44). 2017. С. 54–68. URL: <https://riss.ru/images/pdf/journal/2017/5/05.pdf>.

42. Місюк І. Інституційне забезпечення громадської дипломатії США. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2013 Вип. 25. С. 124–130.

43. Тарасенко Н. Дональд Трамп вступив на посаду президента США: чого чекати Україні? URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2629:zovnishnopolitichnij-kurs-d-trampa-2&catid=63&Itemid=393.

44. Филимонов Г. «Мягкая сила» культурной дипломатии США : монография. Москва, 2010. 212 с.

45. Шамаєва В. Місце культурної дипломатії в міжнародних відносинах. *Вісник Харківської державної академії культури. Серія Соціальні комунікації*. 2018. Вип. 52. С. 71–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2018_52_7.

REFERENCES:

1. About. URL: <https://www.peacecorps.gov/about/>.
2. About us – Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs. URL: <https://www.state.gov/about-us-under-secretary-for-public-diplomacy-and-public-affairs>.
3. About the Program. URL: <https://americanartsincubator.org/about/>.
4. American Music Abroad. URL: <https://www.americanmusicabroad.com/>.
5. American Corners. URL: <https://cd.usembassy.gov/education-culture/american-spaces/american-corners/>.
6. Arts Envoy. URL: <https://exchanges.state.gov/us-program/arts-envoy>.
7. Broadcasting Board of Governors. URL: <https://www.federalregister.gov/agencies/broadcasting-board-of-governors>.
8. Bureau of International Information Programs. URL: <https://2009-2017.state.gov/r/iip/index.htm>.
9. Bureau of Educational and Cultural Affairs. Our Mission. URL: <https://www.state.gov/bureaus-offices/under-secretary-for-public-diplomacy-and-public-affairs/bureau-of-educational-and-cultural-affairs/>.
10. Chin C. Why the State Department Should Fund Cultural Diplomacy. URL: <https://www.uscpublicdiplomacy.org/blog/why-state-department-should-fund-cultural-diplomacy>.
11. Cummings M. Cultural Diplomacy and the United States Government: a Survey. Center for Arts and Culture. URL: <http://www.culturalpolicy.org/pdf/MCCpaper.pdf>.
12. Eggers D. A Cultural Vacuum in Trump's White House. «The New York Times» (29.06.2018). URL: <https://www.nytimes.com/2018/06/29/opinion/dave-eggers-culture-arts-trump.html?searchResultPosition=6>.
13. Global Women's Issues. URL: <https://www.state.gov/policy-issues/global-womens-issues>.
14. Greenspan K. Cultural Diplomacy. URL: <https://www.naturalhistorymag.com/features/143027/cultural-diplomacy/>.
15. Grincheva N. U. S. Arts and Cultural Diplomacy: Post-Cold War Decline and the Twenty-First Century Debate. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 2010, Vol. 40, Issue 3, P. 169-183.
16. Hare P. Public Diplomacy and Soft Power? No Thanks, It's America First. URL: <https://www.uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-and-soft-power-no-thanks-its-america-first>.

17. Human Rights and Democracy. URL: <https://www.state.gov/policy-issues/human-rights-and-democracy/>.
18. Introduction. URL: <https://www.america.house.gov/introduction>.
19. Making the Case for U. S. Public Diplomacy. URL: <https://www.uscpublicdiplomacy.org/publication/making-case-us-public-diplomacy>.
20. National Security Strategy of the United States of America 2017, December 2017. 56 p. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSSFinal-12-18-2017-0905.pdf>.
21. Nye J. Trump's presidency has reduced American soft power. URL: <https://news.cgtn.com/news/2020-05-07/Joseph-Nye-Trump-s-presidency-has-reduced-American-soft-power-QiY0sM08Q8/index.html>.
22. Overview. URL: <http://americanfilmshowcase.com/overview/>.
23. Pace J. Amid wave of cultural change, Trump tries to stir a backlash. *StarTribune* (19.06.2020). URL: <https://www.startribune.com/amid-wave-of-cultural-change-trump-tries-to-stir-a-backlash/571384322/?refresh=true>.
24. Podayenko Y. «Goodwill ambassador»: Barack Obama as an agent of contemporary U. S. cultural diplomacy. *Filosofiya i Politologiya v konteksti suchasnoi kul'tury*. 2010. P. 185-189.
25. Rugh W. President Trump and America's Soft Power. URL: <https://www.palgrave.com/gp/palgrave/campaigns/us-elections-and-politics/president-trump-and-america-s-soft-power/11996866>.
26. Rugh W. Challenges for U.S. Public Diplomacy in the Age of Trump. URL: <https://www.arabmediasociety.com/challenges-for-u-s-public-diplomacy-in-the-age-of-trump/>.
27. Schneider C. Diplomacy that works: «Best practices» in cultural diplomacy. *Americans for the Arts* (12.11.2008). URL: <http://www.culturalpolicy.org/pdf/Schneider.pdf>.
28. Second Lady Karen Pence's Visit to Quito, Ecuador Helps to Strengthen Sister City Relationship. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/second-lady-karen-pences-visit-quito-ecuador-helps-strengthen-sister-city-relationship/>.
29. Seven Myths About Cultural Diplomacy. URL: <https://www.state.gov/seven-myths-about-cultural-diplomacy/>.
30. United States Advisory Commission on Public Diplomacy. 2018 Comprehensive Annual Report on Public Diplomacy & International Broadcasting Focus on FY 2017 Budget Data. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/2018-ACPD.pdf>.
31. U. S. Ambassador's Fund for Cultural Preservation 2020. URL: <https://ws.usembassy.gov/u-s-ambassadors-fund-for-cultural-preservation-2020>.
32. Who we are. URL: <https://www.usaid.gov/who-we-are>.
33. Americanskie vneshnepoliticheskie diskussii v period Administracii Dzhordzha-Busha-mladshego. Antilogija tekstov amerikanskih politologov – analitikov Gosudarstvennogo Departamenta [American foreign policy discussions during George W. Bush Administration. Anthology of texts by American political scientists – State Department analysts]. Voronezh, 2007, 84 s. [in Russian].
34. Buelokolos O. Zovnishnya polityka prezydenta SShA Donal'da Trampa za rik do vyboriv: yak diyaty Ukraini? [Foreign policy of US President Donald Trump a year before the election: how should Ukraine act?] URL: <https://www.mfua.org/uk/publications/zovnishnia-polityka-prezydenta-ssha-donalda-trampa-za-rik-do-vyboriv-iyak-diyaty-ukraini>. [in Ukrainian].
35. Gabro I. Sxidnoyevropejs'kyj napryam kul'turnoi dyplomaty SShA [Eastern European direction of cultural diplomacy of the USA]. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3382/3060. [in Ukrainian].
36. Gavrylenko I. (2016) Osoblyvosti zdijnsennya publichnoyi ta kul'turnoi dyplomaty SShA. [Public and cultural diplomacy of the united States]. *Visnyk Kyivskogo nacional'nogo universytety imeni Tarasa Shevchenka. Istorija*, Vyp. 2, S. 9-12. [in Ukrainian].
37. Gavrylenko I. (2017). Dyplomatychnyj component «m'yakoyi syly» SShA [Diplomatic component of U. S. «soft power»]: dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.04 – politychni problem mizhnarodnyx system ta global'nogo rozvytku. Kyivskij nacional'nyj universytety imen Tarasa Shevchenka, Kyiv. 241 s. [in Ukrainian].
38. Dumans'ka M. U SShA oskarzhyly zaboronu inozemnym studentam zalushatysya v kraïini [The United States has appealed against the ban on foreign students staying in the country]. URL: <https://www.dw.com/uk/y-ssha-oskarzhyly-zaboronu-inozemnim-studentam-zalushatysya-v-kraïini/a-54141341> [in Ukrainian].
39. Kuchmij O. (2015) Strategiya kul'turnoi dyplomaty administraciyi B. Obamy [The strategy of cultural diplomacy of B. Obama Administration]. *Mizhnarodni vidnosyny Seriya «Politychni nauky»*, № 5, S. 1–17. [in Ukrainian].
40. Malikov V. (2016). Kul'turna polityka Velykoyi Brytaniyi ta yiyi cinnist dlya Ukrainy [Cultural policy of Great Britain and its value for Ukraine]. *Aspekty istorichnogo muzykoznavstva*, Vyp. 8, S. 65–73. [in Ukrainian].
41. Mihajlov S. (2017). Osobennosti formirovanija vneshnepoliticheskogo kursa administracii D. Trampa [Features of the formation of the foreign policy course of D. Trump Administration]. *Problemy nacional'noj strategii*, № 5(44), S. 5468. URL: <https://riss.ru/images/pdf/journal/2017/5/05.pdf>. [in Russian].
42. Misyuk I. (2013). Instyucijne zabezpechennya gromadskoyi dyplomaty SShA [Public diplomacy institutional structure in the USA]. *Ukrainska nacional'na ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku*. Vyp. 25, S. 124–130. [in Ukrainian].
43. Tarasenko N. Donal'd Tramp vstupyv na posadu prezydenta SShA: chogo chekaty Ukrainini? [Donald Trump took office as the President of United States: what should Ukraine expect?] URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2629:zovni-shnopolitichnij-kurs-d-trampa-2&catid=63&Itemid=393. [in Ukrainian].
44. Filimonov G. (2010). «Mjagkaja sila» kul'turnoi diplomaty SShA: Monografija [«Soft power» of U. S. cultural diplomacy]. Moskva. 212 s. [in Russian].
45. Shamayeva V. (2018). Misce kul'turnoi dyplomaty v mizhnarodnyx vidnosynax [The place of cultural diplomacy in international relations]. *Visnyk Xarkivskoi derzhavnoi akademiyi kul'tury. Seriya Socialni komunikaciyi*, Vyp. 52, S. 71–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/haks_2018_52_7. [in Ukrainian].

US cultural diplomacy under Trump's Presidency

Nataliia Volodymyrivna Matviichuk

Candidate of History Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of International Relations
National University of "Ostroh Academy"
Seminarska str., 2, Ostroh,
Rivne Region, Ukraine

The article analyzes the cultural diplomacy of the United States of America under D. Trump Administration. The actuality of the problem is due to the importance of studying the components of foreign policy of the countries. Intercultural cooperation, as well as political, economic, military and other factors significantly affect modern international relations.

The aim of the article is to analyze the cultural diplomacy of the United States of America during the presidency of D. Trump, and also to identify the features and changes in the approaches to the implementation of the cultural policy. The methodological basis of intelligence is the method of political and system analysis. The use of this method revealed common and distinctive features of cultural diplomacy of D. Trump Administration and his predecessors. Moreover, the topic requires the use of multidisciplinary approaches and the use of such tools: economics, psychology, cultural studies, management, etc.

The author explored the main priorities of the US cultural diplomacy. The role and actions of D. Trump in establishing intercultural dialogue of the United States of America with other states are analyzed. The role of state bodies and structures, their influence on cultural diplomacy is also considered. It is proved that along with economic, political, and military factors, cultural diplomacy occupies a leading position in supporting the image of the United States as a global leader. It has been established that with Trump's Presidential inauguration, government spending on state cultural diplomacy has been reduced. Despite the fact that cultural diplomacy is an important component of public diplomacy, there is a decline in activities in the sphere of intercultural communication, and D. Trump primarily focuses on the domestic life of the country. Such actions of D. Trump Administration have led to a violation of the main principles of cultural diplomacy – tolerance and openness to other cultures, which contributes to the deterioration of the world image of the United States, falling trust, and reducing mutual understanding between states.

It is established that in addition to officials and state institutions of the United States, the country's cultural diplomacy is influenced by non-governmental organizations. In general, US cultural diplomacy is a product of state private and public sectors.

Key words: cultural diplomacy, "soft power", D. Trump, the USA.

Федунь Олександра Василівна
Папіш Наталія Іванівна

Інституціоналізація охорони зовнішніх кордонів Європейського Союзу

УДК 061.1ЄС:341.222]:351.746.1
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.20>

Федунь Олександра Василівна
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри країнознавства
і міжнародного туризму
факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Січових Стрільців, 19,
Львів, Україна

Папіш Наталія Іванівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри країнознавства
і міжнародного туризму
факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Січових Стрільців, 19,
Львів, Україна

Розкрито передумови та особливості становлення й розвитку інституцій Європейського Союзу в сфері охорони зовнішніх кордонів, що формувалися відповідно до зміни його зовнішньополітичних і безпекових пріоритетів, а також виникнення викликів і загроз європейській безпеці. Запропоновано визначення понять «загроза» та «інституціоналізація охорони кордонів». Зазначено, що формування європейського спільного ринку, простору свободи, безпеки та правосуддя, скасування внутрішніх кордонів вимагало укріплення зовнішніх кордонів ЄС. З'ясовано, що зростання реальних загроз прикордонній безпеці, зокрема таких, як: нелегальна міграція, організована транскордонна злочинність, ескалація збройних конфліктів у регіонах суміжних держав тощо, виявило низку недоліків у політиці ЄС щодо охорони зовнішніх кордонів. Розглянуто особливості спільної європейської політики інтегрованого управління кордонами. Досліджено функціонування наднаціонального інституційного складника системи охорони зовнішніх кордонів Євросоюзу. Проаналізовано проблеми розвитку оперативного співробітництва з країнами-сусідами щодо виявлення загроз прикордонній безпеці та протидії їм. Розкрито роль і функції окремих інституцій, зокрема Європейського агентства з прикордонної та берегової охорони, яке взаємодіє з відповідними службами держав – членів ЄС, а також з іншими інституціями, координує спільні операції для захисту уразливих ділянок кордону та посилення прикордонної безпеки. Охарактеризовано інституційні механізми взаємодії ЄС з третіми країнами у сфері охорони спільного кордону, зокрема з Молдовою, а також Україною в контексті зростання загроз унаслідок збройної агресії РФ на Сході держави. Наголошено, що імплементація принципів інтегрованого управління кордонами ЄС сприятиме посиленню безпеки його зовнішніх кордонів.

Ключові слова: кордон, інституції, інституціоналізація, загрози, безпека, охорона кордонів, міжнародне співробітництво, інтегроване управління кордонами, Frontex, ЄС.

Вступ. У процесі поступового розширення меж Європейського Союзу виникали не лише сприятливі можливості для розвитку та поглиблення галузевого співробітництва з новими країнами-сусідами, але й змінювався спектр викликів і загроз європейській безпеці, зумовлених зростанням нелегальної імміграції, організованої транскордонної злочинності, корупції, локальними й міждержавними збройними конфліктами в сусідніх регіонах, діяльністю терористичних організацій і радикально налаштованих груп тощо. Тому потреба формування європейського безпекового простору ставала дедалі актуальнішою проблемою ЄС, де безпечне функціонування і перетин без контролю внутрішніх кордонів у межах Шенгенської зони вимагали підвищення рівня прикордонної безпеки та зміни підходів до охорони зовнішніх кордонів Євросоюзу, загальна протяжність яких становить понад 40 тис. км берегової лінії та близько 9 тис. км суходолом. У результаті виникла необхідність формування спільної європейської політики щодо захисту зовнішніх кордонів та створення системи спеціалізованих інституцій у цій сфері.

Актуальні проблеми охорони зовнішніх кордонів від загроз, пов'язаних із нелегальною міграцією, корупцією, транскордонною злочинною діяльністю, тероризмом тощо, розкриті в працях зарубіжних авторів, з-поміж яких: П. Аалто, Ф. Адамсон, Д. Бродерс, Л. Восілюте, С. Каррера, Р. Кортіно-

віс, М. Кекоруллі, П. Лехтонен, О. Маренін, А. Ніл, Р. Радеску, М. Стефан, С. Феррейра, А. Хілз, П. Хоббінг та інші. Питання безпеки зовнішніх кордонів ЄС, реальні та потенційні загрози їх стабільному функціонуванню досліджують також і українські вчені, зокрема О. Войцехівський, В. Городнов, В. Кириленко, О. Краснов, Д. Купрієнко, Г. Луцишин, О. Малиновська, А. Павленко, Т. Сидорук, М. Стрельбицький, О. Труш, С. Фліппов та інші.

Проте, попри значну кількість наукових праць з проблематики функціонування кордонів ЄС з країнами-сусідами, гарантування їхньої безпеки за участі спеціальних інституцій, недостатньо досліджено процес інституціоналізації охорони цих кордонів у контексті визначення зовнішньополітичних і безпекових пріоритетів, зростання реальних і потенційних загроз у різні часові періоди.

Мета та завдання. Мета статті – розкрити особливості інституціоналізації охорони зовнішніх кордонів ЄС у контексті розширення його меж і виникнення нових безпекових загроз. Визначена мета зумовила постановку та виконання таких дослідницьких завдань: з'ясувати чинники та передумови розвитку інституційного складника системи охорони кордонів ЄС; проаналізувати проблеми та перспективи інституціоналізації в контексті інтегрованого управління кордонами; розглянути приклади оперативної взаємодії європейських інституцій і прикордонних відомств країн – сусідів ЄС,

зокрема України, Молдови тощо, щодо спільного контролю та охорони кордонів.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовано низку підходів і методів наукового пізнання, що сприяло ґрунтовному та цілісному вивченню особливостей формування і розвитку інституційного складника охорони зовнішніх кордонів Європейського Союзу. Використання системного та структурно-функціонального підходів забезпечило вивчення і розгляд елементів системи охорони кордонів, структуру та функції окремих інституцій у сфері захисту та безпеки кордонів ЄС. Застосування методів аналізу та синтезу допомогло виявити, в який спосіб розширення спектру викликів і реальних загроз безпечному функціонуванню кордонів зумовило створення та еволюцію спеціалізованих інституцій. Порівняльний метод використано під час дослідження напрямів та результатів діяльності окремих інституцій на різних ділянках зовнішніх кордонів ЄС.

Результати. У сфері охорони кордонів Європейського Союзу важливу роль виконують взаємопов'язані між собою адміністративні, нормативно-правові, інституційні, правоохоронні, фінансові механізми, що функціонують на національному та наднаціональному рівнях. Від злагодженої роботи цих механізмів залежить своєчасне виявлення ризиків і знешкодження загроз функціонуванню та недоторканності кордонів, а також забезпечення їхньої відкритості з дотриманням основних прав і свобод громадян.

На сучасному етапі головними загрозами безпеці зовнішніх кордонів ЄС є такі: нелегальна міграція; організована транскордонна злочинність, пов'язана з торгівлею людьми, незаконним перевезенням через кордон зброї, боєприпасів, вибухових речовин, радіоактивних і наркотичних засобів; корупція; ескалація збройних конфліктів у регіонах суміжних держав; прояви сепаратизму та екстремізму, діяльність терористичних організацій і радикально налаштованих угруповань у прикордонному просторі тощо. Під *загрозами* безпеці державних кордонів розуміємо реальні та потенційно можливі явища, дестабілізуючі чинники, умови або їх поєднання, що створюють небезпеку порушення принципу недоторканності державного кордону, режиму його функціонування та прикордонної безпеки.

У відповідь на існуючі загрози на рівні Європейського Союзу було прийняте рішення про необхідність запровадження спільної політики щодо управління кордонами та створення спеціалізованих інституцій для виявлення ризиків і загроз, посилення їх контролю та охорони.

Інституціоналізацію охорони кордонів розглядаємо як процес формування відповідно до аналізу ризиків і потреб протидії реальним загрозам нових інституцій і розмежування повноважень

діючих структур з метою гарантування безпеки, посилення контролю та охорони кордонів держав – членів ЄС. У результаті цього процесу формується система взаємопов'язаних інституцій, що виявляють, аналізують ризики та загрози, оперативно реагують на них, регулярно обмінюються інформацією про правопорушення, спільно патрулюють кордон у взаємодії з відомствами та службами окремих держав, загалом зміцнюють зовнішній кордон Євросоюзу. Повноваження та функції цих інституцій закріплені у нормативних актах європейського права.

З поглибленням інтеграційних процесів усередині Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) поступово питання організації міждержавної взаємодії для гарантування європейської безпеки, у тому числі прикордонної, вимагали дедалі більшої уваги. Для їх вирішення в період 1970–1980-х років створювали тимчасові спеціалізовані групи. Найактивнішою з них виявилася міжурядова група ТРЕВІ (англ. "TREVI group", Terrorism, Radicalism, Extremism, Violence Internationale (Тероризм, радикалізм, екстремізм, насильство)) у складі міністрів юстиції та внутрішніх справ держав – членів ЄЕС. Якщо на початку функції цієї групи зводилися лише до протидії тероризму, то згодом їх розширили на питання регулювання імміграції, візової політики, прикордонний контроль та інші. Після підписання Маастрихтського договору (1992) група ТРЕВІ набула постійного статусу, на її основі створений Європол (Europol, European police office).

Передумовами інституціоналізації сфери безпеки та охорони кордонів слугували зовнішньополітичні та безпекові пріоритети ЄС, визначені установчими договорами та закріплені в низці нормативно-правових актів. Вони змінювалися відповідно до потреб формування спільного внутрішнього ринку як простору без кордонів у межах Європейського Співтовариства, Простору свободи, безпеки та правосуддя згідно з Амстердамським договором (1999 р.) та іншими. У таких умовах посилення уваги до прикордонної безпеки, оперативного контролю на зовнішніх кордонах загалом призвело до координації політики Євросоюзу, держав-членів і третіх країн у цій сфері.

Актуалізація проблем гарантування безпеки зовнішніх кордонів ЄС пов'язана з найбільшою хвилею його розширення на схід у травні 2004 р. Це стало поштовхом до формування наднаціонального інституційного складника системи охорони кордонів держав – членів Євросоюзу. Визначальну роль у її розвитку відіграють основні органи ЄС: Європейська рада, Європейський парламент, Європейська Комісія та Рада ЄС, що діють у межах повноважень, визначених установчими договорами. Вони ухвалюють рішення щодо створення постійно діючих структур з визначеними повноваженнями у сфері охорони кордонів Євросоюзу.

Першою спеціалізованою інституцією ЄС, відповідальною за безпеку його зовнішніх кордонів, стало Європейське агентство з питань управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав – членів Європейського Союзу – Frontex (European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union) зі штаб-квартирою у Варшаві, створене відповідно до Регламенту Ради ЄС від 26 жовтня 2004 р. (2007/2004 / 26.10.2004 (ОВ L 349 / 25.11.2004)) [3].

Відтоді у зв'язку зі зміною лінії зовнішніх кордонів ЄС і виникненням нових загроз їхній безпеці внаслідок посилення міграційного тиску, пов'язаного з кризою біженців 2015 р., зростання масштабів організованої транскордонної злочинності та інших проблеми захисту й охорони кордонів вимагали залучення нових механізмів контролю. Одним із ефективних шляхів розв'язання існуючих проблем стало створення на платформі Frontex, відповідно до Регламенту (ЄС) 2016/1624 від 14 вересня 2016 р., Європейського агентства з прикордонної та берегової охорони (European Border and Coast Guard, Frontex (далі Агентство)) із залученням національних прикордонних служб та запровадженням спільної відповідальності за управління кордонами [8]. Востаннє мандат Агентства змінений згідно з Регламентом (ЄС) 2019/1896, ухваленим для забезпечення імплементації інтегрованого управління кордонами (Integrated Border Management (IBM)) [9]. Цей документ надає йому розширення компетенцій у порівнянні з регламентом 2016 р. Зокрема, йдеться про створення постійного корпусу ЄС з охорони кордонів і берегової лінії та збільшення його співробітників до 10 тис. осіб. Таким чином, Frontex у перспективі стане першим європейським агентством із постійним штатом службовців у одностороях ЄС зі зброєю та власним обладнанням.

На сучасному етапі Frontex здійснює моніторинг ситуації на зовнішніх кордонах, координує оперативні дії країн-учасниць у сфері аналізу ризиків та ситуації на зовнішніх кордонах; сприяє обміну інформації про правопорушення; проводить тренінги з підготовки персоналу прикордонних служб; організовує спільні операції щодо контролю та охорони кордонів під час надзвичайних ситуацій гуманітарного характеру, порятунку нелегальних іммігрантів на морі тощо.

Співпрацюючи на основі управлінського підходу з державами ЄС та третіми країнами, Frontex виконує координуючу роль у впровадженні концепції IBM згідно зі ст. 4 Регламенту (ЄС) 2016 р. Компонентами європейського управління кордонами визначено прикордонний контроль, пошуково-рятувальні дії на морі, аналіз ризиків і загроз функціонуванню та безпеці зовнішніх кордонів, координоване Агентством співробітництво між

прикордонними відомствами, державами-членами та третіми країнами тощо [8]. Реалізація концепції IBM передбачає запровадження високих стандартів управління кордонами, міграційними процесами шляхом своєчасного реагування на ризики та загрози, гарантує високий рівень безпеки та водночас відкритість кордонів із дотриманням основних прав і свобод громадян.

Особливе значення для посилення охорони зовнішніх кордонів має створення «розумних кордонів» із використанням автоматизованих систем прикордонного контролю (Automated Border Control (ABC)), ініційований Європейською Комісією в 2011 р. Цей процес передбачає застосування інноваційних технологій, таких як засоби біометричної ідентифікації, автоматизоване профілювання ризиків і взаємопов'язані інформаційні системи, а також потребує гармонізації національного законодавства з європейським. 28 лютого 2013 р. Європейська Комісія схвалила пакет із 4-х документів про «розумні кордони», що дозволяє поєднувати на рівні ЄС великі бази даних, які стосуються руху громадян третіх країн [5].

Під час впровадження принципів IBM важливе значення має стратегічний аналіз ризиків, що надає достовірну інформацію прикордонним службам держав і Європейському агентству з прикордонної та берегової охорони про наявність потенційних або реальних небезпек у прикордонному просторі. Для цього Frontex застосовує спільну інтегровану модель аналізу ризиків – CIRAM (Common Integrated Risk Analysis Model), що допомагає виявляти загрози та охороняти найуразливіші ділянки кордонів [2]. Мережа аналізу ризиків FRAN (Frontex Risk Analysis Network) використовує дані CIRAM та забезпечує регулярний обмін інформацією з партнерами про нелегальну міграцію, організовану транскордонну злочинність і прикордонний контроль, а також проводить спільну аналітичну роботу з підготовки стратегічно важливих звітів про поточний стан морських, сухопутних і повітряних кордонів. Оскільки ситуація на різних ділянках кордонів значною мірою відрізняється, то для посилення їхнього контролю та охорони у 2010 р. створені схожі на FRAN регіональні мережі, які підпорядковані Агентству. Вони включають держави – члени ЄС і їхніх сусідів та забезпечують конструктивний механізм аналізу ризиків та обміну інформацією між ними.

Для співробітництва Frontex з прикордонними службами країн – східних сусідів (України, Білорусі та Молдови) створена Мережа аналізу ризиків східноєвропейських кордонів (Eastern Borders Risk Analysis Network (EB-RAN)). Платформою для обміну інформацією та аналізу ризиків на інших відтинках зовнішніх кордонів слугують мережі: Western Balkans Risk Analysis Network (WB-RAN) – на кордонах із державами Західних

Балкан, Turkey-Frontex Risk Analysis Network (TU-RAN) – з Туреччиною, Africa-Frontex Intelligence Community (AFIC) – із африканськими країнами. Результати їхньої діяльності служать фактажем для прийняття стратегічних рішень на національному та європейському рівні з питань управління кордонами [4].

Високий рівень безпеки кордонів європейських держав вимагає консолідації зусиль міжнародної спільноти, зацікавленої у дотриманні високих стандартів управління кордонами. У цьому контексті стратегічним пріоритетом діяльності агентства Frontex є розвиток і підтримка партнерських відносин із окремими країнами, які не є членами ЄС. Зазвичай співпраця базується на робочих домовленостях між Агентством і компетентними відомствами цих держав. Наприклад, у випадку України 11 червня 2007 р. укладена Робоча домовленість щодо встановлення оперативного співробітництва між Адміністрацією Державної прикордонної служби України (ДПСУ) та Frontex. У її рамках сторони організують спільні операції та тренінги з підготовки персоналу, проводять аналіз ризиків та обмінюються інформацією.

Країни-сусіди, які беруть активну участь у зовнішньополітичних ініціативах Євросоюзу, наприклад Україна, Грузія та Молдова, в рамках «Східного партнерства», підписавши Угоди про асоціацію з ЄС, послідовно імплементують принципи ІВМ. Для цього вони ухвалили та реалізують національні стратегії інтегрованого управління кордонами, створили міжвідомчі робочі групи з питань координації дій центральних і місцевих органів виконавчої влади у цій сфері. Зазначимо, що інтереси цих країн стосовно гармонізації прикордонного контролю зі стандартами ЄС зумовлені усвідомленням переваг безпечних і відкритих кордонів в умовах дії безвізового режиму тощо.

Попри певний поступ у розвитку міжнародного співробітництва в сфері охорони європейських кордонів, тривалий час залишалися актуальними проблеми забезпечення безперервного нагляду за їхнім станом для виявлення ризиків і загроз на окремих ділянках та оперативного реагування на них. Результатом пошуків шляхів розв'язання цих проблем став механізм моніторингу зовнішніх і внутрішніх кордонів ЄС та інформаційної взаємодії між прикордонними відомствами держав – членів Євросоюзу. Наприкінці 2013 р. створена Європейська система нагляду за кордоном (European Border Surveillance System (Eurosur)) відповідно до Регламенту (ЄС) 1052/2013 від 22 жовтня 2013 р. Спочатку вона запрацювала на зовнішніх кордонах 11-ти країн Шенгенської зони від 2 грудня 2013 р., а пізніше, від 2014 р., і в інших країнах ЄС. Створення такої наднаціональної структури в системі охорони зовнішніх і внутрішніх кордонів Європейського Союзу дало змогу за допомогою супут-

ників, авіації та безпілотних літальних апаратів цілодобово вести спостереження за їхнім станом. У результаті збору, обробки та обміну оперативною інформацією значно підвищився рівень протидії нелегальній міграції, організованій транскордонній злочинності та іншим правопорушенням на кордонах [7].

У контексті реформування Frontex за пропозицією Європейської Комісії Eurosur було включено до складу Агентства з метою покращення системи нагляду за кордонами та охоплення більшості компонентів ІВМ [9].

Крім обміну оперативною інформацією про ризики прикордонної безпеки, Frontex координує низку спільних операцій у державах – членах ЄС для посилення захисту уразливих ділянок їхніх кордонів. Наприклад, в Іспанії спільні операції розгорнуті на морських кордонах («Гера», «Індало» та «Мінерва»). Вони допомагають у проведенні прикордонного контролю, реєстрації мігрантів, зборі інформації про злочинні контрабандні схеми, виявленні жертв торгівлі людьми тощо. В Італії Агентство координує спільну операцію «Феміда» (замінила операцію «Тритон» (2014–2018)), надаючи допомогу в проведенні прикордонного контролю, спостереженні, пошуку та порятунку осіб в Центральному Середземномор'ї, а також виконує функції берегової охорони. У Греції спільна операція «Посейдон» допомагає здійснювати нагляд за кордоном, виявляти контрабанду заборонених речовин і підроблені документи, ідентифікувати іммігрантів. У період загострення міграційної кризи та зростання потоків біженців у напрямку Західних Балкан Агентство Frontex допомагало національним службам Угорщини та Хорватії контролювати кордон, виявляти нелегальних мігрантів і транскордонну злочинність [6].

У разі виникнення надзвичайних ситуацій у країнах ЄС, що пов'язані зі значним напливом нелегальних іммігрантів та іншими правопорушеннями, їм надають допомогу загони швидкого прикордонного реагування (Rapid Border Intervention Teams, RABIT), підпорядковані Агентству. Вони створені відповідно до Регламенту (ЄС) 863/2007 від 11 липня 2007 р. Загони RABIT неодноразово розгортали свої місії на грецько-турецькому кордоні. Зокрема, у 2010 р. через міграційні проблеми Греція попросила допомоги груп швидкого реагування, завдяки чому вдалось стабілізувати ситуацію та зменшити кількість нелегальних мігрантів, що прибували до країни. Після загострення кризи в сирійській провінції Ідліб у березні 2020 р. Туреччина заявила про відкриття північно-західних кордонів для біженців, внаслідок чого десятки тисяч мігрантів намагалися перетнути турецько-грецький кордон, виникла загроза міграційного тиску для інших європейських держав. Це спричинило безпрецедентну міграційну кризу. На прохання

Греції ЄС вступив у дипломатичний діалог із Туреччиною, надав допомогу грецьким прикордонникам, мобілізуючи додаткові сили Frontex (загони RABIT) на суходолі та морських кордонах [10].

У випадках гострої необхідності для протидії загрозам безпеці кордонів, які виникають поза межами Євросоюзу, співробітники Frontex спільно з національними службами виконують завдання прикордонного контролю в третіх країнах, що передбачено розширеним мандатом від 2019 р. Перша така операція проведена в Албанії навесні 2019 р. для посилення прикордонного контролю та протидії транскордонній злочинності. У ній брали участь понад 50 працівників прикордонної поліції Агентства. Подібні спільні операції заплановані в Чорногорії та інших країнах Західних Балкан, за винятком частково визнаного Косово [12].

Значну загрозу прикордонній безпеці держав Євросоюзу становлять збройні конфлікти на території країн-сусідів. ЄС як активний учасник процесів управління кризами на периферії, зокрема в Східноєвропейському регіоні, надає політичну підтримку і фінансову допомогу Молдові та Україні. У рамках Європейського інструменту сусідства і партнерства для сприяння мирному врегулюванню придністровського конфлікту та впровадження практик інтегрованого управління кордонами 1 грудня 2005 р. запрацювала Місія Європейського Союзу з прикордонної допомоги Молдові та Україні (Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine (EUBAM)). Вона проводить моніторинг українсько-молдовського кордону на придністровській ділянці довжиною 452 км, допомагає в боротьбі з транскордонною злочинністю.

Надзвичайно складне безпекове середовище в Україні та на певних ділянках державного кордону склалося внаслідок збройної агресії Росії проти нашої держави. Загалом ДПСУ не контролює 409,3 км українсько-російського кордону на суходолі (не працює 22 пункти пропуску, із них 12 міжнародних) та приблизно 430 км морського кордону, над яким Україна втратила контроль після окупації Криму [1]. Через те, що Росія порушила фундаментальні принципи та норми міжнародного права, зокрема територіальної цілісності та недоторканності кордонів, виникли гібридні загрози для міжнародної безпеки. Підтримуючи територіальну цілісність України, Європейський Союз запровадив політичні та економічні санкції проти РФ, а також надав фінансову допомогу для інженерно-технічного облаштування українсько-російського кордону. Сприяючи безпеці та відкритості своїх східних кордонів, ЄС у 2014 р. розпочав фінансування кількох інвестиційних проєктів із модернізації та будівництва прикордонних контрольно-пропускних пунктів на кордоні України з Польщею, Угорщиною, Словаччиною та Румунією з метою скорочення термінів перетину кордону, вдоскона-

лення митних процедур тощо. У рамках Європейського інструменту сусідства і партнерства в жовтні 2014 р. Україна отримала додатковий компонент підтримки (6 млн. євро) з метою забезпечення прикордонної безпеки відповідно до Додаткової угоди № 1 між Урядом України та Європейським Союзом, представленим Європейською Комісією, до Угоди про фінансування програми «Підтримка секторальної політики управління кордоном в Україні» (2011).

Процес інституціоналізації охоплює розширення зв'язків між спеціалізованими і допоміжними структурами. Зокрема, задля реалізації цілей, виконання завдань і функцій Європейське агентство з прикордонної та берегової охорони активно взаємодіє з тими інституціями, що беруть участь у розвитку простору свободи, безпеки та юстиції, зокрема такими, як Європол та Євроюст.

У сфері гармонізації підготовки кадрів правоохоронних органів і підтримки розвитку їхньої загальної культури та толерантності Frontex співпрацює з Агентством ЄС з питань правопорядку (European Union Agency for Law Enforcement Training, CEPOL). Підтримуючи держави-члени, які зазнають непропорційного міграційного тиску, Європейське агентство з прикордонної та берегової охорони спільно з Європейським бюро підтримки притулку (European Asylum Support Office, EASO) проводить моніторинг ситуації, аналізує міграційні загрози та надає технічну допомогу третім країнам. У питаннях розширення європейського співробітництва щодо виконання функцій берегової охорони Frontex взаємодіє з Європейським агентством контролю рибного господарства (European Fisheries Control Agency, EFCA) та Європейським агентством морської безпеки (European Maritime Safety Agency, EMSA), які спільно надають підтримку національним відомствам, відповідальним за берегову охорону.

Від початку 2014 р. Frontex активно взаємодіє з Європейським агентством з оперативного управління широкомасштабними ІТ-системами у сфері свободи, безпеки та правосуддя (European Union Agency for the Operational Management of Large-Scale IT Systems in the Area of Freedom, Security and Justice (eu-LISA)). Обидва агентства обмінюються досвідом і найкращими практиками в галузі підготовки, обміну інформацією та аналізу, ІКТ-проєктів і послуг, досліджень та розробок, а також регулярно консультуються між собою й координують свою діяльність.

На сучасному етапі одним із світових трендів є тенденція до значного зростання загроз кіберзлочинності, тому ЄС докладає зусиль до формування надійної платформи для протистояння кібератакам. У цьому контексті ухвалений «Закон про кібербезпеку ЄС» (набув чинності 27 червня 2019 р.), згідно з яким створене в 2004 р.

Агентство Європейського Союзу з питань мережевої та інформаційної безпеки було перейменовано в Агентство Європейського Союзу з питань кібербезпеки (European Union Agency for Cybersecurity, ENISA). Без застосування охоронних систем для захисту комунікаційних мереж та електронних баз даних національних прикордонних і митних служб, інституцій Євросоюзу неможливе ефективне впровадження інтегрованого управління кордонами. Для реагування на сучасні кіберзагрози агентству ENISA наданий постійний мандат та запроваджена сертифікація кібербезпеки європейського простору [11].

Загалом від виконання функцій спеціалізованих європейських інституцій та координації їхньої взаємодії з державами-членами і третіми країнами залежатиме рівень охорони зовнішніх кордонів ЄС як невіддільного складника ІВМ.

Висновки. Отже, інституціоналізація охорони зовнішніх кордонів ЄС відбувалась відповідно до розширення меж Євросоюзу, зростання транскордонної злочинності, загострення кризи біженців 2015 р. тощо, що виявилися реальними загрозами європейському простору свободи, безпеки та правосуддя. Реагуючи на ці проблеми, на рівні Європейського Союзу створена система взаємопов'язаних інституцій, що виявляють, аналізують ризики та загрози, оперативно реагують на них, регулярно обмінюються інформацією про правопорушення, спільно патрулюють кордон у взаємодії з відомствами та службами окремих держав. Frontex виконує роль координатора роботи низки європейських інституцій та міжнародних організацій, органів прикордонного контролю окремих держав – членів ЄС і третіх країн у створенні ефективного прикордонного менеджменту та впровадженні інтегрованого управління кордонами.

На основі аналізу становлення та функціонування інституційної системи управління зовнішніми кордонами ЄС виявлені певні недоліки, пов'язані із гармонізацією норм прикордонного контролю, недостатнім рівнем міжінституційної комунікації та координації діяльності щодо аналізу ризиків та обміну оперативною інформацією про загрози прикордонній безпеці та правопорушення. Адже окремі держави-члени і треті країни мають різні погляди на питання запровадження спільної відповідальності суб'єктів ІВМ, створення «розумних кордонів» із використанням автоматизованих систем прикордонного контролю як безпекових технологій тощо. Унаслідок цього на окремих ділянках кордонів спостерігалася певна неспроможність національних прикордонних служб та агентства Frontex оперативного реагувати на зростання міграційного тиску та інші загрози безпеці кордонів держав – членів ЄС.

Задля посилення охорони зовнішніх кордонів у контексті імплементації принципів Стратегії інте-

грованого управління кордонами Європейський Союз, застосовуючи управлінський та комплексний підходи до розв'язання існуючих проблем, ініціював запровадження спільної відповідальності за управління кордонами з чітким розподілом компетенцій, створив нові і реформує діючі інституції. На сучасному етапі тривають реформи Frontex шляхом розширення його мандату, формування постійного корпусу ЄС з охорони кордонів та берегової лінії, збільшення штату співробітників до 10 тис. осіб та покращення технічного забезпечення на період до 2027 р. Це дозволить зменшити міграційний тиск на прикордонні держави та протидіяти іншим загрозам, гарантуватиме високий рівень безпеки зовнішніх кордонів Євросоюзу.

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні ефективних шляхів входження України в європейську систему інтегрованого управління кордонами, що сприятиме відкритості західних та посиленню безпеки східних кордонів нашої держави в умовах збройної агресії з боку РФ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Охорона кордону. Державна прикордонна служба України. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/activity/ohorona-kordonu> (дата звернення: 16.07.2020).
2. CIRAM. Frontex. URL: <https://frontex.europa.eu/intelligence/ciram/> (дата звернення: 27.07.2020).
3. Council regulation (EC) No 2007/2004 of 26 October 2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004R2007> (дата звернення: 28.07.2020).
4. Eastern European Borders Annual Risk Analysis (EB-RUN). URL: https://ec.europa.eu/knowledge4policy/dataset/ds00035_en (дата звернення: 27.07.2020).
5. Lehtonen P., Aalto P., 2017, Smart and secure borders through automated border control systems in the EU? The views of political stakeholders in the Member States. *Journal European Security*. Vol. 26, 2017. Issue 2. P. 207–225.
6. Main Operations. Frontex. URL: <https://frontex.europa.eu/along-eu-borders/main-operations/operations-in-the-western-balkans/> (дата звернення: 28.07.2020).
7. Regulation (EU) No 1052/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 establishing the European Border Surveillance System (Eurosur). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1052> (дата звернення: 27.07.2020).
8. Regulation (EU) 2016/1624 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2016 on the European Border and Coast Guard. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R1624> (дата звернення: 27.07.2020).
9. Regulation (EU) 2019/1896 of the European Parliament and of the Council of 13 November 2019 on the European Border and Coast Guard. URL:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R1896> (дата звернення: 27.07.2020).

10. Situation on Greek border to deteriorate, confidential Frontex report warns. URL: <https://www.ekathimerini.com/250105/article/ekathimerini/news/situation-on-greek-border-to-deteriorate-confidential-frontex-report-warns> (дата звернення: 25.07.2020).

11. The EU Cybersecurity Act brings a strong agency for cybersecurity and EU-wide rules on cybersecurity certification. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eu-cybersecurity-act-brings-strong-agency-cybersecurity-and-eu-wide-rules-cybersecurity> (дата звернення: 29.07.2020).

12. Frontex launches first operation in Western Balkans // Frontex. URL: <https://frontex.europa.eu/media-centre/news-release/frontex-launches-first-operation-in-western-balkans-znTNWM> (дата звернення: 27.07.2020).

REFERENCES:

1. Okhorona kordonu. Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy [Border protection. State Border Guard Service of Ukraine] URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/activity/ohorona-kordonu> [in Ukrainian].

2. CIRAM. Frontex. URL: <https://frontex.europa.eu/intelligence/ciram/> [in English].

3. Council regulation (EC) No 2007/2004 of 26 October 2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004R2007> [in English].

4. Eastern European Borders Annual Risk Analysis (EB-RUN). URL: https://ec.europa.eu/knowledge4policy/dataset/ds00035_en [in English].

5. Lehtonen P., Aalto P., 2017, Smart and secure borders through automated border control systems in the EU? The views of political stakeholders in the Member States. *Journal European Security*. Vol. 26, 2017. Issue 2. P. 207–225 [in English].

6. Main Operations. Frontex. URL: <https://frontex.europa.eu/along-eu-borders/main-operations/operations-in-the-western-balkans/> [in English].

7. Regulation (EU) No 1052/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 establishing the European Border Surveillance System (Eurosur). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1052> [in English].

8. Regulation (EU) 2016/1624 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2016 on the European Border and Coast Guard. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R1624> [in English].

9. Regulation (EU) 2019/1896 1624 of the European Parliament and of the Council of 13 November 2019 on the European Border and Coast Guard. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R1896> [in English].

10. Situation on Greek border to deteriorate, confidential Frontex report warns. URL: <https://www.ekathimerini.com/250105/article/ekathimerini/news/situation-on-greek-border-to-deteriorate-confidential-frontex-report-warns> [in English].

11. The EU Cybersecurity Act brings a strong agency for cybersecurity and EU-wide rules on cybersecurity certification. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eu-cybersecurity-act-brings-strong-agency-cybersecurity-and-eu-wide-rules-cybersecurity> [in English].

12. Frontex launches first operation in Western Balkans. Frontex. URL: <https://frontex.europa.eu/media-centre/news-release/frontex-launches-first-operation-in-western-balkans-znTNWM> [in English].

Institutionalization of the protection of external borders of the European Union

Fedun Oleksandra Vasyliivna

PhD,
Associate Professor
at the Department of Regional Studies
and International Tourism
of the Faculty of International Relations
Ivan Franko National University of Lviv
Sichovykh Striltsiv str., 19, Lviv, Ukraine

Papish Nataliia Ivanivna

PhD,
Associate Professor
at the Department of Regional Studies
and International Tourism
of the Faculty of International Relations
Ivan Franko National University of Lviv
Sichovykh Striltsiv str., 19, Lviv, Ukraine

The article reveals preconditions and peculiarities of the formation and development of the European Union institutions in the field of protection of external borders, which were formed in accordance with the change of its foreign policy and security priorities, as well as the emergence of challenges and threats to European security. Definitions of the concepts of "threat" and "institutionalization of border protection" have been proposed. It has been noted that formation of the European common market, common space of freedom, security, and justice, and abolition of internal borders required strengthening of the EU's external borders. It has been found that the growth of real threats to border security, in particular, illegal migration, organized cross-border crime, escalation of armed conflicts in the regions of neighboring states, etc., revealed a number of shortcomings in the EU's external border protection policy. Peculiarities of the common European policy on integrated border management have been considered. Functioning of the supranational institutional component of the system of protection of external borders of the European Union has been studied. Problems related to the development of operative cooperation with neighboring countries in the field of identification of threats to border security and counteraction of such threats have been analyzed. The role and functions of individual institutions have been revealed, in particular those of the European Border and Coast Guard Agency, which cooperates with the relevant services of EU member states, as well as with other institutions, and coordinates joint operations aimed at protecting vulnerable areas of the border and strengthening border security. Institutional mechanisms of the EU's interaction with third countries in the field of protection of the common border – in particular the border with Moldova, as well as Ukraine – in the context of growing threats due to armed aggression of the Russian Federation in the east of the country have been characterized. It has been emphasized that implementation of the principles of integrated management of EU borders will help strengthen the security of its external borders.

Key words: border, institutions, institutionalization, threats, security, protection of borders, international cooperation, integrated border management, Frontex, EU.

Зан Михайло Петрович

Репрезентація етнополітичних партій міноритарних груп України у форматі парламентських електоральних циклів 1998–2019 років

УДК 329.4–048.62(477):324–051«1998/2019»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.21>

Зан Михайло Петрович
кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри політології
і державного управління
Ужгородського національного
університету
вул. Університетська, 14,
Ужгород, Україна

У контексті декларування Україною європейського вектору суспільного розвитку проблематика етнополітичного менеджменту та ефективного представництва інтересів етнічних груп спонукає до теоретичного вивчення, а відтак до практичної імплементації ефективних механізмів інституційного дизайну публічного управління країн ЄС. Цей аспект зумовлює актуальність вивчення проблематики політичної репрезентації етнічних меншин у форматі етнополітичних партій як суб'єктів парламентських електоральних кампаній.

Метою студії є висвітлення участі етнополітичних партій міноритарних груп України у парламентських електоральних циклах 1998–2019 років. Автор використовує методику типологізації та аналізу електоральної статистики.

Ураховуючи критерії етнічного маркера політичних партій України та компактного територіального розселення етнічних груп як їхнього потенційного електорату, автор виділяє п'ять типів етнополітичних партій: 1) етнополітичні партії, що відстоюють ідеологію українського інтегрального націоналізму; 2) етнорегіональні партії української етнічності; 3) етнополітичні партії російської громади / проросійські партії; 4) регіональні партії етнічних громад України; 5) етнобрендові партії міноритарних груп України. Об'єктом дослідження виступають три останні типи етнополітичних партій України.

У статті констатовано, що в кінці 1990-х – середині 2000-х років у структурі етнополітичних партій лідерство займала Прогресивна соціалістична партія України (лідер Наталія Вітренко). Вона здобувала значні електоральні вподобання російськомовних виборців Сходу, Півдня України та Криму. Окрему нішу в середовищі російськомовного політикуму займали політичні партії «Союз», «За Русь Єдину», «Русько-Український Союз» (РУСЬ), Слов'янська партія, «Руський блок», які також ставали учасниками електоральних процесів. Маргінальну позицію на парламентських виборах мали «Партія політики ПУТИНА» (2006) та виборчий блок політичних партій «КУЧМА» (2007).

За наслідками події Революції Гідності етнополітичні партії російської громади / проросійські партії втрачають свої позиції. Натомість сформувалися етнобрендові політичні проекти окремих міноритарних груп України (поляків, грузинів, ромів). Водночас лише Циганська партія України в одиничному випадку позиціонувала себе на парламентських виборах 2019 року в м. Одеса.

Автор робить висновок про необхідність приведення нормативно-правових рамок партійного будівництва України у відповідність до європейських практик демократичного плюралізму, регіоналізму та децентралізації влади.

Ключові слова: етнополітична партія, міноритарна група, парламентські вибори, електоральний цикл, Верховна Рада України, етнобрендова політична партія.

Вступ. Процеси політизації етнічності інституційно відображаються у діяльності не лише громадських організацій та рухів, але й політичних партій. Етнополітичні партії та громадські об'єднання, які практично прирівнюються до них за функціями, вже починаючи з 1990-х років виступають активними суб'єктами етнополітики країн Центрально-Східної Європи. Насамперед йдеться про Польщу, Словацьку Республіку, Угорщину й Румунію, які є членами ЄС і з якими Україна безпосередньо межує та пов'язана спільними етнокультурними взаємозв'язками. Відтак в умовах демократизації української політичної системи та інтегрування держави до євроатлантичних структур одним із важливих завдань постає проблема вироблення

спільних критеріїв для ефективного представництва інтересів етнічних меншин у центрально-східноєвропейському геоетнополітичному регіоні.

Необхідно зауважити, що в політологічному дискурсі використовуються різні дефініції стосовно політичних партій, які сформовані та діють «від імені» представників конкретних етнічних груп: «етнічні партії» [17; 20], «етнорегіональні партії» [16], «національні політичні партії» [15, с. 175], «партії етнічних меншин» [14] та «етнополітичні партії» [18]. У нашій розвідці використовуємо поняття «етнополітична партія», адже, на наш погляд, воно більш синтетично відображає формат політизованої етнічності, яка бере участь у боротьбі за владу.

Відзначимо, що термін «етнополітична партія» у вітчизняній політичній науці був запроваджений ще в 1995 році відомим етнополітологом, засновником політичної етнології Іваном Варзаром. Він констатував, що етнополітична партія є різновидом «політичної партії, що виникає лише в етнічно неоднорідному середовищі політично активних і таких, що свідомо організуються, людей» [2, с. 223]. Вчений зробив прогноз, що в недалекому майбутньому це буде новий етнополітичний, «активно-конструктивний державотворчий суб'єкт, а для практичних політиків – новий і специфічний об'єкт державної етнополітики» [1, с. 299].

Використовуючи теоретико-концептуальний підхід стосовно розвитку національних рухів чеського вченого Мирослава Гроха, можна твердити, що етнополітичні партії є неодмінним атрибутом його масовізації (фази «С»), якій передували агітаційна робота активістів з метою «пробудження» національної свідомості, патріотичного «відродження» (фаза «В») та зацікавлення інтелектуалами мовою, культурою та історією певної етнічної групи (фаза «А») [30, с. 125]. Відтак найбільш характерними функціями національних рухів виступають етнізація (рух за збереження / відродження етносу, розвиток його мови та культури) та політизація (рух за політичні права, самоврядування та незалежність) [29, с. 64]. Поряд із громадськими організаціями та рухами етнополітичні партії в умовах політизації етнічності виступають базовим механізмом політичної мобілізації та підвищення публічного статусу певної етнічної громади в мультикультурному середовищі. Втім, як показує сучасний досвід, виникнення й діяльність етнополітичних партій не завжди корелюється з телеологічним дискурсом національного руху. Вони можуть інституюватися у різних форматах: праворадикальні організації, регіональні групи інтересів, кланові угруповання, іредентистські політичні сили, кадрові політичні проекти тощо.

Мета дослідження – охарактеризувати участь етнополітичних партій національних меншин у парламентських електоральних циклах 1998–2019 років. Верхня хронологічна межа зумовлена переходом від атомізованої багатопартійності до партійної системи поляризованого плюралізму й застосуванням мажоритарно-пропорційної системи виборів до українського парламенту. В рамках поставленої мети автор прагне до вирішення наступних **завдань**: 1) типологізувати українські етнополітичні партії у рамках сучасного політико-партійного ландшафту; 2) проаналізувати загальнонаціональний та регіональний виміри електоральної підтримки етнополітичних партій; 3) з'ясувати особливості еволюції етнополітичних партій російської громади та інших міноритарних груп України.

Методи дослідження. Базовим методом студії виступає аналіз електоральної статистики парламентських виборів 1998, 2002, 2006, 2007,

2012, 2014 та 2019 років. Використовуються також загальнонаукові методи індукції, дедукції, порівняння та синтезу.

Відповідно до критеріїв етнічного маркера політичної партії та компактного територіального розселення етнічних громад України автор застосовує метод типологізації, виокремлюючи такі типи етнополітичних партій: 1) етнополітичні партії, що відстоюють ідеологію українського інтегрального націоналізму; 2) етнорегіональні партії української етнічності; 3) етнополітичні партії російської громади; 4) регіональні партії етнічних громад України; 5) етнобрендові політичні партії міноритарних груп України.

Принагідно зауважимо, що під *етнобрендовою політичною партією* ми розглядаємо таке юридично оформлене об'єднання громадян, яке зазвичай використовує етнонім міноритарної групи як політичну технологію, декларативно захищаючи при цьому її інтереси. Водночас системної взаємодії з представниками етнічних меншин України, від яких запозичений етнобренд партії, практично не відбувається. У разі Циганської партії України етнобренд запозичений навіть без урахування повсюдного поширення ендоетноніму «роми» й негативний контекст екзоетноніму «цигани», що унеможливило співпрацю з ромською елітою України.

Результати. Станом на 1 січня 2020 року серед 349-ти зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій можна виокремити чималу кількість таких, що репрезентують або декларують представництво інтересів окремих етнічних громад України [11]. Серед них, на нашу думку, можна виділити такі типи:

1) *етнополітичні партії, що відстоюють ідеологію українського інтегрального націоналізму / етнонаціоналізму* («Справжні дії» (до 24.12.2018 року Українська Національна консервативна партія (30.10.1992), Конгрес Українських Націоналістів (26.01.1993), «Організація українських націоналістів» (17.11.1993), УНА-УНСО (20.08.2015), ВО «Свобода» (16.10.1995);

2) *етнорегіональні партії української етнічності* («Українська Галицька партія» (18.08.2014);

3) *етнополітичні партії російської громади / проросійські партії* (Слов'янська партія (10.06.1993), Прогресивна соціалістична партія України (09.07.1996), «Союз» (11.06.1997), ПАРТІЯ «РУСЬ» (30.09.1998), Політична партія України «РУСЬ ЄДИНА» (05.06.2003), «Соціал-Патріотична Асамблея Слов'ян» (14.02.2006) та інші;

4) *регіональні партії етнічних громад України* («КМКС» Партія угорців України (17.02.2005) і Демократична партія угорців України (24.03.2005);

5) *етнобрендові політичні партії міноритарних груп України* (Партія поляків України (06.10.2014), Грузинська партія України (22.01.2016; у травні 2017 року перейменована на ПОЛІТИЧНУ ПАРТІЮ «БЛОК МІХЕЛА СААКАШВІЛІ»),

Циганська партія України (11.02.2016) та Партія прогресу (до 13.11.2018 року мала назву «Інтернаціональна» (10.04.2013).

Об'єктом нашої студії є три останні типи етнополітичних партій, тобто ті політичні сили, що репрезентують інтереси неукраїнських за походженням (міноритарних) етнічних груп України.

Необхідно зауважити, що за даними Центральної виборчої комісії (далі – ЦВК) серед тридцяти політичних партій, які взяли участь у *чергових виборах у ВРУ 29 березня 1998 року*, виділяється проросійська *Прогресивна соціалістична партія України* (далі – ПСПУ). Вона здобула 4,04% (1 075 118 голосів) й отримала 14 мандатів у Верховній Раді України (далі – ВРУ) [24]. Очевидним є факт перемоги політичної сили за рахунок голосів виборців у регіонах компактного проживання російської етнічної громади: Сумщина (20,89%), Харківщина (10,08%), Чернігівщина (6,85%), Запорізька область (6,49%), Луганщина (4,41%), Донеччина (4,24%), Київщина (5,07%), Черкащина (4,58%), м. Київ (4,44%), Херсонщина (4,13%) та Миколаївщина (4,06%) [22]. Крім того, в Харківській області (виборчий округ № 172) переміг висуванець ПСПУ, етнічний росіянин Володимир Алексєєв. У ВРУ він увійшов до фракції партії «Солідарність» [27].

Партія «Союз», яка ще більшою мірою орієнтувалася на голоси росіян, отримала на парламентських виборах 0,7% (186 249 голосів). При цьому в Криму вона була на другому місці (10,68%) після Комуністичної партії України (39,34%). Єдиний депутат, який представляв «Союз» в одномандатних округах, єврей за походженням Лев Миримський, здобув перемогу на виборчому окрузі № 2 в Криму [27]. У парламенті він увійшов до фракції «Трудова Україна».

Етнополітична *партія мусульман України* створювалася спеціально перед (25.11.1997) черговими парламентськими виборами 1998 року й проіснувала до листопада 2011 року. Політична сила створювалася з метою послаблення впливу Меджлісу в середовищі кримськотатарської етнічної громади України. Її цілком закономірно пов'язували з постаттю українського олігарха Рината Ахметова й групою інтересів, яка формувалася довкола донецької мусульманської громади, що чітко зберігала власні регіональні риси [21]. Це стало ще більш вираженим у 2003 році після третього партійного з'їзду, коли головою партії став Рашид Брагін (брат покійного кримінального авторитета Ахатя Брагіна / «Аліка Грека»), який одночасно був очільником мусульманської громади м. Донецька [13, с. 15]. Серед дев'ятнадцяти кандидатів у виборчому списку Партії мусульман України на виборах 1998 року вісім безпосередньо представляли Донеччину (м. Донецьк і м. Горлівка) [26]. Амбітне завдання послаблення Меджлісу кримськотатарського народу партія так і не змогла вико-

нати. В рейтингу електоральних вподобань партія виявилася на 28-му місці, здобувши всього 0,19% (52 613 голосів) [24].

Варто зауважити, що в парламенті України III скликання ПСПУ долучилася до проросійських лівих політичних сил – Комуністичної партії України (далі – КПУ), Соціалістичної партії України (далі – СПУ) та Селянської партії України. Вони сформували опозицію тогочасній парламентській більшості, зосередженій довкола «партії влади» (Народно-демократичної партії). З іншого боку, власне ПСПУ розколювала саму ліву опозицію, ситуативно допомагаючи провладним політичним силам. Протиріччя з лідером комуністів Петром Симоненком та очільником соціалістів Олександром Морозом фактично сприяли електоральним успіхам Леоніда Кучми на президентських виборах 31 жовтня 1999 року. Голова ПСПУ Наталія Вітренко зайняла на цих виборах четверте місце, набравши 10,98% (2 886 972 голоси).

На *парламентських виборах 31 березня 2002 року* ПСПУ взяла участь як основна політична сила «Блоку Наталії Вітренко», адже до нього додаткового ввійшла тільки Партія освітян України (в 2004 році перейменована на партію «Єдина Україна», яку очолив кандидат на президентський пост Богдан Губський). За підсумками голосування блок отримав 3,22% (836 198 голосів) і посів сьоме місце з тридцяти трьох учасників виборчої кампанії й не пройшов до ВРУ [25]. Водночас у Запорізькій, Харківській, Миколаївській, Сумській, Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Одеській областях і м. Києві блок партій отримав «прохідні» (від 4,18% до 5,21%) голоси виборців [23]. В одномандатних округах від «Блоку Наталії Вітренко» також не пройшов жоден представник ПСПУ.

Виборчий блок політичних партій «Руський блок», утворений партіями «За Русь Єдину», «Русько-Український Союз» (РУСЬ) та партією «Союз», здобув на виборах 2002 року всього 0,73% (190 839 голосів). Інший проросійський *блок політичних сил «ЗУБР»* (За Україну, Білорусію, Росію), який утворили партії «За Права Людини» (Партія «Союз труда») та «Світло зі Сходу», отримав лише 0,43% (12 259 голосів) [25].

Відтак у ВРУ IV скликання відверту проросійську орієнтацію (як на російськомовне населення України, так і на Російську Федерацію) зайняла лише КПУ. Політична сила посіла другу сходинку у електоральних симпатіях, набравши майже 20% голосів виборців в процесі голосування за партійні списки. Натомість СПУ на чолі з Олександром Морозом, отримавши 6,87% голосів, ситуативно виявляла солідарність стосовно пріоритетних цінностей, зокрема офіційного статусу російської мови, російськомовного електорату.

На *виборах у ВРУ 26 березня 2006 року* ПСПУ разом із партією «Русько-Український Союз»

(РУСЬ) виступили в рамках *Блоку Наталії Вітренко «Народна опозиція»* й здобули майже «прохідні» 2,93% (743 704 голоси). При цьому в російськомовних регіонах блок подолав виборчий бар'єр. Особливо це стосується м. Севастополя (10,09%), Донецької (6,8%), Запорізької областей (6,54%), АР Крим (6,14%), Луганської (5,21%), Миколаївської (4,75%), Одеської (4,5%), Харківської (4,33%), Дніпропетровської (3,12%) та Херсонської областей (3%) [6].

Значно нижчими стали електоральні здобутки (0,2% / 51 569 голосів) *виборчого блоку «ЗА СОЮЗ»*, який об'єднав політичні партії «Соціалістична Україна», «Союз», «Вітчизна» та Слов'янську партію. На маргінесі виборчої кампанії залишилась й виражено проросійська *«Партія політики ПУТІНА»* (0,12% / 30 917 голосів) [6].

У парламенті V скликання, який не проіснував і двох років, у своїй переважній соціальній базі російськомовний електорат репрезентувала КПУ (3,66% голосів) та частково СПУ (5,69% голосів). Ці політичні сили разом із Партією регіонів були включені до складу так званої антикризової коаліції, що каталізувало розпуск ВРУ та проведення позачергових парламентських виборів.

У процесі *позачергової електоральної кампанії 30 вересня 2007 року* ПСПУ отримала 1,32% (309 008 голосів), знову не потрапивши до ВРУ. Лише в Криму партія зуміла подолати прохідний бар'єр, отримавши 4,1% (36 123 голоси). При цьому ані на Донеччині (2,91%), ані на Луганщині (2,84%) ПСПУ не набрала необхідні 3% голосів переважно російськомовних виборців [7]. Відтак у подальшому проросійська політична сила Наталії Вітренко вже не брала участь в електоральних кампаніях до ВРУ.

Виборчий блок політичних партій «КУЧМА» (Конституційність – Україна – Честь – Мир – Антифашизм), утворений на базі партій «Союз» і ВО «Центр», за результатами голосування отримав лише 0,1% (23 676 голосів) й посів вісімнадцяту позицію серед двадцяти учасників виборчого процесу. Прикметно, що найбільша кількість голосів отримана в Житомирській області (0,59%), Криму (0,47%) та Вінницькій області (0,37%) [7].

Зазначимо, що на виборах 2007 року значна частина російськомовних виборців і представників етнічних громад України голосувала за Партію регіонів, яка стала лідером парламентських перемовин (34,37%). Проросійська КПУ, набравши 5,39% голосів виборців, була відштовхнута на периферію парламентської діяльності. Лише з приходом до влади Віктора Януковича КПУ ввійшла до широкої коаліції «Стабільність і реформи».

На *парламентських виборах 28 жовтня 2012 року* в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі *партія «Руський блок»* набрала всього 0,31% (63 532 голоси) [3]. Тенденція підтримки політичної сили на Сході Укра-

їни вчергове підтвердилася. Найбільша кількість голосів, отримана «Руським блоком», зафіксована у м. Севастополі (5,48%) та АР Крим (1,2%). У межах 0,43–0,3% голосів підтримали партію виборці Луганської, Миколаївської, Одеської, Донецької, Харківської та Херсонської областей України [4]. Як і в 1998 році, по одномандатному виборчому округу № 2 в Криму перемогу отримав лідер етнополітичної *партії «Союз»* Лев Миримський [5].

У ВРУ VII скликання проросійська КПУ (13,18% голосів) знову вступила в коаліцію, де домінували представники провладної Партії регіонів. Водночас внаслідок подій Революції Гідності відбулося значне переформатування політичних сил, у результаті якого рейтинг проросійських партій, зокрема Партії регіонів і комуністів, різко впав. Відтак етнополітичні партії, які формувалися на соціальній базі російської етнічної спільноти України, вже не брали участі на *позачергових парламентських виборах 26 жовтня 2014 року*.

Поряд із зниженням політичної активності проросійських організацій, в постмайданний період, подібно до «післяпомаранчевого часу», коли були створені дві партії угорців України, з'являються нові політичні сили, які за своїми етнічними маркерами апіорі мали б репрезентувати інтереси етнічних громад України. Втім, як показує досвід, вони є звичайними брендовими політичними партіями, сформованими під імідж кокретного громадсько-політичного лідера. Зокрема, вже напередодні виборів до ВРУ (6 жовтня 2014 року) офіційно була зареєстрована партія «Солідарність», яку очолив Станіслав Костецький, колишній голова Співки поляків України. Фактично це був «клон» партії Петра Порошенка, яку він очолював у 2001–2005 роках. Водночас у 2013 році реєстраційне свідоцтво партії було анульоване у судовому порядку. Для поновлення цього бренду напередодні виборів команда Президента використала реєстраційні документи дрібної політичної партії «Національний альянс свободи та українського патріотизму «НАСТУП» у результаті чого й постав «Блок Петра Порошенка» «Солідарність» [12]. У цих політичних обставинах партія «Солідарність» Станіслава Костецького (реєстраційний номер – 252-п.п.) вже напередодні чергових місцевих виборів (серпень 2015 року) трансформувалася у *«Партію поляків України»*.

За тотожним етнічним брендом у 2016 році в Україні були зареєстровані також *Грузинська партія України* та *Циганська партія України*. У 2018 році партія «Інтернаціональна», яка також декларувала ідею захисту інтересів етнічних громад України, змінила назву на «Партію прогресу». Її лідером виступає етнічний вірменин Амрам Петросян. Показово, що, декларуючи інтернаціональність, політична сила в січні 2014 року зверталася до «Євроінтеграторів Євромайдану» із

закликом не висловлювати свою думку від імені всіх громадян України. Адже, на думку політичної сили, «Одеса, Миколаїв, Херсон, Луганськ, Запоріжжя, Харків, Полтава, Вінниця, Донецьк, Дніпропетровськ, Хмельницький, Житомир, Кіровоград, Черкаси, Чернігів і російськомовний 100% Крим... по областям НЕ ХОЧУТЬ В ЄС!!!» [19].

На позачергових парламентських виборах 21 липня 2019 року етнополітичні партії, орієнтовані на російську етнічну громаду, вкотре не проявили політичної активності. Значна частина проросійського електорату зорієнтувалася передусім на ребрендинговані політичні сили «Опозиційний блок» (3,03% голосів) та «Опозиційна платформа – За життя» (13,05% голосів).

У рамках аналізу репрезентації етнополітичних партій на виборах до ВРУ 2019 року варто зауважити про специфіку повсюдного невисування етнополітичними партіями своїх лідерів у регіонах України з поліетнічним складом населення. Насамперед йдеться про Закарпатську область, де дві етнополітичні партії регіонального формату («КМКС» Партія угорців України та Демократична партія угорців України) вже біля п'ятнадцяти років виступають активними суб'єктами місцевої політики. Зокрема, лідер «КМКС» Василь Брензович змагався за перемогу в окрузі № 73 з центром у м. Виноградів. Його безпосередній заступник Йосип Борто – в окрузі № 69 з центром у м. Ужгород. Депутат Закарпатської обласної ради (фракція «КМКС»), член правління Демократичної спілки угорців України Мікловш Товт – у мажоритарному окрузі № 69 з центром у м. Мукачево. В усіх виборців, передусім угорського походження, вони асоціювалися саме з угорською політичною силою «КМКС», про що свідчили білборди з політичною рекламою та агітація у ЗМІ. Поряд із цим відповідно до офіційної документації ЦВК вони йшли на парламентські вибори як самовисуванці.

В одномандатному виборчому окрузі № 203 (частина Садгірського району м. Чернівці, Герцаївський, Глибоцький, Новоселицький та частина Сторожинецького районів Чернівецької області з центром у м. Новоселиця), де компактно проживають представники румунської та молдовської етнічних груп, одним із кандидатів був колишній народний депутат, президент Міжрегіонального об'єднання «Румунська спільнота України» Іван Попеску. Він також був самовисуванцем, оскільки громадські організації відповідно до законодавства позбавлені права висувати кандидатів у народні депутати. Серед сімнадцяти кандидатів-мажоритарників, десять з яких були румуномовними, в недалекому минулому етнополітичний лідер (народний депутат п'яти скликань ВРУ) Іван Попеску опинився на п'ятнадцятому місці, отримавши всього 1,21% (828 голосів) [10].

На противагу електоральної невдачі румунського кандидата, в рамках одномандатного виборчого округу № 142 (Арцизький, Саратський, Тарутинський райони та частини Болградського й Кілійського районів Одеської області з центром у м. Арциз), де проживає болгарська етнічна громада, вже третій раз поспіль серед дванадцяти кандидатів перемогу здобув президент Асоціації болгар України, лідер партії «Наш край» Антон Кіссе. Як самовисуванець він отримав відносну більшість – 28,58% (17 855 голосів) [8].

У згаданому вище контексті невисування етнополітичними партіями своїх представників доволі безпрецедентним є факт позиціювання на виборах лише одного репрезентанта від однієї етнобрендової партії. Йдеться про висунення на позачерговому з'їзді Циганської партії України 7 червня 2019 року в одномандатному виборчому окрузі № 136 (частина Малиновського та Суворовського районів м. Одеси) кандидата Дениса Гончаренка. В результаті на виборах він отримав усього 388 голосів (восьме місце серед одинадцяти кандидатів по округу) [9]. До цього навіть на регіональному рівні Циганська партія України не виявляла жодної публічної активності. Відтак у проєкті дослідження рейтингу активності та ефективності політичних партій, який здійснив Міжнародний центр перспективних досліджень у 2019 році, політична сила опинилася на 334-й сходинці з 352-х позицій [28].

Висновки. Підводячи підсумки, можна зробити певні узагальнення. *По-перше*, беззаперечним лідером у структурі етнополітичних партій України впродовж кінця 1990-х – середини 2000-х років була ПСПУ на чолі з Наталією Вітренко. Насамперед партія користувалася електоральними симпатіями російськомовного населення областей Східної України та Криму. Частковий вплив у середовищі російської етнічної громади в цей період також мали політичні партії «Союз», «За Русь Єдину», «Русько-Український Союз» (РУСЬ), Слов'янська партія, «Руський блок». Попри маргінальну претензійність, незначну підтримку також мали «Партія політики ПУТІНА» (2006) та виборчий блок політичних партій «КУЧМА» (2007).

По-друге, в результаті подій Революції Гідності етнополітичні партії російської громади / проросійські партії зникають із політико-партійного простору України. Електоральна увага колишніх їх прихильників у східних областях і на Півдні України замість Партії регіонів і КПУ концентрується довкола «Опозиційного блоку» та «Опозиційної платформи – За життя».

По-третє, подібно до виникнення двох етнополітичних / етнорегіональних партій угорців України (2005) після Помаранчевої революції, після Революції Гідності з'являються етнобрендові політичні проєкти, які виступають від імені конкретних міноритарних груп: Партія поляків України (2014),

Грузинська партія України та Циганська партія України (2016). Показово, що лише остання зуміла позиціонувати себе на парламентських виборах 2019 року, презентувавши при цьому в м. Одесі одного кандидата в народні депутати України.

По-четверте, системоутворюючою причиною неефективності етнополітичних партій є політико-правові норми національного законодавства, яке зорієнтоване на принципі загальнодержавної програми суспільного розвитку й функціонування будь-якої партії України. Відтак нехтуються нормативні підстави для інституціалізації регіональних політичних сил. Водночас досвід переконує у можливостях не лише створення, але й успішного функціонування як регіональних партій (фактично груп інтересів), але й етнорегіональних політичних сил. Відсутність балансу в плані етнополітичних пріоритетів політико-партійного будівництва особливо актуалізується в умовах децентралізації влади в Україні, майбутніх місцевих виборів і формування нової влади в регіонах із поліетнічним складом населення.

Загалом, на наш погляд, нормативно-правове оформлення (подібно до практики країн Центрально-Східної Європи) етнорегіональних політичних сил у перспективі не послаблювало, а сприяло б етнополітичній стабільності поліетнічних регіонів. Досвід діяльності двох політичних партій угорців України в Закарпатській області це наочно підтверджує. Партійні організації угорців орієнтуються не лише на забезпечення меркантильних інтересів політичних лідерів, але й реальних потреб великої кількості репрезентантів цієї громади на місцях, особливо в сільській місцевості. Вони (етнофори) через структурно-організаційні ланки (етнічні сітки) чітко зорієнтовані на партійну інституцію (етнічну асоціацію). Відтак етнічна інкорпорація (включення в спільну діяльність етнічної групи) ефективно забезпечується практично на рівні всієї громади (етнічного співтовариства) регіону. Безперечно, що тут важливу роль відіграє й вигідна взаємодія з Угорщиною. Тим не менше, в умовах успішного діалогу етнополітичних партій та представників «третього сектору» з державною владою відповідна інтеракція могла б у перспективі набувати ефективного політичного змісту та європейського формату в усіх поліетнічних регіонах України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варзар І.М. Із контекстів минулих літ: Вибране в концептуальних і мемуарних вимірах. Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. Київ : ФАДА ЛТД, 2003. 592 с.
2. Варзар І.М. Політична етнологія: пропедевт. курс : авт. підруч. 2-е вид., переробл. та допов. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 354 с.
3. Вибори народних депутатів України. 2012. Відомості про підрахунок голосів виборців по загаль-

нодержавному багатомандатному виборчому округу. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp300pt001f01=900.html> (дата звернення: 22.07.2020).

4. Вибори народних депутатів України. 2012. Відомості про підрахунок голосів виборців по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу в межах регіонів України. Партія «Руський блок». Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp302pt001f01=900pf7171=56.html> (дата звернення: 22.07.2020).

5. Вибори народних депутатів України. 2012. Відомості про підрахунок голосів виборців в межах одномандатних виборчих округів. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039pt001f01=900.html> (дата звернення: 22.07.2020).

6. Відомості про підрахунок голосів виборців в межах України. Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 року. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/wbpr001.html> (дата звернення: 11.07.2020).

7. Відомості про підрахунок голосів виборців в межах України. Позачергові вибори народних депутатів України 30 вересня 2007 року. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/wbr001.html> (дата звернення: 11.07.2020).

8. Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі № 142 (Одеська область). Позачергові вибори народних депутатів. 21.07.2019. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp040pt001f01=919pf7331=142.html> (дата звернення: 24.07.2020).

9. Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі № 136 (Одеська область). Позачергові вибори народних депутатів. 21.07.2019. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp040pt001f01=919pf7331=136.html> (дата звернення: 24.07.2020).

10. Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі № 203 (Чернівецька область). Позачергові вибори народних депутатів. 21.07.2019. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp040pt001f01=919pf7331=203.html> (дата звернення: 24.07.2020).

11. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому порядку політичних партій станом на 01 січня 2020 року. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4561> (дата звернення: 17.03.2020).

12. Історія партії «Блок Петра Порошенка». Громадянська мережа ОПОРА. Дата оновлення: 04.02.2015. URL: <https://rada.oporaua.org/analitika/istorii-partii/5119-istoriia-fraktsii-blok-petra-poroshenka> (дата звернення: 23.07.2020).

13. Кармазіна М. Регіональні політичні партії в Україні (1991 – початок 2018 рр.). Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип. 1. С. 3–54.

14. Ларченко М. Політичне представництво партій етнічних меншин: проблеми та перспективи

(український та європейський досвід). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 12. С. 222–228.

15. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність : монографія. Київ : ПЦ «Фоліант», 2005. 634 с.

16. Луцишин Г. Особливості функціонування сучасних етнорегіональних партій. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 3 листопада 2018 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин, Ігор Осадчук. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. С. 57–61.

17. Луцишин Г.І. Особливості розвитку етнічних партій в Україні. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. Вип. 17. № 912. 2010. С. 113–118.

18. Ляшенко О. Участь етнополітичних партій у політичному процесі в Україні: досвід і перспективи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Вип. 46. Київ, 2010. С. 117–138.

19. Насильно мир не будеш! *Zerkalo.mk.ua*. URL: <http://zerkalo.mk.ua/novini/nasilno-mir-ne-budesh.html> (дата звернення: 28.07.2020).

20. Осколков П. Этнические партии и этническое голосование: проблемы концептуализации и факторы развития. *Мировая экономика и международные отношения*. 2020. Т. 64. № 8. С. 112–118.

21. Партия мусульман Украины. *Генштабъ*. URL: https://genshtab.info/Партия_мусульман_Украины (дата звернення: 27.07.2020).

22. Підсумки голосування по партії (блоку) у регіонах. 29.03.1998. Чергові вибори. Прогресивна соціалістична партія України. Кількість мандатів 14. *Центральна виборча комісія*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html> (дата звернення: 24.07.2020).

23. Підсумки голосування по партії (блоку) у регіонах. 31.03.2002. Выборчий блок політичних партій «Блок Наталії Вітренко». *Центральна виборча комісія*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc0v.html> (дата звернення: 24.07.2020).

24. Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій). 29.03.1998. Чергові вибори. *Центральна виборча комісія*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html> (дата звернення: 11.07.2020).

25. Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій). 31.03.2002. Чергові вибори. *Центральна виборча комісія*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc0v.html> (дата звернення: 11.07.2020).

26. Постанова № 55 від 18.12.1997. м. Київ. Про реєстрацію списку кандидатів у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі від Партії мусульман України по виборах народних депутатів України 29 березня 1998 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0055359-97#Text> (дата звернення: 27.07.2020).

27. Результати голосування в одномандатних округах. 29.03.1998. Чергові вибори. *Центральна*

виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html> (дата звернення: 11.07.2020).

28. Топ 20. Рейтинг активності та ефективності політичних партій України / Міжнародний центр перспективних досліджень. 42 с. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/rejting_efektivnost_pol_tichnih_part_y.pdf (дата звернення: 24.07.2020).

29. Тураев В.А. Этнополитология: Учеб пособие. Москва : Логос, 2004. 388 с.

30. Хрох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе. *Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др; Пер с англ. и нем. Л.Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского*. Москва : Праксис, 2002. С. 121–145.

REFERENCES:

1. Varzar, I.M. (2003). Iz kontekstiv mynulykh lit: Vybrane v kontseptualnykh i memuarnykh vymirakh. Kn. 1: Derzhava i narod-etnos u politolohichnomu dyskursi [From the Contexts of Past Years: Selected in Conceptual and Memoir Dimensions. Book 1: State and People-Ethnic Group in Political Science Discourse]. Kyiv : FADA LTD, 592 p [In Ukrainian].

2. Varzar, I.M. (2011). Politychna etnolohiia: propedevt. kurs: avt. pidruch. 2-e vyd., pererobl. ta dopov. [Political Ethnology: propaedeutic. course: author's textbook. 2nd ed., rev. and suppl.]. Kyiv: DP "Vyd. dim "Personal", 354 p [In Ukrainian].

3. Vybery narodnykh deputativ Ukrainy. 2012. Vidomosti pro pidrakhunok holosiv vybortsiv po zahalnodержавnomu bahatomandatnomu vyborchomu okruhu [Elections of People's Deputies of Ukraine. 2012. Information on the Counting of Votes in the National Multi-Member Constituency. Central Election Commission]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp300pt001f01=900.html> (Accessed: 22.07.2020) [In Ukrainian].

4. Vybery narodnykh deputativ Ukrainy. 2012. Vidomosti pro pidrakhunok holosiv vybortsiv po zahalnodержавnomu bahatomandatnomu vyborchomu okruhu v mezhakh rehioniv Ukrainy. Partiia "Ruskyi blok" [Elections of People's Deputies of Ukraine. 2012. Information on the Counting of Votes in the National Multi-Member Constituency Within the Regions of Ukraine. "Russian Bloc" Party.]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp302pt001f01=900pf7171=56.html> (Accessed: 22.07.2020) [In Ukrainian].

5. Vybery narodnykh deputativ Ukrainy. 2012. Vidomosti pro pidrakhunok holosiv vybortsiv v mezhakh odnomandatnykh vyborchykh okruhiv [Elections of People's Deputies of Ukraine. 2012. Information on the Counting of Votes Within Single-Member Constituencies.]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039pt001f01=900.html> (Accessed: 22.07.2020) [In Ukrainian].

6. Vidomosti pro pidrakhunok holosiv vybortsiv v mezhakh Ukrainy. Vybery narodnykh deputativ Ukrainy 26 bereznia 2006 roku [Information on the Counting of Votes Within Ukraine. Elections of People's Deputies of Ukraine on March 26, 2006]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/>

vnd2006/w6p001.html (Accessed: 11.07.2020) [In Ukrainian].

7. Vidomosti pro pidrakhunok holosiv vybortsiv v mezhakh Ukrainy. Pozacherhovi vybory narodnykh deputativ Ukrainy 30 veresnia 2007 roku [Information on the Counting of Votes Within Ukraine. Extraordinary Elections of People's Deputies of Ukraine on September 30, 2007]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001.html> (Accessed: 11.07.2020) [In Ukrainian].

8. Vidomosti pro pidrakhunok holosiv vybortsiv v odnomandatnomu vyborchomu okruzi № 142 (Odeska oblast). Pozacherhovi vybory narodnykh deputativ. 21.07.2019 [Information on the Counting of Votes in a Single-Mandate Constituency № 142 (Odessa Region). Extraordinary Elections of People's Deputies. 07/21/2019]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp040pt001f01=919pf7331=142.html> (Accessed: 24.07.2020) [In Ukrainian].

9. Vidomosti pro pidrakhunok holosiv vybortsiv v odnomandatnomu vyborchomu okruzi № 136 (Odeska oblast). Pozacherhovi vybory narodnykh deputativ. 21.07.2019 [Information on the Counting of Votes in a Single-Mandate Constituency № 136 (Odessa Region). Extraordinary Elections of People's Deputies. 07/21/2019]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp040pt001f01=919pf7331=136.html> (Accessed: 24.07.2020) [In Ukrainian].

10. Vidomosti pro pidrakhunok holosiv vybortsiv v odnomandatnomu vyborchomu okruzi № 203 (Chernivetska oblast). Pozacherhovi vybory narodnykh deputativ. 21.07.2019 [Information on the Counting of Votes in a Single-Member Constituency № 203 (Chernivtsi Region). Extraordinary Elections of People's Deputies. 07/21/2019]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp040pt001f01=919pf7331=203.html> (Accessed: 24.07.2020) [In Ukrainian].

11. Vidomosti shchodo zareiestrovanykh u vstanovlenomu zakonom poriadku politychnykh partii stanom na 01 sichnia 2020 roku [Information on Political Parties Registered in the Manner Prescribed by Law as of January 1, 2020]. [Online] URL: <https://minjust.gov.ua/m/4561> (Accessed: 17.03.2020) [In Ukrainian].

12. Istoriia partii "Blok Petra Poroshenka" [History of the "Bloc of Petro Poroshenko" Party]. Hromadianska merezha OPORA. Data onovlennia: 04.02.2015. [Online] URL: <https://rada.oporaua.org/analitika/istorii-partii/5119-istoriia-fraktsii-blok-petra-poroshenka> (Accessed: 23.07.2020) [In Ukrainian].

13. Karmazina, M. (2018). Rehionalni politychni partii v Ukraini (1991 – pochatok 2018 rr.) [Regional Political Parties in Ukraine (1991 – early 2018)]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. Vyp. 1, pp. 3–54 [In Ukrainian].

14. Larchenko, M. (2017). Politychne predstavnytstvo partii etnichnykh menshyn: problemy ta perspektyvy (ukrainskyi ta yevropeyskyi dosvid) [Political Representation of the Ethnic Minority Parties: Problems and Prospects (Ukrainian and European Experiences)]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofskopolitohichni studii. Vyp. 12, pp. 222–228 [In Ukrainian].

15. Loiko, L.I. (2005). Hromadski orhanizatsii etnichnykh menshyn Ukrainy: pryroda, lehitymni, diialnist: Monohrafiia [Public organizations of Ethnic Minorities of Ukraine: Nature, Legitimacy, Activity: Monograph]. K.: PTs «Foliant», 634 p [In Ukrainian].

16. Lutsyshyn, H. (2019). Osoblyvosti funktsionuvannia suchasnykh etnorehionalnykh partii [Features of Functioning of the Modern Ethno-Regional Parties]. Politychni partii i vybory: ukrainski ta svitovi praktyky: zb. st. i tez za rezultatamy nauk. konf. "Politychni partii i vybory: ukrainski ta svitovi praktyky" (pamiaty Yuriiia Romanovycha Shvedy) vid 3 lystopada 2018 roku / vidp. za vypusk Anatolii Romaniuk, Vitalii Lytvyn, Ihor Osadchuk. Lviv : LNU im. I. Franka, pp. 57–61 [In Ukrainian].

17. Lutsyshyn, H.I. (2010). Osoblyvosti rozvytku etnichnykh partii v Ukraini [Features of Development of the Ethnic Parties in Ukraine]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Seriiia: Pytannia politohii. Vyp. 17. № 912, pp. 113–118 [In Ukrainian].

18. Liashenko, O. (2010). Uchast etnopolitychnykh partii u politychnomu protsesi v Ukraini: dosvid i perspektyvy [Participation of Ethnopolitical Parties in the Political Process in Ukraine: Experience and Prospects]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. Vyp. 46. Kyiv, pp. 117–138 [In Ukrainian].

19. Nasilno mir ne budesh! [The Peace Will not be Forcibly!]. *Zerkalo.mk.ua*. [Online] URL: <http://zerkalo.mk.ua/novini/nasilno-mir-ne-budesh.html> (Accessed: 28.07.2020) [in Russian].

20. Oskolkov, P. (2020). Etnicheskie partii i etnicheskoe golosovanie: problemy kontseptualizatsii i faktoryi razvitiya [Ethnic Parties and Ethnic Voting: Conceptualization and Development Problems]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya*. 2020, t. 64. № 8, pp. 112–118 [in Russian].

21. Partiya musulman Ukrainyi [The Party of Ukrainian Muslims]. *Genshtab'*. [Online] URL: https://genshtab.info/Partiya_musulman_Ukrainyi (Accessed: 27.07.2020) [in Russian].

22. Pidsumky holosuvannia po partii (bloku) u rehionakh. 29.03.1998. Cherhovi vybory. Prohresyvna sotsialistychna partiia Ukrainy. Kil'kist mandativ 14 [Results of Voting by Party (Bloc) in the Regions. March 29, 1998. Regular Elections. Progressive Socialist Party of Ukraine. Number of seats 14]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html> (Accessed: 24.07.2020) [In Ukrainian].

23. Pidsumky holosuvannia po partii (bloku) u rehionakh. 31.03.2002. Vyborchyi blok politychnykh partii "Blok Natalii Vitrenko" [Results of Voting by Party (Bloc) in the Regions. 31.03.2002. Electoral Bloc of Political Parties "Natalia Vitrenko Block"]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc0v.html> (Accessed: 24.07.2020) [In Ukrainian].

24. Pidsumky holosuvannia po partiiakh (vyborchykh blokakh partii). 29.03.1998. Cherhovi vybory [Results of Voting by Parties (Electoral Blocs of Parties). March 29, 1998. Regular Elections]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html> (Accessed: 11.07.2020).

25. Pidsumky holosuvannia po partiakh (vyborchych blokakh partii). 31.03.2002. Chervoni vybory [Results of Voting by Parties (Electoral Blocs of Parties). 31.03.2002. Regular Elections]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc0v.html> (Accessed: 11.07.2020) [In Ukrainian].

26. Postanova № 55 vid 18.12.1997. m. Kyiv. Pro reiestratsiiu spysku kandydativ u narodni deputaty Ukrainy v bahatomandatnomu zahalnodержavnomu vyborchomu okruzi vid Partii musulman Ukrainy po vyborakh narodnykh deputativ Ukrainy 29 bereznia 1998 roku [Resolution № 55 of 18.12.1997. Kyiv. About Registration of the List of Candidates for People's Deputies of Ukraine in the Multi-Mandate National Constituency from Party of Ukrainian Muslims on elections of People's Deputies of Ukraine on March 29, 1998]. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. [Online] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0055359-97#Text> (Accessed: 27.07.2020) [In Ukrainian].

27. Rezultaty holosuvannia v odnomandatnykh okruhakh. 29.03.1998. Chervoni vybory [Voting Results in Single-Member Constituencies. March 29, 1998. Regular

Elections.]. Tsentralna vyborcha komisiia. [Online] URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html> (Accessed: 11.07.2020) [In Ukrainian].

28. Top 20. Reitynh aktyvnosti ta efektyvnosti politychnykh partii Ukrainy / Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen. 42 s. [Top 20. Rating of Activity and Efficiency of the Political Parties of Ukraine / International Center for Policy Studies. 42 p.]. [Online] URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/rejting_efektivnost_pol_tichnih_part_y.pdf (Accessed: 24.07.2020) [In Ukrainian].

29. Turaev, V.A. (2004). Etnopolitologiya: Ucheb posobie [Ethnopolitology: Textbook.]. Moskva: Logos, 388 p [in Russian].

30. Hroh, M. (2002). Ot natsionalnykh dvizheniy k polnostyu sformirovavsheysya natsii: protsess stroitelstva natsiy v Evrope [From national movements to a fully formed nation: the nation-building process in Europe]. *Natsii i natsionalizm* / B. Anderson, O. Bauer, M. Hroh i dr; Per s angl. i nem. L.E. Pereyaslavtsevoy, M.S. Panina, M.B. Gnedovskogo. M.: Praksis, pp. 121–145 [in Russian].

Ethno-political parties representation of minority groups of Ukraine in the framework of parliamentary electoral cycles of 1998–2019

Zan Mykhaylo Petrovych

PhD in Historical Sciences,
Associate Professor,
Doctoral Student at the Department
of Political Science and Public
Administration
Uzhhorod National University
University str., 14, Uzhhorod, Ukraine

At this stage the issue of ethnopolitical management and effective representation of ethnic minority groups in the context of declaring European vector for Ukraine is being actualized. This aspect determines the relevance of the study of political representation of ethnic minorities in the framework of ethno-political parties as subjects of parliamentary election campaigns. The purpose of the study is to analyze the participation of ethno-political parties of minority groups in Ukraine in the parliamentary electoral cycles of 1998–2019. The author uses methods of typology and analysis of electoral statistics.

Taking into account the criteria of ethnic marker of political parties of Ukraine and compact territorial settlement of ethnic groups as their potential electorate, the author identifies five types of ethno-political parties: 1) ethno-political parties which protect the ideology of Ukrainian integral nationalism; 2) ethno-regional parties of Ukrainian ethnicity; 3) ethno-political parties of the Russian community / pro-Russian parties; 4) regional parties of ethnic communities of Ukraine; 5) ethnic-brand political parties of minority groups of Ukraine. The object of the study are the last three types of ethno-political parties in Ukraine.

The article states that in the late 1990s and the mid-2000s, the Progressive Socialist Party of Ukraine (led by Nataliia Vitrenko) in the structure of ethno-political parties was an impeccable leader. It gained significant electoral preferences of Russian-speaking voters in the East, South of Ukraine and Crimea. A separate niche among Russian-speaking politicians was occupied by the political parties Soyuz, For Russia United, Russo-Ukrainian Union (RUS), the Slavic Party and the Russian Bloc, which also became participants in the electoral process. The Putin's Politics Party (2006) and the Kuchma electoral bloc (2007) had a marginal position in the parliamentary elections.

As a result of the Revolution of Dignity, the ethno-political parties of the Russian community / pro-Russian parties had been lose their positions. Instead of this, the ethnic-brand political projects of minority groups of Ukraine (Poles, Georgians, Romani People) have been formed. At the same time, only the Gypsy Party of Ukraine in an individual case positioned itself in the 2019 parliamentary elections in Odessa. The author concludes that it is necessary to provide a legal framework of party building in Ukraine in accordance with European practices of democratic pluralism, regionalism and decentralization of power.

Key words: ethno-political party, minority group, parliamentary elections, electoral cycle, Verkhovna Rada of Ukraine, ethnic-brand political party.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 4

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Семенченко*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 19,77. Ум.-друк. арк. 18,14.

Підписано до друку 01.09.2020. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони +38 (048) 709 38 69

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.